

GASVERKET I VÄRTAN

Antikvarisk förundersökning 2010-04-20

Retorthus I efter 1902. Foto Karl Severin Eklund. Källa: Gasverkets museum

Gasverket i Värtan

Del av Norra Djurgården 1:1 i stadsdelen
Hjorthagen, Stockholm

Antikvarisk förundersökning 2010-04-20:
med en kulturhistoriskt grundad analys av
bebyggelsemiljöns känslighet avseende ändring

Beställare:
Stockholms stad, Exploateringskontoret
genom Anna Haag

Uppdragsansvarig byggnadsantikvarie:
Urban Nilsson

Projektgrupp:
Thomas Stoll, Helena Ackelman, SBK
Anna Haag, Anders Widerberg, Exploateringskontoret
Anna Birath, Urban Nilsson, Mårten Setterblad, Nyréns

Referensgrupp:
Projektgruppen och
Kerstin Mandén-Örn, Per Olgarsson, Elisabeth Wannberg,
Anna-Karin Ericsson, Ann-Charlotte Backlund vid
Stockholms stadsmuseum
samt Britta Roos vid Kulturmiljöenheten,
Länsstyrelsen i Stockholms län

Antikvarisk förundersökning genom
Susanne Arvidsson, Anna Birath, Urban Nilsson och
Mårten Setterblad, Nyréns Arkitektkontor

Omslagsbild: Gasverksområdet åt väster 2009

Innehåll Del I

Inledning	sida 5
Bakgrund	
Planprocess	
Byggprocess	
Lagstadgat skydd av kulturmiljön	
Syfte och avgränsning	
Begrepp	
Metodik	
Källäge	
Läsanvisning	
Stockholms stads klassificering av Gasverket i Värtan	8
Karta - Gasverket i Värtan, kulturhistorisk klassificering	
Gasverkets bebyggelsehistoria	10
Från vision till distribution	
Karta - Verksamhet och utbyggnadsfaser	
Kolgas - den första pionjärfasen 1893-1904	
Kolgas, vattengas och biprodukter - den andra pionjärfasen 1905-1918	
Kolgas och biprodukter - pragmatisk fas 1919-1971	
Spaltgas - avslutande fas 1972-2011	
Gasverkets arkitektur	14
Utbyggnad	
Gasproduktion	
Planstruktur	
Ferdinand Boberg	
Byggnadsteknik och fysisk miljö	
Kulturhistoriskt värde	16
Begreppet kulturhistoriskt värde - helhet	
Områdets kulturhistoriska värde	
Kulturhistoriskt värde - fördjupning	21
Från helhet till del	
En sammanfattning i fyra kartor	
Karta: Kulturhistoriskt värde - yttre miljö	
Karta: Kulturhistoriskt värde - byggnader exteriör	
Karta: Kulturhistoriskt värde - byggnader interiör	
Karta: Kulturhistoriskt värde - produktionsteknisk utrustning	
Känslighet/ tålighet	26
Begreppet känslighet/ tålighet	
En sammanfattning i fyra kartor	
Karta: Känslighet och tålighet - yttre miljö	
Karta: Känslighet och tålighet - byggnader exteriör	
Karta: Känslighet och tålighet - byggnader interiör	
Karta: Känslighet och tålighet - produktionsteknisk utrustning	
Utveckling och förvaltning	31
Kvaliteter att förvalta och utveckla	
Antikvarisk kontroll	
Styrdokument	
Omställning i produktionen	
Källor	33

Innehåll Del II

Yttre miljö	sida 35
Gator, stråk, platser	36
Kontorsparken	39
Klockparken	41
Upplagsområde	43
Kaj	45
Spårområde	47
Trädgårdar	48
Staket	50
Byggnader	51
1 Gasklocka I	52
2 Gasklocka II	55
3 Gasklocka III	58
4 Gasklocka IV	60
5 Gasklocka V	63
6 Kontors- och bostadshus	65
7 Mätarehus	69
8 Reningshus	72
9 Regenerationshus	75
10 Reningshus	78
11 Förrådshus I	81
12 Portvaktshus	83
13 Verkstadshus II	86
14 Verkstadshus I	89
15 Marketenteri	92
18 Spaltgasverk	95
19 Laboratorium	97
20 Maskinhus	99
21 Ångkraftcentral	102
22 Vattengasverk	105
23 Lokstall	110
24, 26 Retorthus I	112
25 Retorthus III	117
27 Ångpannehus	119
28 Gamla marketenteriet	121
29 Kolhus	123
30 Kondensatorhus	125
31 Transformatorstation	127
Villa Ekbacken	128
Ingenjörsvilla II	130
Ingenjörsvilla III	132
Tjärfabrik	134

Ortofoto över Gasverket i Värtan. Den streckade linjen visar utbredningen av området som behandlas i rapporten. Källa: SBK.

Inledning

Bakgrund

Gasverksområdet ingår i ett av Stockholms prioriterade utvecklingsområden som går under namnet Norra Djurgårdsstaden. Programarbete inför detaljplaneläggning har pågått på angränsande tomter under flera år och blir inom kort aktuellt för gasverksområdet genom att Fortum 2010 -13 avvecklar stadsgasproduktionen på området och därmed sin verksamhet där.

Planprocess

Stockholms stad har mot denna bakgrund uppdragit åt byggnadsantikvarie Urban Nilsson - certifierad sakkunnig kulturvärden (KUL1) - vid Nyréns Arkitektkontor att ta fram en antikvarisk förundersökning för gasverksområdet i Hjorthagen, Stockholm. Förundersökningen är ett kunskapsunderlag som syftar till att Gasverksområdets kulturhistoriska värde ska kunna tas tillvara långsiktigt. Staden avser att använda underlaget i såväl plan- som byggprocess.

Närmast kommer förundersökningen att fungera som underlag för arbetet med det program som ska ligga till grund för planläggningen av området. Planläggningen sker genom upprättande av detaljplaner, vars process styrs i plan- och bygglagen (PBL). I processen ingår bland annat ett samråds-skede där berörda ges tillfälle att lämna synpunkter. Under processen kommer antikvarisk kontroll att ske genom att *certifierad sakkunnig kulturvärden* deltar i planarbetet. Kontrollen görs med förundersökningen som grund.

Byggprocess

Efter att detaljplanen antagits kommer ändringar inom gasverksområdet att projekteras och genomföras. Återbruk såväl som eventuellt avlägsnande av delar kräver särskild utredning avseende tekniska, funktionella, arkitektoniska, ekonomiska och antikvariska förutsättningar. I enlighet med bestämmelserna i PBL ska en rad egenskapskrav som brandskydd, tillgänglighet, VVS m.fl. uppfyllas i varje projekt. På motsvarande sätt ska föreslagna ändringssåtgärder prövas mot det kulturhistoriska värdet varvid den antikvariska kontrollen tar sin utgångspunkt i förundersökningen. Den antikvariska kontrollen kompletteras bl.a. med konsekvensanalys och avslutas med slutredovisning. I dessa dokument görs bedömningen huruvida projektet genomförts i enlighet med plan- och bygglagens (PBL) varsamhetskrav och förbud mot förvanskning av kulturhistoriskt värde.

Lagstadgat skydd av kulturmiljön

Enligt Stockholms stads byggnadsklassificering är hela gasverksbebyggelsen blåklassad d.v.s. ”Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i Kulturminneslagen.” Det innebär att flertalet byggnader kan komma att q-märkas i detaljplan d.v.s. förses med skyddsbestämmelser.

Även om helhetsmiljön är blåklassad framgår det av Stockholms stads klassificering (framtagen av Stockholms stadsmuseum) att en differentiering har gjorts mellan enskildheterna d.v.s. på byggnadsnivå. Merparten delar har blåklassats och ett mindre antal grö- och gulklassningar förekommer också.

I Stockholms översiktsplan (ÖP99) är gasverksområdet utpekad som kulturhistoriskt intressant. Ett förslag till ny översiktsplan har tagits fram och antas eventuellt 2010.

Området ingår i *Riksintresse för kulturminnesvärden: Stockholms innerstad med Djurgården* (Miljöbalken 3:6).

Längs Husarviken gränsar området till Kungliga Nationalstadsparken (Miljöbalken 4:7). Den mindre del i väster där ingenjörsvillorna ligger ingår i parken. Vid planering av området ska hänsyn tas till den angränsande kulturmiljöns kvaliteter.

Fråga är väckt om byggnadsminnesförklaring för gasverksmiljön. Ärendet handläggs av Länsstyrelsen i Stockholms län som även fungerar som myndighet för den fornlämning som finns eller åtminstone har funnits i områdets nordvästra del, nuvarande Kontorsparken (RAÄ: Stockholm 184:1, se s. 39).

Kommande förslag på ändring av användning eller ändring av exteriörer inom området ska Stockholms stadsbyggnadskontor bedöma vid gängse bygglovprövning. Denna antikvariska förundersökning ska fungera som kunskapsunderlag för stadsbyggnadskontorets och stadsmuseets bedömning.

Det allmänna kravet om varsamhet enligt PBL 3:10 och förbudet mot förvanskning av kulturhistoriskt värde i PBL 3:12 gäller.

Syfte och avgränsning

Syftet är att förundersökningen ska fungera som underlag för den förestående planprocessen. Stockholms stad har beställt en utredning som ska gå ett steg djupare i analysen av bebyggelsemiljöns känslighet avseende planerade ändringar (se s. 6 och 26). Förhoppningen är att dokumentet därmed ska vara operativt i planprocessen t.ex. genom att verksamhetens lokalbehov ska kunna styras mot lokaler med rätt fysiska förutsättningar.

Arbetet har bedrivits med täta möten i en projektgrupp bestående av representanter från Stockholms stads exploateringskontor, från stadsbyggnadskontoret och från Nyréns Arkitektkontor. Parallellt har en serie möten hållits i en vidare sammansatt grupp där även representanter för Stockholms stadsmuseum och Kulturmiljöenheten vid Länsstyrelsen i Stockholms län har deltagit.

Bebyggelsemiljön studeras från helhet till del. Förundersökningen är inriktad på att studera den befintliga fysiska miljön och mindre på den del av gasverkets historia vars fysiska lämningar redan avlägsnats. Förundersökningen rymmer: - Bebyggelse- och verksamhetshistorik för Värtagasverkets produktionsområde med angränsande ingenjörsvillor. - Analys av kulturhistoriskt värde. - Bedömning av den fysiska miljöns känslighet respektive tålighet avseende förändring. - Framställningen tar som utgångspunkt den yttre miljön, den produktionstekniska utrustningen och byggnaderna.

Begrepp

De centrala begrepp som används inom fälten kulturmiljövård och restaurering har då de används i olika sammanhang olika innebörd. I detta dokument beskrivs därför kortfattat vad som här avses med dessa begrepp. - *Kulturhistoriskt värde* är det begrepp på vilket denna antikvariska förundersökning vilar. Hur begreppet används beskrivs bl.a. under rubrikerna *Metodik* och *Kulturhistoriskt värde*. - *Kulturhistorisk känslighet respektive tålighet* är centrala begrepp eftersom det är från dessa som analysen utgår beträffande bebyggelsens framtida nyttjande (s. 26).

- Med *Restaurering* avses en åtgärd eller flera som syftar till att ge en befintlig byggnad eller byggnadsdel en utformning den hade vid en given tidpunkt. En restaurering utgår från befintliga kvaliteter och rymmer ofta konserveringsåtgärder. Endast detaljer som saknas eller förstörda ytskikt kan återskapas.

- *Rekonstruktion* är att återföra en byggnad, eller delar av den, till ett tillstånd eller en utformning som delvis gått förlorat. Rekonstruktioner är för-svarbart endast under särskilda omständigheter där t.ex. det pedagogiska värdet bedöms vara viktigare att framhålla än dokumentvärdet eftersom graden av autenticitet är lägre för en rekonstruktion. - *Renovering* används som begrepp då delar av en byggnad ändras p.g.a. nya funktionskrav och där moment av restaurering ingår. Ändringar och ombyggnader av kulturhistoriskt klassificerade byggnader eller miljöer genomförs under tillämpande av varsamhetskravet och förbudet mot förvanskning i PBL. - *Ändring* är ett begrepp som införts genom nu gällande lagstiftning d.v.s. omarbetningen av PBL 1995. Förutom att begreppet ändring inte anger hur omfattande en åtgärd är: är ändring ändå i det närmaste liktydigt med ombyggnad. - *Att ta tillvara* är ett begrepp som används i den proposition från 1993/94 som föregick PBL 1995. Till skillnad från det snävare begreppet ”bevara” implicerar begreppet *tillvaratagande* att nya funktioner kan föras in i en kulturhistoriskt intressant miljö samtidigt som de fysiska bärarna av värdet tas tillvara.

Metodik

För att långsiktigt kunna ta tillvara områdets kulturhistoriska värde krävs att en hållbar fastighetsförvaltning utformas. Detta förutsätter ny användning. De nya förutsättningarna kräver en varsam och inkännande hantering av den yttre miljös, byggnadernas och den produktionstekniska utrustningens kulturhistoriska kvaliteter då åtgärder avseende restaurering, ändring och tillägg föreslås.

Ett industriområde speglar ett kulturhistoriskt värde som berättar om en helhet, en produktionens och arbetslivets sammanhang: här ligger det övergripande kulturhistoriska värdet. Vid ett kommande återbruk av området finns det även behov av att gå in i enskildheter. Vad kan ändras och vad får inte röras? Hur ser graderna däremellan ut?

Analysen av den kulturhistoriskt intressanta industrimiljön härleds ur kulturhistoriskt grundade motiv. Bedömningen av känslighet/tålighet beledsagas av råd eller rekommendationer som tas som utgångspunkt vid ändring och återbruk.

Här redovisas det processschema för analys och bedömning som tagits fram i samband med tillkomsten av denna antikvariska förundersökning.

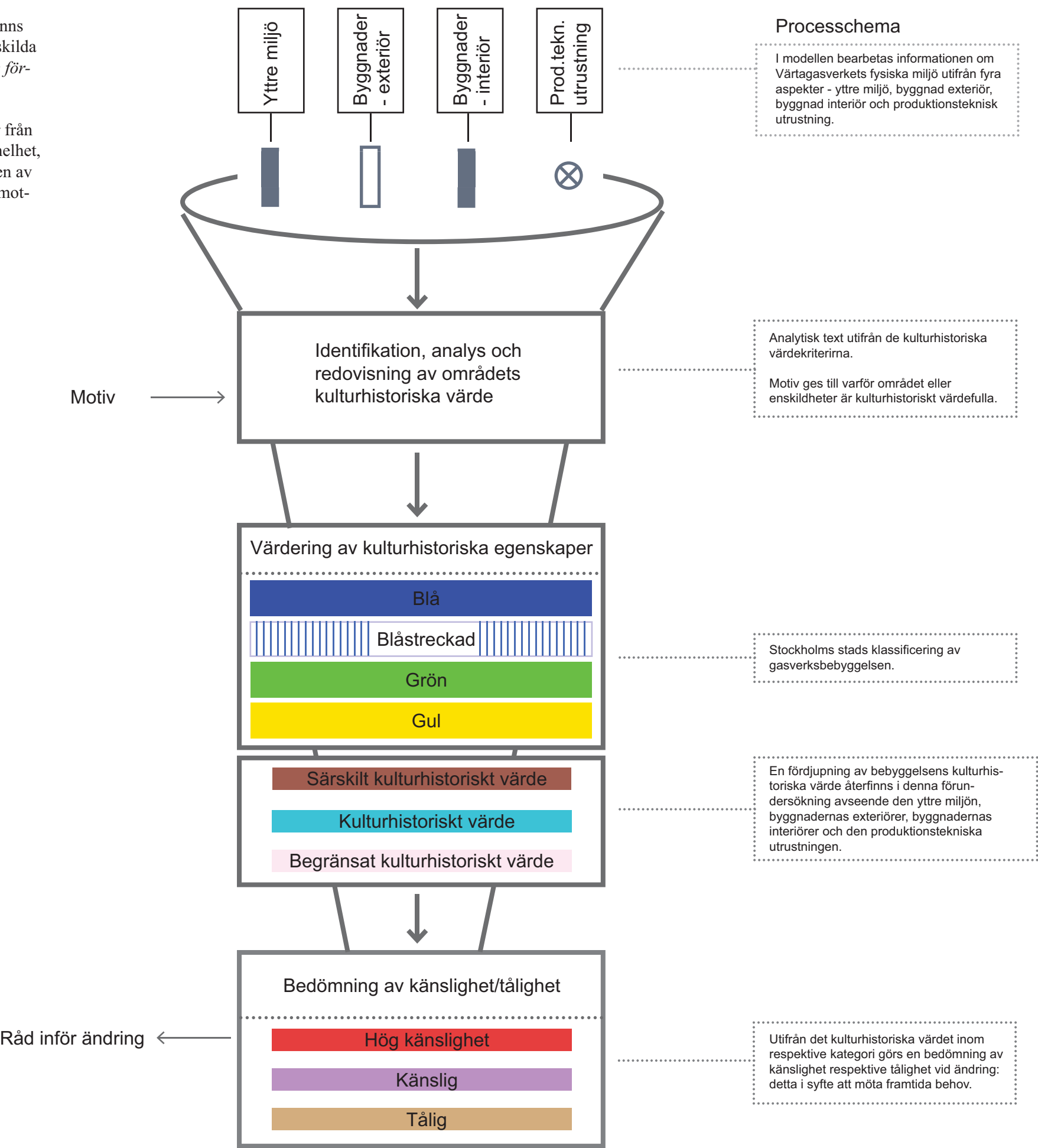
Ett övergripande syfte med den antikvariska förundersökningen är dels att mer i detalj redovisa bebyggelsemiljöns kulturhistoriska värde, dels att bedöma områdets känslighet och tålighet avseende ändringar. I den senare av dessa processer ställs värden mot varandra och prioriteringar görs.

Metoden kan liknas vid en industriell process t.ex. reningen av gas framställd genom torrdestillation. I processen förädlas eller renas råvaran: i detta fall information om bebyggelsemiljöns kulturhistoriska värde. Informationen om gasverkets fysiska miljö sorteras enligt de fyra kategorierna yttre miljö, byggnad exteriör, byggnad interiör och produktionsteknisk utrustning. Processen tillförs kulturhistoriskt grundade motiv och biprodukter avgår d.v.s. kunskap som inte är relevant för områdets fysiska nu. Ut kommer en bedömning av objektets känslighet samt råd inför eventuell ändring.

Analysen av begreppet känslighet/tålighet utgår från tre nivåer – hög känslighet, känslig och tålig. Analysens resultat presenteras dels övergripande i fyra kartbilder, dels för varje del.

Ett möjligt förhållningssätt vid ändring återfinns dels på en övergripande nivå, dels på den enskilda delens nivå, under rubrikerna *Utveckling och förvaltning* respektive *Känslighet/tålighet*.

Gemensamt för dessa analyser är att de utgår från en kontinuerlig växelverkan mellan del och helhet, mellan övergripande och specifikt. Förståelsen av förundersökningen underlättas av att den på motsvarande sätt läses växelvis.

Inledning

Källäge

Som kunskapsgrund för den antikvariska förundersökningen har litteratur, arkivmaterial, utredningsmaterial och inventering i fält använts.

Under Värtagasverkets historia har skildringar av bebyggelsen och produktionen utkommit regelbundet. Bland utgivarna märks Stockholms gasverk och Svenska gasverksföreningen. Mer sentida forskningsinriktad litteratur har även sökt sätta in anläggningen i ett vidare sammanhang: dels i fråga om produktion av energi, bränslen och andra biprodukter, dels kommunaltekniskt.

En rad aktuella förarbeten finns som Stockholms stad låtit ta fram. Bland dessa märks dels ett fördjupat program för Hjorthagen, dels en omfattande miljökonsekvensbeskrivning där även kulturmiljön berörs. 2009 togs ett antikvariskt utlåtande fram avseende förslag till ombyggnad av Gasklocka I (1) till hus för scenkonst. I utlåtandet formuleras förslagets antikvariska konsekvenser och idéer presenteras kring hur bebyggelsens kulturhistoriska värde ska tas tillvara i framtiden.

Gasverkets historia och bebyggelse har redovisats i en rapport från kursen Restaureringskonst 2005 -06 vid Kungliga Konsthögskolans Arkitekturskola. Den rapport som blev ett resultat av kursen har utgjort en viktig utgångspunkt för detta arbete. Den rikhaltiga kunskap som finns att tillgå kring Värtagasverkets historia har gjort det möjligt för oss att fokusera på vilken kulturhistorisk vikt gasverksområdet har och att utveckla en modell för bedömning av känslighet/tålighet.

Arkivmaterial återfinns i huvudsak hos två arkivbildare - Stockholms stadsarkiv (SSA) och Stockholms stadsmuseum (SSM). Som tidigare varande en del av Stockholms gasverk har arkivmaterialet traditionellt sett gått till Stockholms stadsarkiv: något som fortsatt genom att även ritningsarkivet 2008 -09 överlämnades. Materialet är rikhaltigt och består bl.a. av beslutshandlingar, bokföring, kontrakt, information om processer och leverantörer, ritningar och fotografier. I Stockholms stadsmuseums arkiv finns ritningar och framförallt en stor mängd fotografier. Ännu finns material, främst fotografier, på gasverket - i museet och på kontorsrum - som inte finns i de ovan nämnda arkiven.

Under arbetets gång har en privatägd fotosamling uppdagats. Glasplåtarna skildrar Gasverket under byggnad ca. 1891-1912. I arbetet med denna för-

undersökning har detta material, av upphovsskäl, endast kunnat nyttjas i begränsad utsträckning.

Vår kunskap om området vilar dock tungt på vår kännedom om den fysiska miljön genom en omfattande inventering och analys av den fysiska miljön.

Läsanvisning

Denna läsanvisning beskriver hur bedömningen av Gasverkets kulturhistoriska värde samt känslighet/tålighet är utförd.

Del I

Förundersökningen sönderfaller i två delar - Del I är övergripande och behandlar området som helhet medan del II redovisar enskildheterna - den yttre miljöns delar och byggnaderna.

Inledning

I inledningskapitlet ges utredningens förutsättningar och dess syfte formuleras. Under rubriken *Metodik* på föregående sida (s. 6) redovisas den metod med vilken analyserna genomförts.

Stockholms stads klassificering av Gasverket i Värtan

Stockholms stad har genom Stockholms stadsmuseum klassificerat gasverksområdet. Denna *Stockholms stads klassificering* presenterar det kulturhistoriska värdet både för Gasverksområdets delar - som byggnader - och för helheten. Delarnas kulturhistoriska värde har klassificerats till tre nivåer - blå, grön och gul. Helheten har klassificerats till en nivå, blå. Klassificeringen och dess nivåer redovisas i avsnittet *Stockholms stads klassificering av Gasverket i Värtan* (s. 8).

Stadens klassificering har fungerat som resonansbotten för de analyser av områdets kulturhistoriska värde som görs i denna förundersökning.

Gasverkets bebyggelsehistoria, Gasverkets arkitektur

Områdets verksamhetshistoria och arkitektur beskrivs kortfattat. Denna kunskap om historiska förhållanden är en absolut förutsättning för den därpå följande analysen av områdets kulturhistoriska värde. Framställningens tonvikt ligger på befintliga, d.v.s. till i dag bevarade, miljöer och byggnader.

Kulturhistoriskt värde

Förundersökningen rymmer en övergripande analys av områdets kulturhistoriska värde (s. 17). Här beskrivs kort begreppet kulturhistoriskt värde tillsammans och de kriterier som ligger till grund för den kulturhistoriska värderingen. Därefter beskrivs och motiveras Gasverksområdets övergripande kulturhistoriska värde.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

I avsnittet *Kulturhistoriskt värde - fördjupning* presenteras gasverksområdets fysiska miljö i fyra delar - den yttre miljön, byggnadernas exteriörer, byggnadernas interiörer samt den produktionstekniska utrustningen. En fördjupad kulturhistorisk bedömning görs för respektive del i Del II.

Bedömningen redovisas dels grafiskt på fyra situationsplaner eller kartor (s. 21), dels i anslutning till respektive enskildhet som del av den yttre miljön eller som en byggnad (s. 35-134) i del II.

Delarna värderas i tre nivåer, som motsvaras av varsin kulör: *särskilt kulturhistoriskt värde* , *kulturhistoriskt värde* och *begränsat kulturhistoriskt värde* .

Känslighet/ tålighet

I förundersökningen bedöms även de fyra delarnas *känslighet* respektive *tålighet* vid fysisk förändring. Även bedömningen av känslighet/tålighet delas in i tre nivåer, med varsin kulör: *hög känslighet* , *känslig* och *tålig* .

I avsnittet *Känslighet/ tålighet* presenteras delarnas känslighet/tålighet grafiskt på fyra kartor (s. 26) - en för den yttre miljön, en för byggnadernas exteriörer, en för byggnadernas interiörer och en för den produktionstekniska utrustningen. Bedömningen för känslighet/tålighet presenteras även i anslutning till respektive enskildhet som del av den yttre miljön eller som en byggnad (s. 35-134) i del II.

Utveckling och förvaltning

Den kulturhistoriska värdeanalysen leder till ett framtidsorienterat avsnitt. Här formuleras ett antal utgångspunkter för områdets utveckling (s. 31).

Del II

I avsnitten *Yttre miljö* (s. 35) och *Byggnader* (s. 51) beskrivs de enskilda delarna var för sig. Den yttre miljön, byggnadernas exteriörer, interiörer och den produktionstekniska utrustningens kulturhistoriska värde redovisas liksom dess känslighet respektive tålighet mot förändring.

För varje enskild del gäller följande läsanvisning. *Stockholms stads klassificering* utgör grund vid bedömning av den enskilda delen. Under rubriken *Kulturhistorisk värde* finns en text som återknyter till den övergripande beskrivningen (s. 17) av det kulturhistoriska värdet. Där ges även motiv till varför respektive nivå för kulturhistoriskt värde valts för en enskild del.

Under rubriken *Känslighet/Tålighet* beskrivs vilka de känsliga och tåliga delarna är. Som stöd vid framtida ändring och återbruk finns här förslag till förhållningssätt. Texterna är att betrakta som rekommendationer.

När området utvecklas i framtiden kommer det sannolikt att ske under ett visst exploateringstryck. Därför finns på ett antal perifert belägna delar ett avsnitt kallat *Anknytning till platsen*, under rubriken Känslighet/ tålighet, som resonerar kring huruvida den aktuella delen tål en flytt eller inte.

I det avsnitt som behandlar en enskild del finns dessutom en återkoppling till kartorna *Kulturhistoriskt värde - fördjupning* och *Känslighet/tålighet*. Färgsymbolerna för nivåerna av kulturhistoriskt värde och känslighet/tålighet återfinns såväl i respektive avsnitt som på den aktuella kartbilden.

Avsnitten om känslighet/tålighet har en direkt koppling till helheten genom att de bör läsas växelvis med det framtidsinriktade kapitlet *Utveckling och förvaltning* (s. 31).

Stockholms stads klassificering av Gasverket i Värtan

Utdrag ur Stockholms Stadsmuseums klassificeringsbeslut Dnr: 4.6/3040/2009

Motivering:

Gasverksanläggningen är en storartad kommunal satsning och måste behandlas som en helhet. Gasverket utgör ett välbevarat exempel på det sena 1800-talets och 1900-talets stora kommunaltekniska anläggningar. Gasverkets höga arkitektoniska kvaliteter och stora historiska värden är väl sammanvävda. Miljön med byggnader och produktionsteknisk utrustning, som berättar gastillverkningens historia, saknar motstycke i Sverige och även internationellt finns troligen få liknande anläggningar bevarade. Även ur arkitekturhistorisk synvinkel är området synnerligen märkligt med Ferdinand Bobergs amerikainspirerade arkitektur, Åke Tengelins modernistiska byggnader och spaltgasverkets ytterst rationella anläggning. Bebyggelsen illustrerar industriarkitekturens historia i Sverige under 1900-talet alltifrån 1800-talets gedigna tegelbyggnader och stålkonstruktionerna i klockorna från 1910- och 30-talet till den allra modernaste arkitekturen i spaltgasverket där gränsen mellan byggnad och maskin suddats ut. Markbehandling och rester av tekniska installationer bidrar till det från teknikhistorisk synpunkt stora upplevelsevärdet.

Stockhoms innerstad med Djurgården är som helhet ett riksintresse för kulturmiljövården. Riksintresset uttrycks i företeelser som främst tydliggör årsringarna och hur staden vuxit fram. Ett tydligt exempel på detta är Gasverket, som speglar sin tid och Stockholms betydelse som industristad.

Gasverkets bebyggelsehistoria

Från vision till distribution

Etablering, produktion och distribution

Slutet av 1800-talet var en tid av expansion i fråga om det kommunala åtagandet då privata aktörer tidigare stått för produktionen. Från 1885 drevs gasverket i kommunal regi. Staden övertog driften av det befintliga Klaragasverket och utlokalisering- en till Värtan och Hjorthagen blev 1893 ett faktum genom att produktionen kunde påbörjas.

I december 1889 beslöt stadsfullmäktige att ett nytt gasverk ska byggas i Hjorthagen på den tomt Stockholms stad förvärvat av Kungl. Maj:t. Beslutet föregicks av omfattande utredningsarbete och ekonomiska kalkyler där kostnaderna för en utbyggnad av det befintliga Klaragasverket och en nybyggnad vid Värtan jämfördes. Det senare alternativet befanns vara mest fördelaktigt.

Redan ett år senare låg de första ritningarna klara och grundläggningsarbetena hade påbörjats. Vid 1890 års slut kunde ett ekonomiskt anslag för 1891 utbetalas. Planen visade i riktning mot hur stads- gasförsörjningen i Stockholm skulle tryggas för överskådlig tid genom etappvis utbyggnad.

Värtagasverket var ett tidigt exempel i Sverige på centraliserad energiproduktion med distribution via ett vittförgrenat nät. Den förmedlande länken mellan produktionen och nätet var i detta fall mätar- och regulatorhuset samt gasklockorna.

Verksamhet

Det nya stora gasverket förlades ett stycke utanför staden på f.d. Kunglig Djurgårdsmark som Stockholms stad bytt till sig; i anslutning till den nya stora industrihamnen vid Värtan.

Utbyggnaden skedde under ledning av gasverks- chefen Adolf Ahlsell enligt en generalplan som ritades av den unge, men redan av industribebyggelse erfarne, arkitekten Ferdinand Boberg tillsammans med den välmeriterade konstruktören Fredrik Enblom. För Boberg blev uppdraget inledningen på ett långt engagemang i Stockholms stads tjänst. Planläggningen innebar att på svensk botten implementera denna, i allt väsentligt, tyska och engelska teknik för gasproduktion; ett arbete som leddes av verkschefen Arvid Knöös. Som sakkunnig anlitas- des gasverkschefen i Berlin August Fischer.

Generalplanen har ett visionärt drag över sig och förutsätter att helheten byggs samtidigt, fastän det var uppenbart att behovet ännu inte var så stort som planen antyder. Fullt utbyggt var det tänkt att gasverket skulle producera fyra gånger den första etappens mängd d.v.s. från 60 000 m³ till 240 000 m³. Klaraverket skulle drivas vidare parallellt med det nya verket varför utbyggnadstakten kunde vara måttlig.

Den etappvisa utbyggnad som sedan skedde gör dock tydlig att den ständigt pågående teknikutvecklingen redan efter ett fåtal år innebar att generalplanen först modifierades för att sedan starkt förändras.

Styrkan i den initiala idealbilden har emellertid dröjt kvar vid gasverket. Stringensen i Ahlsells och Bobergs anslag präglar ännu vår tids föreställning om vad Värtagsverket är. I synnerhet de första två gasklockorna av tegel fungerar som ett slags ikoner för gasverket. Ur gestaltningssynpunkt kom det initiala anslaget att prägla även den andra utbyggnadsetappen. Också den omfattning generalplanen angav fullföljdes på 1950-talet fastän i annan form, med annan produktionsteknik och delvis med annat innehåll.

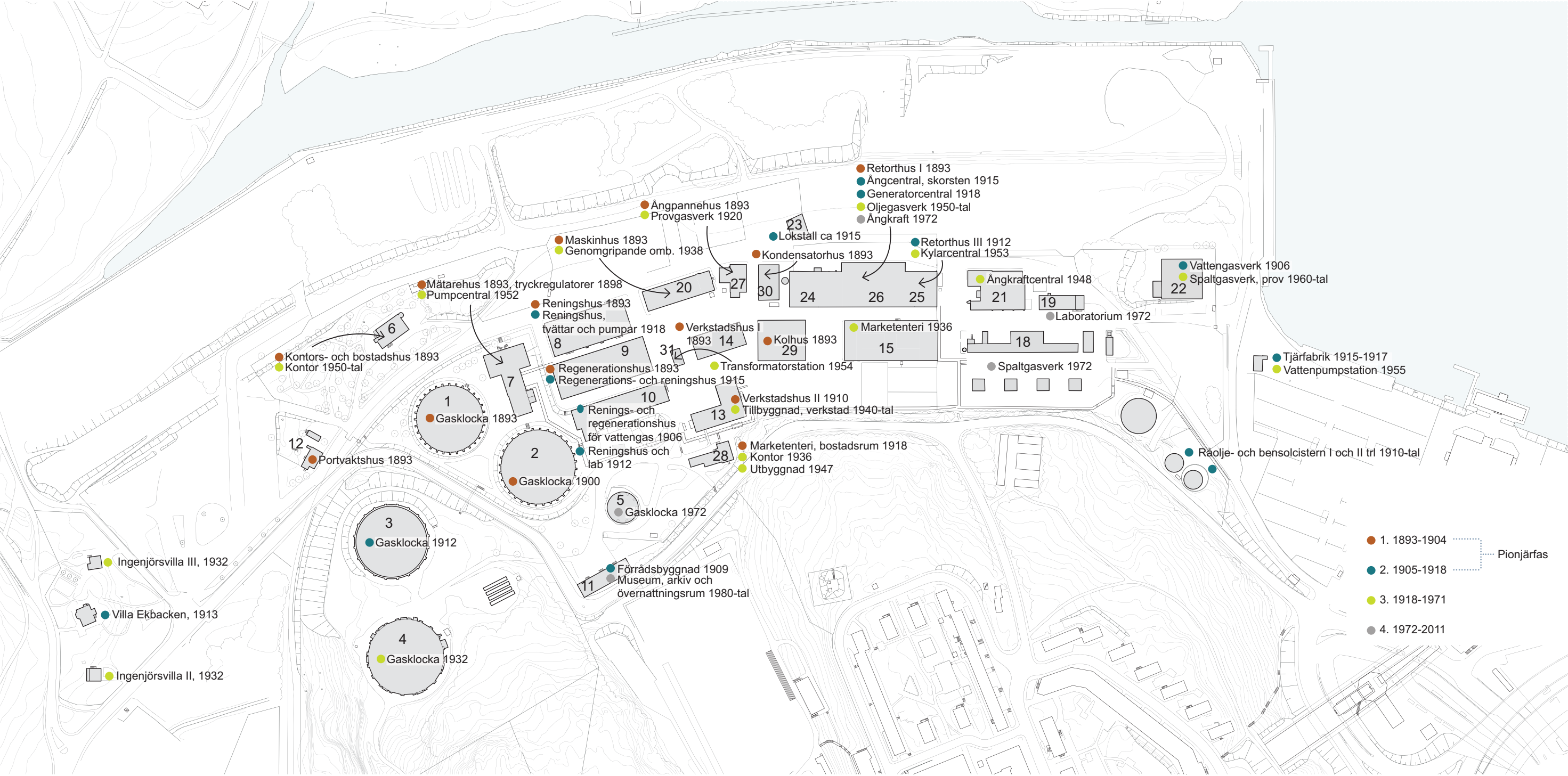

1 Foto från öster, Karl Severin Eklund, cirka 1892. Copyright Peter Nyblom.

2 Den nybyggda Gasklocka IV. Foto Oscar Bladh 1932. Källa: SSM.

Verksamhet och utbyggnadsfaser

1. Gasklocka I	13 (20). Verkstadshus II	28 (16). Gamla marketenteriet
2. Gasklocka II	14 (23). Verkstadshus I	29 (24). Kolhus
3. Gasklocka III	15 (28). Marketenteri	30 (31). Kondensatorhus
4. Gasklocka IV	18. Spaltgasverk	31 (27). Transformatorstation
5. Gasklocka V	19. Laboratorium	(11). Ingenjörsvilla III
6 (18). Kontors- och bostadshus	20 (25). Maskinhus	(9). Villa Ekbacken
7 (17). Mätarehus	21 (3). Ångkraftcentral	(8). Ingenjörsvilla II
8 (22). Reningshus	22 (7). Vattengasverk	(32). Tjårfabrik
9 (21). Regenerationshus	23 (2). Lokstall	Råolje- och bensolcisterner I och II
10 (19). Reningshus	24, 26 (1). Retorthus I, skorsten	
11 (13). Förrådshus	25 (1). Retorthus III	
12 (15). Portvaktshus med tvättstuga	27 (29). Ångpannehus	

Byggnader enligt Fortums numrering.
Lantmäteriets beteckning inom ().

Kolgas – den första pionjärfasen 1893-1904
En betydande del av generalplanen förverkligades i ett första utbyggnadssteg.

Gasens framställning och rening:
Gasen utvanns ur stenkol genom torrdestillation i liggande retortrar (=behållare eller kamrar) som undereldades i generatorugnar. Torrdestillationen enligt detta första system skedde i Retorthuset (24, 26)* dit kol kärrades manuellt. Snart kompletterades systemet med ett något modernare. 1901 byggdes Retorthus II, enligt system II, med liggande retorter.

Gasen leddes därefter till reningens första steg i vilken biprodukterna ammoniakvatten och tjära avskiljdes genom kylning och samlades i betongcisterner under mark. Processen ägde rum i kondensatorer i Kondensatorhuset (30). I de högresta scrubbrarna renades gasen från ammoniak. Detta skedde i det åttkantiga, tornformade Scrubberhuset. Nästa steg i reningen skedde i Reningshusets (8) kistor där gasen drevs genom reningsmassor av myrmalm (järnoxidhydrat) varvid biprodukterna cyanid och svavelväte avgick. Här var produkten stadsgas färdig för distribution.

Gasens distribution och lagring:
Under produktion och rening pumpades gasen genom det i kulvertar nedlagda ledningsnätet på området. Efter mellanlagring i gasklockorna (1, 2) pumpades den färdiga gasen vidare ut till konsumenterna via stadsgasnätet. I Maskinhuset (20) fanns de av ångmaskiner drivna exhaustrarna eller gaspumparna för distribution av gas inom verket och ut i nätet. Här fanns även pumpar för tjär- och ammoniakvatten samt vatten. Mätning av gas och styrning av distributionen skedde från Mätare- och regulatorhuset (7) som snart byggdes ut åt söder.

Råvaru-, energiförsörjning och övriga understödjande funktioner:
Dessa funktioner utgjorde, i överförd bemärkelse, verkets bränsle och smörjmedel. Vid kolhamnen i Lilla Värtan lossades råvaran stenkol för att via kranar och linbanor transporteras in i Kolhusen (29) för lagring innan den för hand kärrades vidare till torrdestillation. I Ångpannehuset (27) producerades energi i pannor som försåg verkets maskinpark och värmeanläggningar med ånga. Där fanns även en ångturbin som producerade elektricitet för belysning. I Verkstadshus I (14) inrymdes för den produktionstekniska utrustningen och lednings-

nätet nödvändiga servicefunktionerna smedja, schamottekross, mekanisk verkstad och verkstäder för snickeri och måleri. Som ett led i gasens rening upparbetades eller regenererades myrmalm i Regenerationshuset (9). Därefter kunde myrmalmen återanvändas i reningsprocessen. I områdets västra del återfanns dels Portvaktshuset (12) med bostadslägenhet, dels det representativa Kontorshuset (6) vilket även inrymde lägenheter för tjänstemän.

Biprodukter:
Gasframställningen resulterade även i slagg- eller biprodukter – tjärvatten, ammoniakvatten, cyanid, svavelväte, bensol, koks m.m. Mot slutet av 1890-talet tillkom ett kokssorteringsverk och en bensolfabrik: tydliga tecken på att utvinningen av biprodukter började systematiseras. Värtagasverkets biproduktanläggning, en ny kemisk industri, var därmed ett faktum.

Kolgas, vattengas och biprodukter – den andra fasen 1905-1918
Nästa etapp kännetecknas främst av att vattengas började produceras, att ett tredje system för gasframställning ur stenkol tillkom och att biproduktanläggningen byggdes ut.

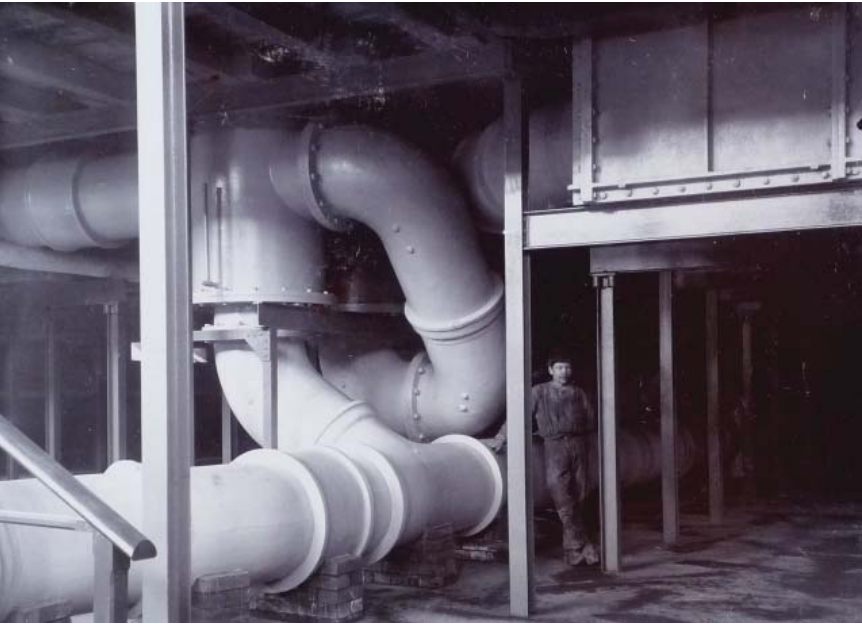
Vattengasverket (22) inrymde en process med färre reningssteg där den färdiga gasen mellanlagrades i en separat gasklocka, vars damm ännu finns kvar. Ökad gasproduktion ledde till att ett nytt Reningshus (10) med laboratorium uppfördes liksom ytterligare en gasklocka (3) på höjden åt sydväst. En del av Regenerationshus 9 byggdes på med en våning. Samtidigt ändrades byggnadens funktion och kom att inrymma reningskistor medan regenerationen i stället inrymdes på vinden, så också på vinden till hus 10.

Det ursprungliga retorthuset, med det första systemet för gasframställning genom torrdestillation av stenkol, revs till en fjärdedel och ersattes i öster med en ny byggnadsstruktur som rymde det tredje systemet - Retorthus III (25).

Under perioden byggs Verkstadshus II (13) och det första Marketenteriet (28).

Vid Ropsten började biproduktanläggningen att byggas ut med bl.a. ammoniak- och bensolfabriker samt ett kokssorteringsverk i anslutning till retorthuset.

* Byggnader eller anläggningar som finns kvar i området är markerade med aktuell numrering inom parentes.

3 Arbetare framför retortugnarna 1928. Källa: Gasverkets museum.
4 Källaren i Reningshuset 1928. Källa: Gasverkets museum.
5 "Tjärsnurror" i Kondensatorhuset.1900-01. Källa: Gasverkets museum.

Gasverkets bebyggelsehistoria

Kolgas och biprodukter – den tredje fasen 1919-1971

Under perioden expanderar verksamheten och i synnerhet produktionen av koks når sin toppnotering. En stor del av den produktionstekniska utrustningen ”flyttar utomhus” och områdets byggnader förbinds av luftledningar burna av betongpelare. Områdets ursprungligen ordnade karaktär ändras till förmån för ett allt mer vildvuxet uttryck.

Den första kammarugnen – system IV – innebär ett tekniksprång. Den nya anläggningen är inte beroende av ett klimatskal utan är en maskin som ställs utomhus. Dess känsligare delar – generatorcentralen - inryms i det gamla, för ändamålet ombyggda, retorthuset (24, 26). I retorthuset inryms även en ny ångpannecentral. Den nya anläggningen hade en avsevärt större kapacitet både vad gäller produktionen av gas och koks.

Den ökade hanteringen av koks leder till om- och nybyggnader - kokssorteringsverk, transportband, ombyggnad av ångpannehuset (27) till provgasverk och ytterligare utvidgning av generatorcentralen. Kammarugnen byggs ut med system V och VI.

Efter att Maskinhuset (20) skadats som en följd av explosion byggs det om på ett genomgripande sätt och förlängs västerut. I maskinhallen inryms som tidigare tjäravskiljare och gaspumpar.

En ny Gasklocka (4) s.k. torrlocka uppförs på höjden i sydväst intill klocka III. Med sin 100 meter höga, mörkgrå stålmantel blir den ett nytt landmärke i Stockholm.

En sektion av det norra kolhuset rivs för att ge plats åt ett nytt Marketenteri (15) rymmande restaurang, matsalar och omklädningsrum.

Ett Lokstall (23) byggs på spårområdet.

Mot periodens slut byggdes Ångkraftcentralen (21) som försåg hela anläggningen dels med ånga, dels med elektricitet från turbiner.

Retorthus III (25) tömdes på sin tekniska utrustning och förvandlades till kylarcentral. Där inrymdes gaskylare och värmeväxlare som tillvaratog överskottsvärmen från kylarvattnet vilket nyttjades i ett lokalt fjärrvärmesystem i Hjorthagen.

I anslutning till gasklockorna III och IV byggdes ett gassollager som via ledningar anslöts till produktionsområdet.

Under de moderniseringar som genomfördes under perioden genomgick Mätare- och regulatorhuset och blev en pumpcentral (7). Den genomgripande invändiga ombyggnaden ledde till att den produktionstekniska utrustningen helt byttes ut. Pumpcentralen bestyckades med en medeltryckstation för innerstaden och en högtryckstation för förorterna.

Under perioden fasas vattengasproduktionen ut och ersätts av en anläggning där gas framställs ur tjockolja. Även denna anläggning, som inrymdes i retorthuset (24, 26), var till för att ta hand om gasproduktion vid toppbelastning. Oljegasverket drogs med driftproblem och föroreningarna från det var omfattande varför man började experimentera med ett mindre spaltgasverk som inrymdes i det ur drift tagna vattengasverket (22).

Spaltgas – den fjärde fasen 1972-2011

De tre föregående utbyggnadsfaserna var variationer på kolgasens tema. Den fjärde fasen innebar att kolgasproduktionen lades ned till förmån för stads-gasproduktion genom spaltning av naftalin d.v.s. lättbensin. Det innebar att en stor del av byggnaderna förlorade den funktion de haft. Gasklockorna (1, 2, 3, 4) och pumpcentralen (7) var emellertid fortsatt i drift. Produktionen av ångkraft flyttades in i retorthuset (24, 26).

Spaltgasverket (18) - d.v.s. den nya anläggningen - bestod av fyra produktionslinjer som övervakades från ett kontrollrum. I spaltgasverket ingick även en Laboratoriebyggnad (19), en Högtrycksgasklocka (5), Bergrum (17), med röranslutning till hamnen, för lagring av lättbensin samt en cistern.

6

7

6 Vy från norr, cirka 1932-35. Källa:SSA
7 Vy från ovan, 1920-tal. Källa: SSA

Gasverkets arkitektur

Utbyggnad

Arkitekturen var under de första två utbyggnadsfaserna (1892-1918) formad på ett sätt som kraftfullt manifesterade Stockholms stad som en ny och handlingskraftig aktör i samhällsbyggandet. Med det nya Värtagasverket ville stadens styre dels visa omsorg om och ansvarstagande för sina medborgare och företagare, dels var genomförandet en kommunal teknisk bedrift som visade på modernitet.

Den arkitektoniska konsekvensens betydelse minskar emellertid successivt som utgångspunkt för att på ett övergripande plan hantera expansion och teknikskiften - utbyggnadsfaserna tre och fyra (1919-2011). Dessa faser kännetecknas av ett mer pragmatiskt förhållningssätt till uppgiften. Nya funktioner, byggnader och anläggningar tillfogas vilket resulterar i en brokig helhet där utformningen av varje del är strikt funktionsbetingad.

Gasproduktion

När Värtagasverket började byggas var kolgastekniken väl beprövad i Stockholm. Klaragasverket hade redan drivits i fyrtio år under kontinuerlig utbyggnad. Den produktionstekniska utrustningen köptes från olika företag i Europa som var specialiserade på gasteknik, främst Tyskland och Storbritannien.

De kommunala gasverken ingick i nätverket Svenska gasverksföreningen som årligen konfere-rade och gav ut en årsbok där medlemmarna kunde uppdatera sig på nyheter inom organisation, teknik, försäljning etc.

Att omsätta denna teknik lokalt erbjöd ett tillfälle att, genom arkitektoniska och byggtekniska medel, sätta den egna stadens prägel på anläggningen. Detta arbete leddes av gasverkschefen Adolf Ahl-sell som anlätade Ferdinand Boberg. Härigenom kunde Stockholms stad visa en modern, ändamåls-enlig, fritt historiserande, amerikanskt influerad arkitektur. Gestaltningen har samtidigt rötter i de gamla brukens byggnadsskick d.v.s. den förindu-striella produktionsmiljön i Sverige.

Planstruktur

Den planstruktur som ursprungligen lades ut, och som successivt fyllts i, har en kraft som burit gasverksbebyggelsen vidare genom historien. Planstrukturen är i sin tur sprungen ur gastillverk-ningens produktionslinje som i Lilla Värtan lades ut i ostvästlig riktning med råvaruintag i öster och färdig produkt med distribution i väster.

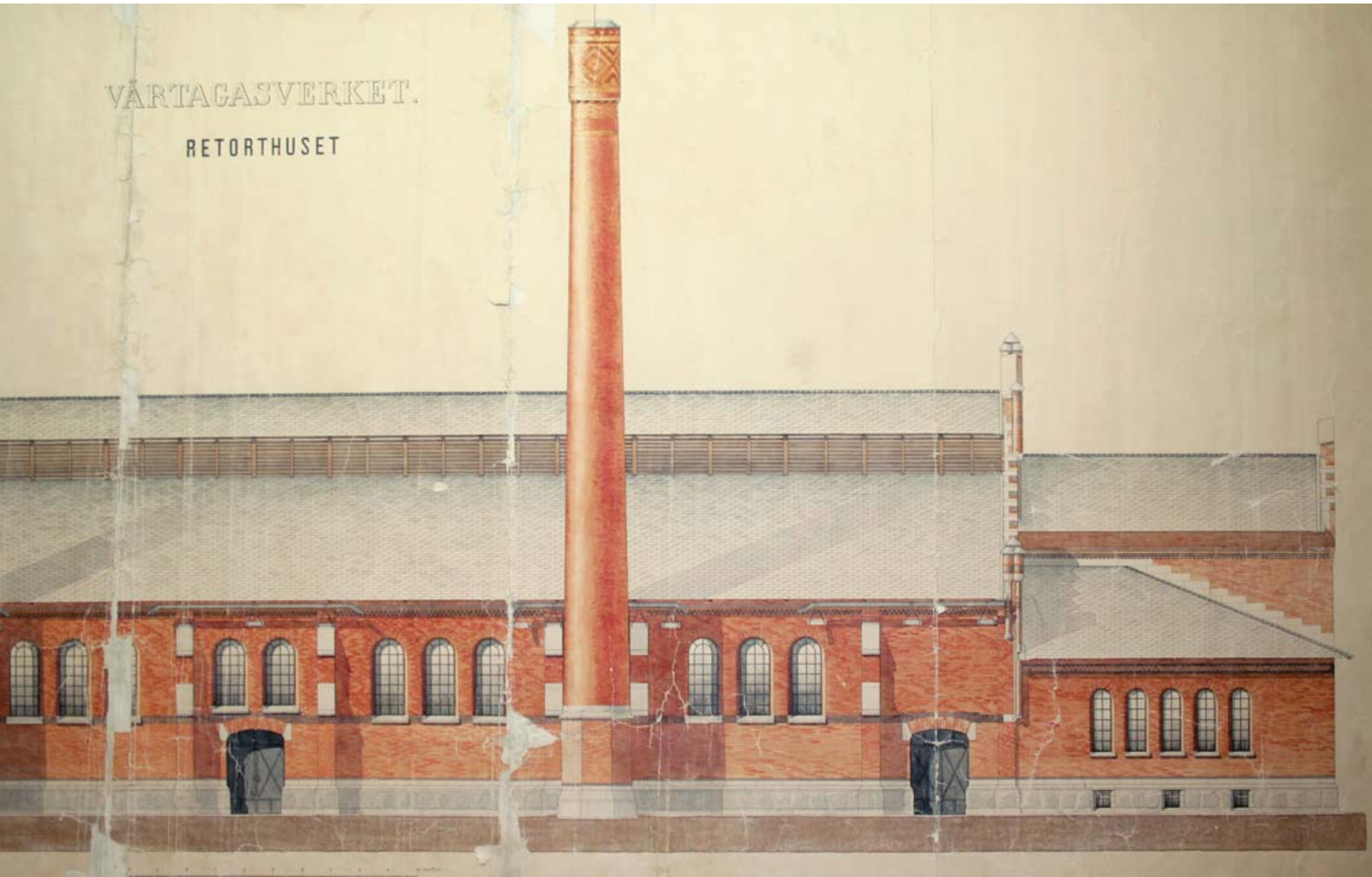
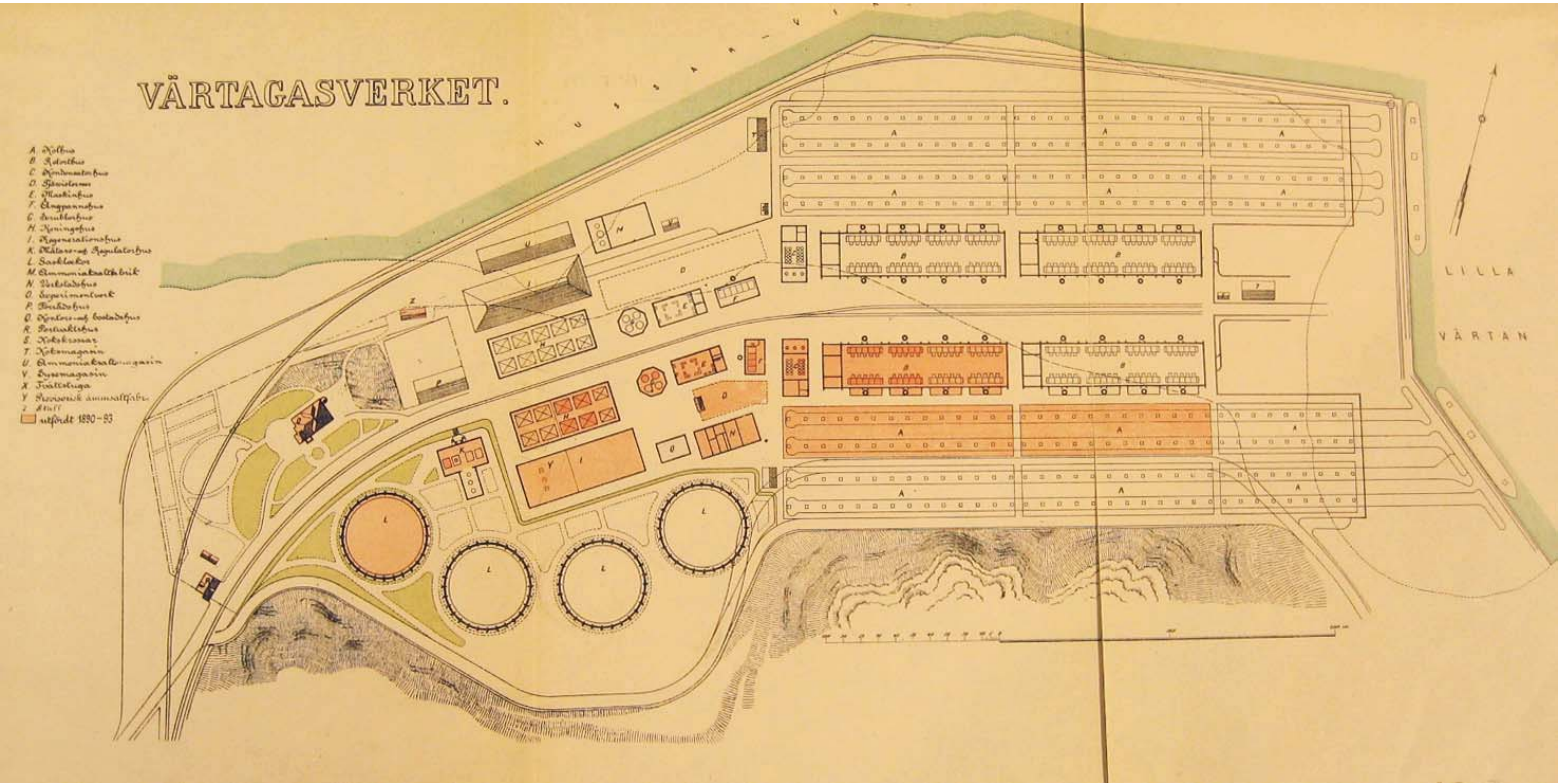
Produktionslinjen börjar vid kaj i hamnen där stenkolet lossas och transporteras in i kolhusen via linbanor. Stenkolet torrdestilleras genom att det eldas i ugnar varvid gasen utvinns och kvar blir slaggprodukter bl.a. koks. Gasen leds genom en reningssekvens. Renad gas leds till mätar- och regulatorhuset för att därefter mellanlagras i gas-klockor före distribution ut i stadsgasnätet.

Trots omfattande utbyggnad och ändring i senare tid präglas ännu området av det initiala anslaget.

Vid uppförandet av gasverket omformades mar-ken kraftigt genom sprängning, fyllning och planschaktning av den befintliga tomten. Endast den höjd där kontorsparken planerades behölls. Tre stora och tydligt terrasserade plan skapades som delade in området och dess verksamheter. Det lägsta terrassplanet, vid Värtans strand, låg två meter över medelvattennivån. Det rymde främst kajytorna. Fyra meter ovanför låg det mellersta planet. Detta var det egentliga bebyggelseplanet som utformades till en förtätad stadslik miljö, sam-manhållen av sina byggnader och kvartersliknande struktur. Bägge dessa lägre delar var hårdgjorda ytor med endast lite vegetation. Den tredje och översta terrassnivån, låg ytterligare drygt 2 meter högre, med plats för Mätarehuset (7) och Gas-klockorna (1-2), och var tillsammans med kon-torshusets höjd gasverksområdets gröna del med förfinade stadsparkliknande miljöer.

Indelningen av terrassplanen följer gasverkets pro-cess, med råvaran på den nedre terrassen, bearbet-ningen av denna på den mellersta nivån och lagring av den förädlade råvaran på det högst belägna pla-net med det gröna parkområdet nära huvudentrén.

1 Första gasverksplanen från 1890-tal med planerade utbyggnader. Källa:SSM
2 Retorthuset, färglagd ritning, F.Boberg 1892. Källa: SSA

Ferdinand Boberg

Vid ett besök på Värtagasverket drar en frisk internationell fläkt över dess platsbildningar och genom dess gränder, där man samtidigt kan uppleva såväl Chicago, Lübeck som Norberg.

Den stil Boberg använde blev specifik för Värtagasverket även om likheterna med brandstationen och gasverket i Gävle liksom Elektricitetsverket i Stockholm är uppenbara.

Samtida kritiker och kulturpersonligheter hyllade gasverket för dess arkitektur. Prins Eugen menade i ett brev till Georg Pauli att Bobergs arkitektur är självständig samtidigt som hans handlag har en artistisk känslighet.

Då Värtagasverket anmäls i Teknisk tidskrift 1893 sker det med balanserad entusiasm. Skribenten menar att Boberg åstadkommer en självständig arkitektur omöjlig att inordna i något av den rådande arkitekturens historiserande stilfack. Orsaken här till, menar skribenten, är Bobergs arbetsmetod där arkitekturen formas efter ändamålet och med hänsyn till byggnadsmaterialets förutsättningar. Dessutom premierar tidskriften projektets standardiseringssträvan genom att skriva att ett gott resultat uppnåts samtidigt som antalet byggnadselement och detaljer hållits nere. Kommentaren bör förstås som att arkitekturens kraftfullt dekorativa verkan uppnåts med ett begränsat antal formelement som kombinerats och varierats på ett konstfullt sätt.

För Bobergs karriär innebar projektet att han tog klivet upp till det svenska arkitektetablissemangets toppskikt.

Byggnadsteknik och fysisk miljö

I tiden låg en stark rörelse mot 1800-talets putsarkitektur vilken ansågs vara ytlig och därmed oäkta. I stället lanserades vid 1880-talets slut s.k. ”äkta material” där fasadmaterialet skulle vara tegel och natursten. Att exponera teglet i fasad - Rohbau - var även det högsta mode.

Samtidigt fanns en öppenhet mot moderna byggnadstekniska lösningar t.ex. armerad betong och stålkonstruktioner vilket inte ansågs stå i motsättning till traditionella material som tegel och natursten.

I Värtagasverkets fall baserades den utvändiga arkitekturen, helt följdriktigt, på rött tegel och natursten. Interiörerna - ofta appartsalar - känne-

tecknas av stora rumsvolymer med putsade murar och takkonstruktioner av stål.

Omsorgsfullt behandlat material och välproportionerade konstruktioner samverkar till det gedigna och välbyggda resultatet. Teglet var från Haga tegelbruk i Uppland. Det engoberade teglet i brunt och gult för dekorativa fasadband köptes från Schlesien. Grundmurarna och socklarnas granit hämtades från den befintliga berggrunden på platsen. Kalkstenen i band, skulpturala detaljer, gavelkrön och toureller var från Gotland och Närke. Gjutjärnet i fönster och smide levererades från flera mekaniska verkstäder i Sverige. Stålet i polonceautakstolar, pelare och balkar tillverkades i Tyskland och Sverige.

På byggarbetsplatsen utvecklades, efter hållfasthetsprov, prefabricerade betongplattor armerade med järn. Sammanlagt 1000 plattor tillverkades på plats mellan 1890 och 1893. Betongen bestod av Portlandcement från Lomma, grus och sand. Armeringsnätet bestod av 7,5 mm fyrkantsjärn och 4 mm rundjärn från Bofors bruk. Vilande på stålbal- kar kom plattorna (1247 mm x 830 mm x 56 mm) att användas som bjälklag i flera byggnader.

Under den inledande utbyggnadsetappen 1890-1893 utfördes byggnadsarbeten och uppsättning av maskiner huvudsakligen av byggnadsarbetare som anlits av gasverket. En ansenlig del av den produktionstekniska utrustningen har ritats av konstruktören Fredrik Enblom. De större apparaterna däremot - scrubbrar, kondensatorer, reningskistor, stationsmätare och gasklocka - monterades av respektive leverantörs personal.

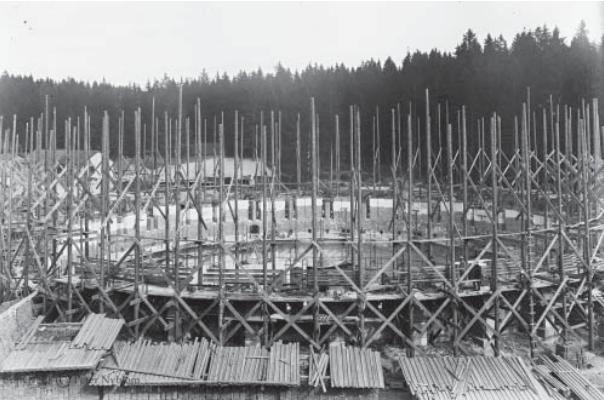
Under inflytande av, i formspråket, antydda stilin- fluenser från jugend och nationalromantik respek- teras Bobergs ursprungliga formgivning ända in på 1930-talet. Under detta årtionde slog dock nya formideal igenom på bred front. Modernismens pionjärfas, som i Sverige benämndes funktiona- lism, fick sina första uttryck genom Gasklocka IV 1932 och Marketeriet 1935. Maskinhuset från 1938 är däremot förenklat klassicistiskt i sitt form- språk. Ångkraftcentralen från 1948 med sina slutna och till varandra adderade tegelvolymerna kanske kan karaktäriseras som expressiv i sin stil.

Perioden från 1930-talet kännetecknas av en intensiv byggnadsverksamhet där produktionen av koks blir allt viktigare. Det enhetliga och konse- kventa formgivningsgrepp som präglade gasverkets

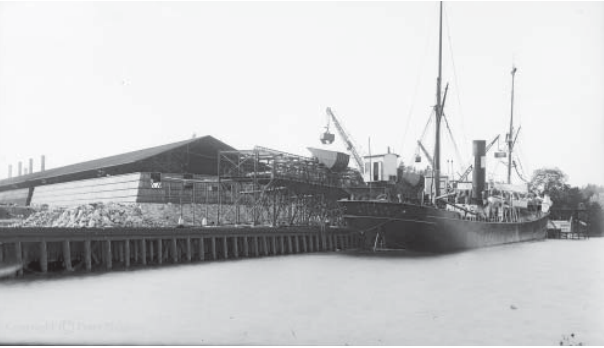
första utbyggnadsfaser överges. Fler och fler delar av den produktionstekniska utrustningen förläggs utomhus. Den kraftigt förorenande verksamheten karaktäriseras av att en brokig ”ingenjörskonst” växer fram - kammarugnarna med släckningstorn, transportgångar, vidlyftiga kokssorteringsverk, kol- upplag, brokranar och luftledningar. Av detta finns endast luftledningarna på sina stolpar kvar.

När kolgasproduktionen lades ned blev flera byggnader övertaliga. Den nya produktionsanlägg- ningen - Spaltgasverket med tillhörande funktioner - är också den ett uttryck för en starkt funktionsbe- tingad utformning eller ”ingenjörskonst”.

De första utbyggnadsfaserna låg nära den ur- sprungliga gestaltningsidén. Den arkitektoniska styrkan i denna bebyggelse präglar ännu helheten på ett anmärkningsvärt starkt sätt. Av de senare utbyggnadsfaserna har avsevärda delar avlägsnats. De delar som ändå återstår förmedlar något av den råare och ostädade karaktär som området präglades av omkring 1950. Bebyggelseutvecklingen på platsen innebar att dessa båda karaktärer integre- rades i området och ännu, i delar, kan läsas som överlagrade skikt.

3

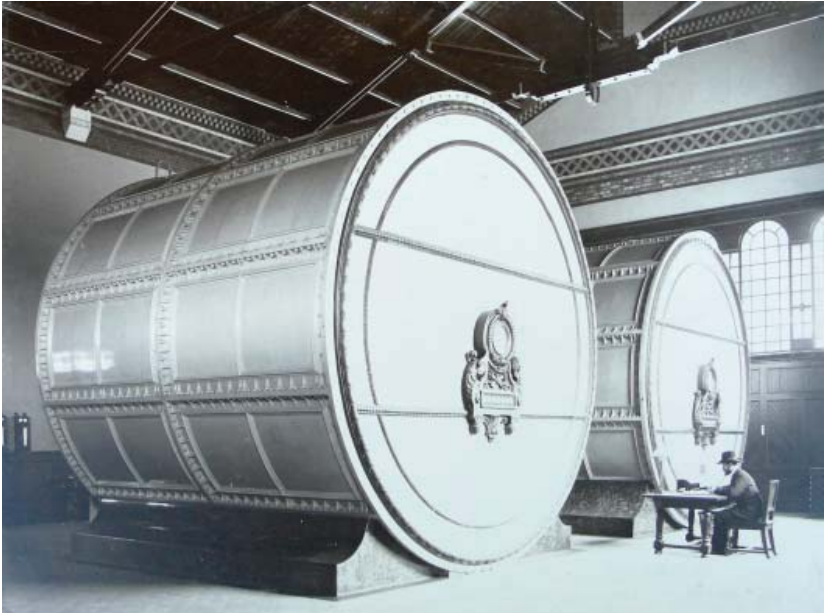

4

3 Gasklocka I under uppförande. Foto Karl Severing Eklund, cirka 1892. Copyright Peter Nyblom.
4 Hamnen. Foto Karl Severin Edlund, cirka 1900. Copyright Peter Nyblom.
5-7 Kondensatorhus, pumpstation och kolhus år 1900-1901. Foto Karl Severin Eklund. Källa: Gasverkets museum.

5

6

7

Kulturhistoriskt värde

Begreppet kulturhistoriskt värde - helhet

Det sammantagna kulturhistoriska värdet av en miljö bildas dels av påtagliga konkreta värden, dels av upplevda värden. Mer konkret utgår vi i denna förundersökning från den modell för kulturhistorisk värdering som Riksantikvarieämbetet utarbetat genom Axel Unnerbäck – Kulturhistorisk värdering av bebyggelse. Modellen är sprungen ur ett behov av att ur ett riksperspektiv kunna värdera ett objekt i förhållande till andra objekt.

Specifikt för en industrimiljö är att helheten är viktigare än delen och att det historiska skeendet är viktigare än en enskild epok. Därför läggs tonvikten vid helheten eftersom gasverksmiljön har sitt värde i att delarna ingår i ett produktions- och distributionstekniskt samband: den fysiska miljön beskriver därmed en process. De två kriteriegrupperna dokumentvärde och upplevelsevärde är utgångspunkter för den kulturhistoriska analys som här läggs fram. Då en så rik miljö som gasverket analyseras finns det anledning att använda merparten av värderingsmodellens kriterier.

Med kriteriernas hjälp kan inte en absolut sanning uttryckas: dock kan den analys som görs utifrån kriterierna fungera som en hjälp till ökad förståelse av vari det kulturhistoriska värdet består. Kriterierna fungerar som verktyg med vars hjälp det undflyende begreppets olika nyanser kan infångas, för att sedan formuleras i denna text.

1

1 Gasverksområdet från sydost, med biproduktanläggningarna och de s.k. gasverksvillorna i förgrunden. I villorna bodde tekniker och arbetsledare som snabbt måste vara på plats i händelse av produktionsstörningar. Källa: Fotografi u.å. (dock efter 1918) på gasverkschefens kontor.
2 Motstående sida: Gasverksområdet 2009 sett från toppen av gasklocka IV.

Områdets kulturhistoriska värde

Dokumentvärde

Arkitekturhistoriskt värde, Byggnadshistoriskt värde

När Värtagasverket invigdes 1893 blev stadens gasnät synligt i två geografiska punkter – Klara-gasverket och Värtagasverket. Det senare var den modernare och mer storslagna anläggningen.

Gaverkschefen Adolf Ahlsells val att samarbeta med den unge arkitekten Ferdinand Boberg visade sig vara ett genidrag. Resultatet blev en serie infallsrika variationer på ett väl sammanhållet tema: en anläggning och en miljö med extraordinära arkitektoniska kvaliteter.

Den ursprungliga visionen och de första etappernas genomförande är en i alla delar, från del till helhet, genomförd design. Projektet tycks vara genomfört i enlighet med de, vid denna tid, nya idéerna om allkonstverket i vilket ingenting lämnas åt slumpen och samma omsorg ägnas såväl detalj som helhet. När dessa byggnader i sin gestaltning dessutom kunde uttrycka den produktionstekniska funktion de härbärgerade var detta något nytt i Sverige: ett uttryck för modernitet.

Den fysiska ramen kring verksamhetens respektive del var en uppgift som gav Boberg möjlighet att göra bruk av arkitekturens hela register.

- Kraftfullheten och den strukturella rationaliteten i situationsplan, stommar och konstruktioner.
- Den självklara enkelheten i hallarnas rumslighet med den på samma gång funktionella som dekorativa behandlingen av dagsljus.
- Det ”äkt materialet” – Rohbaustil med exponerat, fogstruket tegel och natursten – förmedlar en vilja till ärlighet i uttrycket.
- Byggnaderna fulländas genom Bobergs välutvecklade sinne för hur ornamentet som gestaltsmedel används – mönstermurning och skulpturalt huggen natursten - dels för att understödja det arkitektoniska uttrycket, dels som bärare av mening.

Nybyggnader och tillägg som gjordes på byggnader fram t.o.m. 1930-talet följde troget den Bobergska tematiken. Teknikutvecklingen drev parallellt fram lösningar där ett arkitektoniskt format klimatskal inte längre var en förutsättning. Två exempel på denna verkningsfulla ingenjörskonst är

den ännu bevarade Gasklocka III från 1912 och det första batteriet kammarugnar från 1918.

Arkitektoniskt gjorde modernismen sitt inbrott på 1930-talet genom att Marketeriet uppfördes, följt av Ångkraftverket på 1940-talet.

Samhällshistoriskt värde

Genom sin genomarbetade arkitektur blev Värtagasverket en av de kommunaltekniska institutioner genom vilka Stockholms stads omsorg om sina medborgare och sitt näringsliv kunde manifesteras.

Värtagasverket är inte det första men kanske mest storslagna exemplet i Stockholm på utbyggnaden av tekniska försörjningssystem i kommunal regi. Kommunaltekniska satsningar var dessutom ett uttryck för de vid denna tid gryende socialliberalistiska strömningarna inom politiken.

Boberg lyckades på 1890-talet fånga upp och i fysisk form omsätta en bland borgerskapet rådande tidsanda. En anda som i den unga industrialismen också rymde optimism. Industrier och samhällsinstitutioner som var barn av denna anda blev också hans beställare.

Gasverket var en kommunalteknisk bedrift vilken, tillsammans med elektricitetsverket, dessutom gjorde Hjorthagen till en av arbete och liv sjudande bruksort i anslutning till den industrihamn som i snabb takt byggdes upp vid Värtan.

Ända fram till det att kolgasframställningen upphörde vid 1970-talets början var Värtagasverket en stor industri och en stor arbetsgivare.

Socialhistoriskt värde

I bebyggelsens organisation kan produktionslinjen ännu utläsas. Ett annat, ur ett humanistiskt perspektiv, ännu viktigare överlagrat mönster är de arbetandes rörelsemönster. Spåren efter dessa rörelser är dock inte lika uppenbara i den fysiska miljön. Portar och verksamhetsytor är indirekta påminnelse om människors rörelser.

Personhistoriskt värde

För tillkomsten av Värtagasverket var dess förste chef Adolf Ahlsell, i egenskap av beställare, mest betydelsefull. Den enda person som ännu varaktigt förknippas med Värtagasverket, i synnerhet gasklockorna, är dock dess förste arkitekt Ferdinand Boberg.

3

3 Ursprungsritning för Mätarehuset (7), senare Pumphus, Ferdinand Boberg 1891. Källa: SSA.
4 Gasverkspersonalen poserar framför Mätarehuset. Foto Karl Severin Edlund u.å. Copyright Peter Nyblom.

4

Kulturhistoriskt värde

Byggnadsteknikhistoriskt värde
Byggnadsteknikhistoriskt är de enskilda byggnaderna uppförda i en för sin tid gängse byggnadsteknik. En strävan efter standardisering märks dock i de första utbyggnadsfaserna. Det ena exemplet är den prefabrikation av armerade betongplattor för bjälklag som anordnades på byggarbetsplatsen. Det andra exemplet är att arkitekt och projektledning medvetet hållit ned antalet byggnadselement utan arkitektoniska kompromisser. Konsekvensen i formspråket och upprepningen av byggnadsdelar och detaljer har sannolikt i stället bidragit till den kraftfulla och enhetliga arkitekturen.

Verkets tekniska innehåll beskriver produktionens teknisksprång. Området fungerar därmed som en provkarta på industriella byggnadstekniker.

1910-talet utgör en brytningstid. Funktioner eller komponenter i produktionslinjen köps in från olika underleverantörer. Förändringen pekar på en teknikutveckling inom gas- och koksproduktionen där klimatskalets utformning kring en process minskar i betydelse. På ett övergripande plan är det ett tecken på att arkitekturens roll successivt marginaliseras avseende hela gasverkets gestaltning.

Teknikhistoriskt värde
Gasverkets produktionslinje var orienterad från kajen där stenkol lossades för att sedan lagras i kolhus eller stackar varifrån den transporterades till retorthuset där gas framställdes genom torrdestillation. Förutom gas utvanns en rad biprodukter. Produktionen av biprodukter förfinades successivt och blev en ekonomiskt viktig del av verksamheten. Koks såldes som bränsle till industri och hushåll. Övriga biprodukter gav upphov till en kemisk industri som producerade tjära, ammoniak m.m.

Värtagasverket är en svensk tillämpning på den vid denna tid tillgängliga tekniken för produktion och distribution av gas. Vid sin tillkomst bjöd emellertid gasverket på en teknisk nyhet – energidistribution med centraliserad produktion.

Även om gasverkets innehåll inte kan betraktas som spjutspetsteknik sågs det av sin samtid ändå som modernt, tillförlitligt och för staden var verket en stor investering som förtjänade att visas upp.

Boberg fick här möjlighet att i den enskilda byggnadens arkitektur uttrycka innehållets tekniska funktion. Detta faktum var mer nyskapande än verkets tekniska innehåll.

Det byggnadsbestånd vi står inför i dag är dock ett fysiskt dokument som dels speglar de tidigare metoderna för gasproduktion, dels den senaste genom spaltgasverket. Biproduktanläggningen, den jättelika kammarugnen och kokssorteringsverken är rivna.

Autenticitet
Gasverksområdet erbjuder en sammansatt bild avseende graden av autenticitet. Vissa miljöer och byggnader har stått oanvända under lång tid medan andra byggts om kontinuerligt.

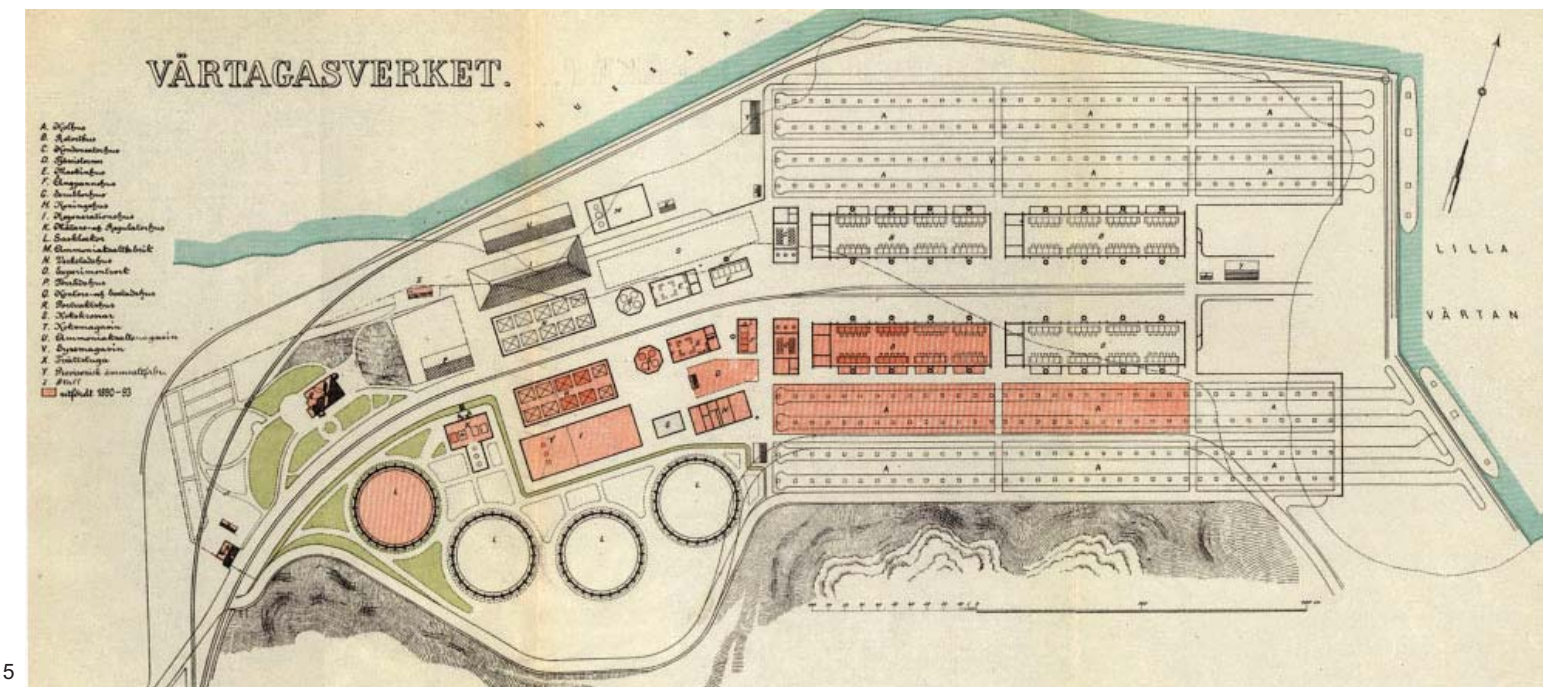
I den yttre miljön är exempelvis parkerna kring klockorna, kontorshuset och kajen vid Värtan välbevarade medan fysiska spår efter kammarugnar och biproduktanläggning till största delen gått förlorade när dessa ytor ändrats. Gaturum, platser, stråk och ursprunglig gatubeläggning i den kvarterssindelade bebyggelsemiljön uppvisar en bevarad karaktär från gasverkets första period, fullt greppbar under senare tidslager med nya ytskikt och byggnadsförändringar. Den starka bebyggelsestrukturen med de huvudsakliga öst-västliga stråken kopplar ännu samman gasverksområdet som helhet, från hamnen vid Värtan till Klockparken i väster.

I några fall är både byggnad och produktionsteknisk utrustning bevarad till våra dagar. Detta gäller i synnerhet gasklockorna vilka endast ändrats marginellt. Ett ”tvådelat” autenticitetsvärde återfinns i Mätarehuset (7) som till sitt yttre är bobergarkitektur och till sitt inre är ett exempel på en väl sammanhållen produktionsteknisk miljö från 1950-talet då gasverket genomgick en genomgripande modernisering.

Sällsynthet - representativitet
Frågan om huruvida gasverksområdet är sällsynt i ett nationellt, eller t.o.m. internationellt perspektiv, kan inte tillfredställande besvaras: åtminstone inte med i dag tillgänglig kunskap. En internationell inventering med påföljande analys av bevarade gasverksområden skulle krävas för att få ett svar.

Vi kan dock konstatera att gasverket är ett av de bäst bevarade f.d. industrimiljöerna i Storstockholm. Den sammanhållna arkitektoniska gestaltningen i en så stor f.d. industrimiljö gör gasverksområdet unikt på en regional nivå.

Klart är också att gasverksområdet i Hjorthagen, är representativt för kommunaltekniska anläggningar i Stockholm och i Sverige kring sekelskiftet 1900.

5 Första gasverksplanen från omkring 1890. Källa: SSM.
6 Interiör från vattengasverket (22).

Kulturhistoriskt värde

Upplevelsevärde

Arkitektoniskt värde

Kraften i hela gasverkets arkitektur ligger till stor del i den tidiga periodens enhetliga formgivning.

Miljöskapande värde

Att gasverksmiljöns verkan på en besökare ofta är stark har flera orsaker. Miljön upplevs som förtätad dels p.g.a. bebyggelsens fysiska täthet, dels p.g.a. dess närhet till och samspel med Hjorthagens bergiga topografi. Upplevelsen av varje enskildhet inom området underbyggs dessutom av kraften i gasverksområdet som samlad och välbevarad industrimiljö. Vad som kompletterar bilden av en historisk industrimiljö med extraordinära kvaliteter är dess omedelbara närhet till Nationalstadsparkens Djurgårdsmark och Värtans vatten.

Symbolvärde

De båda gasklockorna av tegel har så starkt präglat den allmänna uppfattningen, åtminstone hos stockholmarna, om vad Värtagasverket är. Övriga trettio byggnader riskerar därför att falla i skuggan. Att uttrycket ”Gasklockan i Hjorthagen” förekommer är ett intressant exempel på den starka emblematiske kraften Bobergs arkitektur har. Tegelklockorna fungerar ofta som symbol för Värtagasverket i sin helhet som vid sidan av de fem gasklockorna

består av ca. trettio byggnader ytterligare. Dessutom tycks dessa byggnader leva i symbios med sin upphovsman.

Gasklocka IV är starkt närvarande i Stockholms stadsbild. Från många punkter runt om i staden är den på en höjd belägna, höga, mörka volymen synlig. Härigenom fungerar den som ett landmärke och som en symbol för gasverket.

Kontinuitetsvärde

Fram till det att den nuvarande produktionen och distributionen läggs ned är Värtagasverket den sista kvarvarande producenten av stadsgas i Europa. Det stundande återbruket av gasverksbebyggelsen och stadsutvecklingen i stadsdelen innebär att en 120-årig kontinuitet bryts.

Att återigen inrymma producerande och distribuerande verksamheter vore att anknyta till områdets verksamhetshistoria.

Pedagogiskt värde

Gasverket bestod av produktionsanläggningen och det nät via vilket gasen nådde kunderna. Gasverkets verksamhet bestod av lagring och hantering av råvara, produktion av gas och biprodukter samt distribution.

I den bebyggelse och tekniska utrustning som bevarats till i dag är det främst verkets tidigaste produktion och distribution av gas som kan läsas: i någon mån även lagringen av råvara. Av produktionslinjens sekvens återstår - kaj, kolhus, upplagsytor, retorthus, kondensatorhus, reningshus, regenerationshus, pump och regulatorhus samt lagring i gasklockor och distribution via gasnätet. Till förståelsen av Gasverket bidrar även byggnader med för produktionen understödjande funktioner – ångpannehus, markententeri m.fl. I synnerhet de av bebyggelse kantade öst-västliga stråken ger en tydligt läsbar struktur som gör att förutsättningarna fortfarande är goda för att förstå vilken riktning produktionen hade.

Spaltgasverkets kompakta utformning med tillhörande cistern och högtrycksklocka är en tydligt läsbar produktionsenhet. Verket speglar den sista fasen av stadsgasproduktion i Stockholm.

Patina

Det kulturhistoriska värdekriteriet patina kan i vissa industrimiljöer få en särskild valör. Byggnader och anläggningar är tydliga spår efter den verksamhet som bedrivits på en plats. Mer besvärande är de verksamhetsspecifika föroreningar som lämnat spår dels i marken, dels på och i byggnader och anläggningar.

Att detektera och blottlägga föroreningarna är också att följa den industriella processens väg och dess förändringar över tid.

Den hälso- och miljöfara som föroreningarna innebär ska naturligtvis avvärjas. Spår efter föroreningar som inte innebär hälsorisker kan emellertid tas tillvara.

- 7 Gasverksvägen med Gasklocka I och II.
- 8 Spaltgasverket
- 9 Tegel missfärgat av föroreningar från reningsmassorna.
- 10 Kajen mot Värtan med pollare och del av kranbana.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Från helhet till del

Analysen av det kulturhistoriska värdet ovan (s. 17) griper kring gasverksområdet som helhet. Genom sin struktur, sammanhang och sammansatta karaktär representerar helheten ett större värde än summan av alla enskildheter. Det är därför tonvikten i värderingen läggs vid gasverksmiljön som helhet.

Denna helhet består emellertid av en rad enskildheter eller delar – yttre miljö, byggnader och produktionsteknisk utrustning. I syfte att koppla analysen av helheten till delen: återfinns i de texter där delarna beskrivs ett stycke, under rubriken *Kulturhistoriskt värde*, som problematiserar delens betydelse för helheten.

Gasverkets delar ingick i ett produktions- och distributionstekniskt samband: den fysiska miljön beskriver därmed en process. Gasverket kan liknas vid en komplicerad maskin där varje enskild delprocess eller funktion motsvaras av ett stycke produktionsutrustning och ofta en byggnad.

När vi närmar oss dessa enskildheter eller delar - yttre miljö, byggnader och utrustning - tillämpar vi det kulturhistoriska värdebegreppet som verktyg. De två kriteriegrupperna dokumentvärde och upplevelsevärde är utgångspunkter för den kulturhistoriska analys som här läggs fram. Varje del i området analyseras här enskilt och kategoriseras utifrån de värdekriterier som bedöms vara relevanta.

Den fördjupade analysen av det kulturhistoriska värdet sker i tre nivåer - *särskilt kulturhistoriskt värde* , *kulturhistoriskt värde* och *begränsat kulturhistoriskt värde* .

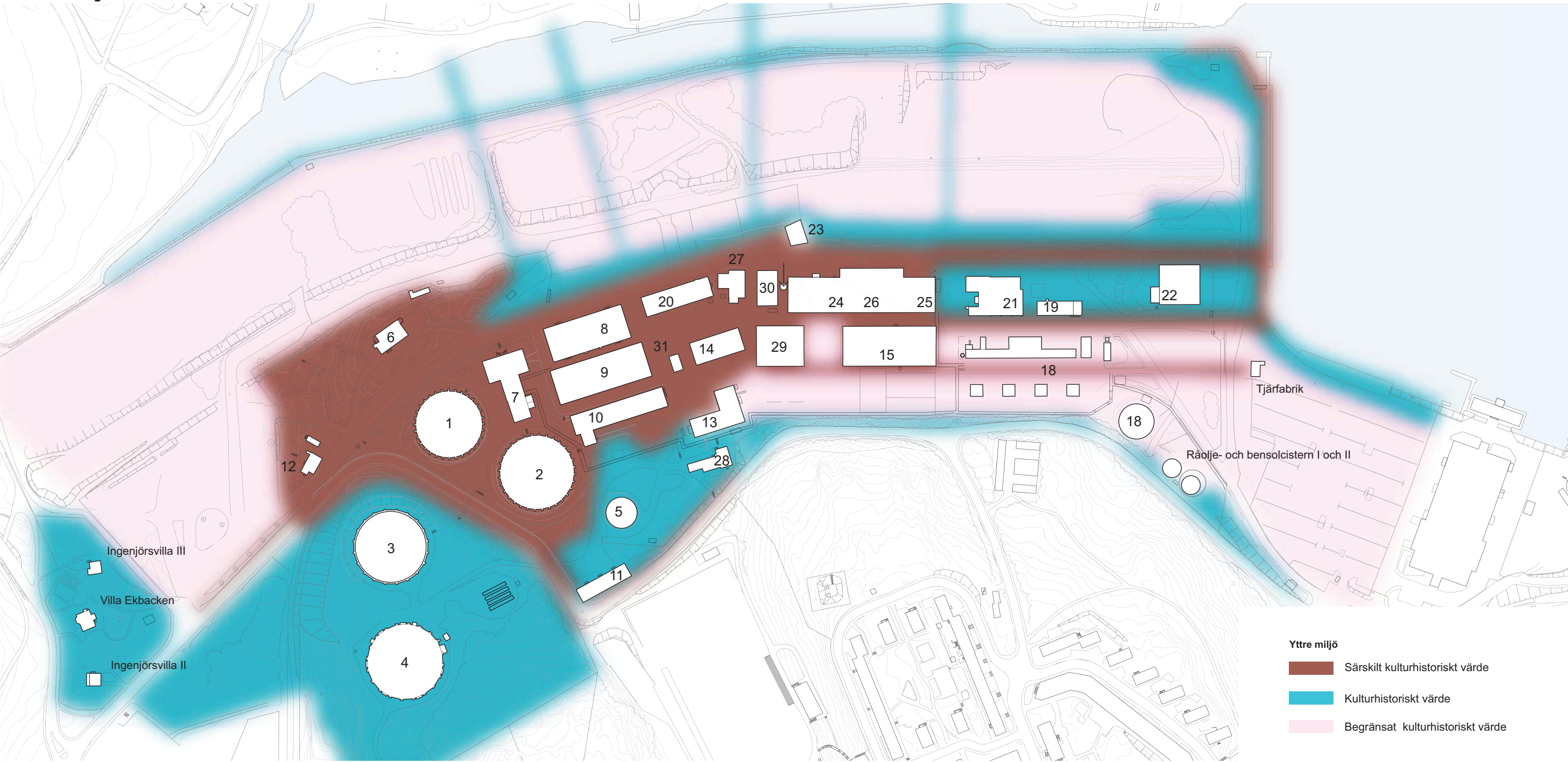
En sammanfattning i fyra kartor

Kartornas innehåll är utfallet av de analyser som gjorts av gasverksområdets enskildheter eller delar. Kartorna fungerar härigenom som en sammanfattning av de många enskildheterna i kapitlen *Kulturhistoriskt värde* i katalogdelen, Del II.

De analyser som lett fram till kartorna finns således i den avslutande katalogdelen, Del II. I katalogen (s. 35-134) presenteras enskildheterna, del för del, under rubrikerna *Yttre miljö* och *Byggnader*. I varje del återfinns avsnittet *Kulturhistoriskt värde* i vilket en återkoppling till det övergripande kapitlet görs.

- Karta: Kulturhistoriskt värde - yttre miljö (s. 22)
- Karta: Kulturhistoriskt värde - byggnader exteriör (s. 23)
- Karta: Kulturhistoriskt värde - byggnader interiör (s. 24)
- Karta: Kulturhistoriskt värde - produktionsteknisk utrustning (s. 25)

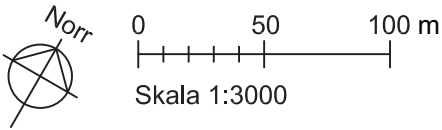
Kulturhistoriskt värde - fördjupning
Yttre miljö

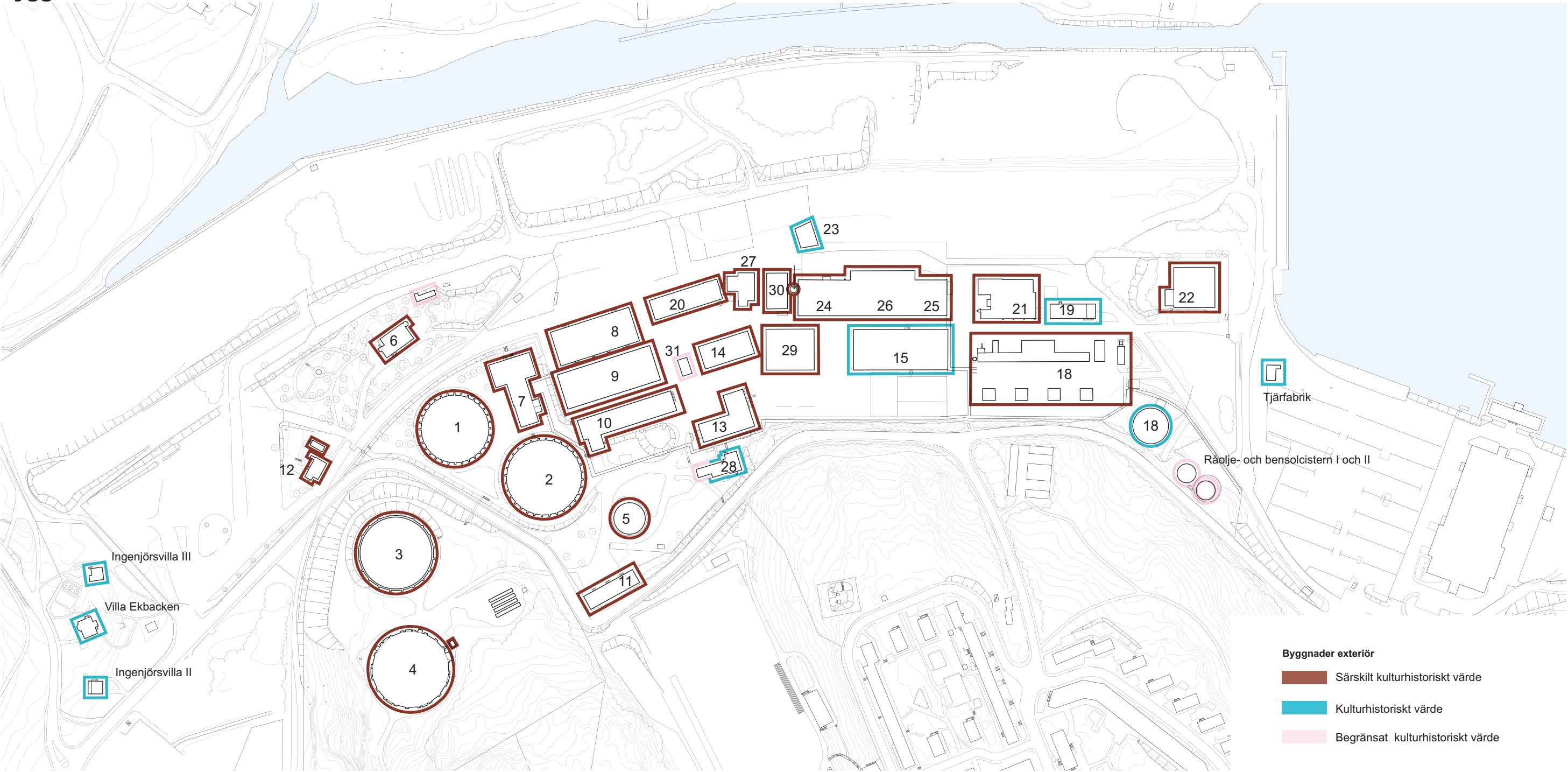
- 1. Gasklocka I
- 2. Gasklocka II
- 3. Gasklocka III
- 4. Gasklocka IV
- 5. Gasklocka V
- 6 (18). Kontors- och bostadshus
- 7 (17). Mätarehus
- 8 (22). Reningshus
- 9 (21). Regenerationshus
- 10 (19). Reningshus
- 11 (13). Förrådshus
- 12 (15). Portvaktshus med tvättstuga

- 13 (20). Verkstadshus II
- 14 (23). Verkstadshus I
- 15 (28). Marketenteri
- 18. Spaltgasverk
- 19. Laboratorium
- 20 (25). Maskinhus
- 21 (3). Ångkraftcentral
- 22 (7). Vattengasverk
- 23 (2). Lokstall
- 24, 26 (1). Retorthus I, skorsten
- 25 (1). Retorthus III
- 27 (29). Ångpannehus

- 28 (16). Gamla marketenteriet
 - 29 (24). Kolhus
 - 30 (31). Kondensatorhus
 - 31 (27). Transformatorstation
 - (11). Ingenjörsvilla III
 - (9). Villa Ekbacken
 - (8). Ingenjörsvilla II
 - (32). Tjärfabrik
 - Råolje- och bensolcisterner I och II
- Byggnader enligt Fortums numrering.
Lantmäteriets beteckning inom ().

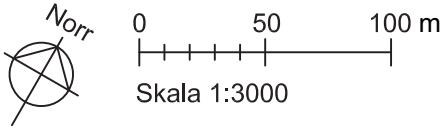

Kulturhistoriskt värde - fördjupning
Byggnader exteriör

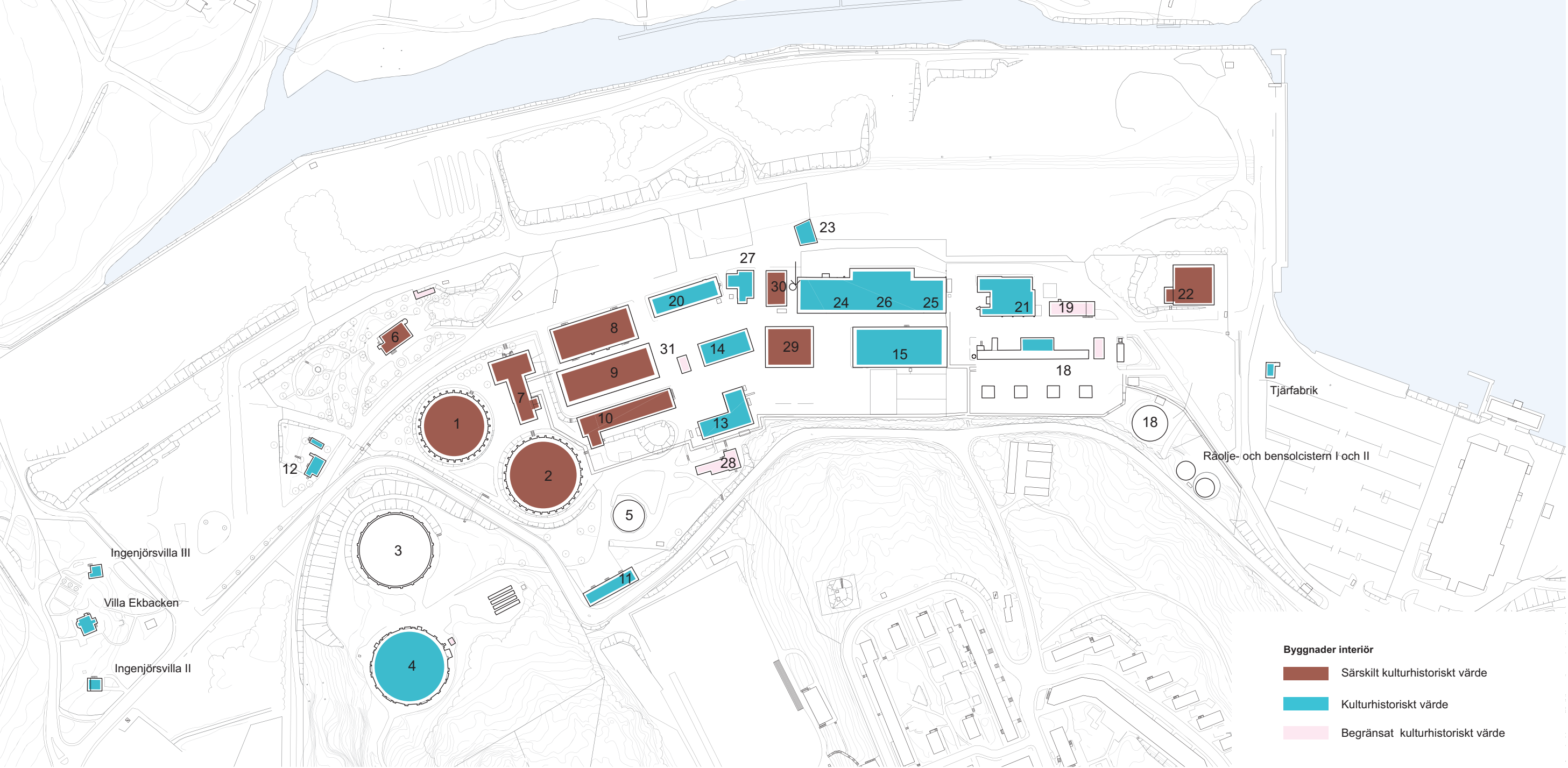

1. Gasklocka I	13 (20). Verkstadshus II	28 (16). Gamla marketenteriet
2. Gasklocka II	14 (23). Verkstadshus I	29 (24). Kolhus
3. Gasklocka III	15 (28). Marketenteri	30 (31). Kondensatorhus
4. Gasklocka IV	18. Spaltgasverk	31 (27). Transformatorstation
5. Gasklocka V	19. Laboratorium	(11). Ingenjörsvilla III
6 (18). Kontors- och bostadshus	20 (25). Maskinhus	(9). Villa Ekbacken
7 (17). Mätarehus	21 (3). Ångkraftcentral	(8). Ingenjörsvilla II
8 (22). Reningshus	22 (7). Vattengasverk	(32). Tjärfabrik
9 (21). Regenerationshus	23 (2). Lokstall	Råolja- och bensolcisterner I och II
10 (19). Reningshus	24, 26 (1). Retorthus I, skorsten	
11 (13). Förrådshus	25 (1). Retorthus III	
12 (15). Portvaktshus med tvättstuga	27 (29). Ångpannehus	

Byggnader enligt Fortums numrering.
Lantmäteriets beteckning inom ().

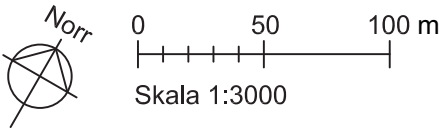

Kulturhistoriskt värde - fördjupning
Byggnader interiör

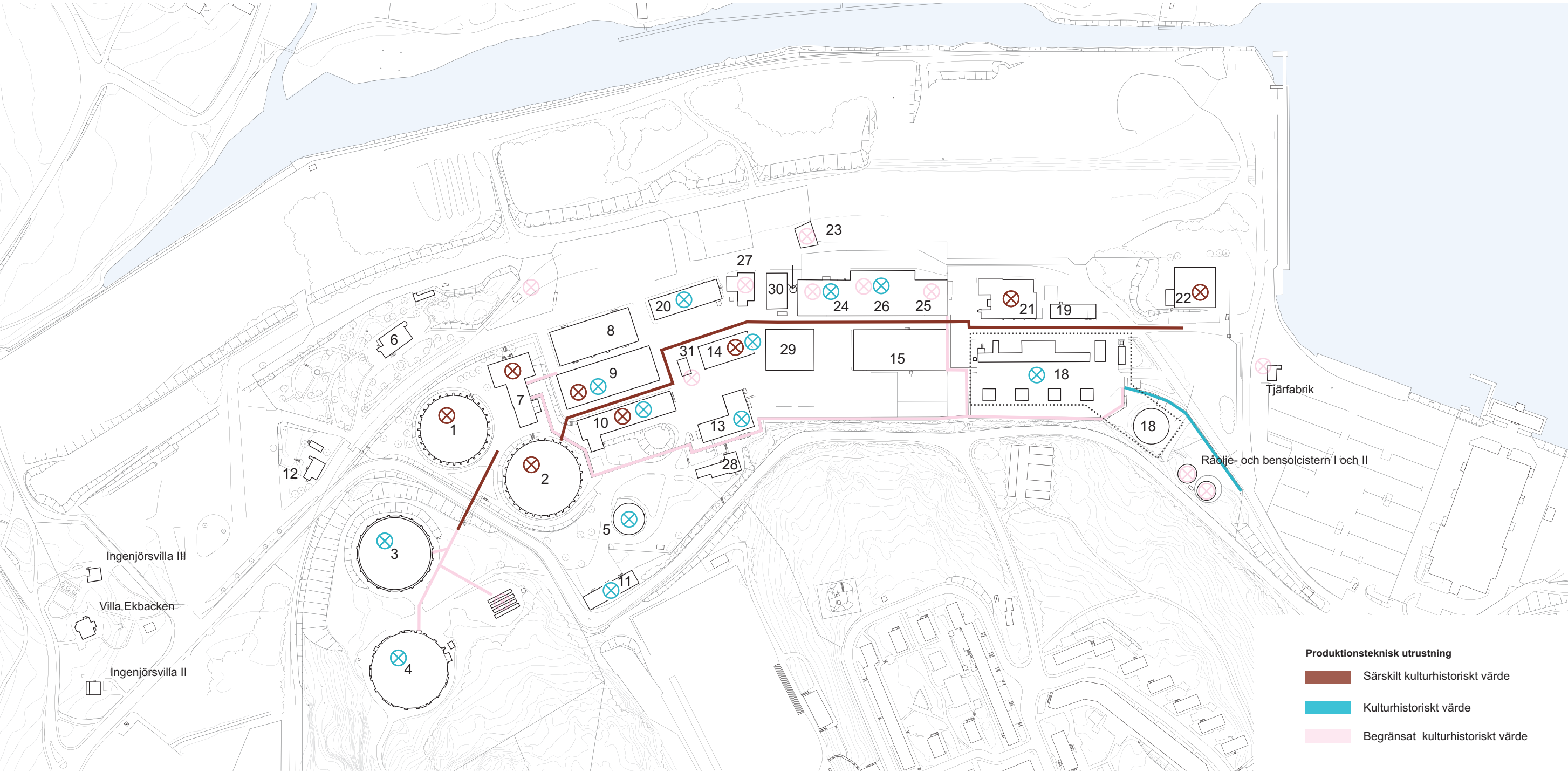

1. Gasklocka I	13 (20). Verkstadshus II	28 (16). Gamla marketenteriet
2. Gasklocka II	14 (23). Verkstadshus I	29 (24). Kolhus
3. Gasklocka III	15 (28). Marketenteri	30 (31). Kondensatorhus
4. Gasklocka IV	18. Spaltgasverk	31 (27). Transformatorstation
5. Gasklocka V	19. Laboratorium	(11). Ingenjörsvilla III
6 (18). Kontors- och bostadshus	20 (25). Maskinhus	(9). Villa Ekbacken
7 (17). Mätarehus	21 (3). Ångkraftcentral	(8). Ingenjörsvilla II
8 (22). Reningshus	22 (7). Vattengasverk	(32). Tjärfabrik
9 (21). Regenerationshus	23 (2). Lokstall	Råolje- och bensolcisterner I och II
10 (19). Reningshus	24, 26 (1). Retorthus I, skorsten	
11 (13). Förrådshus	25 (1). Retorthus III	
12 (15). Portvaktshus med tvättstuga	27 (29). Ångpannehus	

Byggnader enligt Fortums numrering.
Lantmäteriets beteckning inom ().

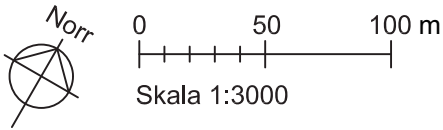

Kulturhistoriskt värde - fördjupning
Produktionsteknisk utrustning

1. Gasklocka I	13 (20). Verkstadshus II	28 (16). Gamla marketenteriet
2. Gasklocka II	14 (23). Verkstadshus I	29 (24). Kolhus
3. Gasklocka III	15 (28). Marketenteri	30 (31). Kondensatorhus
4. Gasklocka IV	18. Spaltgasverk	31 (27). Transformatorstation
5. Gasklocka V	19. Laboratorium	(11). Ingenjörsvilla III
6 (18). Kontors- och bostadshus	20 (25). Maskinhus	(9). Villa Ekbacken
7 (17). Mätarehus	21 (3). Ångkraftcentral	(8). Ingenjörsvilla II
8 (22). Reningshus	22 (7). Vattengasverk	(32). Tjärfabrik
9 (21). Regenerationshus	23 (2). Lokstall	Råolje- och bensolcisterner I och II
10 (19). Reningshus	24, 26 (1). Retorthus I, skorsten	
11 (13). Förrådshus	25 (1). Retorthus III	
12 (15). Portvaktshus med tvättstuga	27 (29). Ångpannehus	

Byggnader enligt Fortums numrering.
Lantmäteriets beteckning inom ().

Känslighet/ tålighet

Begreppet känslighet/ tålighet

Hela gasverksområdets fysiska känslighet och tålighet bedöms med utgångspunkt från dess kulturhistoriska värde. Även analysen av delarnas känslighet tar sin utgångspunkt i det kulturhistoriska värde varje del representerar. Med del eller enskildhet avses t.ex. ett stycke yttre miljö, en byggnads exteriör eller interiör eller ett stycke produktionsteknisk utrustning.

Bedömningen av känslighet/ tålighet sker i tre nivåer - *hög känslighet* , *känslig* och *tålig* . Bedömningen är kulturhistoriskt grundad.

Ett syfte med att bedöma områdets känslighet är att pröva dess tålighet mot ändringar.

Ett annat syfte är att underlätta den återbruks- och omvandlingsprocess som följer på planläggningen genom att prioritera olika kvaliteter i förhållande till varandra. Eftersom värden kommer att ställas mot varandra då konkreta ombyggnadsprojekt startas, syftar analysen av känslighet/ tålighet till att vara ett användbart styrdokument i både plan- och byggprocess.

Vad i gasverksområdet som tål att ändras och vad som är för känsligt för att förändras vilar på en antikvarisk bedömning där de kulturhistoriska värdekriterierna fungerat som utgångspunkt (s. 17). I Del II där varje enskildhet eller del i gasverksområdet presenteras görs en återkoppling till bedömningen genom hänvisningar till de mest relevanta kriterierna.

Utöver dessa kriterier vilar bedömningen på huruvida en del, exempelvis en produktionsteknisk utrustning, har bevarats som en helhet eller i ett fragmentariskt skick.

Analysen av det kulturhistoriska värdet och bedömningen av känslighet/ tålighet är intimt sammankopplade. Men vid en jämförelse mellan kartorna för *kulturhistoriskt värde* och kartorna för *känslighet/tålighet* kan utfallet ibland svara mot olika höga bedömningsgrader. En del, som en byggnads interiör, kan ha den högsta nivån *särskilt kulturhistoriskt värde* samtidigt som samma byggnads interiör endast bedömts *känslig*, d.v.s. ha en mellannivå avseende känslighet. Det kan t.ex. gälla en större industrihall med stora rumsliga kvaliteter och vackra dagsljusförhållanden. I den skulle byggnaden ha tålighet för vissa förändringar, som exempelvis en ny välavvägd entresolering, utan att det kulturhistoriska värdet minskade.

På kartan för *Yttre miljö* exempelvis, framgår att den hårdgjorda gatumiljön mellan husen är känslig för förändring medan de f.d. upplagsytorna är tåliga.

Det som även kan utläsas av kartorna är var de riktigt känsliga delarna finns liksom att flera lokaler är tåliga vid förändring.

Bedömningen av känslighet/ tålighet i Del II följs åt av råd eller rekommendationer för tillvaratagande, ändring, återbruk, tillägg och framtida förvaltning.

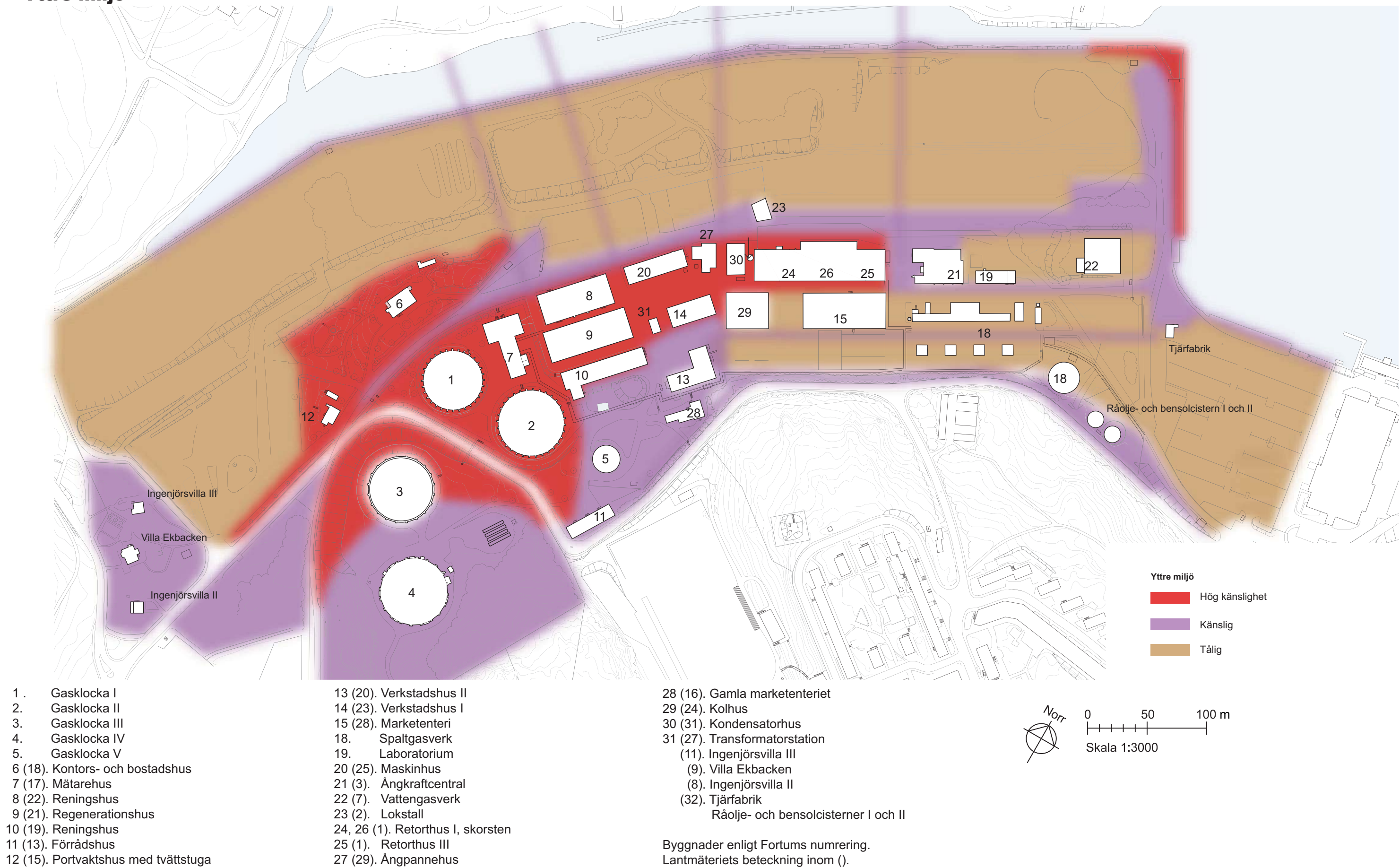
En sammanfattning i fyra kartor

Kartornas innehåll är utfallet av de analyser som gjorts av gasverksområdets enskildheter eller delar. Kartorna fungerar härigenom som en sammanfattning av *Känslighet/ tålighet*.

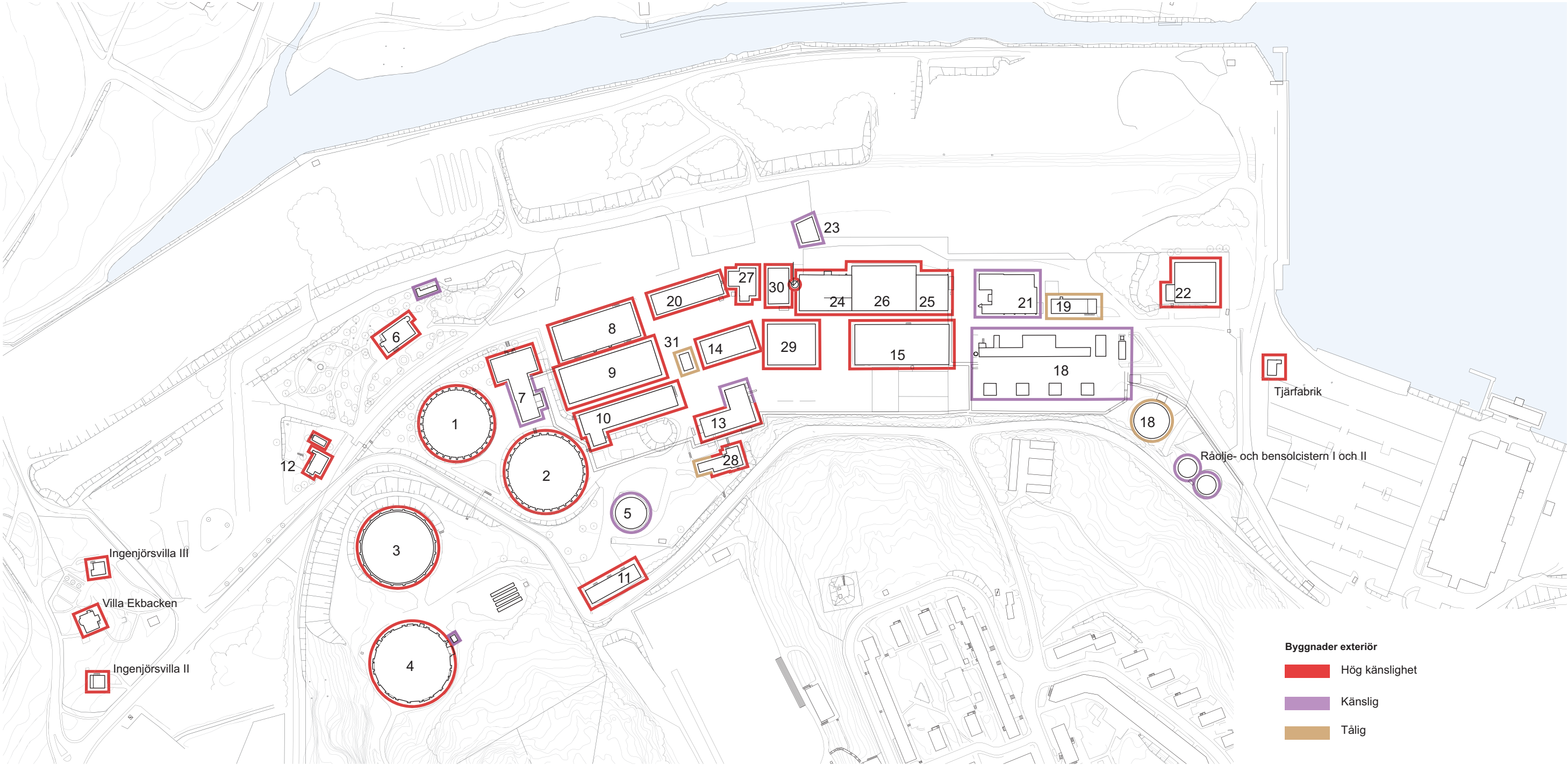
Analysen presenteras som en sammanfattning i detta kartavsnitt *Känslighet/ tålighet* (s. 26). De analyser som lett fram till kartorna finns i rapportens avslutande katalogdel. I katalogen (s. 35-134) presenteras enskildheterna, del för del, under rubrikerna *Yttre miljö* och *Byggnader*. I varje del återfinns avsnittet *Känslighet/ tålighet*.

Karta: Känslighet/ tålighet - yttre miljö (s. 27)
Karta: Känslighet/ tålighet - byggnader exteriör (s. 28)
Karta: Känslighet/ tålighet - byggnader interiör (s. 29)
Karta: Känslighet/ tålighet - produktionsteknisk utrustning (s. 30)

Känslighet/ tålighet
Yttre miljö

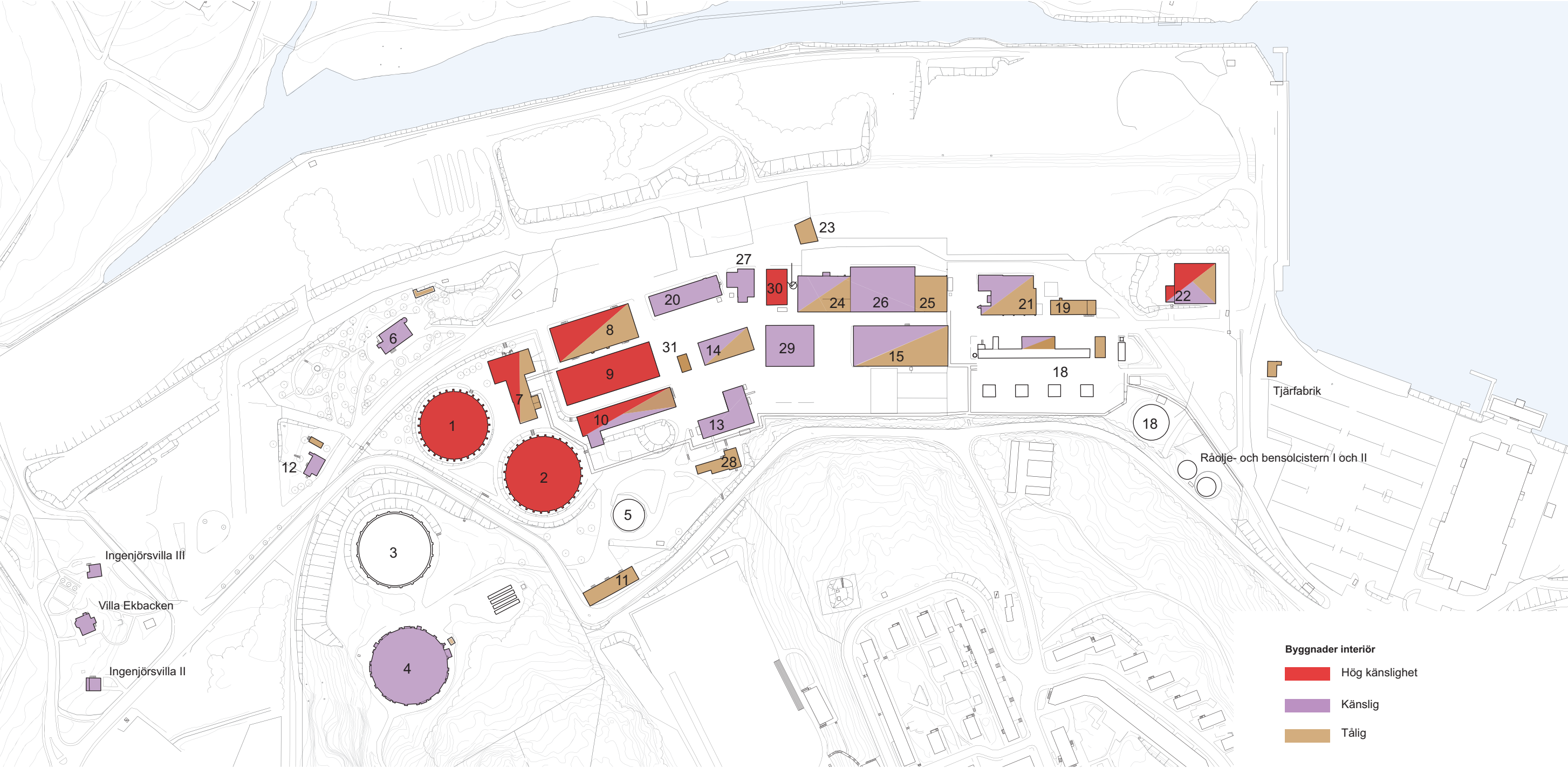
Känslighet/ tålighet
Byggnader exteriör

1. Gasklocka I	13 (20). Verkstadshus II	28 (16). Gamla marketenteriet
2. Gasklocka II	14 (23). Verkstadshus I	29 (24). Kolhus
3. Gasklocka III	15 (28). Marketenteri	30 (31). Kondensatorhus
4. Gasklocka IV	18. Spaltgasverk	31 (27). Transformatorstation
5. Gasklocka V	19. Laboratorium	(11). Ingenjörsvilla III
6 (18). Kontors- och bostadshus	20 (25). Maskinhus	(9). Villa Ekbacken
7 (17). Mätarehus	21 (3). Ångkraftcentral	(8). Ingenjörsvilla II
8 (22). Reningshus	22 (7). Vattengasverk	(32). Tjärfabrik
9 (21). Regenerationshus	23 (2). Lokstall	Rådje- och bensolcisterner I och II
10 (19). Reningshus	24, 26 (1). Retorthus I, skorsten	
11 (13). Förrådshus	25 (1). Retorthus III	
12 (15). Portvaktshus med tvättstuga	27 (29). Ångpannehus	

Byggnader enligt Fortums numrering.
Lantmäteriets beteckning inom ().

Känslighet/ tålighet
Byggnader interiör

- 1 . Gasklocka I

2 . Gasklocka II

3 . Gasklocka III

4 . Gasklocka IV

5 . Gasklocka V

6 (18). Kontors- och bostadshus

7 (17). Mätarehus

8 (22). Reningshus

9 (21). Regenerationshus

10 (19). Reningshus

11 (13). Förrådshus

12 (15). Portvaktshus med tvättstuga

13 (20). Verkstadshus II

14 (23). Verkstadshus I

15 (28). Marketenteri

18. Spaltgasverk

19. Laboratorium

20 (25). Maskinhus

21 (3). Ångkraftcentral

22 (7). Vattengasverk

23 (2). Lokstall

24, 26 (1). Retorthus I, skorsten

25 (1). Retorthus III

27 (29). Ångpannehus

28 (16). Gamla marketenteriet

29 (24). Kolhus

30 (31). Kondensatorhus

31 (27). Transformatorstation

(11). Ingenjörsvilla III

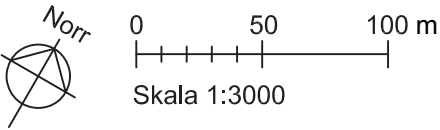
(9). Villa Ekbacken

(8). Ingenjörsvilla II

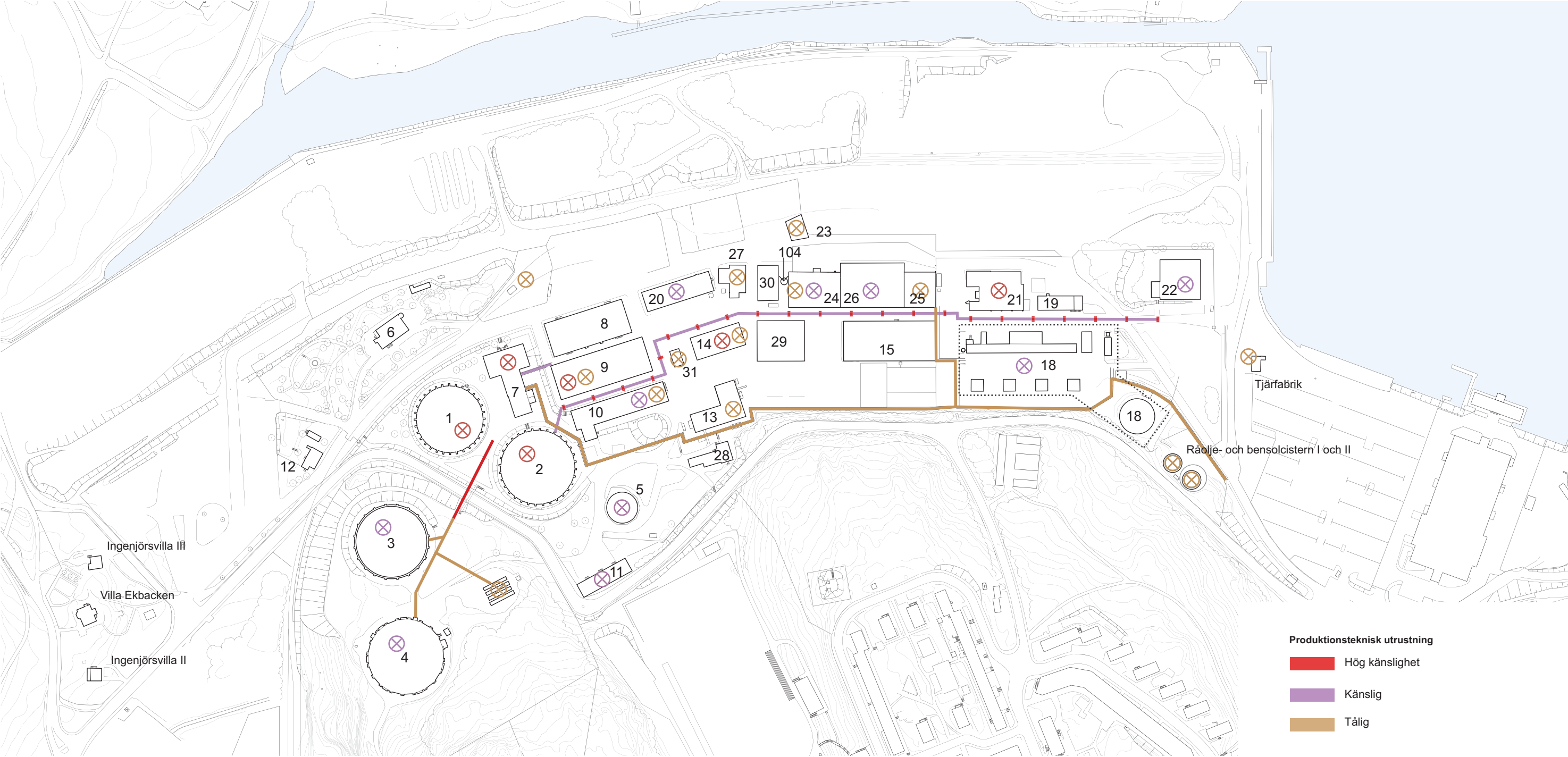
(32). Tjärfabrik

Rådje- och bensolcisterner I och II

Byggnader enligt Fortums numrering.
Lantmäteriets beteckning inom ().

Känslighet/ tålighet
Produktionsteknisk utrustning

1. Gasklocka I	13 (20). Verkstadshus II	28 (16). Gamla marketenteriet
2. Gasklocka II	14 (23). Verkstadshus I	29 (24). Kolhus
3. Gasklocka III	15 (28). Marketenteri	30 (31). Kondensatorhus
4. Gasklocka IV	18. Spaltgasverk	31 (27). Transformatorstation
5. Gasklocka V	19. Laboratorium	(11). Ingenjörsvilla III
6 (18). Kontors- och bostadshus	20 (25). Maskinhus	(9). Villa Ekbacken
7 (17). Mätarehus	21 (3). Ångkraftcentral	(8). Ingenjörsvilla II
8 (22). Reningshus	22 (7). Vattengasverk	(32). Tjärfabrik
9 (21). Regenerationshus	23 (2). Lokstall	Råolja- och bensolcisterner I och II
10 (19). Reningshus	24, 26 (1). Retorthus I, skorsten	
11 (13). Förrådshus	25 (1). Retorthus III	
12 (15). Portvaktshus med tvättstuga	27 (29). Ångpannehus	

Byggnader enligt Fortums numrering.
Lantmäteriets beteckning inom ().

Utveckling och förvaltning

Kvaliteter att förvalta och utveckla

Övergripande

Områdets stråk, siktlinjer och bebyggelserader definierar gasverkets ostvästliga, lätt böjda produktionslinje. Denna tydliga orientering bör även fortsättningsvis råda framför de nordsydliga tvärförbindelserna. Anledningen är att den struktur produktionen efterlämnat även i framtiden ska vara läsbar. Tväraxlarna i nordsydlig riktning, med sina utblickar mot norr, tas också tillvara men spela en underordnad roll.

Utifrån den analys av känslighet/tålighet som presenteras i detta dokument drar vi slutsatsen att gator och platsbildningar i områdets inre och de äldsta parkerna i väster är de miljöer som är känsligast. De åtgärder som planeras för den yttre miljön och byggnadernas exteriörer bör därför ha karaktären av restaurering.

De flöden som människors rörelsemönster i olika tider har beskrivit bör tydliggöras genom gestaltning i miljön, såväl ute som inne.

Yttre miljö och byggnader

Områdets planläggning karaktäriseras av stor ytutbredning längs starkt strukturerande axlar. Bebyggelsen i kärnområdet är huvudsakligen låg och byggnadsvolymer är i de flesta fall långsträckta och vilande. Då tillkommande volymer gestaltas ska denna karaktär beaktas. Områdets kanter och ändrar har en annan karaktär genom att bebyggelsens täthet där bryts upp. Den gleshet som utmärker östra änden eller den dramatiska topografin med klockornas stora volymer i väster är fysiska förutsättningar som ingående behöver studeras. Idéskisser med hög arkitektonisk ambitionsnivå och lyhördhet mot områdets kulturhistoriska värde krävs för ett lyckat resultat. Detta ska förstås som att tillägget ska ha en självständig utformning samtidigt som det samspelar med befintliga kvaliteter.

Utmärkande för området är också de väldefinierade gatusträckningarna som bildar ett finmaskigt rutnät. Rutmönstret med sina tegelvolymer är den ännu starkt närvarande prägel som pionjärfasen satte på gasverksmiljön. I de fall byggnader rivits i detta rutnät och nya planeras ska det ske utifrån en gedigen kunskap om hur denna del av tomten tidigare var bebyggd.

I områdets kanter åt söder, norr och öster är bebyggelsemiljön mer fragmentariskt bevarad. Här återfinns obebyggda ytor omväxlande med bevarade kulturhistoriskt intressanta enskildheter. Arkitektoniska tillägg kan här samspela på ett friare sätt med den tredje utbyggnadsfasens delar vilka sins emellan uppvisar en variation i uttrycket.

Exteriörer med sina karaktäristiska byggnadsdelar bibehålls och restaureras. Funktionsbetingade modifieringar som t.ex. takisolering, murhåll, entréarrangemang görs varsamt med självständigt formspråk. Förlorade kvaliteter återskapas i vissa fall t.ex. då en gestaltad helhet gått förlorad.

Ursprungliga byggnadsdetaljer exteriört och interiört bevaras och lyfts fram i sitt nya sammanhang.

Byggnadernas inre hanteras olika beroende på deras respektive kulturhistoriska värde och känslighet (se separat avsnitt för varje enskild byggnad). De interiörer som befunnits ha särskilt värde och bedömts ha hög känslighet hanteras som projekt med inslag av restaurering. I dessa fall ska ytskikt i huvudsak bevaras och framträda i befintligt, alternativt restaurerat skick – bl.a. murar, tak, metallkonstruktioner.

Då interiöra tillägg gestaltas tas rumsvolymer och kulturhistoriska värde tillvara genom att tilläggets skala och uttryck inordnar sig i arkitekturen.

Då nya byggnader planeras i eller i anslutning till befintlig bebyggelse ska det ske med utgångspunkt från riktlinjerna i ett styrdokument.

För den yttre miljön och byggnaderna gäller att återbruk såväl som eventuellt avlägsnande av delar kräver särskild utredning avseende tekniska, funktionella, arkitektoniska, ekonomiska och antikvariska förutsättningar.

Produktionsteknisk utrustning

Analyserna kring känslighet och tålighet rymmer även en översiktlig prioritering där hela gasverkets bevarade produktionstekniska utrustning har behandlats. De olika delarnas kulturhistoriska värde har vägts och känsligheten har bedömts. Detta kommer att fungera som underlag då kommande projekt planeras.

Den produktionsteknik som befunnits vara mest intakt har bedömts ha särskild kulturhistoriskt värde. Tanken om representativitet har lett till att teknik från olika tider och från olika processer pekats ut. Av pragmatiska skäl har bedömningen av delarnas känslighet påverkats av de produktionstekniska enheternas placering; eftersom den uthyrbara ytan i en byggnad står i direkt relation till hur stor golvyta de upptar. Den tekniska delens pedagogiska tydlighet för hur den industriella processen kan läsas och dess rumsskapande kvaliteter är andra tungt vägande skäl bakom urvalet.

För produktionsutrustningen gäller att återbruk såväl som eventuellt avlägsnande av delar kräver särskild utredning avseende tekniska, funktionella, arkitektoniska, ekonomiska och antikvariska förutsättningar.

Antikvarisk kontroll

Användningen av området som helhet, av den yttre miljön och av de olika byggnaderna ska vara av en sådan art att det kulturhistoriska värdet kan tas tillvara.

Ändringar nödvändiga för framtida återbruk, eller som föranleds av PBL:s tekniska egenskapskrav, ska prövas mot respektive byggnads kulturhistoriska värde. Detta sker dels utifrån de analyser av gasverksmiljöns känslighet som presenteras i detta dokument, dels utifrån antikvariska konsekvensanalyser som utförs i anslutning till varje projekt, såväl ändring som nybyggnad. De beskrivna momenten sker som led i den antikvariska kontrollen som utför av certifierad sakkunnig kulturvärden.

Styrdokument

I syfte att långsiktigt värna gasverksområdets kulturhistoriska kvaliteter är det Stockholms stads målsättning att ta fram ett styrdokument för att ta tillvara, återbruka och utveckla Värtagasverkets kulturmiljö. På så sätt kan förslag till enskilda projekt bedömas i förhållande till gasverksområdet som helhet. Användningen ska vara av en sådan art att den enskilda byggnadens kulturhistoriska värde i så stor utsträckning som möjligt kan tas tillvara.

Utvecklingen av området kommer att hanteras inom ramen för en rad restaurerings- och ombyggnadsprojekt. Inom projekten bör inriktningen vara att dels ta tillvara byggnadens befintliga kvaliteter, dels på ett medvetet sätt möjliggöra arkitektoniskt och funktionellt betingade tillägg. I projekten kommer därmed såväl moment av restaurering, av nybyggnad som graderna däremellan att finnas. Projekten ska drivas med styrdokumentet som grund.

Ett syfte med styrdokumentets är att underlätta hanteringen av enskilda projekt inom området. Dokumentet ska kunna tillhandahålla gemensamma lösningar på generella problem: exempelvis hur gjutjärnsfönster restaureras och klimatiseras eller hur ett reservdelslager för hela området bör vara ordnat eller hur ett förslag till ett, för området enhetligt, system av glaspartier kan gestaltas.

Ett annat syfte är att styrdokumentet ska fungera som en samling råd och anvisningar som förvaltare, entreprenörer och brukare av byggnader och yttre miljö är skyldiga att följa.

Omställning i produktionen

I närtid kommer Fortum att lägga ned produktionen och distributionen av stadsgas.

Nya verksamheter, ny produktion ska då ta plats här och nytt liv, eventuellt med kulturell anknytning ska ingjutas i området. Ett kulturanknutet innehåll i bebyggelsen har föreslagits i olika sammanhang bl.a. i Stockholms nu gällande översiktsplan (ÖP 99). I omstöpt form blir gasverket ett av flera viktiga nav i det omfattande stadsutvecklingsområde som sträcker sig från Husarviken i norr via Värtahamnen och Frihamnen till Loudden i söder.

Gasverket går från gas till kultur - från industri till stad.

11 Gasverksområdet
åt väster 2009

Källor

Tryckta källor

Litteratur

Bobergiana - anteckningar av och om Anna och Ferdinand Boberg, John Nihlén, Ragnar Josephson, Nordisk Rotogravyr, Stockholm 1958

Ferdinand Boberg - Arkitekten som konstnär, Ulf Sörenson, Förlags AB Wiken 1992

Gasverket som storindustri, Gasklockan, Stockholms gasverk 100 år, Stockholms gasverk 1953

Husen i nationalstadsparken, Stockholmsdelen. Stockholms stadsmuseiförvaltning 2005

Kraften från Värtan - Liv och arbetskraft i Värtaverket och Hjorthagen under åren 1903-1993, Mats Rehn, Stockholm Energi AB, 1993

Kulturhistorisk värdering av bebyggelse, Axel Unnerbäck, Riksantikvarieämbetets förlag 2002

Ljus kraft värme, 100 år med el i Stockholm, Energiförsörjning i Stockholm 1853-1992, Stockholmsmonografier vil. 62:V, 1993

Nationalstadsparken : ett experiment i hållbar utveckling : studier av värdefrågor, lagtillämpning och utvecklingslinjer. Formas 2002

Stockholms belysning 1893. Stockholms gasverk 1893

Stockholms belysning, Stockholms gasverk 1903

Stockholms gasverk 1853 -1928, Minnesskrift, Stockholms gasverk 1928

Stockholms gasverk - Kolepoken är slut 1972, Minnesskrift, Stockholms gas- och vattenverk 1972

Tidskrifter

Teknisk tidskrift, afdelningen för byggnadskonst, 8:e häftet, *Värtagasverket*, Stockholm 1893

Teknisk tidskrift, Väg- och vattenbyggnadskonst, 10:e häftet, *Stockholms nya gasklocka*, civ.ing Kurt G.V. Svanberg, Stockholm 1932

Svenska gasverksföreningens årsbok, *Beskrivning över Värtagasverket, Stockholm*, byråing. A.Molin, Stockholm 1926

Svenska gasverksföreningens årsbok, *Nyanläggningar å gasverken*, Stockholm 1931

Svenska gasverksföreningens årsbok, *Torra gasklockor*, ing. S.Samzelius, Stockholm 1933

Svenska gasverksföreningens årsbok, *Stockholms gasverks nya arbetarlokaler och marketenteri*, ing. N.Hainer och B.M.Nilsson, Stockholm 1936

Svenska gasverksföreningens årsbok, *Beskrivning över den åren 1937-39 byggda nya apparatanläggningen vid Värtagasverket*, byråing. A.Molin, Stockholm 1945

Rapporter

Fördjupat program för Hjorthagen – diskussionsunderlag upplaga 2, Stockholms stad, maj 2008.

Förslag till ändring av Gasklocka I vid Värtagasverket, Stockholm. Del av Norra Djurgården 1:1 i stadsdelen Hjorthagen - Antikvariskt utlåtande, Nyréns Arkitektkontor. Stockholms stad, februari 2009

Gasverket i Värtan. Årsprojekt vid Konsthögskolans Arkitekturskola, avd. för Restaureringskonst, Stockholmia förlag 2006

Historisk dokumentation, parker och trädgårdar i Värtagasverket, Hjorthagen, Gatu- och fastighetskontoret, Stockholms stad 2003

Miljökonsekvensbeskrivning, fördjupat program för Hjorthagen – samrådshandling, Stockholms stad, nov 2007.

Miljökonsekvensbeskrivning, fördjupat program för Hjorthagen – beslutshandling, Stockholms stad, april 2008.

MKB, fördjupning för detaljplan för del av Norra Djurgårdsstaden – utställningshandling, Stockholms stad, april 2008.

Värdefulla industrimiljöer i Stockholm, SSM, Stockholms stad 1984

Länkar

http://www.stockholm.se/TrafikStadsplanering/Stadsplanering/Oversiktsplanering/Nationalstadsparken/

Otryckta källor

Fornlämning Stockholm 184:1, ”Rudera-Husarne”, Riksantikvarieämbetet, Fornsök, www.fmis.raa.se

Fotografier 1968: Lokstall och ånglok, Järnvägmusei vänner/Järnvägshistoriskt forum, www.jvmv.se/forum

Trästaket vid gasverksområdet - antikvariskt utlåtande, Restaurator AB, 2005-01-24 och 2008-11-17

Högtrycksklockor, www.cbi.com/services/hortonsphere.aspx

Arkiv

Stockholms stadsarkiv (SSA)- Ritningar, fotografier

Stockholms stadsmuseum (SSM)- Fotografier, inventeringar, ärenden

Stockholms stadsbyggnadskontor (SBK) - Bygglovritningar

Gasverkets museum - Fotografier

Peter Nyblom, Fagersta - Glasplåtar från Karl Severin Edlund , ingenjör vid Gasverket.

Informanter

Lars Hansson, Georg Larsson, Mats Liedberg, Fortum

Boende i Ingenjörsvillorna II och III.

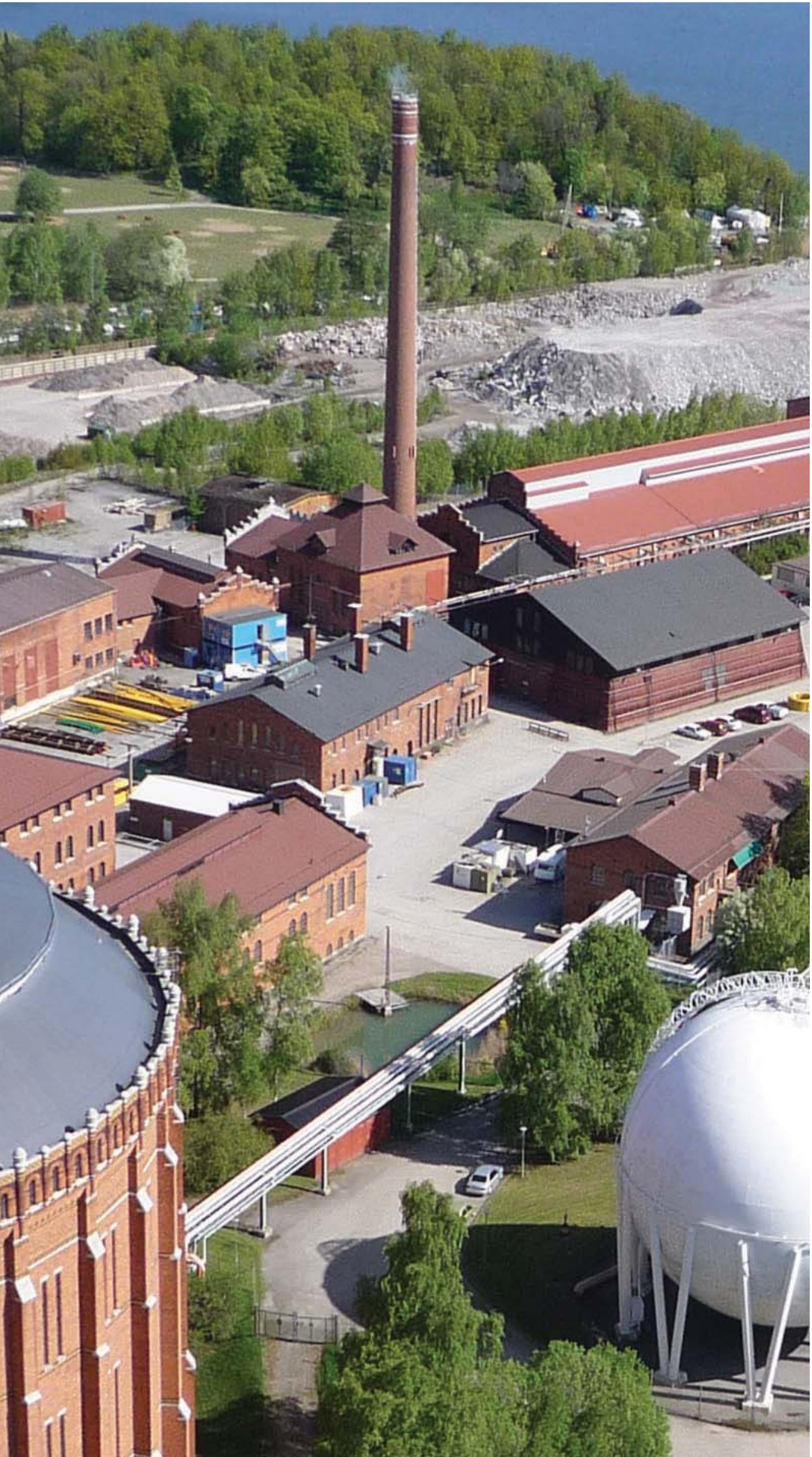

Makadamiserade gator och stensatta stråk i det inre av kvarteren. Foto runt 1893. Källa: Gasverkets museum.

Del II

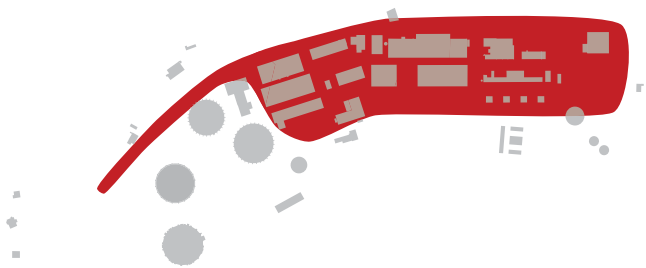
Yttre miljö

Gator, stråk, platser	sida	36
Kontorsparken		39
Klockparken		41
Upplagsområde		43
Kaj		45
Spårområde		47
Trädgårdar		48
Staket		50

1 Vy mot nordost över gasverksområdet.

Gator, stråk, platser

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Den yttre miljön i gasverksområdet på det huvudsakliga bebyggelseplanet - mellannivån - utformades med stadslika gator. En 20 meter bred huvudgata löpte genom hela området från entrén i väster ner mot hamnen i öster. I huvudstråket gick även det spårssystem som kopplade samman gasverket med stadens järnvägsnät.

Ursprungligen planerades huvudstråket att omges av bebyggelse med lika storlek utmed de två omgivande sidorna. Den södra sidan kom att byggas ut till en betydligt högre grad än den norra och fick med detta en djup kvarterslik struktur. De flesta byggnader som kom att anläggas på den norra sidan av huvudstråket är idag rivna. Gasverksområdet upplevs idag därför som om det har en tydlig bebyggelsefront mot norr utmed huvudstråket. I själva verket var stråket ursprungligen områdets centrum.

Gatusystemet var tydligt strukturerat i långa öst-västliga stråk med huvudgatan som den mest framträdande. De långa gatustråkens riktning och utsträckning följde huvudsakligen gasverkets förädlingsprocess av råvara till färdig gas. Dessa stråk blev även framträdande siktlinjer i området. Tvärs stråken gick kortare, sekundära gator i nord-sydlig riktning. I princip utgjorde varje enskild byggnad sitt eget kvarter, inordnat mellan de längsgående gatustråken och de tvärgående gatorna. Genom byggnadernas skiftande längd och bredd skapades variation och rytm i de inre gaturummen som gav en prägel av förtätad stadsstruktur. I delar kom de vidgade gaturummen mellan byggnaderna att rumsligt få karaktär av torg eller platsbildningar.

Gatorna gavs en redig utformning med körbanor belagda med makadam mellan upphöjda trottoarer för fotgängare. Trottoarnas gångvägar löpte utmed merparten av byggnadernas fasader och var belagda med storgatsten och avgränsades av granit-

kantsten. Vissa gångstråk över körvägarna belades med storgatsten. Gatorna förseddes med nedgrävd dränering. Ränndalar utformades av storgatsten, exempelvis utmed kolhusen. Området förseddes med gatubelysning på gjutjärnsstolpar. Gaturummen var utpräglade hårdgjorda miljöer - gatuträd och annan vegetation saknades.

Ursprunglig funktion

Området var en omsorgsfullt utformad miljö med stadslik karaktär. Samtidigt utnyttjades dess gaturum, platser och torglika delar intensivt för transporter, som arbetsytor samt upplagsplatser.

Förändringar

Genom att byggnader rivits och kommit till har områdets gatustruktur ständigt omformats i delar. Samtidigt har den ursprungliga utformningen varit tillräckligt stark för att fortgående prägla området som helhet.

Huvudgatan har gått från att ha varit ett förtätat och centralt stråk genom området till att bli ett öppet område utan bebyggelse på sin norra sida. Kvartersindelningen på platsen för de äldsta kolhusen har under åren skiftat, från långa regelbundna kvarter till mer uppbrutna och småskaliga när mindre förrådshus delade in området för att med Spaltgasverkets (18) tillkomst bli öppna utan tydliga gaturum.

Luftburna ledningar på stolpar har tillkommit längs två huvudstråk i öst-västlig riktning. En tennisbana har anlagts söder om Marketenteriet (15).

- 1 Vy över områdets gatu- och kvartersstruktur. Byggnaderna formar sina kvarter utmed de öst-västliga stråken.
- 2 Stråket mellan Kolhuset (29) och Retorthuset (24) mot väster med de luftburna ledningarna på betongpelare.
- 3 Det centrala öst-västliga stråket mot öster med siktstråket öppet mot Värtan, hamnen och Lidingö.
- 4 Ända från det inre av kvartersstrukturen finns utblickar genom de tvärgående stråken mot Norra Djurgården i norr.
- 5 Den breda huvudgatan mot entrén. Idag belagd med asfalt och utan bebyggelse på norra sidan.
- 6 Huvudgatan mot entrén i väster. Järnvägsspår i mitten, delar av gatan belagd med storgatsten, i övrigt makadamiserad. En bred granitkantsten kantar gångbanorna med storgatsten. Höga stolpmaturer av järn utmed gatan. Foto u.å. Källa: SSA.

Arkitektur/utformning idag

Den ursprungliga gatustrukturens sträckning är ännu tydlig med de genomgående öst-västliga huvudstråken. Från stråken norr och söder om Retorthuset (26) är det möjligt att överblicka hela områdets utbredning, från gasklockorna i väster till vattenrummet i öster. Svagast idag är stråket söder om Marketenteriet (15) och vidare genom Spaltgasverket (18), där byggnaderna på södra sidan är borta. De tvärgående gatorna ger djupt inifrån området utblickar mot Norra Djurgården norr om Husarviken.

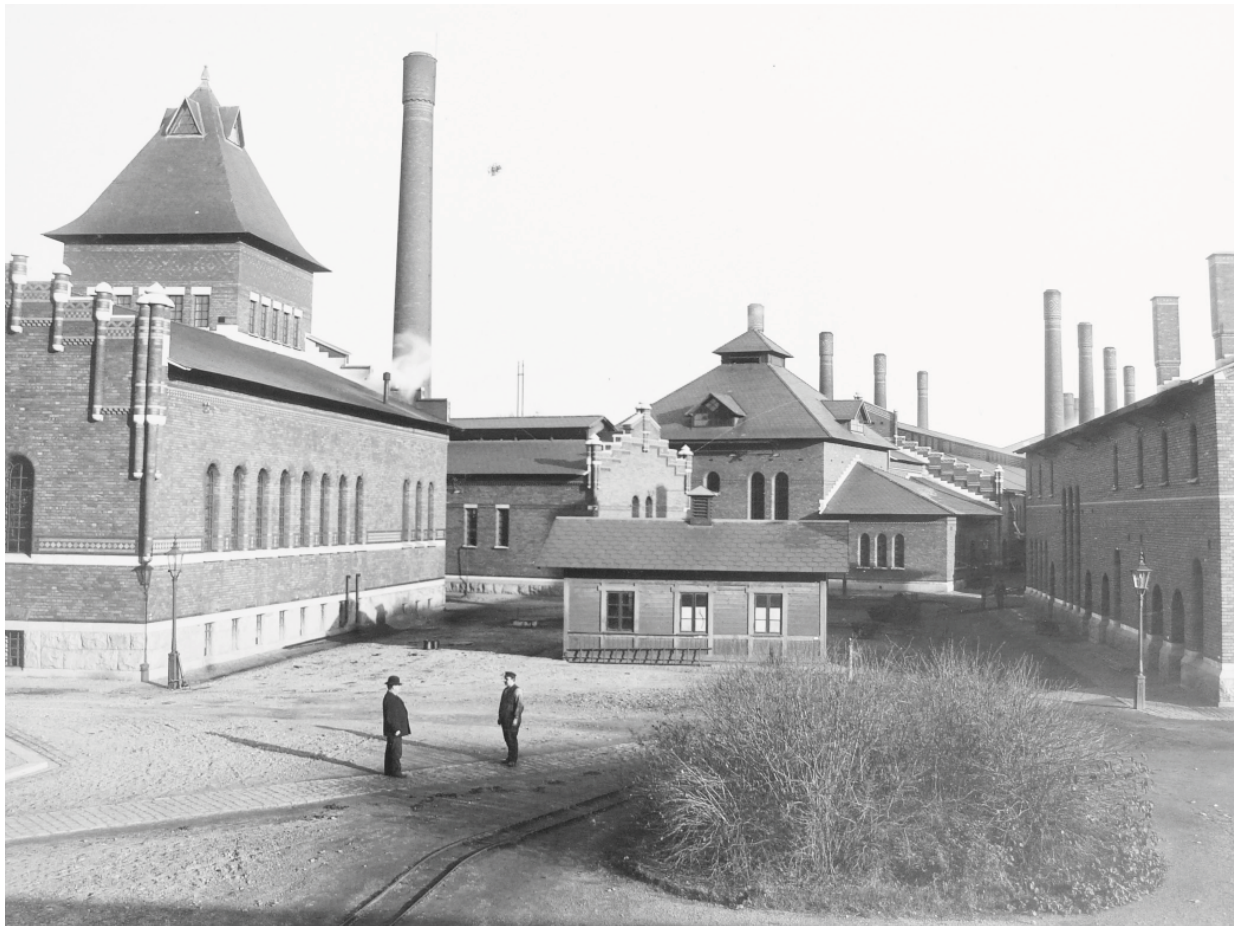
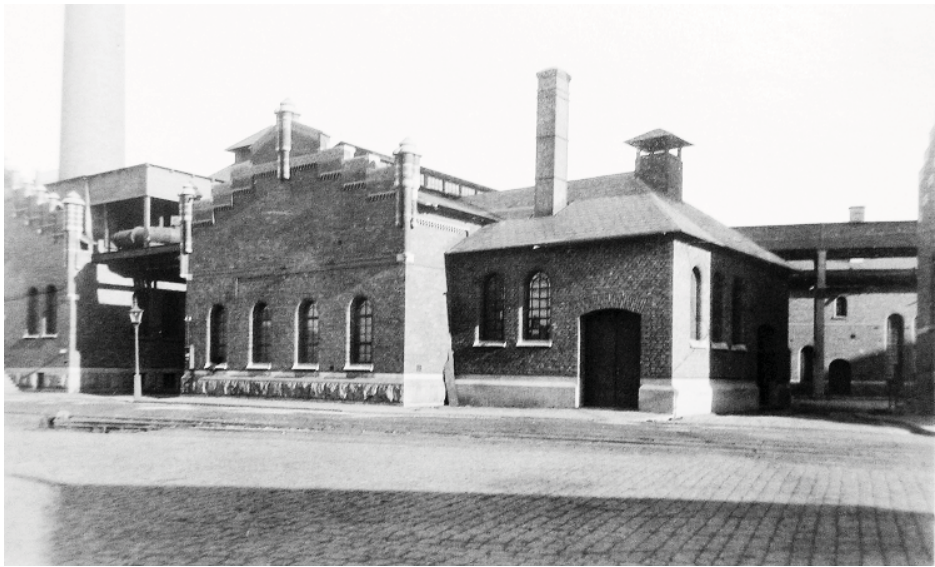
Söder om Maskinhuset (20) finns en större värdefull platsbildning samt en mindre mellan Verkstadshuset (14) och Kondensatorhuset (30).

Den tidiga indelningen av marken i körväg och gångbana är idag svårsläst. Körvägarna är asfalterade och vanligen höjda i nivå med trottoarerna. Gångbanor har belagts med betongplattor. Utmed vissa sträckor är ursprungliga trottoarer med storgatsten och kantstenar synliga. Stora parkeringsytor har beretts i södra delen av området. De tidiga gatuarmaturerna har bytts mot nyare i standardutförande.

Bevarad produktionsteknisk utrustning

Luftledda gasledning samt media går i två huvudstråk genom området. Ett äldre stråk på betongpelare söder om Retorthuset (26) mot gasklockorna genom gränden vid Regenerationshuset (9), samt ett yngre utmed bergskärningen vid Gasverkssvågen. Det senare bärs främst av stålpelare, men även av äldre betongpelare nere vid Bensolcisternerna (106).

7 Stensatta stråk och trottoarer utmed Reningshuset (8). Foto cirka 1892. Källa: SSM.
8 Partier av huvudgatan samt vissa platser var ursprungligen satta med storgatsten. Foto 1920-40. Källa: SSA.
9 Huvudgatan utmed Maskinhuset (20) med en välordnad stadslik utformning. Järnvägsspår i mitten. Foto cirka 1993. Källa: SSM.
10 Asfalterad väg och ursprungliga trottoarer utmed tvärgatan mellan Kondensatorhuset (30) och Ångpannehuset (27). Vy mot söder, med bergsskärningen utmed Gasverkssvågen i fonden.
11 Makadamiserade gator och stensatta stråk i det inre av kvarteren. Foto runt 1893. Källa: Gasverkets museum.

Stockholms stads
klassificering

Blåstreckad
Helhetsmiljö med synnerligen stort kulturhistoriskt värde, som motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde -
fördjupning

Yttre miljö

Särskilt kulturhistoriskt värde
Inre delarna av området,
öst-västliga huvudstråken.

Kulturhistoriskt värde
Området vid Vattengasverket (22),
siktstråk mot Norra Djurgården.

Begränsat kulturhistoriskt värde
Områden vid Spaltgasverket (18),
söder om Marketenteriet (15).

Produktionsteknisk utrustning

Särskilt kulturhistoriskt värde
Stråk för luftledningarna i centrala området.

Begränsat kulturhistorisk värde
Luftledningar utmed bergsidan.

Gatorna, stråken och platserna har kulturhistoriskt värde för området som helhet. De bär på dokument- och upplevelsevärden. De är välbevarade arkitektur-, byggnads- och samhällshistoriskt dokument med hög grad av autenticitet. De har därtill upplevelsevärden; arkitektoniskt genom den övergripande planstrukturen, miljöskapande genom sina täta stadslika gaturum, stråk och platser, pedagogiskt genom sin struktur med stråk som visar produktionslinjen och kopplingen till vattnet, patina med kvarvarande ursprungsbeläggning.

Den yttre miljöns inre delar av området med sina gaturum samt de öst-västliga stråken utgör en del av gasverkets ursprungliga huvudstruktur, sammanhörande med både de enskilda byggnaderna och produktionsriktningen. Huvudstrukturen går genom hela gasverksområdet och kopplar samman entréområdet med hamnen.

Området vid vattengasverket förbinder gasverksområdets ursprungliga delar med vattnet och hamnen. Siktstråken genom gränderna mot norr

skapar utblick från gasverksområdets inre kvarter mot Norra Djurgården norr om Husarviken. Områdena vid Spaltgasverket har ordinära utformningar utan värdefulla avtryck och är ett resultat av flertaliga ombyggnationer.

Den produktionstekniska utrustningens betongstolpar ingår i den äldsta delen av det luftledda ledningsstråket. Dragningen demonstrerar processriktningen och förstärker de öst-västliga stråken. Luftledningarna utmed bergssidans stråk är i betydelse underordnat luftledningsstråket i det centrala området.

Känslighet/tålighet

Yttre miljö

Hög känslighet
Inre delarna av området,
öst-västliga stråk

Känslig
Områden söder om Reningshus (10),
väster om Ångkraftcentral (21),
genomgående siktstråk.

Tålig
Områden vid Spaltgasverket (18),
söder om Marketenteriet (15),
vid Vattengasverket (22).

Produktionsteknisk utrustning

Hög känslighet
Betongstolpar för luftledningar

Känslig
Luftledningar i centrala stråket

Tålig
Luftledningsstråk utmed bergsidan

För den yttre miljön är utgångspunkten i de inre delarna av området samt de öst-västliga stråken med hög känslighet att den ursprungliga gatustrukturens karaktär och utformning återupprättas. De upphöjda trottoarerna, kantstenarna, rännalarna och deras markmaterial återställs. Platsbildningarna tillvaratas som en ingående del i gatusystemet. De tre stråken mot i öst-västlig riktning utmed huvudgatorna hålls öppna.

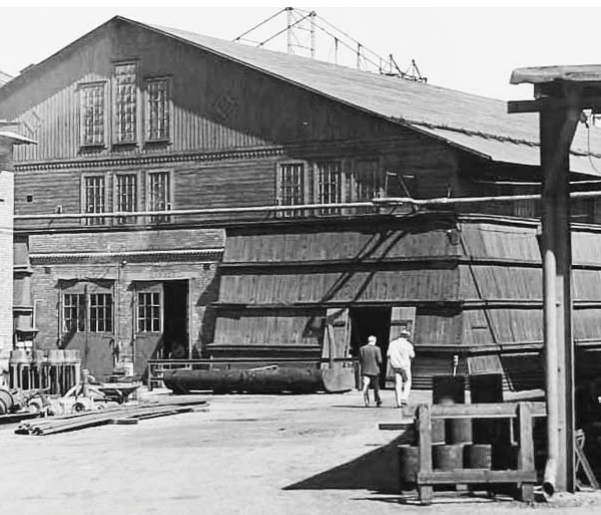
I de känsliga områdena söder om Reningshus (10) och väster om Ångkraftcentral (21) gäller att kvartersstruktur upprättas och kopplas till det inre

området genom gatusträckning och utformning. I de tåliga områdena vid Spaltgasverket (18), söder om Marketenteriet (15) och vid Vattengasverket (22) gäller att kvartersstruktur kan upprättas och kopplas till det inre området genom gatusträckning och struktur. Siktstråken mot i öst-västlig riktning samt mot norr hålls öppna.

För den produktionstekniska utrustningen gäller att bergssidans ledningsstråk helt eller i delar kan demonteras eller förändras till förmån för det omhändertagna luftledningsstråket i områdets centrala delar. Betongstolparna med konsoler ingår i den äldsta delen av det luftledda gasledningsstråket. Stolpverket bevaras för att visa produktionsriktningen. Innehållet i luftstråket kan bytas mot annan media än det befintliga.

12

13

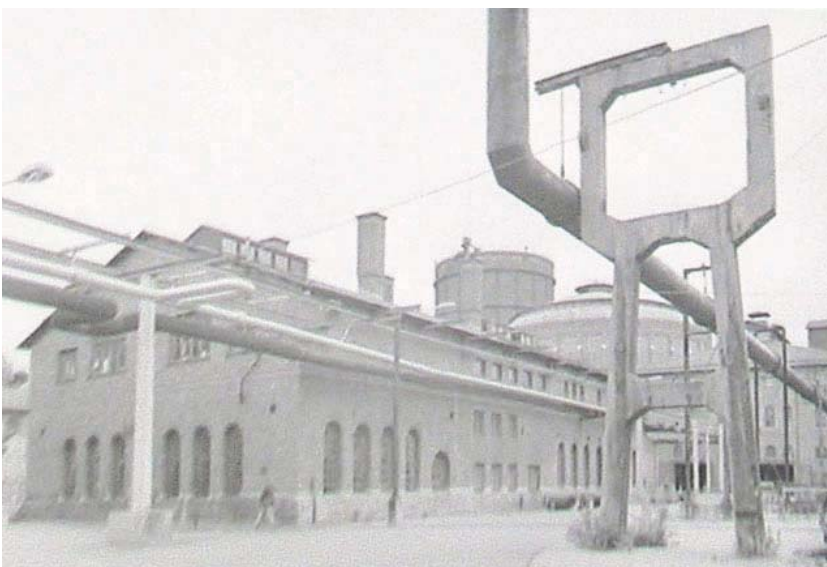
- 12 Trottoarer med storgatsten och bred granitkantsten.
13 De torglika platserna och vidgade gaturummen användes som upplag och arbetsytor. Foto u.å. Källa: SSM.
14-15 Den centrala torglika platsen vid Maskinhuset (20) med ursprunglig respektive dagens utformning. Platsen utgörs av en stor rektangulär yta formad av de omgivande byggnadernas fasader. Det centrala öst-västliga stråket passerar genom platsen. Källa: SSM.
16 Luftledningar bärs på stolpverk av betong mot gasklockorna i väster. Foto u.å. Källa: SSM.

14

15

16

Kontorsparken

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Kontorsparken är utlagd på en kvarstående höjd nära gasverkets entré och omger Kontorsbyggnaden (12). I nordväst har en fornlämning (RAÅ: Stockholm 184:1) markerats. Enligt Bratts karta från 1690-tal ska där finnas lämningar, ”Rudera”. Byn Husarne ha varit belägen i detta område.

När det övriga området vid gasverkets anläggning schaktades ur och planfylldes i nivåer, lämnades denna höjd med ekar som område till park. Att lämna en svåransvänd höjd till att bli park bland ny bebyggelse förekom vid denna tid (liknande exempel är Tegnérlund och Kronobergparken i Stockholm).

Parkens utformning är typisk för det sena 1800-talet, med ett mjukt format promenadsystem runt organiskt formade gräsytor. Byggnaderna står omgivna av väldefinierade grusade ytor och gräsytor är planterade med prydnadsbuskar och fristående parkträd. Karaktärsfulla och avvikande växtformer och färger bland parkens träd och buskar är tidstypiska, som hos pyramidalm, gulbladig alm, blodbok och rosablommade hästkastanj. Barrträden, som svarttall, blågran och lärk var en viktig del av beståndet. Planteringarna byggdes upp av solitärer och buskplanteringar. Solitärerna utgjordes av karaktärsfulla träd, gärna med exotiskt utseende, och buskplanteringarna var blandade med olika arter i varierande höjd beroende på om de skulle framhäva eller dölja något element. En hög kvadermur av granit skilde parken från huvudgatans lägre nivå. Räcken och belysningsarmaturer utfördes i smide. Uppfartsvägen till kontorshuset sattes med storgatsten.

Ursprunglig funktion

Parken är starkt knuten till entréområdet med kontorshuset som sin huvudbyggnad och hör till den representativa delen av gasverksområdet. Parker av denna typ var vanliga vid tiden för an-

läggandet, och kallades ofta promenader. Ett stort fokus ligger på rörelsen och gångsystemet. Parken var ej öppen för rekreation för alla anställda. Istället var kontorsparken en inhägnad och upphöjd del, skild från det produktiva området, att jämföras med de inhägnade stadsparkerna vid samma tid.

Kontorsparken placerades som en grön pendang till Klockparken i den gröna delen av området, invid den mest förädlade delen av processflödet och skild från den produktiva hårdgjorda delen av gasverket.

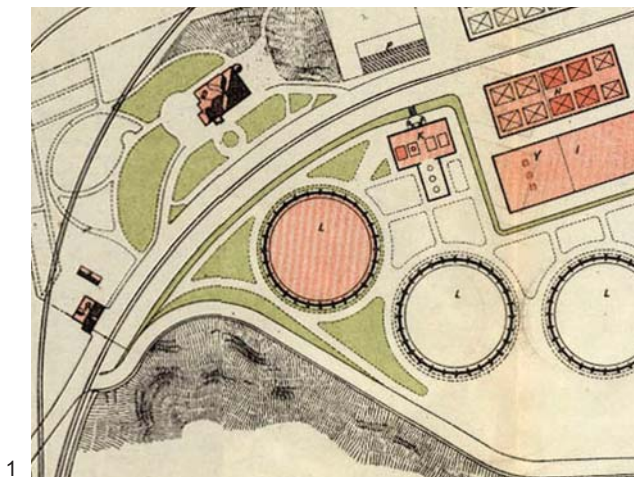
Förändringar

Den största förändringen kom med upplagsområdets utvidgning åt väster i slutet av 1930-talet med nya ytor och järnvägsspår som annekterade ett parti av Kontorsparkens norra del. I samband med detta anlades en tennisbana i nordväst. Även en damm med vattenväxter omgiven av röda kalkstensbeläggningar kom till i den lägsta delen. Dagens stora kraftledningsstolpe var vid denna tid placerad i parken strax nordväst om kontorshuset. Senare skiljdes även portvaktshusets trädgård från kontorsparken, genom att en angöringsväg drogs till upplagsområdet. Planteringar och växtmaterial har utvecklats kontinuerligt, exempelvis med polyatharosor och ornäsbjörkar. Nyttoträdgårdar planterade med fruktträd och bärbuskar har även anlagts i de bördigare, sydvända och låglänta delarna på 1910-talet.

Arkitektur/utformning idag

Parkens centrala delar och huvudstomme är ännu tydligt framträdande. Gångsystemet, markmoduleringen, buskvegetationen och de uppvuxna träden finns kvar i stor utsträckning. Även uppfartens granitmur, järnräcken samt armaturer är välbevarade. Uppfartsvägarnas stenbeläggning är överasfalterad och planteringarna eftersatta. Sambandet med portvaktbostadens trädgård finns men är svagt. Avsaknaden av och gränssnittet mot den stympade delen vid upplagsytorna i norr påverkar upplevelsen av parken negativt. Samtidigt utgör parken ännu en grön och förtätad enhet i kontrast till ett annars hårdgjort industriellt område.

- 1 Plan över kontorsparken, cirka 1890. Färgade partier är utförda 1893. Källa: SSM.
- 2 Vy från väster över kontorsparken med portvakthuset i förgrunden från 1901. Källa: SSM.
- 3 Uppfarten till kontorshuset med armatur och stenarbeten. Kraftledningstolpen i fonden.
- 4 Den nyanlagda kontorsparken från sydost. Foto u.å. Källa: SSM.
- 5 Parkdelen närmast kontorshuset ovan granitmuren med planteringar och järnstaket. Foto u.å. Källa: SSM.
- 6 Plan över kontorsparken från 1914. Den norra delen av parken är ännu intakt. Källa: SSA.

Kontorsparken

Stockholms stads klassificering

 Blåstreckad
Helhetsmiljö med synnerligen stort kulturhistoriskt värde, som motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Yttre miljö
 Särskilt kulturhistoriskt värde

Kontorsparken har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Den bär på dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat arkitektur-, byggnads- och samhällshistoriskt dokument med hög grad av autenticitet. Den har därtill upplevelsevärden; arkitektoniskt som en väl bearbetad parkdel i helheten, miljöskapande genom dess entréläge, gångsystem och uppvuxna vegetation, pedagogiskt genom kopplingen till kontorshuset, klockparken och entrén.

Anläggningen har hög arkitektonisk kvalitet, typisk för sin tid och utgör en del av gasverkets ursprungliga delar. De uppvuxna träden och det ursprungliga gångsystemet i området är mycket värdefulla.

Känslighet/tålighet

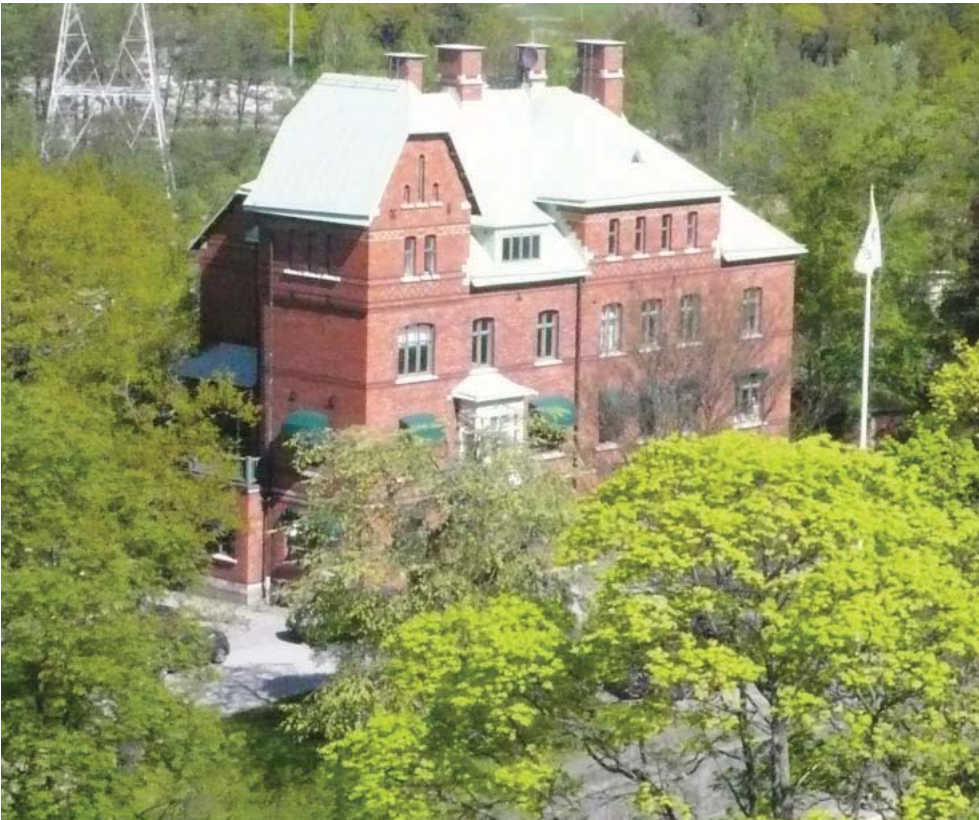
 Hög känslighet

Utgångspunkten är att parken ska restaureras, behålla befintlig karaktär och utformning med gångsystem, vegetation och detaljer. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde t.ex. borttagande av den tillagda dammen och kalkstengångarna får utföras. Parken kan även utökas till dess tidigare utbredning i norr samt även införliva trädgården till portvakthuset.

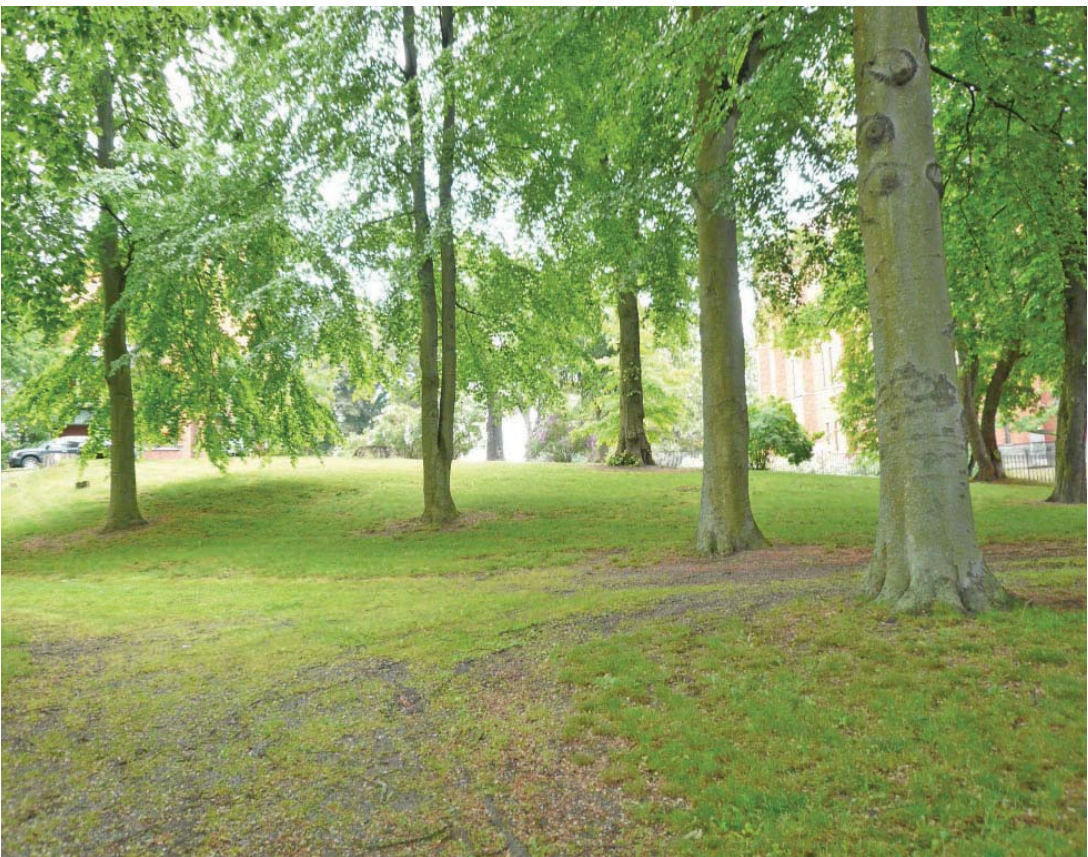
- 7 Vy över kontorsparken och Husarviken 1937. Husarvikens inre del fylls för anläggning av upplagsplatser. Norra delen av kontorsparken skärs av. En tennisbana anläggs i nord västra delöen av parken. Portvaktshusets trädgård ingår ännu i kontorsparken. Källa: SSM.
- 8 Det inre av Kontorsparken med uppvuxna bokträd och mjukt formade promenadgångar.
- 9 Kontorsparken från sydväst. De stora träden dominerar.
- 10 Uppfarten till kontorshuset, nu belagd med asfalt.

7

9

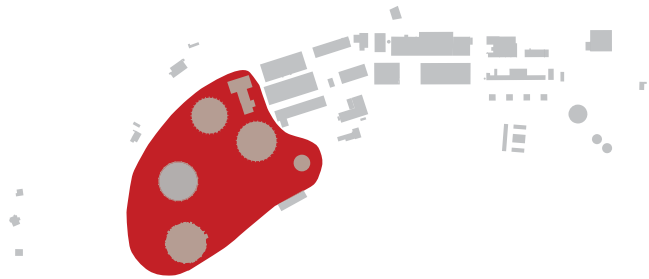

8

10

Klockparken

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Parken runt gasklockorna lades på den tredje och högsta terrassnivån inom gasverksområdet, nära huvudentrén. Markutformningen var direkt förbunden med de planerade och befintliga byggnadernas former i området, gasklockorna och mätarhuset. Uttrycket var en på en plåt upphöjd och förfinad parkanläggning, med precis formade gångar av grus som delade in marken i kvarter av gräsytor. Parkmiljön var formell och representativ till karaktären, utan inslag av vare sig rå industri eller fri natur. Fristående träd och buskage planterades i gräskvarteren. Utmärkande var markbehandlingen för att hantera de olika nivåerna i området, både ner mot huvudgatan men även upp mot de högt liggande gasklockorna. Höjdskillnaderna togs upp genom att marken formades till skarpt skurna slänter av klippt gräs. Detta bidrog till ett skulpturalt uttryck i markbehandlingen, inte minst runt de cylindriska gasklockorna. Byggnaderna stod inte direkt i ett fritt gräslandskap, utan var enheter inordnade i det grusade gångsystemet. Klippta hagtornshäckar avgränsade området från det lägre terrassplanet. Träd- och buskvalet sammanföll med kontorsparkens inslag av exotiska arter med intressant färg och växtform, som blodlönn och lärkträd runt gasklockorna och två pelarformade träd i par framför entrésidan på mätarhuset. Trappor till byggnaderna utfördes av granit och handledare av smide. Till belysningen användes parkarmaturer av samma typ som övriga gasverksområdet.

Ursprunglig funktion

Klockparken var en formell och representativ miljö, istället för primärt rekreativ. Läget vid huvudentrén, närheten till Kontorsparken och inramningen av gasklockorna i den mest förädlade delen av gasverksområdet motiverade den förfinade utformningen. Klockparken saknade därmed upplagsytor och uttryck som hörde samman med den mer industriella delen på områdets lägre liggande nivåer.

Förändringar

Parken utökades med en övre klockpark efter 1913 med området som omger de senare byggda gasklockorna, väster om Gasverkssvågen. Gestaltningen där var friare och mer sammanvävd med den kringliggande naturmarken på Hjorthagsberget. Det formella uttrycket från den ursprungliga klockparken frångicks. Inslag av tall och ek förekommer, men framförallt dominerades området av nya stora björkplanteringar av samma typ som gjorts i andra delar av gasverksområdet, främst utmed vägarna och områdets gränser. Granitmurar vid den övre klockparken kom till för att hantera skarpa slänter ner mot gasverkssvågen. Större luftledningar har dragits genom området dels till Mätarhuset och dels vidare upp till gasklockorna väster om Gasverkssvågen. Gångar har delvis asfalterats. Björk har även planterats vid den ursprungliga nedre klockparken utmed huvugatan och framför mätarhuset, samt utmed gasverkssvågen. I öster har en damm iordningställt på platsen för den gasklocka för mellanlagring som demonterats.

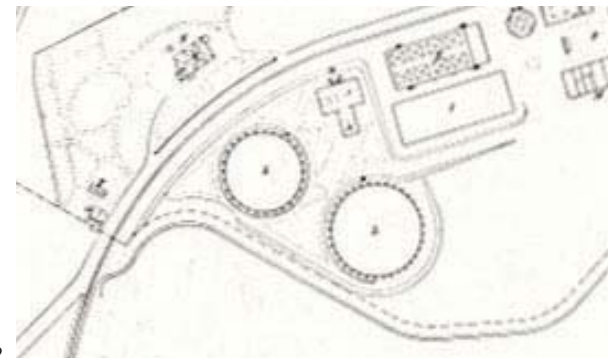
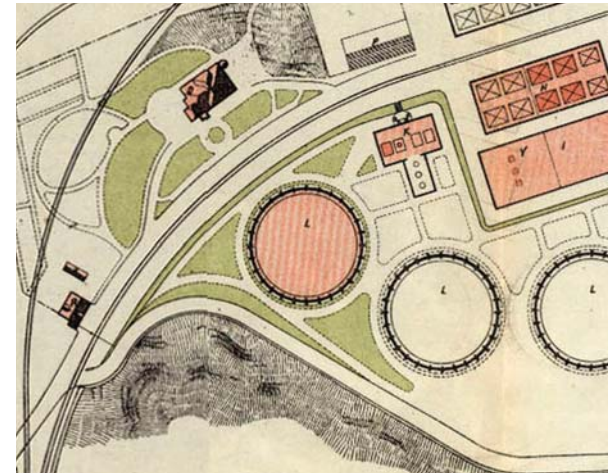
Arkitektur/utformning idag

I parkens centrala delar är huvudstommen ännu framträdande. Gångsystemet, platån, grässlänterna och de uppvuxna träden finns kvar i stor utsträckning. Granittrappor till gasklockorna samt mätarhuset är välbevarade, även ett flertal räcken och armaturer. Samtidigt har gångarnas grusbeläggning, häckar och gräskvarter eftersatt underhåll. Viss ny vegetation har etablerats spontant. Nedre klockparkens gräns mot öster är otydlig. Detta har lett till att parkens precisa struktur och indelning delvis har eroderat och att delar av de ursprungliga gräskvarteren försvunnit. Utbyggnaden av Mätarhuset åt söder har tagit en del av Klockparken i anspråk. Spontanetablering av nya träd och annan vegetation har tillsammans med annat växtmaterial utgått förändrat den ursprungliga förfinade karaktären till ett mer extensivt uttryck.

Bevarad produktionsteknisk utrustning

Inom området finns flera större luftledningar samt manöverdon för gasventiler.

- 1 Plan över nedre klockparken. Färgade partier utförda 1893. Källa: SSM.
- 2 Plan över kontorsparken från 1903. Källa: SSM.
- 3 Vy mot nedre klockparken från norr. Den klippta häcken följer grässlanten. Gräskvarter och grusgångar vid gasklockorna, pelarträd vid Mätarhuset. Foto u.å. Källa: SSA.
- 4 Gång och gasledning över Gasverkssvågen.

Klockparken

Stockholms stads klassificering

Blåstreckad
Helhetsmiljö med synnerligen stort kulturhistoriskt värde, som motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Yttre miljö
Särskilt kulturhistoriskt värde
Nedre klockparken
Övre klockparkens fronter.

Kulturhistorisk värde
Övre klockparkens inre delar
Vid Gasklocka V (5)

- Produktionsteknisk utrustning**
- Särskilt kulturhistoriskt värde
Gasledningar och gasregulatorer i nedre klockparken
Gasledning med gång över gasverksvägen
 - Begränsat kulturhistoriskt värde
Gasledningar och gasanläggning vid övre klockparken

Klockparken har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Den bär på dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat arkitektur-, byggnads- och samhällshistoriskt dokument med hög grad av autenticitet. Den har därtill upplevelsevärden; arkitektoniskt som en väl bearbetad parkdel i helheten, miljöskapande genom dess entréläge, gångsystem och uppvuxna vegetation, pedagogiskt genom kopplingen till gasklockorna, kontorsparken och entrén.

Den yttre miljöns nedre klockpark har hög arkitektonisk verkshöjd, är typisk för sin tid och utgör en del av gasverkets ursprungliga delar. Fronten vid övre Klockparken är visuellt känslig och miljöskapande.

Den övre klockparkens inre delar har stora naturvärden förbundna med Hjorthagsbergets områden.

Den produktionstekniska utrustningen i form av bevarade luftledningar och gasregulatorer demonstrerar gasens väg genom anläggningen.

Känslighet/tålighet

Yttre miljö
Hög känslighet
Nedre klockparken
Övre klockparkens front mot vägen

Känslig
Övre klockparkens inre delar

- Produktionsteknisk utrustning**
- Hög känslighet
Gasledningar och gasregulatorer i nedre klockparken
Gasledning med gång över gasverksvägen
 - Tålig
Gasledningar och gasanläggning vid övre klockparken

För den yttre miljön är utgångspunkten att nedre klockparken ska restaureras, behålla befintlig karaktär och utformning av gångsystem, markmodulering, vegetation och detaljer. Vid behov av tillägg ska dessa studeras noggrannt med ett helhetssyn för att upprätthålla parkens karaktär. Parkens grässlånter tas tillvara, liksom gångsystemet, gräskvarteren och ursprungliga befintliga träd. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde får utföras som borttagandet av nyare träd.

För den produktionstekniska utrustningen gäller att luftledningarna med stolpverk i nedre klockparken samt luftledningen och gångbron över Gasverksvägen bevaras till delar. Gasregulatorer tas tillvara. Gasanläggningen är sentida.

- 5 Gasregulatorer och gasledning med stolpverk i nedre Klockparken.
- 6 Granittrappa och armatur vid Mätarhuset
- 7 Övre Klockparkens övergång till naturmarken på Hjorthagsberget. Foto u.å. Källa: SSM.
- 8 Den skarpt skurna grässlånten med grusgång vid nedre Klockparken. Den klippta häcken avgränsar parken.

5

6

7

8

Upplagsområde

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Ursprungligen förvarades råvaran, kolen, under tak i kolhusen. Men när stod det klart att kolen kunde lagras utomhus iordningställdes upplagsytor på ett långsmalt område utmed Husarviken, från hamnen i öster i riktning mot villorna i väster. Strandlinjen mot Husarviken var ursprungligen oregelbunden och viken vidgade sig i partier. Behovet av upplagsytor ledde till att delar av Husarviken fylldes ut i omgångar varvid Gasverkets strandområde utökades och rätades ut. Upplagsområdet kom därmed att bestå av stora avplanade och delvis uppfyllda ytor, hårdgjorda och öppna. Mot Husarviken avgränsades området av gasverkets trästaket.

Ursprunglig funktion

Upplagsytorna var en nödvändig del av gasverksområdet. De stora ytorna behövdes till upplag av råvaran för gasframställningen, och i produktionskedjan utgjorde de länken mellan hamnen och produktionsverksamheten. Upplagsytorna utgjorde en omfattande del av gasverksområdet, och var en lika viktig del i helheten som övriga produktionsled, exempelvis gasklockorna som lagrade gasen. Området karaktäriserades av upplagshögarnas materialitet och ständigt ombytliga formationer.

Förändringar

Utvidgningen av upplagsområdet skedde successivt, och vid slutet av 1930-talet hade den inre delen av Husarviken fyllts ut. Även en del av kontorsparken hade tagits i anspråk. Upplagsområdet förseddes med ett omfattande system av järnvägsspår parallella med Husarviken för hanteringen av upplagsmaterialet. Från 1920-talet förde rälsbundna brokranar kolen till lagringsplatserna från hamnområdet. Brokranarna rivs under 1970-talet.

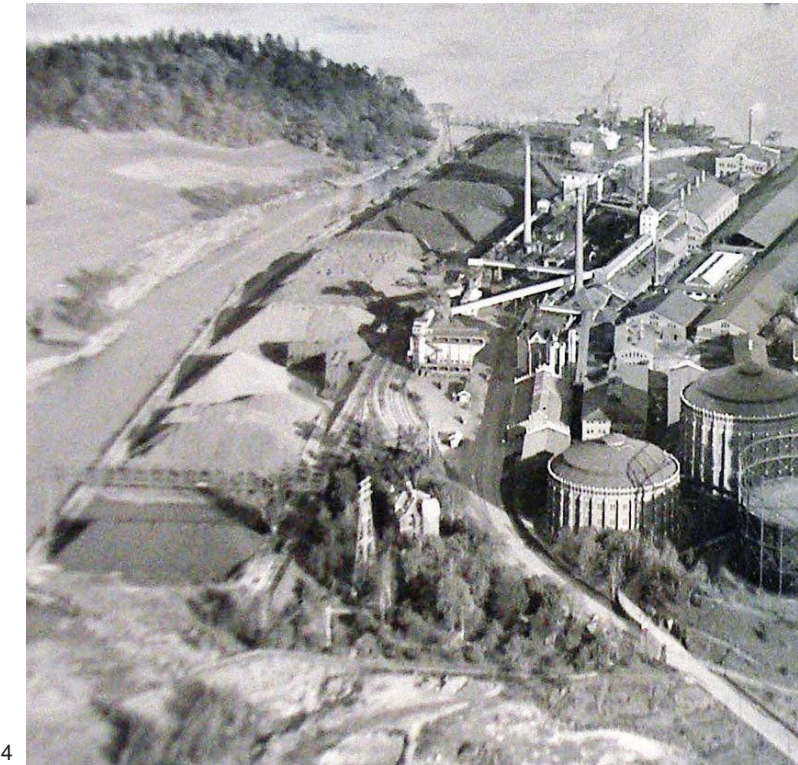
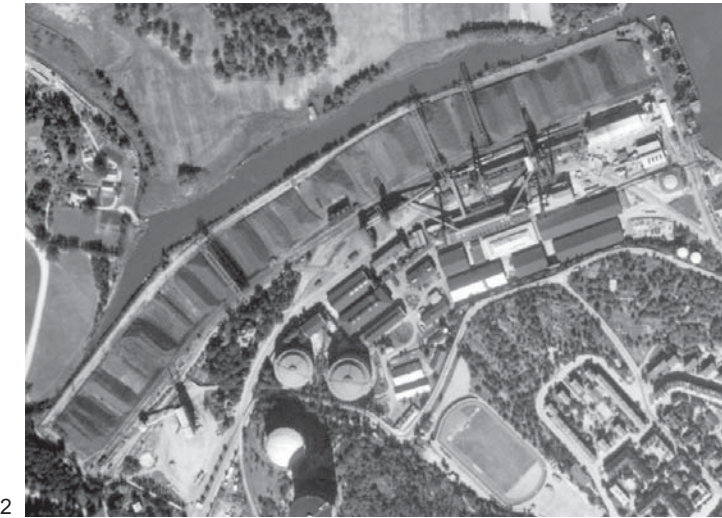
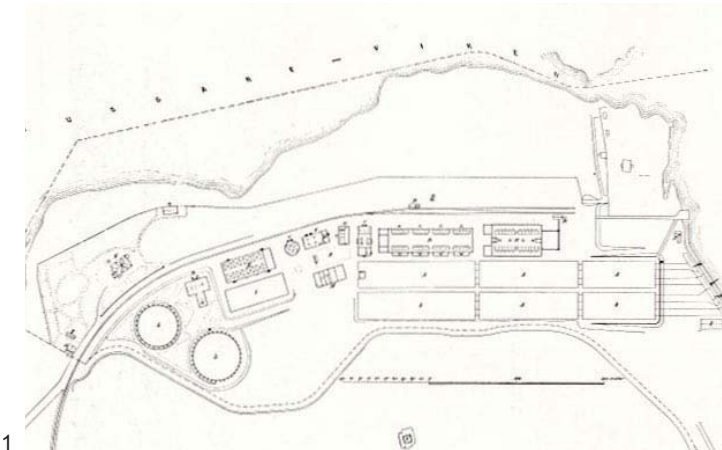
Med omställd produktion kring 1970 förändrades behovet av stora upplagsytor för kol och koks kraftigt. De stora öppna ytorna brukades ej längre intensivt, och delar av spontant etablerad vegetation kunde vandra in. Området förändrades till ett ruderat område. Gång- och cykelstråk har senare anlagts utmed både norra och södra sidorna av området och upplagsytorna avgränsas i partier av högre nätstängsel.

Arkitektur/utformning idag

Idag används området för upplag av massor för pågående markarbeten i närområdet. Marksaneringsarbeten har påbörjats. Karaktären av stora upplagsytor och industri liksom kopplingen till övriga gasverksområdet är ännu greppbar. Spontan vegetation har etablerat sig utmed Husarviken och i delar av det inre området. Gasverkets staket mot Husarviken finns kvar i delar.

Bevarad produktionsteknisk utrustning

Mindre rester av spårområdet, brokranarnas räls samt produktionsteknisk utrustning, som betongfundament, finns i området.

1 Husarvikens strandlinje 1903 före utfyllnaden för upplagsområdet. Källa: SSM.
2 Upplagsområdet med utfylld strandlinje. Foto u.å. Källa: SSM.
3 Gasverkets trästaket avgränsar mot Husarviken.
4 Upplagsmassornas stora volymer och karaktäristiska rasvinklar. Foto u.å. Källa: SSM
5 Kvarstående räls utmed strandlinjen.
6 Fundament med invandrad ruderatmarksflora.

Upplagsområde

Stockholms stads klassificering

- Ej klassificerad

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Yttre miljö

- Kulturhistoriskt värde
- Området utmed Husarviken
- Begränsat kulturhistoriskt värde
- De inre delarna av området

Upplagsområdet har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Det bär på dokument- och upplevelsevärden. Det är ett arkitektur-, byggnads- och samhällshistoriskt dokument. Det har därtill upplevelsevärden; arkitektoniskt som en nödvändig del i helheten, miljöskapande genom dess stora skala, karga uttryck och vida ytor, pedagogiskt genom kopplingen till vattnet, kajen och kolet som råvara för gasframställningen.

Upplagsområdet har varit en betydelsefull del i gasverksområdet som helhet. Gränsen i norr möter Husarvikens vattenrum och Norra Djurgårdens landskapsrum.

Känslighet/tålighet

Yttre miljö

- Känslig
- Området utmed Husarviken
- Tålig
- De inre delarna av området

Mötet med Husarviken och Norra Djurgården behandlas varsamt. För området i övrigt är utgångspunkten är att verka för förståelsen att upplagsområdet varit en integrerad del av gasverksområdet. Detta är idag delvis synliggjort med gasverksområdets staket som yttre gräns. Kvaliteter att tillvarata är den stora skalan med utplanade, tydligt skapade marknivåer samt material kopplade till den industriella markanvändningen, som stål, betong och upplag samt den typiska ruderatmarksfloran.

7

9

8

10

7 Ett gång- och cykelstråk är anlagt utmed upplagsområdets norra sida utmed Husarviken.
8 Upplagsområdet mot söder med Kontorparken i foden.
9 Vy mot öster över områdets avplanade ytor med pågående markarbeten. En trädridå avgränsar området mot Husarviken.
10 Vy över Husarvikens mot söder. Upplagsområdet framträder på det lägsta terrassplanet nedanför det huvudsakliga bebyggelseplanet på mellannivån. Brokranen går på räls och lägger upp råvaran i högar. Gasverkets staket i strandzonen. Foto grafi från 1932-35. Källa: SSM.

Kaj

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Tillgången till kajer var en av förutsättningarna vid lokaliseringen av Värtagasverket eftersom råvaran i produktionen, kolet, bäst transporterades vat-tenvägen. Initialt skeppades kolet till gasverkets lossningsplats i Värtahamnen och transporterades vidare på räls till kolhusen. Men snart tillkom gasverkets första egna kaj vid Värtan, rakt öster om kolhusen. Kajen var vinklad, byggd av trä och nära 100 meter lång. 1903 fanns tre ångdrivna sväng-kranar och en elevator vid kajen för lossning av kolen. Kranarna var flyttbara utmed räls på kajen.

Ursprunglig funktion

Kajen var dimensionerad för att kunna ta emot större fartyg och hade ett seglingsbart djup på sju meter. Fartygens råvara lossades med kranar och fraktades till kolhusen via drivna linbanor. driv na av gasmotorer.

Förändringar

I samband med att kol och koks började lagras utomhus istället för i kolhusen anlades en ny kaj i upplagsområdets förlängning åt öster. Den tidigare oregelbundna strandlinjen fylldes ut och rätades upp. Inloppet till Husarviken blev trängre. Det anlagda hamnområdet omfattade därmed sträckan från den första kajen öster om kolhusen, upp till Husarvikens mynning. På 1920-talet lossades kolen på den norra kajen med fyra eldrivna kranar, och på 1950-talet hade de ersatts av fyra stora brokranar. Vid samma tid fylldes den äldsta kajdelen öster om kolhusen ut, och en ny rak kajlinje upprättades ända bort till området vid biproduktanläggningarna i öster. En kortare pir tillkom även i kajens förlängning mot norr.

Arkitektur/utformning idag

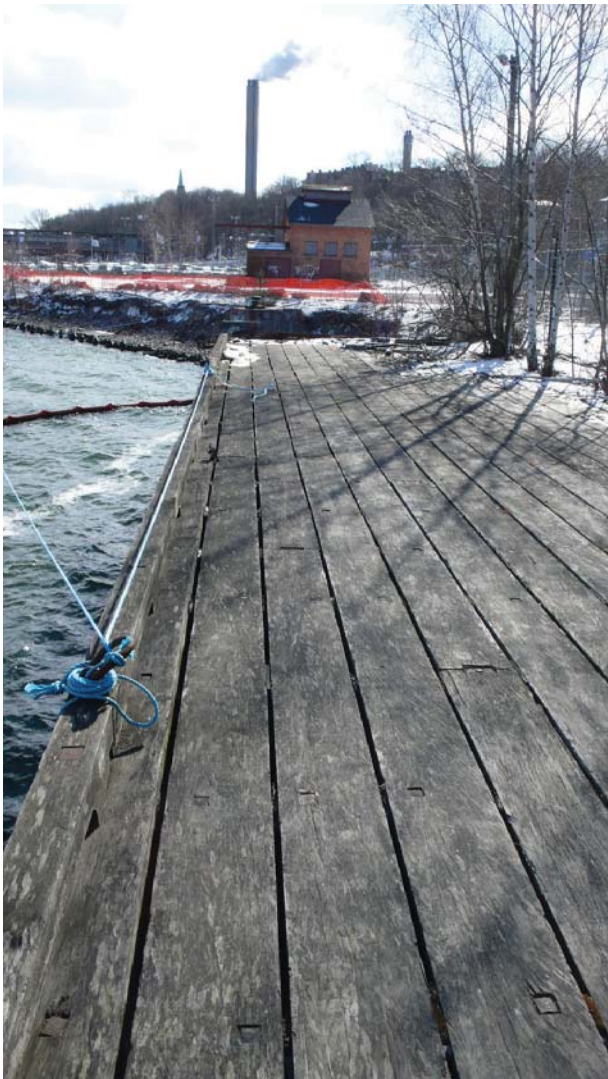
Norra delen av kajen är en spontkaj av platsgjuten betong. Överytan är i mycket dåligt skick, med större håligheter. Söder om denna, rakt öster om Vattengasverket (22) finns delar av en träkaj i läget för kajen från 1920-talet kvar. Ett större parti av träkajen består endast av pålverk. Den södra kajen vid området för biproduktanläggningarna utgörs av sentida betongkajer samt stensatta slänter. Längst i norr vid Husarvikens inlopp finns den korta piren med en yttre del av granitblock samt en gångbro av stål. Strandskoningen invid Husarvikens inlopp är utförd med en stensatt glacis.

Bevarad produktionsteknisk utrustning

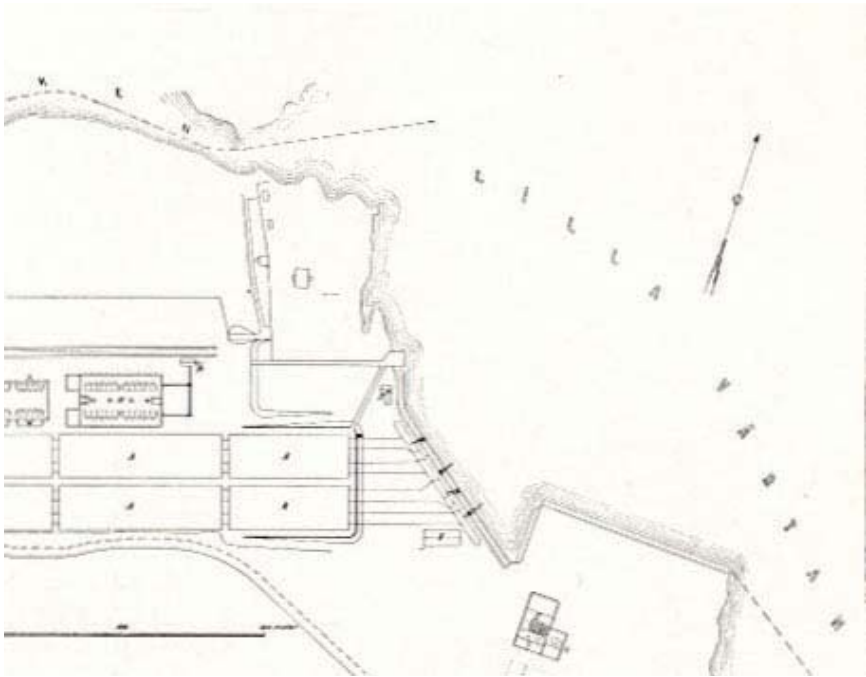
Räls, pollare samt fundament finns kvar i delar på och invid den norra betongkajen.

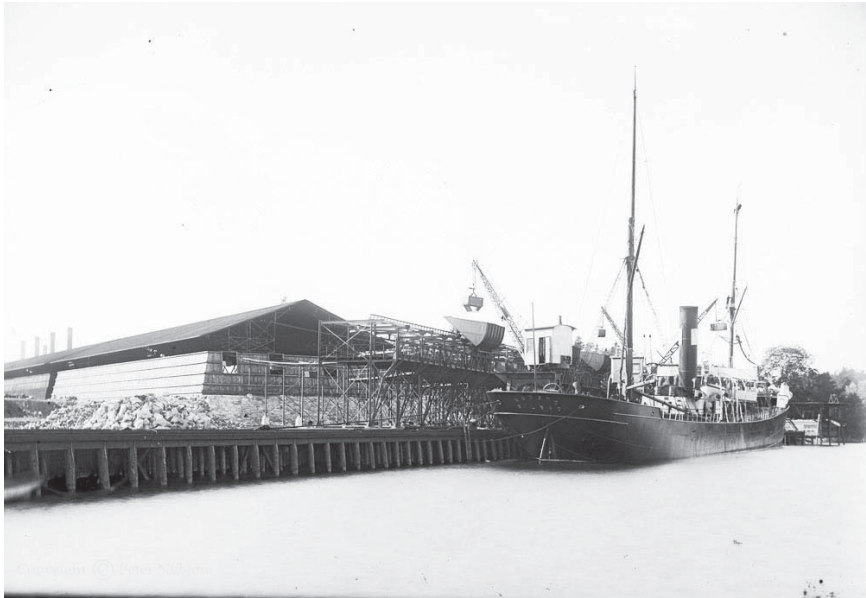
1

2

3

4

5

- 1 Träkajen mot söder. Kvarstående betongfundament samt pålverk av trä i den borte delen.
- 2 Överytan av träkajen med virke av grova dimensioner. I fon-den kvarstående pålverk i läget för gasverkets tidigaste kaj.
- 3 Plan över kajanläggningarna 1903. Den tidigaste delen av kajen ligger rakt öster om kolhusen. Kranar lossar last på kajen. Linbanor förbinder kajen med kolhusen. Den norra delen mot Husarviken är ännu ej utfylld. Källa: SSM.
- 4 Den äldsta delen av kajen med pålverk av trä. Gasverket är tydligt kopplat till hamnen genom den fysiska produktionsked jan. Foto u.å. Källa: SSA.
- 5 Vy mot kajen och kolhusen från området vid biproduktanläggningarna ca 1910. Källa: SSA.

Stockholms stads
klassificering

Blåstreckad i delar
Helhetsmiljö med synnerligen stort kulturhistoriskt värde, som motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde -
fördjupning

- Yttre miljö
- Särskilt kulturhistoriskt värde
Norra delen, oförändrad sträckning
 - Kulturhistoriskt värde
Södra och östra delen

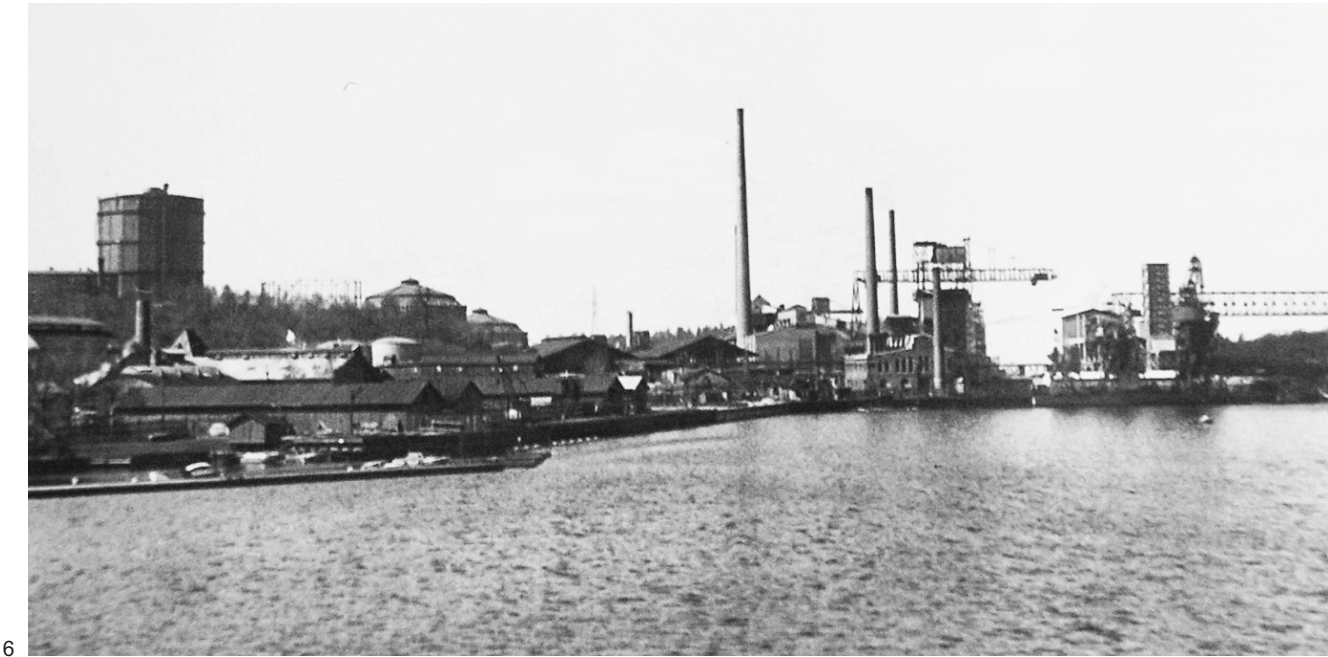
Gasverkets kaj har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Den bär på dokument- och upplevelsevärden. Den är ett i delar välbevarat arkitektur-, byggnads- och samhällshistoriskt dokument med viss grad av autencitet. Den har därtill upplevelsevärden; arkitektoniskt som del i helheten, miljöskapande genom sitt läge, pedagogiskt genom att vara den första delen i gasens produktionslinje samt dess koppling till vattnet och upplagsområdet.

Kajens största värde ligger i dess samhörighet med det övriga gasverksområdet. Kajen var platsen för lossning av råvaran kol och därmed en avgörande förutsättning för gasverkets placering. Förståelsen för gasverkets verksamhet är direkt kopplad till kajen som det första ledet i produktionskedjan. Det öppna vattenrummet öster om kajen ingår i helhetsmiljön. Den norra delen av kajen har kvar sin ursprungliga sträckning.

Känslighet/Tålighet

- Yttre miljö
- Hög känslighet
 - Norra delen och Husarvikens inlopp
 - Känslig
 - Södra och östra delen

Utgångspunkten är att kajanläggningarna ska ges en utformning som visar dess samhörighet med det övriga gasverksområdet. Den direkta kopplingen mellan gasverkets alla delar är väsentlig. Kajens industriella karaktär, storskalighet och dess material som platsgjuten betong, stål och trä av grova dimensioner, liksom vattenrummet utanför är faktorer att ta vara på vid en framtida gestaltning.

6

7

- 6 Gasverkets hamn som front mot Värtan. Källa: SSM.
7 Den norra delen av kajen med spont av betong samt överyta av platsgjuten betong.
8 Kvarstående pollare och räls för kranbanor på norra delen av kajen.
9 Stranden av en granitklädd glacis samt en platsgjuten betongmur i norr.
10 Piren av granitsten och stålbro vid Husarviken inlopp.
11 Överytan på kajen i norr har stora håligheter och lämnar betongsponten synlig från insidan.

8

9

10

11

Spårområde

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Spårområdet hade sin sträckning inom området mitt i den 20 meter breda huvudgatan från huvudentrén i väster ner mot hamnområdet i öster. Spårren löpte plant genom gasverket på det mellersta bebyggelseplanet. Nivåskillnaden ner mot hamnen och det lägsta terrassplanet innebar att spårren avslutades i höjd med den östra fronten för de första kolhusen. Den ursprungliga dragningen löpte med ett enkelspår fram till Kondensatorhuset (30), där den delade sig i två spår.

Ursprunglig funktion

Spårområdet kopplade samman gasverksområdet med statens järnvägsnät via Värtans station.

Förändringar

Spårområdet kompletterades under 1910-talet genom att räls lades ut i ett system över det utökade upplagsområdet. Dessa kopplades samman med Gasverkets huvudspår strax öster om kontorsparken. Spårsystemet förgrenade sig även till Lokstallet (23). Spår drogs även ner mot biproduktanläggningarna, och systemet kopplades samman med järnvägen vid Värtahamnen och Ropsten. Denna nya spårdragning avvek från den ursprungliga planstrukturen genom att divergera från de starkt öst-västligt orienterade stråken och korsa dessa i en vid båge mot Ropsten i sydost. Spårområdet utökades successivt i samband med upplagsområdets och hamnens utvidgning. På 1920-talet förde eldrivna lok kolet från hamnen till upplagsplatserna, och rälsen användes även för frakt av kolen från lagringsplatserna till kammarugnen. Spårområdet över upplagsområdet löpte på 1950-talet ända från gasverksområdets gräns i väster i höjd med Ingenjörsvillorna (101-103). Under 1970-talet var det centrala spårområdet längs huvudgatan nedlagt, och kopplingen till Värtahamnen var bruten.

Arkitektur/utformning idag

Inget spår är i drift idag. Endast rester av spårsystemet är synligt, som delar utmed kajen och fragment under överasfalterade ytor.

Stockholms stads klassificering

Blåstreckad

Helhetsmiljö med synnerligen stort kulturhistoriskt värde, som motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Yttre miljö

Kulturhistoriskt värde

Spårområdet har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Det bär på dokument- och upplevelsevärden. Det är ett i delar bevarat arkitektur-, byggnads- och samhällshistoriskt dokument med viss grad av autenticitet. Det har därtill upplevelsevärden; arkitektoniskt som del i helheten, pedagogiskt genom att vara en del i gasens produktionslinje samt dess dragning utmed huvudgatan, till vattnet och vid upplagsområdet, samt patina med kvarstående ursprungliga delar.

Sträckningen utmed områdets huvudgata parallellt med de öst-västliga stråken är en del av gasverksområdets ursprungliga huvudstruktur. Den direkta kopplingen till staden och dragningen genom området förtydligar de huvudsakliga historiska rörelseriktningarna samt förtydligar riktningen för förädlingsprocessen från råvara till gas.

Känslighet/Tålighet

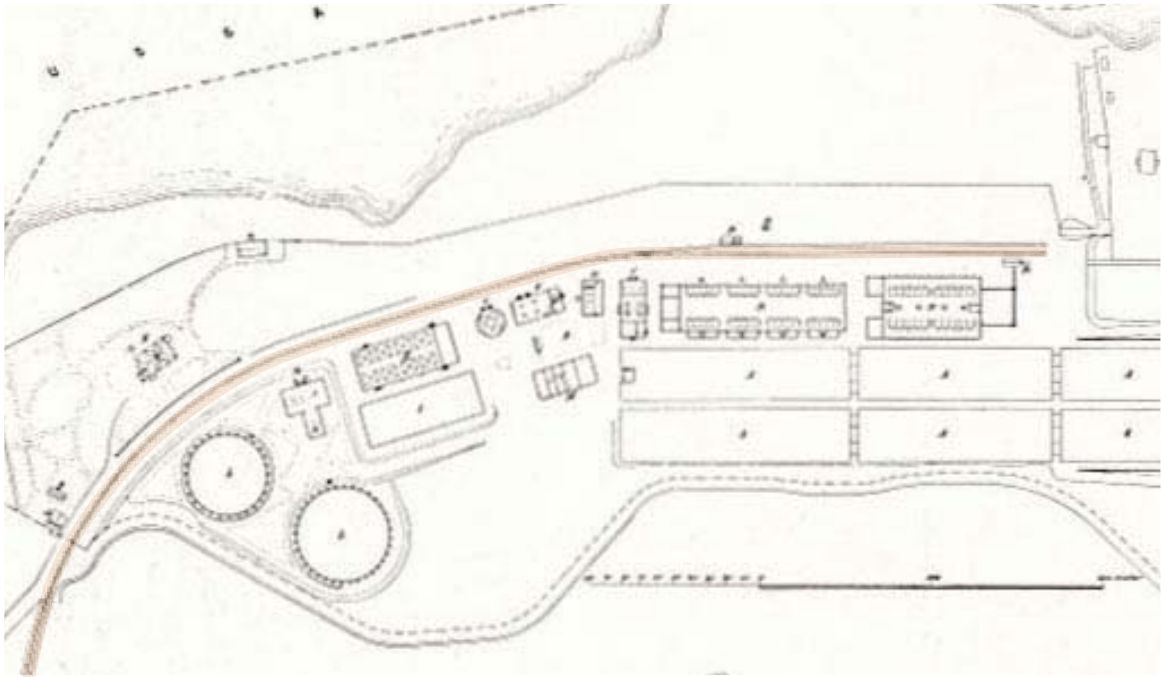
Yttre miljö

Känslig

Spårområdet utmed huvudgatan

Genom att använda den ursprungliga dragningen för spårområdet till ny infrastruktur kan den historiska kopplingen mellan staden, gasverket och hamnen synliggöras.

1 Spårdragningen genom gasverksområdet utmed huvudgatan 1903. Källa: SSM.
2 Enkelspåret är synligt i den asfalterade huvudgatan vid entréområdet.
3 Kvarstående spår vid mellan upplagsområdet och kajen.

1

2

3

Trädgårdar

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Trädgården till villa Ekbacken anlades på en höjd väster om gasverksområdet. Medan gasverksområdets mark kraftigt förändrades, behölls marken runt villan mer sammanhängande med det omgivande öppna landskapet. Från trädgårdens högre parti kunde Husarvikens inre del överblickas. Trädgården utformades med ett parkliknande promenadsystem med grusade gångar som ledde runt tomternas olika delar. Närmast byggnaden fanns mer välbearbetade delar med klippta häckar, svängda bersåer och grusade gångar och planer. Längre bort var uttrycket friare. Äppelträdgård, prydnadsrabatter och kvarter med trädgårdsland ordnades. Prydnadsträden var tidstypiska, med karaktärsfulla arter som balsampoppel, rosablommig kastanj och pyramidalm. Flera befintliga träd, som stora och gamla ekar, inordnades i trädgårdarna. En lövhäck omgärdade området vars huvudsakliga entréer var från Gasverksvägen och från Björmnäsvägen. Mot öster avgränsade även gasverksområdets staket.

Ursprunglig funktion

Trädgårdsanläggningen anlades för att vara en rekreativ och representativ miljö sammanhörande med de tre villorna. Anläggningen rymde även nytodding.

Förändringar

Genom att två nya ingenjörsvillor byggdes på tomten på 1930-talet lades trädgården om och delades i tre delar, en till varje hus. Nya infarter och gångvägar ordnades för de nya byggnaderna. Gränserna mellan de olika tomtdelarna inom den gemensamma yttre omgärdande häcken behölls emellertid flytande. Inga nya skarpa indelningar med häckar eller staket delade av. Istället kom den varierade topografin, tillsammans med träd och buskplanteringar att skapa informella övergångar. Från denna tid tillkom även nya parkarmaturer, som modifierats successivt på befintlig stolpe. Nya grindar kom till för varje enskilt entré. Ett nätstaket sattes upp

runt den gemensamma yttre gränsen, och trappor kom till inom området. Promenadsystemet anpassades till den nya indelningen och gräsmattor med fruktträd och nyttoplanteringar knöts till de nya byggnaderna. En större mängd björk planterades i slutet av 1930-talet i de nedre, fuktigare delarna av trädgården mot öster. Även strax utanför trädgården planterades björk i flerdubbla rader mot öster, mellan trädgården och den då nyligen igenfyllda Husarvikens innersta del.

Arkitektur/utformning idag

Idag utgör trädgårdsanläggningarna ännu en sammanhållen helhet avgränsade av en gemensam lövhäck mot omgivningen. Häckens material är huvudsakligen sibirisk ärtbuske. Minskad skötsel och underhåll av gångsystem, bersåer, fruktträd och klippta häckar har ledd till att trädgårdarna idag domineras av en lummig, väl uppvuxen och flerskiktad vegetation utan den förfinade karaktär som fanns i den ursprungliga trädgården. Mellanskiktet är blandat med arter som schersmin, syren, gullregn och hägg. De stora träden, som flera ursprungliga ekar, alm, hästkastanj, gullregn och björk sluter emellanåt krontaket. Grusade ytor finns nära byggnaderna. Ursprungliga gångar är delvis skönjbara under överväxande gräsytor.

1

2

3

- 1 Villa Ekbackens trädgård från öster. Den gemensamma lövhäcken bildar gräns mot omgivningen. Vegetationen innanför är tät och flerskiktad.
- 2 Åt väster nedanför villa Ekbacken faller terrängen ner mot Husarvikens dalgång.
- 3 Grusade ytor omger byggnaderna. Stora ursprungliga ekar är framträdande i trädgården.

Stockholms stads
klassificering

Blåstreckad
Helhetsmiljö med synnerligen stort kulturhistoriskt värde, som motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde -
fördjupning

Yttre miljö

Kulturhistoriskt värde

Trädgårdarna har kulturhistoriskt värde för området som helhet. De bär på dokument- och upplevelsevärden. De är välbevarade arkitektur-, samhälls- och autencitetshistoriska dokument. De har därtill upplevelsevärden; arkitektoniskt som bearbetade delar i helheten, miljöskapande genom sin skala och sin utformning med bersåer, gångsystem och uppvuxen vegetation, pedagogiskt genom att representera en helhetsmiljö för boende avsedd för gasverkets högre tjänstemän.

Anläggningen utgör en sammanhållen enhet nära knuten till byggnaderna. Ett flertal värdefulla uppvuxna träd, som gamla ekar, finns i trädgården. De utgör viktiga delar från den ursprungliga trädgårdens stomme, från vilken även platser, bersåer och gångsystem ännu är läsbara.

Känslighet/tålighet

Yttre miljö

Känslig

Utgångspunkten är att tillvarata och uterupprätta trädgårdens kvaliteter i form av ursprungligt gångsystem, utblickar, bersåer, platser, klippta häckar och träd. Främst i den centrala delen vid Villa Ekbacken finns det möjlighet att återskapa en ursprunglig karaktär. Tillägg hörande till de nya villorna vid deras anläggande, som grindar, trappor, armaturer och markplanering tillvaratas. En gemensam lövhäck behålls som sammanhållande gräns för området.

- 4 Det inre av trädgården mot väster.
- 5 Grind till Ingenjörsbostad III.
- 6 Moderniserad armatur på stolpe från 1930-talet.
- 7 Betongtrappa från omläggningen av trädgården vid Ingenjörsvillornas tillkomst.
- 8 Från trädgårdens delar runt Villa Ekbacken finns utsikt mot Husarvikens idag igenfyllda inre del.
- 9 Öppna gräsytor och fruktträd vid Ingenjörsvilla II.
- 10 Grusad förgård vid Ingenjörsvilla III.

4

8

9

5

6

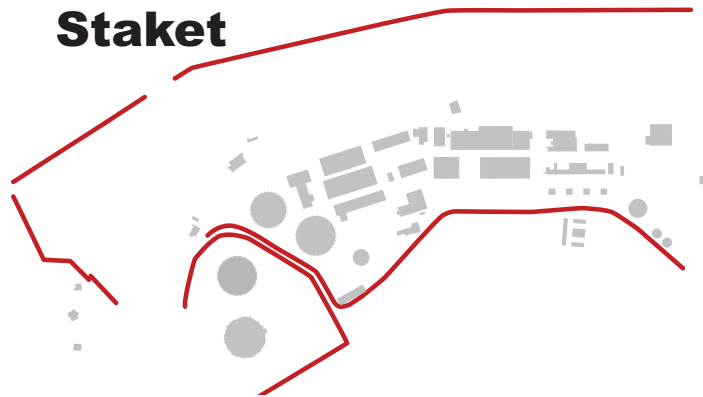

7

10

Staket

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Trästaketet tillkom i den första utbyggnadsfasen. Sannolikt var det Ferdinand Boberg som utformade staketet. Samma typ av staket har även använts kring Värtverket och biproduktanläggningen. Staketet markerade den yttre gränsen och endast undantagsvis använts i det inre av gasverksområdet. Staketets stomme utgörs av nära 2,5m höga trästolpar förankrade i betongplintar. Infästningsdetaljer är av järn. Reglar av trä bär upp det vertikala spjälverket. Spjälorna är över 2m höga och högst upp utformade med utsågade rundlar. Varannan spjäl är låg och varannan hög. Den lägres rundel avslutas i höjd med den högre rundelns underkant. Ut mot områdets gränser är staketet krönt med taggråd. Staketet är genomgående målat i guldockra, vilket sannolikt är ursprungskulören.

Ursprunglig funktion

Staketet definierade gasverksområdets gränser, och gjordes tillräckligt högt för att utestänga obehöriga. Genom att staketet omgärdade hela gasverket skedde kontrollerad in- och utpassage genom huvudentréen i väster samt hamnområdet.

Förändringar

Trästaketet har över tid flyttats för att följa med Gasverksområdets gränser när utbredningen förändrats. Särskilt gäller detta området mot Husarviken vilket fylldes ut i omgångar från 1910-talet och senare i dess inre västra del under 1930-talet. Öppningar och mindre grindöppningar har tagits upp på flera ställen. Trästaketet har längs flera sträckningar ersatts av nyare nätverksstängsel, främst i öster mot Lilla Värtan, samt väster om Gasklocka III och IV.

Arkitektur/utformning idag

Trästaketet är idag i varierande skick. Mot Husarviken är staketet större delen av sträckan i mycket dåligt skick, medan sträckningen söder om gasklocka IV är i gott skick. Staketet ger trots detta intrycket av ett sammanhängande och karaktärsskapande element vilket ringar in Gasverksområdet.

Stockholms stads klassificering

 Blåstreckad i delar

Helhetsmiljö med synnerligen stort kulturhistoriskt värde, som motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Yttre miljö

 Särskilt kulturhistoriskt värde

Staketet har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Det bär på dokument- och upplevelsevärden. Den är ett arkitektur-, samhälls- och byggnadsdokument med hög grad av autenticitet. Den har därtill upplevelsevärden; arkitektoniskt som den avgränsande delen runt helheten, symbolvärde som igenkännbart element för Gasverket - exempelvis vid Gasverksvägen, miljöskapande genom utformning, pedagogiskt genom att vara en markör för gasverksområdets omfattning och autenticitet genom att stora delar utgörs av det ursprungliga trästaketet.

Trästaketet är ett starkt karaktärsskapande element med stark samhörighet med Gasverksområdet och dess ursprungliga utformning. Utbredningen av staketet har stor betydelse för synliggöra gasverksområdets hela omfattning och gränser.

Känslighet tålighet

Yttre miljö

 Hög känslighet

Sträckan på bägge sidor av Gasverksvägen mellan Gasverkets huvudentré och hus 11 (Förrådshus II)

 Känslig

Övriga delar

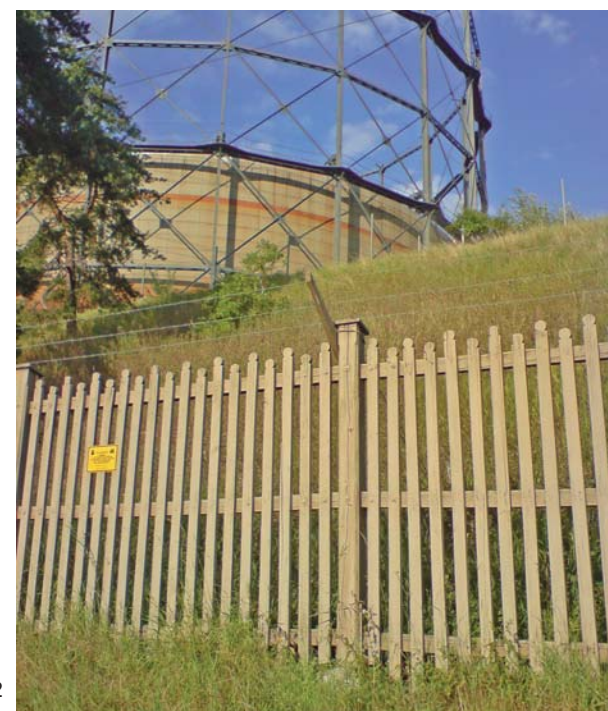
Trästaketet är genom sin utformning, höjd och färg ett igenkännbart element utmed Gasverkets gräns. Utgångspunkten är att staketet restaureras med bi-

- 1 Trästaketet är ett starkt karaktärsskapande element vid Gasverksområdets gränser. Gasverksvägen är på bägge sidor omgivet av staketet mellan gasklockorna.
- 2 Trästaketet nedanför gasklocka IV utmed Gasverksvägen.
- 3 Upp till avslutas spjälorna med en utsågad rundel, varannan högre och varannan lägre.
- 4-5 Staketet utmed Husarviken. Stora delar är i mycket dåligt skick, andra väl bibehållna.

behållen befintlig utformning alternativt ursprunglig utformning. Staketet har utmed större sträckor flyttats allteftersom Gasverkets gränser har ändrat sedan 1893. Detta gäller i synnerhet området mot Husarviken. Med framtida justerade gränser kan därför trästaketet flyttas med och öppningar kan tas upp. Samtidigt bör trästaketet finnas kvar i tillräcklig omfattning för att inte förlora sin betydelse som gräns till och utpekare av utbredningen av gasverksområdet.

1

2

3

4

5

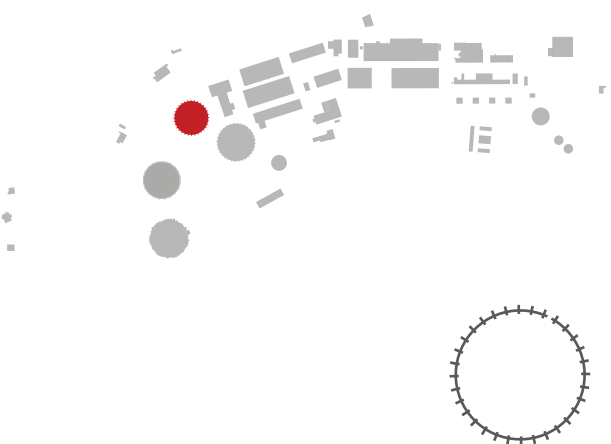
Byggnader

1 Gasklocka I	sida 52
2 Gasklocka II	55
3 Gasklocka III	58
4 Gasklocka IV	60
5 Gasklocka V	63
6 Kontors- och bostadshus	65
7 Mätarehus	69
8 Reningshus	72
9 Regenerationshus	75
10 Reningshus	78
11 Förrådshus I	81
12 Portvaktshus	83
13 Verkstadshus II	86
14 Verkstadshus I	89
15 Marketenteri	92
18 Spaltgasverk	95
19 Laboratorium	97
20 Maskinhus	99
21 Ångkraftcentral	102
22 Vattengasverk	105
23 Lokstall	110
24, 26 Retorthus I	112
25 Retorthus III	117
27 Ångpannehus	119
28 Gamla marketenteriet	121
29 Kolhus	123
30 Kondensatorhus	125
31 Transformatorstation	127
Villa Ekbacken	128
Ingenjörsvilla II	130
Ingenjörsvilla III	132
Tjärfabrik	134

1 Vy mot sydväst över gasverksområdets inre delar.

1 Gasklocka I

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Gasklocka I hör till gasverkets första utbyggnads-etapp som påbörjades 1890 och produktionen igångsattes hösten 1893. Arkitekt var Ferdinand Boberg. Som i så många andra fall är här Bobergs arkitektur svår att kategorisera. Till synes obesvärat förmår han kombinera kraftfullhet med dekorativa, nära nog festliga inslag.

Gasklockans stora vilande byggnadsvolym består av höga murar med markerad vertikalitet. Detta uppnås genom 32 tät, i varje hörn placerade strävpelare och däremellan smala fönster. Den höga fasaden avslutas med ett murat krön som likt en dekorativ, horisontell bård fungerar som anfang till den kraftfulla takvolymen med lanternin, smalt fönsterband och tunna takfötter. Takvolymen bärs av en finmaskigt formad fackverkskonstruktion av nitat stål från Bergsunds mekaniska verkstad.

Med fina detaljer, ornerade partier, tung materialitet och säker proportionering löder Boberg samman byggnadsdelarna till ett välavvägt stycke arkitektur.

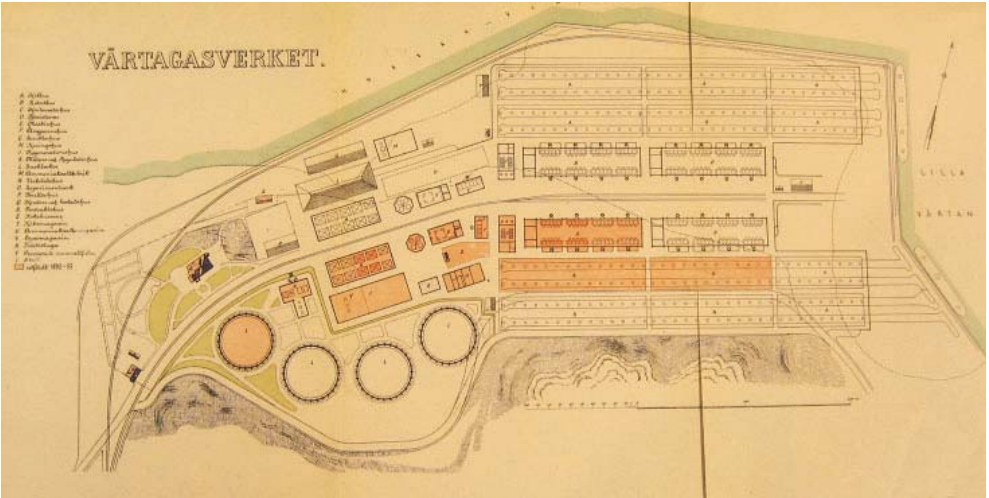
Ursprunglig funktion

I en gasklocka mellanlades gas för anpassning till den dygnsvariation som uppstår vid leverans till hushåll och industri. Gasklocka I är en våtklocka med en kapacitet på 36 000 m³. I en våtklocka innesluts gasen i en behållare med vattenlås. Behållaren består av tre lyft eller cylindrar av stålplåt, den översta med en välvd hjässa, som likt ett teleskop rör sig i varandra allteftersom gasmängden minskar och ökar. I tömt läge vilar behållaren i en vattenfylld bassäng eller klockkar. Då den fylls, från en mynning strax ovan bassängens vattenyta, hålls den på plats av rullar som följer de på inermurarna monterade s.k. ledarställningarna s.k. tangential styrning. Klockans hölje - yttermurar

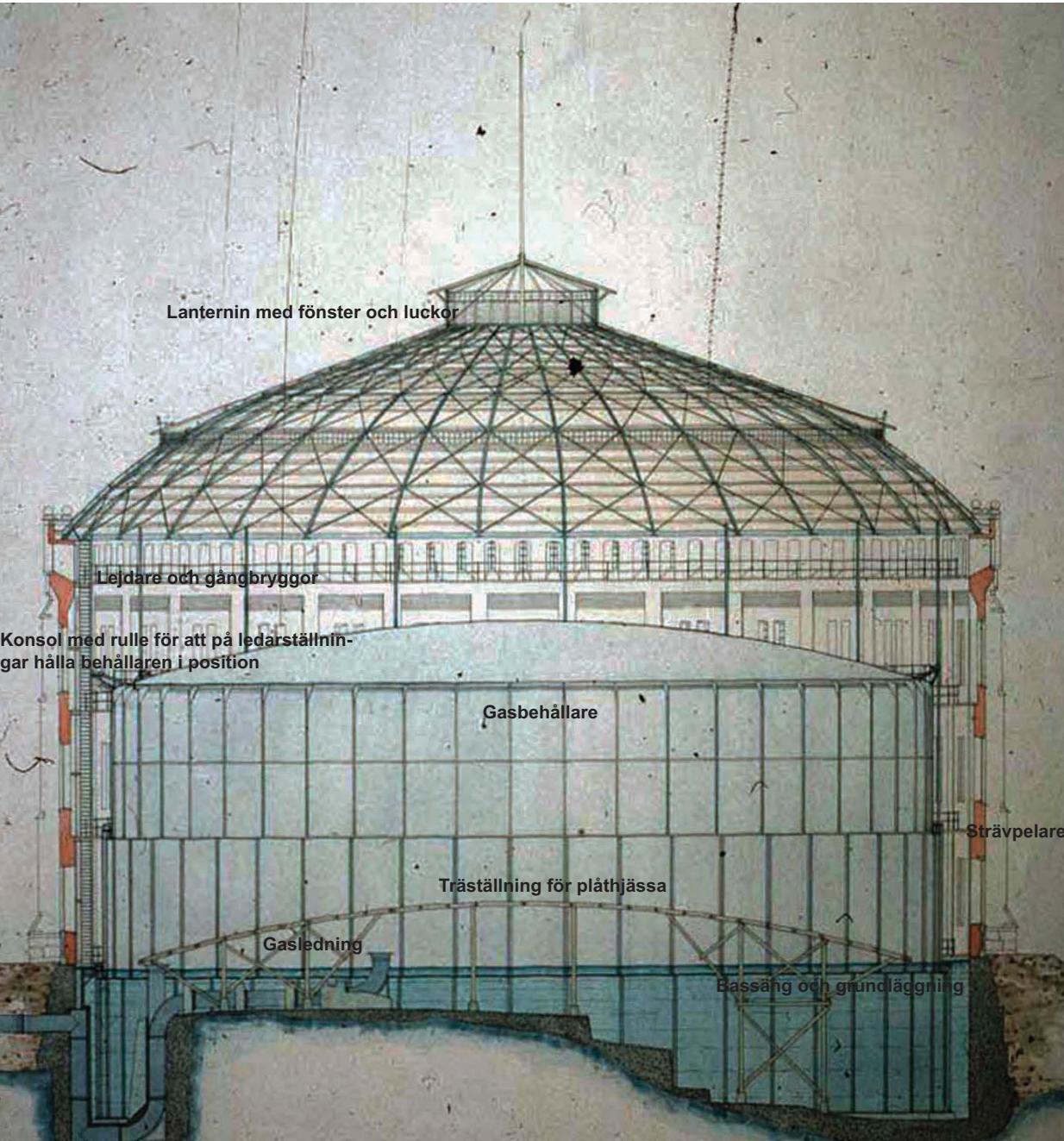
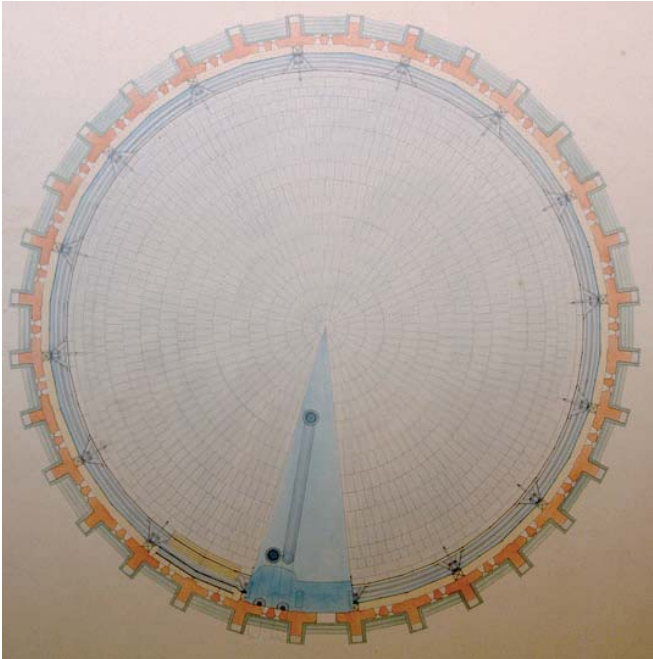
och tak - hindrade vattenlåsets olika delar från att frysa. Gasbehållaren tillverkades i Storbritannien av C. W. Walker & Co, Midland Iron Works, Newport.

Förändringar

Tillsammans med övriga klockor och spaltgasverket är Gasklocka I en av de, från sin byggnadstid, bäst bevarade byggnaderna eller anläggningarna på gasverksområdet. Endast mindre modifieringar har genomförts på exteriör, interiör och teknisk utrustning. Taktäckningen har bytts ut i omgångar senast till takpapp på 1990-talet.

- 1 Situationsplan över Värtagasverket från 1893. Byggnader färgade med orange hör till första utbyggnads-etappen 1890 -93. Planen kan liknas vid en generalplan eftersom planerade byggnadsetapper också redovisas. Källa: SSM
- 2 Interiör från Gasklocka I under arbete med gasbehållaren. Foto Karl Severin Edlund 1893. Copyright Peter Nyblom
- 3 Planritning av Gasklocka I u.å.. Källa: SSA
- 4 Sektionsritning av Gasklocka I u.å.. Källa: SSA

1 Gasklocka I

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Yttermurarna av bärande tegelmurverk beskriver en 32-hörning med en hög strävpelare i varje hörn. Grundläggning och sockel är av granit. Takkonstruktionen av nitad stålfackverk utfördes av Bergsunds mekaniska verkstad enligt Schwedlers konstruktion. Efter att konstruktionen byggts på golvet lyftes den upp till sitt upplag strax nedanför murkrönet.

Exteriör

De röda tegelfasaderna består av trettiotvå fack med lika många kraftiga strävpelare. Varje fack rymmer tre, över varandra placerade, fönsterpar med raka valv. Den nästan runda byggnadsvolymen med kupolformat tak har genom de höga strävpelarna och de smala fönstren getts en påtaglig resning. Vertikaliteten förstärks av att de horisontella banden, i gult och brunt tegel, tonats ned påtagligt. Murarna står på en omsorgsfullt formad sockelmur av granit. Murarna kröns av ett rikt dekorerat murband eller gördel med en rad tätt placerade rundbågiga fönster. Dekorationerna består av mönstermurat, engoberat tegel i brunt och gult och av murkrönet av toureller murade av tegel och skulpturalt formad kalksten.

Fönstren är av gjutjärn och i många fall är de ursprungliga fönsterglasen bevarade. Solbänkar och de raka valven över fönstren samt avtäckningarna på strävpelarnas avtrappningar är av gotländsk kalksten.

Portomfattningen är samkomponerad med den cirkulära gasmätartavlan och dekorativt formad av granit, kalksten och mönstermurat tegel. Den skjutbara, panelade och med dekorativt smide beslagna, porten är delad i två.

Gasklockans tegelmurar kröns av en takvolym som består av två takfall. Takskägget ansluter till ett murupplag innanför det dekorerade murkrönet. I mötet mellan takfallen finns ett kontinuerligt löpande fönsterband och taket kröns av en lanternin med ett smalt fönsterband under takskägget med luckor för rökevakivering därunder.

Interiör

Interiören består av en stor rumsvolym och av gasbehållaren med dess hjässa och vattenlås. Under marknivån finns klockkaret i vilket gasbehållaren är nedsänkt.

Murarna är putsade och avfärgade vita. Mellan murfacken tecknar sig strävpelarna som pilastrar vilka bär den gördel eller upplag på vilket takkonstruktionen vilar. Fyra gångbryggor med räcken löper ett stycke nedanför fönsterbröstningarna på varje ”plan”. Gångbryggorna förbinds av trappor med räcken. Trapporna och gångbryggornas stommar samt räcken är av smidesjärn medan gångbryggornas gångbanor består av träplank.

Mot varannan pilaster finns de s.k. ledarställningarna monterade. Ledarställningarna kan liknas vid vertikal räls mot vilken gasbehållaren stöder sig med hjälp av rullar.

Den vida takytan och dess stora volym, som en följd av dess höjd, är uppbyggt av en nitad fackverkskonstruktion av stål. Samspelet mellan den träpanel, som takets undersida är klätt med, fackverket och dagsljuset från fönsterraden och taklantaninen ger mycket speciella rumsliga kvaliteter.

I sänkt läge upplevs gasbehållarens välvda hjässa av sammannitade stålplåtar. Utmed yttermurarna syns de två nedre lyften och hjässans svängda kanter där de vilar i klockkaret.

Utmed murarna, i anslutning till vartannat fönsterpar, finns runda horisontellt infästa flensradiatorer för invändig stöduppvärmning.

Ursprunglig tvådelad skjutport av trä rullar och hänger på stålskenor, Ovan porten en cirkulär murnisch med mekanism för gasvolymmätaren.

5 Takkonstruktion tillverkad av Bergsunds mekaniska verkstad.
6 Den översta fönsterraden med dekorativt murverk av kalksten och tegel.
7 Den översta fönsterraden inifrån med putsade murar avfärgade i vitt.
8 Gasklocka I sedd från gasklocka III.

5

6

7

8

1 Gasklocka I

Stockholms stads klassificering

Blå Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör
Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör
Särskilt kulturhistoriskt värde

Produktionsteknisk utrustning
Särskilt kulturhistoriskt värde

Gasklocka I har kulturhistorisk betydelse för området som helhet. Byggnaden är bärare av dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat arkitektur-, byggnads-, samhälls- och teknikhistoriskt dokument. Dess höga grad av autenticitet eller ursprunglighet gör den dessutom till en teknikhistorisk sällsynthet. Gasklockans upplevelsevärden utgörs av en inre rumslighet med svåröverträffat arkitektoniskt värde. Kring sig och i samverkan med omgivande bebyggelse förmedlar den ett miljöskapande värde som berör. Dessutom har båda tegelklockorna ett starkt regionalt symbolvärde som också är förknippat med arkitekten Ferdinand Boberg.

Exteriört håller Gasklocka I hög arkitektonisk verkshöjd och utgör dels en del av gasverkets första utbyggnadsfas, dels en del av den enhetliga, starkt miljöskapande, tegelarkitekturen. Exteriören har en hög autenticitetsgrad genom att den bevarats nära nog intakt sedan den byggdes.

Interiört har rumsvolym, ytskikt och fast inredning tillsammans höga arkitektoniska kvaliteter. Interiören har en hög autenticitetsgrad genom att den bevarats nära nog intakt sedan byggnaden uppfördes.

Den produktionstekniska utrustningen d.v.s. gasbehållaren med dess mekanik är intakt bevarad sedan byggnadstiden 1893. Den teleskopiska behållaren av nitad stålplåt är på grund av sin omfattning och det bevarade sammanhang, i vilket den ingår, ett särskilt intressant exempel på bevarad industriell teknik från 1890-talet.

Känslighet/tålighet

Exteriör
Hög känslighet

Interiör
Hög känslighet

Produktionsteknisk utrustning
Hög känslighet

Exteriört är utgångspunkten att byggnaden restaureras och att befintlig byggnadsvolym, utformning och byggnadsdetaljer bibehålls. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde får och bör utföras.

Interiört gäller att rummets, murarnas och takets arkitektoniska kvaliteter tas tillvara, liksom byggnadsdetaljer.

Den produktionstekniska utrustningen består främst av behållaren, klockkaret och ledarställningarna. Ett återbruk av gasklockan som byggnad förutsätter ändringar av utrustningen. Därför bör utrustningen i båda tegelklockorna tas som utgångspunkt för studier och skisser kring vad som är möjligt att bevara.

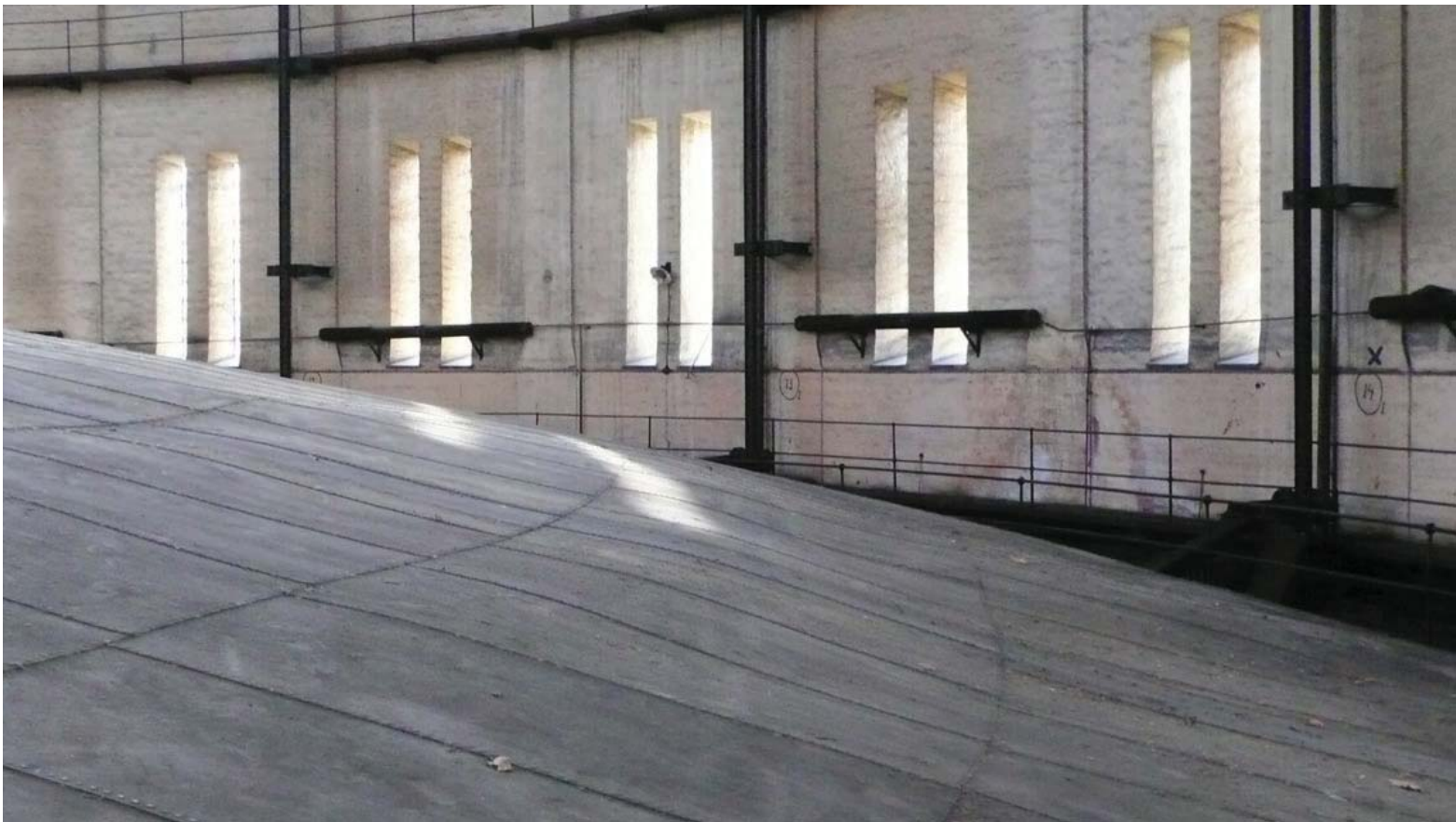
9

10

11

12

- 9 Takkonstruktionen monteras ca. 1892. Foto Karl Severin Edlund. Copyright Peter Nyblom
10 Gångbrygga, vattenlås, lyftens kanter och hjässan med ställningar och rullar som vilar på ledarställningar.
11 Interiör med gångbryggor, pilastrar, ledarställningar och skjutport.
12 Interiör med gasbehållarens välvning.

2 Gasklocka II

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Gasklocka II byggdes 1899 d.v.s. sex år efter den första klockan. Arkitekt var Ferdinand Boberg. Återigen tillämpade han sin virtuosa och personliga stil. Utformningen ligger nära Gasklocka I och variationerna ligger i de dekorativa detaljerna: exempelvis sockelmuren har en enklare utformning medan murkrönet har ett mer komplext utförande. Den stora skillnaden är dock proportioneringen. Här har arkitekten lyckats åstadkomma en vidare och betydligt högre byggnad genom att öka alla mått några grader varför storleksskillnaden mellan klockorna inte upplevs som så drastisk.

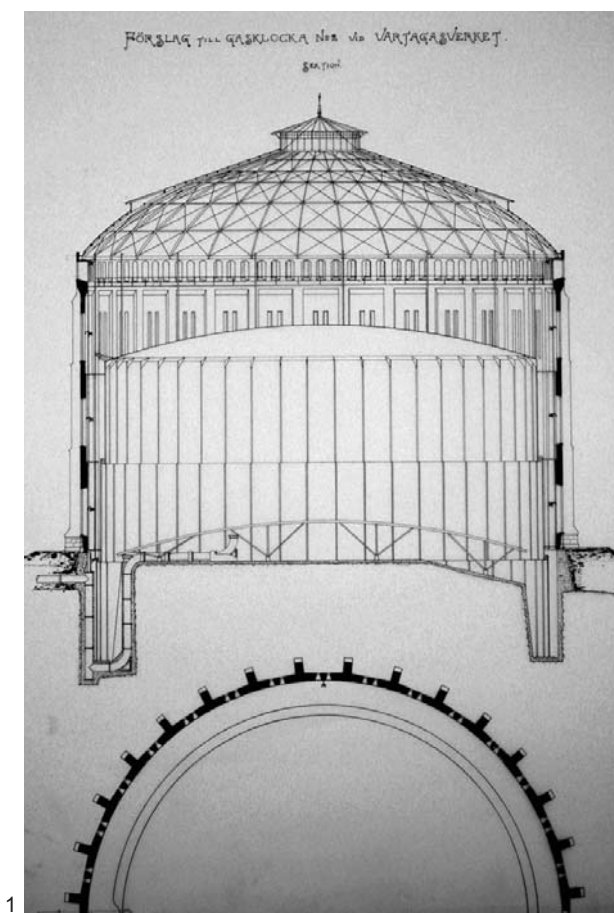
Gasklockans stora vilande byggnadsvolym består av höga murar med markerad vertikalitet. Detta uppnås genom 32 tätt, i varje hörn placerade strävpelare och däremellan smala fönster. Den höga fasaden avslutas med ett murat krön som likt en dekorativ, horisontell bård fungerar som anfang till den kraftfulla takvolymen med lanternin, smalt fönsterband och tunna takfötter. Takvolymen bärs av en fackverkskonstruktion av nitat stål från Bergsunds mekaniska verkstad

Ursprunglig funktion

I en gasklocka mellanlagrades gas för anpassning till den dygnsvariation som uppstår vid leverans till hushåll och industri. Gasklocka II är en våtklocka med en kapacitet på 66 000 m³. I en våtklocka innesluts gasen i en behållare med vattenlås. Behållaren består av tre lyft eller cylindrar av stålplåt, den översta med en välvd hjässa, rör sig i varandra allteftersom gasmängden minskar och ökar. I tömt läge vilar behållaren i en vattenfylld bassäng eller klockkar. Då den fylls, från en mynning strax ovan bassängens vattenyta, hålls den på plats av rullar som följer ledarställningarna s.k. tangential styrning. Klockans hölje - yttermurar och tak - hindrade vattenlåsets olika delar från att frysa. Gasbehållaren tillverkades i Storbritannien av C. W. Walker & Co, Midland Iron Works, Newport.

Förändringar

Tillsammans med övriga klockor och spaltgasverket är Gasklocka II en av de, från sin byggnadstid, bäst bevarade byggnaderna eller anläggningarna på gasverksområdet. Endast mindre modifieringar har genomförts på exteriör, interiör och teknisk utrustning. Taktäckningen har bytts ut i omgångar senast till takpapp på 1990-talet. I det kontinuerliga fönsterbandet mellan takfallen har fönstren bytts ut mot halvtransparent plast.

- 1 Sektion och plan av Gasklocka II u.å. Källa: SSA
- 2 Gasklocka II i fonden sedd från nordost. I förgrunden till vänster Retorthus I och i mitten kokssorteringsverk. Detalj av foto från år 1900, Gustaf Ankert. Källa: SSM
- 3 Handkolorerat vykort efter år 1900. Vyn är tagen från Stora Skuggan med Husarvikens vatten i förgrunden. Källa: SSM

2 Gasklocka II

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Ytermurarna av bärande tegelmurverk beskriver en 32-hörning med en höga strävpelare i varje hörn. Grundläggning och sockel är av granit. Takkonstruktionen av nitad stålfackverk utfördes av Bergsunds mekaniska verkstad enligt Schwedlers konstruktion. Efter att konstruktionen byggts på golvet lyftes den upp till sitt upplag strax nedanför murkrönet.

Exteriör

De röda tegelfasaderna består av trettiotvå fack med lika många kraftiga strävpelare. Varje fack rymmer tre, över varandra placerade, fönsterpar med raka valv. Den nästan runda byggnadsvolymen med kupolformat tak har genom strävpelarna och de smala fönstren getts en påtaglig resning. Vertikaliteten förstärks av att de horisontella banden, i gult och brunt tegel, tonats ned påtagligt. Murarna står på en sockelmur av granit. Murarna kröns av ett rikt dekorerat murband eller gördel med en rad tätt placerade rundbågiga fönster. Dekorationerna består av mönstermurat, engoberat tegel i brunt och gult och krönet av toureller murade av tegel och skulpturalt formad kalksten.

Fönstren är av gjutjärn och i många fall är de ursprungliga fönsterglasen bevarade. Solbänkar och de raka valven över fönstren samt avtäckningarna på strävpelarnas avtrappningar är av gotländsk kalksten.

Portomfattningen är samkomponerad med den cirkulära gasmätartavlan och dekorativt formad av granit, kalksten och mönstermurat tegel. Detaljutformningen skiljer sig dock från den på gasklocka I. Den skjutbara, panelade och med dekorativt smide beslagna, porten är delad i två.

Gasklockans tegelmurar kröns av en takvolym som består av två takfall. Takskägget ansluter till ett murupplag innanför det dekorerade murkrönet. I mötet mellan takfallen finns ett kontinuerligt löpande fönsterband. Taket kröns av en lanternin med ett smalt fönsterband under takskägget med luckor för rökevakuering därunder.

Interiör

Interiören består av en rumsvolym som är påtagligt större än den i Gasklocka I. Här finns även gasbehållaren med dess hjässa och vattenlås. Under marknivån finns klockkaret i vilket gasbehållaren är nedsänkt.

Murarna är putsade och avfärgade vita. Mellan murfacken tecknar sig strävpelarna som pilastrar vilka bär den gördel eller upplag på vilket takkonstruktionen vilar. Fyra gångbryggor med räcken löper ett stycke nedanför fönsterbröstningarna på varje ”plan”. Gångbryggorna förbinds av trappor med räcken. Trapporna och gångbryggornas stommar samt räcken är av smidesjärn medan gångbryggornas gångbanor består av träplank.

Mot varannan pilaster finns de s.k. ledarställningarna monterade. Ledarställningarna kan liknas vid vertikal räls mot vilken gasbehållaren stöder sig med hjälp av rullar.

Den vida takytan och dess stora volym, som en följd av dess höjd, är uppbyggt av en nitad fackverkskonstruktion av stål. Samspelet mellan den träpanel, som takets undersida är klätt med, fackverket och dagsljuset från fönsterraden och taklantaninen ger mycket speciella rumsliga kvaliteter.

I sänkt läge upplevs gasbehållarens välvda hjässa av sammannitade stålplåtar. Utmed ytermurarna syns de två nedre lyften och hjässans svängda kanter där de vilar i klockkaret.

Utmed murarna, i anslutning till vartannat fönsterpar, finns runda horisontellt infästa flensradiatorer för invändig stöduppvärmning.

Ursprunglig tvådelad skjutport av trä, rullar och hänger på stålskenor, Ovan porten en cirkulär murnisch med mekanism för gasvolymmätaren.

4 Gångbrygga längs fönsterrad högst upp.

5 Murkrön sett från takets nedre del.

6 Interiör med putsade murar, gångbryggor och tak.

7 Gasklocka II sedd från taket till gasklocka IV.

4

5

6

7

2 Gasklocka II

Stockholms stads klassificering

Blå Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör Särskilt kulturhistoriskt värde

Produktionsteknisk utrustning Särskilt kulturhistoriskt värde

Gasklocka II har kulturhistorisk betydelse för området som helhet. Byggnaden är bärare dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat arkitektur-, byggnads-, samhälls- och teknikhistoriskt dokument. Dess höga grad av autenticitet både exteriört och interiört gör den dessutom till en teknikhistorisk sällsynthet. Gasklockans upplevelsevärden utgörs av en inre rumslighet med svåröverträffat arkitektoniskt värde. Kring sig och i samverkan med omgivande bebyggelse och natur förmedlar den ett miljöskapande värde som berör. Båda tegelklockorna ett starkt regionalt symbolvärde som också är förknippat med gasverkets arkitekt Ferdinand Boberg.

Exteriört håller den större Gasklocka II hög arkitektonisk verkshöjd och utgör dels en del av gasverkets tidiga utbyggnadsfas, dels en del av den enhetliga, starkt miljöskapande, tegelarkitekturen.

Interiört representerar rumsvolym, ytskikt och fast inredning höga arkitektoniska kvaliteter.

Den produktionstekniska utrustningen d.v.s. gasbehållaren med dess mekanik är intakt bevarad sedan byggnadstiden 1893. Den teleskopiska behållaren av nitad stålplåt är på grund av sin omfattning och det bevarade sammanhang, i vilket den ingår, ett särskilt intressant exempel på bevarad industriell teknik från sekelskiftet 1900.

Känslighet/tålighet

Exteriör Hög känslighet

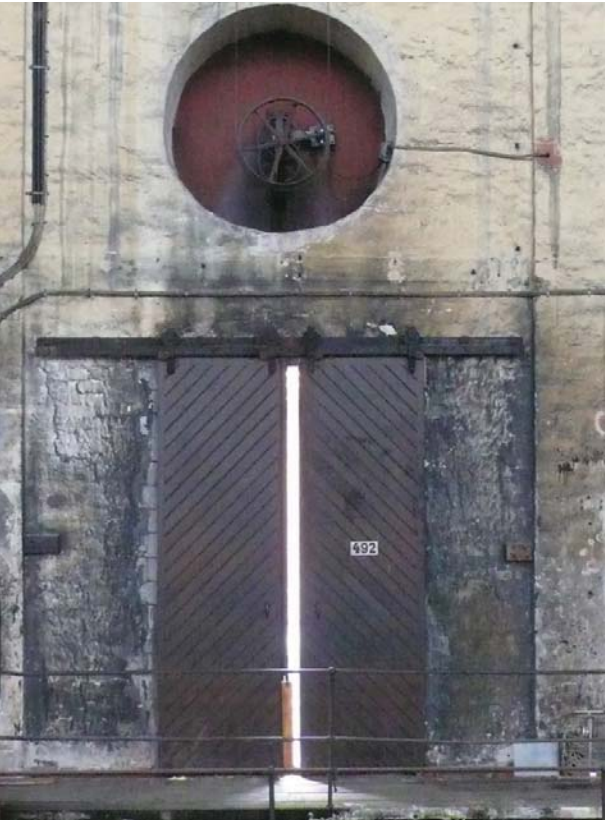
Interiör Hög känslighet

Produktionsteknisk utrustning Hög känslighet

Exteriört är utgångspunkten att byggnaden restaureras och att befintlig byggnadsvolym, utformning och byggnadsdetaljer bibehålls. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde får och bör utföras.

Interiört gäller att rummets, murarnas och takets arkitektoniska kvaliteter tas tillvara, liksom byggnadsdetaljer.

Den produktionstekniska utrustningen består främst av behållaren, klockkaret och ledarställningarna. Ett återbruk av gasklockan som byggnad förutsätter ändringar av denna utrustning. Därför bör utrustningen i båda tegelklockorna tas som utgångspunkt för studier och skisser kring vad som är möjligt att bevara.

8

8 Skjutport och insida av tavlan till volymmätaren.
9 Interiör med gasbehållarens välvda hjässa.

9

3 Gasklocka III

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Liksom då den byggdes har Gasklocka III en öppen konstruktion d.v.s. utan klimatskal varför den kan liknas vid en maskin eller ett rörligt lager för gas som placerats utomhus. Den 20-hörniga konstruktionen innesluter den cylindriska gasbehållaren.

Den är konstruerad och tillverkad av C & W Walker Ltd, Donnington i Newport, England. Gasklockan sattes upp på Värtagasverket strax därefter 1912.

Genom sin föränderlighet mellan tömt och fyllt läge tog och tar den, genom sin placering på en höjd, landskapsrummet i anspråk på olika sätt. I tömt läge var och är den uttrycksfull genom dess silhuettverkan mot himlen medan den i fyllt läge dominerade sin omgivning bakom stålfackverkets raster.

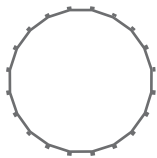
Ursprunglig funktion

Klocka 3 är en våtklocka eller teleskopgasklocka. I den mellanlagrades gas före distribution via stads-gasnätet. 2009 är gasklockan ännu i drift.

Våtklockans konstruktion är således av samma slag som klocka 1 och klocka 2 men skiljer sig från dessa genom att den är öppen d.v.s. utan murverk och tak. Klockans tre lyft kan sänkas ned för att vila i en cirkulär vattenfylld bassäng som fungerar som vattenlås för gasen. Vattenlås finns även mellan första och andra lyftet samt mellan andra och tredje lyftet. Vintertid värms vattnet i låsen.

Förändringar

Gasklocka 3 uppvisar en hög grad av ursprunglighet. Den har hållits i drift i 97 år utan att dess teknik förändrats: för det har reparationer och kontinuerligt underhåll krävts.

Arkitektur/utformning i dag

Gasklocka 3 är inte en byggnad med ett klimatskal, den kan snarare liknas vid en maskin placerad utomhus. Därför definieras maskinens utsida som exteriör medan interiör saknas.

Konstruktion

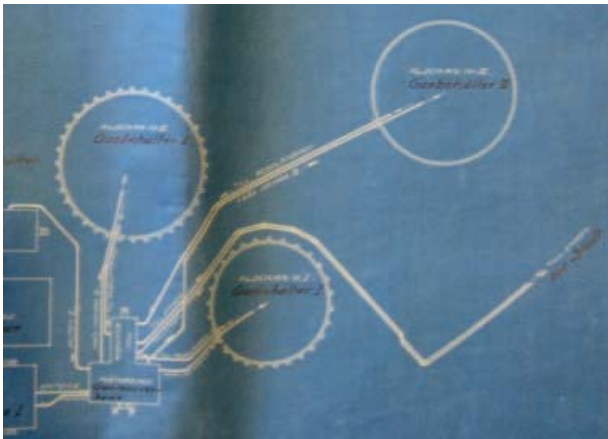
Stommen består av ett nitat stålfackverk. Den teleskopiska gasbehållaren (volym 86 000 m³) är tillverkad av 4 mm nitad stålplåt i tre lyft eller cylinderformade sektioner. Den översta sektionen har en välvd hjässa. Grunden består av en platsgjuten bassäng eller klockkar av armerad betong.

Exteriör

På en 20-kantig plan reser sig ett 43 m högt stålfackverk med en cylinderformad gasbehållare. Fackverket är uppbyggt av stående stålbalkar som tillsammans med dubbla horisontella band alternativt gångbryggor av stål bildar kvadratiska fack. Varje fack är förstystvat med två diagonala, korsande dragjärn. I de fack där det finns en trappa ersätter denna dragjärnen som förstyvning.

Gasbehållaren består av tre inuti varandra glidande cylindrar eller lyft. Det översta lyftet har ett lätt välvt lock och är den del av behållaren som först lyfts när gas pumpas in. Den minsta och översta sektionen har en diameter på 51 m medan den största och nedersta har en diameter på nära 53 m. Tätningen mellan sektionerna består dels av att lyften hakar i varandra, dels av ett vattenlås. Då klockan höjs och sänks hålls den på plats av rullar som löper mot stommens kolonner d.v.s. vertikalt ställda balkar. Rullarnas ställningar är fästa vid den översta sektionens övre kant.

I fackverket finns en tavla med visare som är kopplad till en gasmätare. Tavlan visar aktuell lagrad gasmängd i enheten m³.

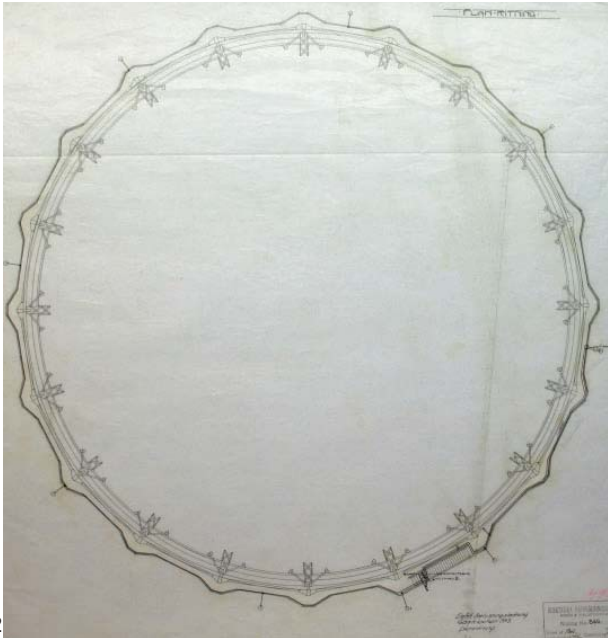

1

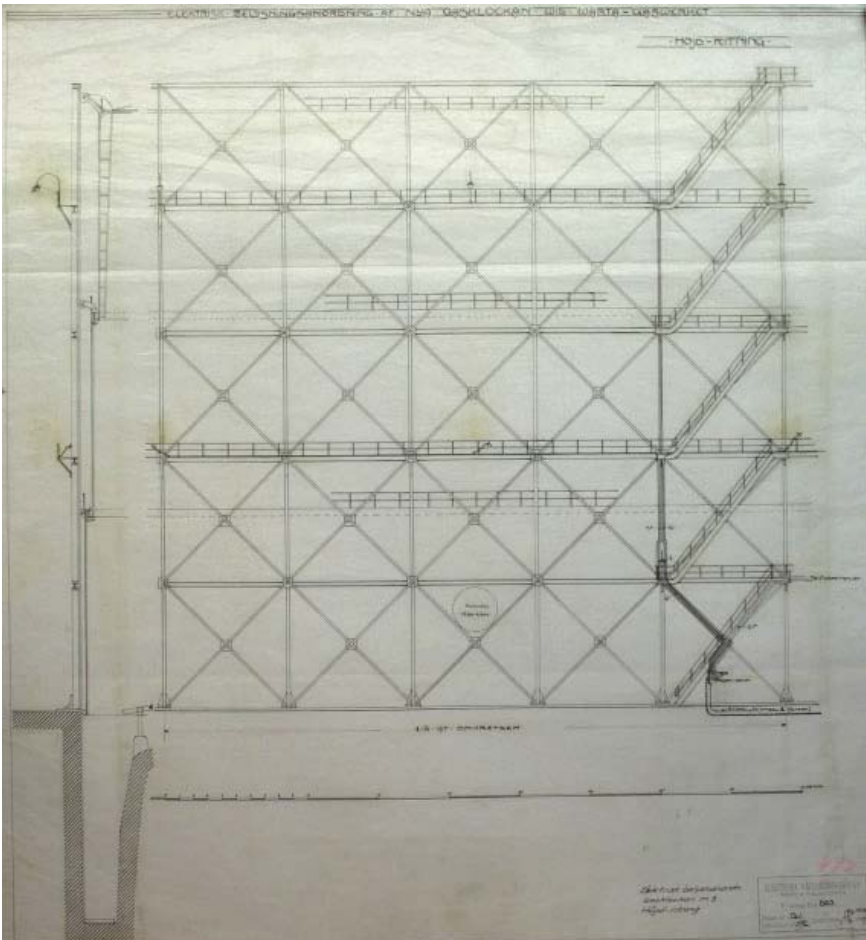
Då klockan är tom vilar lyften i den, drygt 14 m djupa men 4-5 m smala, cirkulära bassäng som, då behållaren är fylld också fungerar som vattenlås. Klockans plan ovan visar hur en ledning för gasens inlopp och en ledning för dess utlopp är dragna under bassängens botten. Gasinloppets mynning återfinns i cirkelns centrum och utloppets mynning i ytterkanten: båda strax ovanför vattenytan. I sänkt läge vilar behållarens lock på en träställning som är formad så att den låter plåthjässan bibehålla sin välvda form.

Interiör -

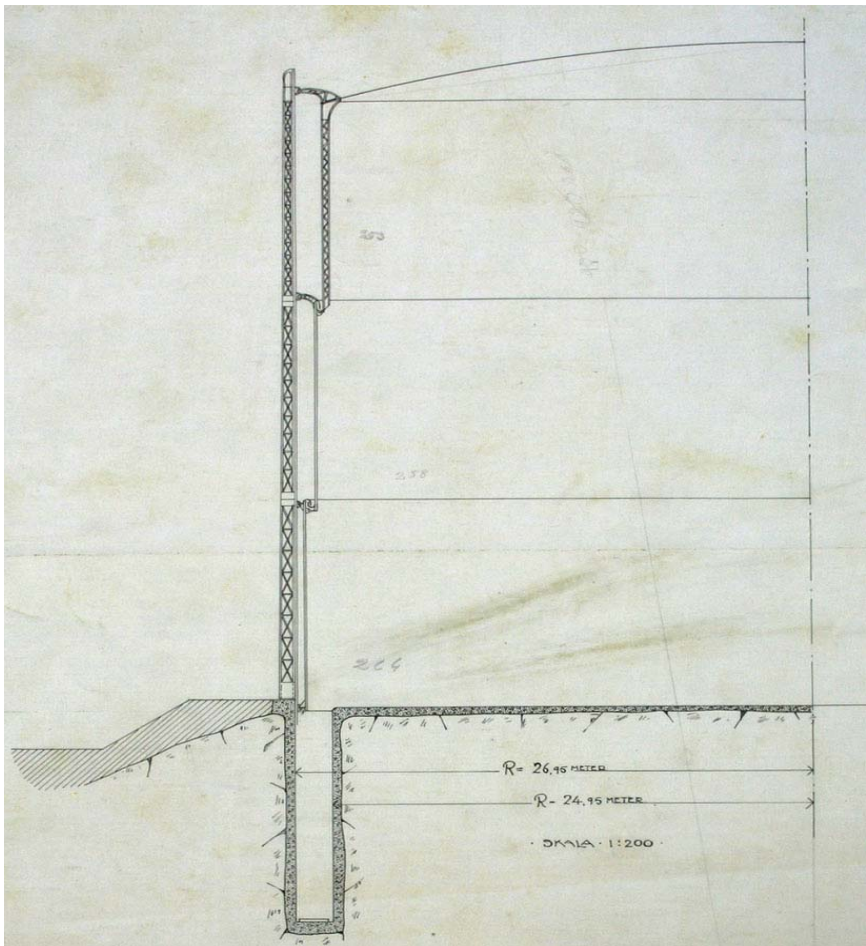
- 1 Situationsplan med ledningar 1912. Källa: SSA
- 2 Fasadelevation med elektrisk belysning. Elektriska rådfrågningsbyrån 1912. Källa: SSA
- 3 Plan med elektrisk belysning, Elektriska rådfrågningsbyrån 1912. Källa: SSA
- 4 Sektion 1910. Källa: SSA

2

3

4

3 Gasklocka III

Stockholms stads klassificering

Blå Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör - (interiör saknas)

Produktionsteknisk utrustning Kulturhistoriskt värde

Gasklocka III har kulturhistorisk betydelse för området som helhet. Gasklockan är bärare av dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat byggnads-, samhälls- och teknikhistoriskt dokument. Dess höga grad av autenticitet eller ursprunglighet gör den dessutom till en teknikhistorisk sällsynthet. Gasklockans upplevelsevärden består i att den i samverkan med den intilliggande gasklockan och omgivande natur förmedlar ett starkt miljöskapande värde. Gasklockans kulturhistoriska betydelse är inte specifikt knutet till Värtagasverket som plats eftersom denna typ av gasklockor såldes som prefabricerade standardprodukter till gasverk över den industrialiserade världen.

Exteriört är gasklocka III ett starkt uttryck för den ingenjörskonst som från 1910-talet allt mer kom att präglade produktionens olika delar. Klockans miljöskapande värde, med sin höga placering i landskapet, dess kärva estetiska kvaliteter och den höga graden av autenticitet ger den dess kulturhistoriska betydelse. Gasklocka III byggdes under pionjärfasens slutskede och ingår i en ensemble av klockor som speglar den tekniska utvecklingen avseende produktion och mellanlagring av gas.

Kategorierna exteriör och produktionsteknisk utrustning sammanfaller i detta fall eftersom gasklockan i sig är en maskin och en behållare. Gasbehållaren med dess mekanik är intakt bevarad sedan byggnadstiden 1912: varför den tekniska lösningens långa hållbarhet över tid bör noteras.

Känslighet/tålighet

Exteriör Hög känslighet

Interiör - (interiör saknas)

Produktionsteknisk utrustning Känslig

Exteriört är utgångspunkten att gasklockan bibehålls i ett sådant skick att dess yttre karaktär bevaras.

För den produktionstekniska utrustningen gäller att stålfackverkets delar bevaras - bl.a. mätartavla och trappor.

Ändringar kan företas innanför det yttre fackverket d.v.s. på gasbehållaren och klockkaret. Behållarens befintliga volym, antingen i lyft eller tömt läge, samt materialverkan bör vara vägledande vid ändring.

5

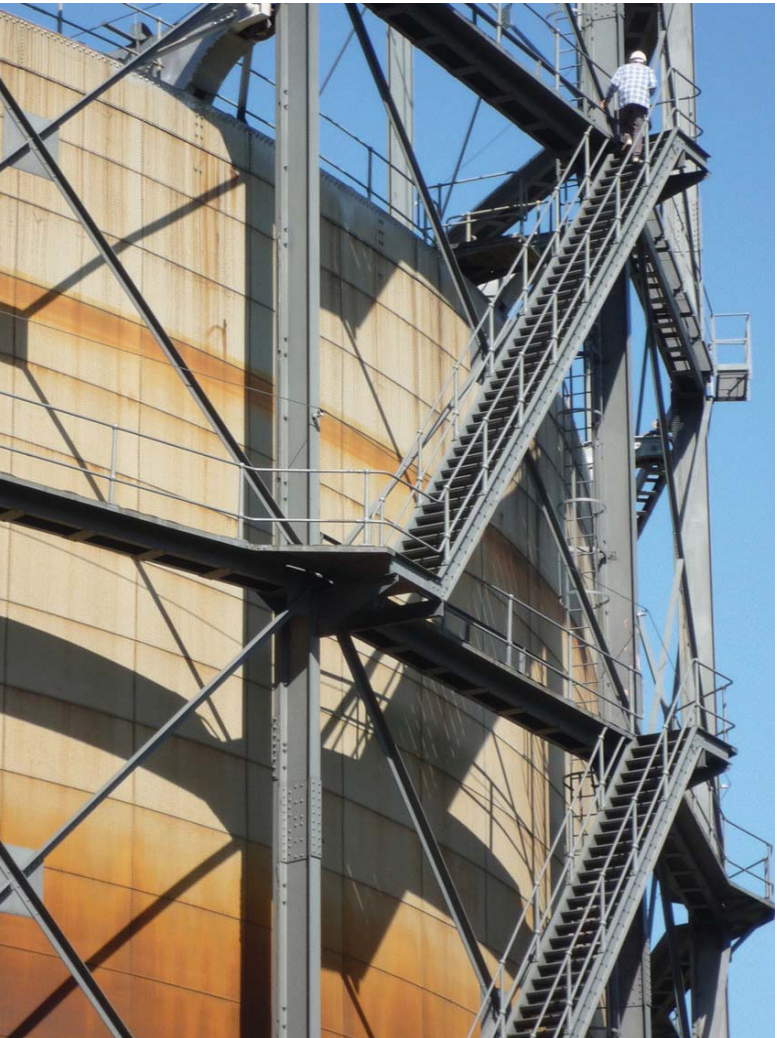

6

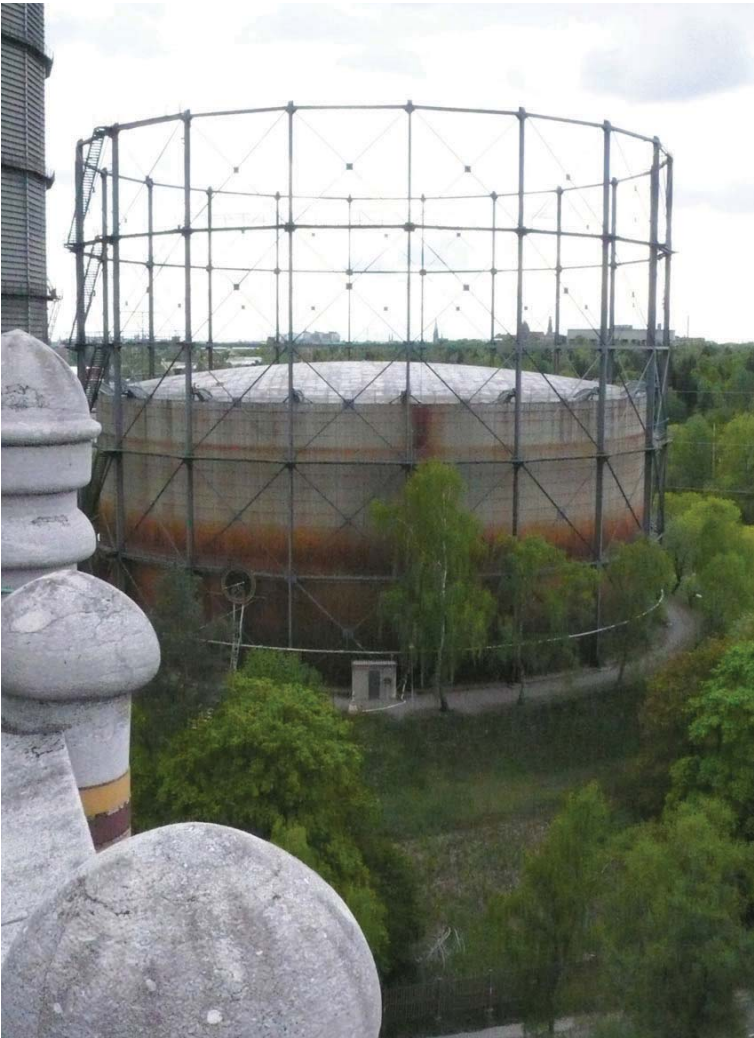
- 5 Mätartavla
- 6 Behållarens hjässa och fackverket
- 7 Det nedre lyftet med vattenlåset
- 8 Trappan
- 9 Gasklocka III sedd från taket till klocka I

7

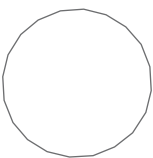

8

9

4 Gasklocka IV

tätning av läder. Manteln insida hålls kontinuerligt fuktad av tjärolja som bidrar till tätningen och möjliggör stålskivans rörelse. Skivan vilar på gasen och ger gasen det tryck som krävs. Tjäroljan kräver inte uppvärmning och samlas i en ränna längst ner från vilken den pumpas upp via rörledningar för att åter fyllas på.

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Gasklocka IV byggdes 1931 -32. Konstruktören och tillverkaren Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg A/G (M.A.N.), Tyskland ansvarade för bygglösning medan montagearbetet utfördes av deras svenska licenstagare AB Landsverks verkstäder, Landskrona. Gasklockan kan liknas vid en i väsentliga delar prefabricerad byggsats som tillverkas vid M.A.N:s verkstäder i Mainz-Gustavsburg. 2/3 av materialet kom från M.A.N. och 1/3 från AB Landsverk.

Mellan 1915 och 1932 hade konstruktören och dess licenstagare världen över byggt 250 gasklockor av denna typ. 1925 byggdes exempelvis en av samma typ för Landskronas gasverk.

Gasklocka IV är en tjugohörning bestående av 20 x 5 höga fack med ett lägre fack högst upp med ett fönsterband invid taklisten och en lanternin för ventilation som kröner det flacka taket som är täckt med papp.

Ursprunglig funktion

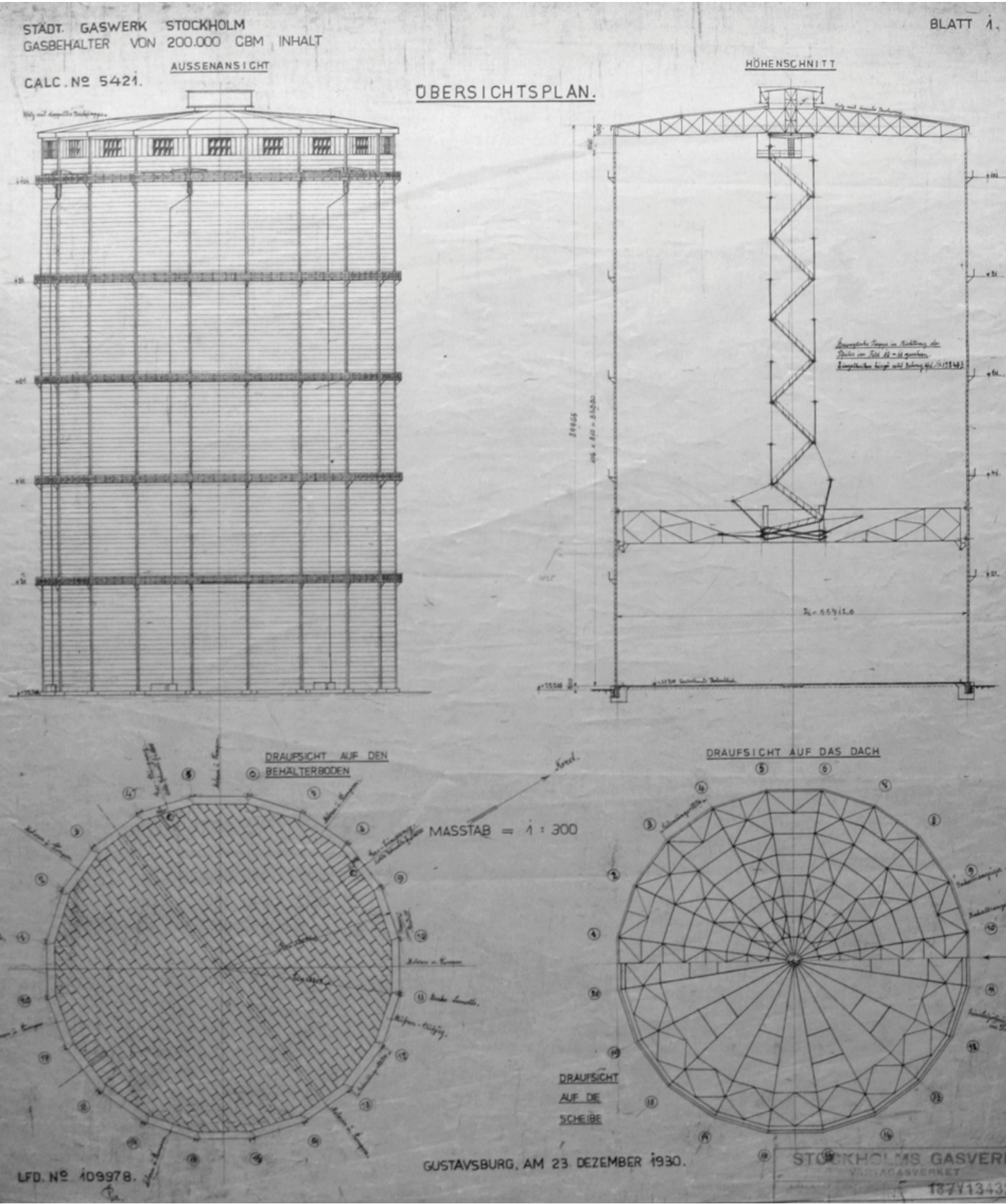
Gasklockan användes för mellanlagring av gas (volym 200 000 m³). Den är att betrakta som ett mellanting mellan maskin och lagerbyggnad. Här magasinerades gas för anpassning till den dygnsvariation som uppstår vid leverans till hushåll och industri. 2009 är gasklockan ännu i drift.

Klocka IV är en s.k. torrlocka skiljer sig som sådan från de övriga genom att dess konstruktionsprincip inte förutsätter de skrymmande vattenlåsen. Behållaren består i stället av en bottenplatta av och en i vertikalled rörlig tjugosidig stålskiva på toppen. Skivan sluter tätt mot stålmanteln tack vare en

Förändringar

Gasklocka IV uppvisar en hög grad av ursprunglighet. Den har hållits i drift i 77 år utan att dess teknik förändrats: för det har reparationer och kontinuerligt underhåll krävts.

- 1 Flygfoto 1930-tal Oscar Bladh. Källa: SSM
2 Konstruktionsritningar från M.A.N. 1930. Källa: SSA

4 Gasklocka IV

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Den 20-sidiga konstruktionens fasader består av stålkolonner (26 cm I-balkar), med rullbana på insidan, i varje hörn och en mantel bestående av horisontellt orienterade och bockade plåtkassetter (9 x 0,81 m, plåttjocklek 4,5 mm). Både kolonner och plåtkassetter är bärande delar av konstruktionen. I horisontalled förstyvas konstruktionen även av de fem stålringar med gångbryggor som löper kring klockans mantel. Takkonstruktionen består av nitade fackverkstakstolar av stål. Klockan har en betongplatta som grundläggning.

Exteriör

Gasklocka IV har i sin funktionsbetingade formgivning, med rötter i 1910-talet, en kärv rättframhet vars uttrycksfullhet förstärks av dess avsevärda höjd och dess höga placering vilket gör den till ett av Stockholms landmärken.

Manteln är 90 m hög och klockans diameter 56 m. I horisontalled finns en delning mellan facken från vilka gångbryggor med räcke utgår: dessa förbinds av trappor som löper längs mantelns utsida. Utvändigt finns ett mot manteln monterat hisschakt med in och utgångskurer.

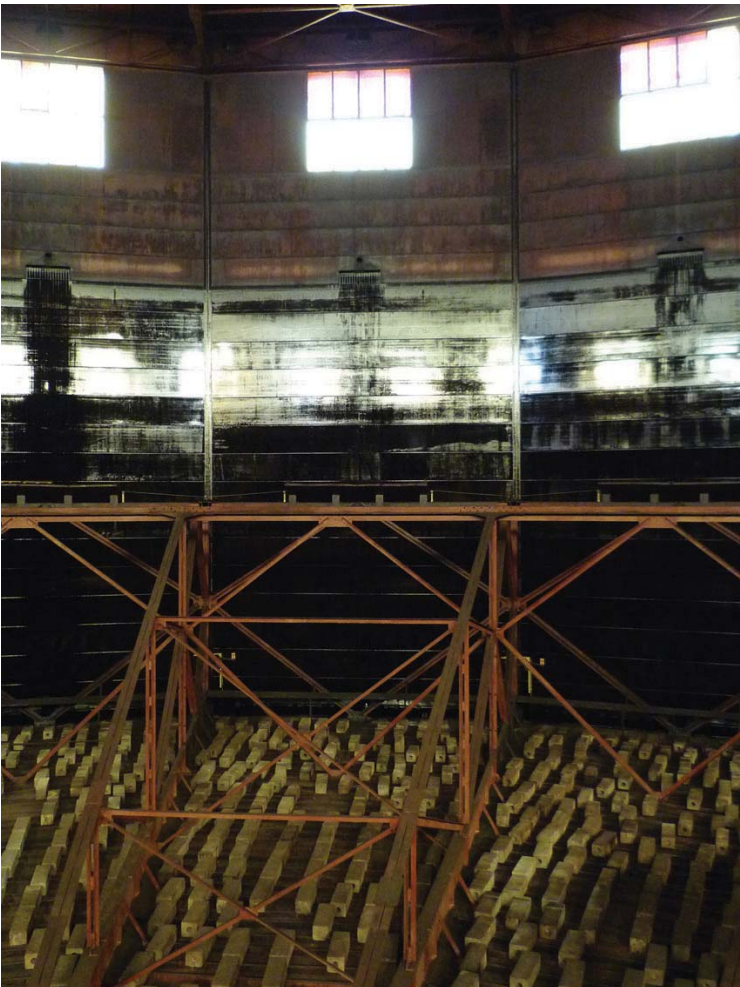
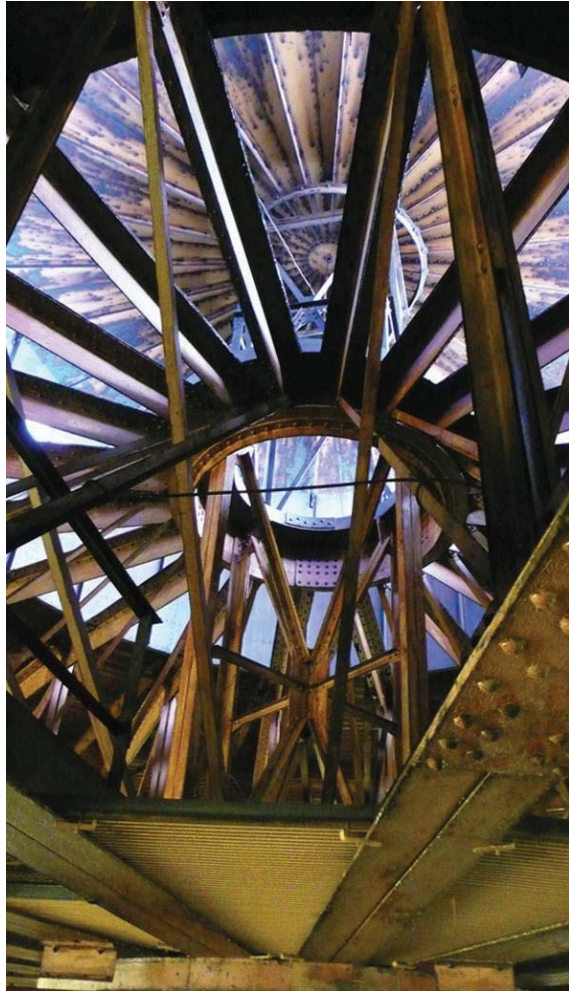
Fasadens vertikaler i form av hörn och hisschakt, horisontaler och trappans antydna spiralform gör att byggnadsvolymen, tack vare skuggor och dagrars spel en solig dag, upplevs skiftningsrik. En disig dag däremot kan volymen upplevas som en konturlös skugga.

På marken i anslutning till hissen finns ett litet hus med sadeltak murat av tegel.

Interiör

Klockan har två inre rum dels det otillgängliga nedre rummet där gasen innesluts, dels det övre rummet. Båda rummens volym ändras kontinuerligt som en följd av att den magasinerade gasvolymen varierar. Det övre rummet karaktäriseras av det från toppen genom takkonstruktionens fackverk insilande dagsljuset och av den mitt i rummet placerade ledade trappan som vecklas ut i samma mån som stålskivan sjunker. Även stålskivan eller locket har ett fackverk i vilket styrrullar är fästade i två nivåer.

- 3 Stållocket med dess fackverk och vikter sett uppifrån.
- 4 Takkonstruktionen med ljus instrilande från den stora ventilationshuven.
- 5 Hissraktets topp med Värtan i bakgrunden.
- 6 Mantelns insida med den blanka, av svart tjärolja smorda, stålplåten.
- 7 Stålmantelns utsida med gångbryggor och hisschakt.
- 8 Utvändig hiss.

4 Gasklocka IV

Stockholms stads klassificering

Blå
Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör
Särskilt kulturhistoriskt värde
Särskilt kulturhistoriskt värde (tegelbyggnad)

Interiör
Kulturhistoriskt värde
Begränsat kulturhistoriskt värde (tegelbyggnad)

Produktionsteknisk utrustning
Kulturhistoriskt värde

Gasklocka IV har kulturhistorisk värde för området som helhet och för Stockholm genom dess funktion som landmärke. Den är bärare av dokument- och upplevelsevärden och är ett välbevarat byggnads-, samhälls- och teknikhistoriskt dokument. Dess höga grad av autenticitet eller ursprunglighet gör den till en teknikhistorisk sällsynthet. Gasklockans upplevelsevärden består i att den i samverkan med den mindre servicebyggnaden av tegel, den intilliggande gasklockan och omgivande natur förmedlar ett starkt miljöskapande värde. Den speglar den tekniska utvecklingen avseende produktion och mellanlagring av gas. Dess kulturhistoriska betydelse är inte specifikt knutet till Värtagasverket som plats eftersom denna typ av gasklocka såldes som en prefabricerad standardprodukt till gasverk över den industrialiserade världen.

Gasklocka IV:s exteriör är ett starkt uttryck för den ingenjörskonst som ett stycke in i 1900-talet allt mer kom att prägla produktionens olika delar. Klockans kärva estetiska kvaliteter och dess del i en ensamble av gasklockor från olika tider ger den dess kulturhistoriska betydelse.

Interiören har stora rumsliga kvaliteter. Den suggererande rumsliga effekt som det sparsamma dagsljuset ger, då det faller in genom den högt sittande fönsterraden mellan den intrikat formade takkonstruktionen, bidrar till en stark rumsupplevelse.

Kategorierna exteriör, interiör och produktions-teknisk utrustning sammanfaller i detta fall eftersom gasklockan i sig är både en maskin och en lagerbyggnad. Torrklockans teknik är intakt sedan byggnadstiden 1932.

Känslighet/tålighet

Exteriör
Hög känslighet
Känslig (tegelbyggnad)

Interiör
Känslig
Tålig (tegelbyggnad)

Produktionsteknisk utrustning
Känslig

Exteriört är utgångspunkten att gasklockan bibehålls i ett sådant skick att dess yttre karaktär bevaras. Väl motiverade exteriöra ändringar och tillägg kan göras. Servicebyggnad av tegel bevaras till sitt yttre.

Interiört kan ändringar företas innanför stålmanteln. Då eventuella interiöra tillägg utformas tas de rumsliga kvaliteterna som utgångspunkt.

Vid ändring bör fast inredning, produktionsteknisk utrustning och mekaniska delar respekteras och om möjligt integreras i den nya lösningen.

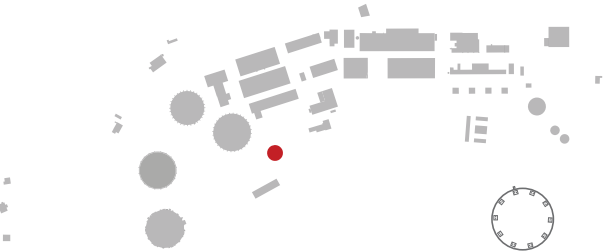
9

10

9 Takkonstruktion och fönsterrad.
10 Gasklocka IV med gasklockorna III och II i förgrunden.

5 Gasklocka V

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Gasklocka V är en sfärisk högtrycksklocka. Den är en del av spaltgasverket från 1972. Det är en typklocka som var vanligt förekommande världen över på 1960- och 70-talen. Första högtrycksklockan tillverkades 1923 av ”Chicago Bridge & Iron Works”. Klockorna kallas även Hortonsfärer efter konstruktören George T. Horton. I Siegen, Tyskland finns ett tidigt exempel på en nitad högtrycksklocka från 1935 bevarad. Den utvändiga tekniken för inspektion, underhåll och drift bidrar starkt till gasklockans uttryck.

Ursprunglig funktion

Under trycket 16 bar rymmer behållaren motsvarande 94 000 m³ d.v.s. mer än den volym som rymms i klocka III.

Det trycksatta systemet innebär att gasen trycks ut i nätet utan att den, som tidigare, behöver pumpas. Inspektion och underhåll sker från en utvändig, vridbar plattform. Tappning och tömning sker via ledningar och reglage i sfärens botten.

Förändringar

Kontinuerligt underhåll.

Arkitektur/utformning i dag

Högtrycksklockan är inte en byggnad med ett klimatskal, den kan liknas vid en maskin placerad utomhus. Därför definieras maskinens utsida som exteriör medan interiör saknas.

Konstruktion

Högtrycksklockan tillverkades av finkornigt stål med särskilt hög hållfasthet. Delarna är sammanfogade genom svetsning. De bärande pelarna är fastbultade i betongfundament.

Exteriör

Behållaren är sfärisk och står på parställda pelare som ansluter omedelbart under sfärens ”midja” och vilar på betongfundament.

Utvändigt finns en plattform monterad på en ställning med steg - upptill bågformad och nedtill vertikal - som från toppen kan vridas runt behållaren. Ställningen vilar på en räls monterad kring sfärens midja.

Stockholms stads klassificering

Blå

Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör

Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör - (interiör saknas)

Produktionsteknisk utrustning

Kulturhistoriskt värde

Gasklocka V har kulturhistorisk betydelse för området som helhet och som en del i gasverksområdets ensamble av gasklockor. Den är bärare av dokument- och upplevelsevärden och är ett välbevarat byggnads-, samhälls- och teknikhistoriskt dokument. Gasklockans upplevelsevärden består i att den genom sin sfäriska form i samverkan med den intilliggande bebyggelsen förmedlar ett starkt miljöskapande värde.

Gasklocka V är att betrakta som en maskin placerad utomhus. Den ingår i en ensemble av klockor som speglar dels gasverkets mer än hundraåriga verksamhet, dels den tekniska utvecklingen, mellanlagring och distribution av gas.

Produktionstekniskt är gasklocka V ett uttryck för det teknikskifte som omställningen till spaltgasproduktion innebar. Gasbehållaren med dess teknik är intakt bevarad sedan byggnadstiden 1972.

Känslighet/tålighet

Exteriör och produktionsteknisk utrustning

Känslig

Känslig

Utgångspunkten bör vara att gasklockan bibehålls i ett sådant skick att dess yttre karaktär bevaras.

Anknytning till platsen

Då spaltgasverket byggdes placerades gasklockan nära de befintliga gasklockarna och inte i anslutning till gasproduktionens avslutande steg. Gasklockans placering påvisar inte ett pedagogiskt, tydligt läsbart steg i produktionsprocessen. Anläggningens knytning till det specifika läget är relativt svagt. I det fall en förflyttning av klockan i framtiden skulle övervägas bör det ske till ett läge nära det nuvarande d.v.s. i anslutning till övriga klockor.

1 Gasklocka V sedd från öster.

5 Gasklocka V

2

3

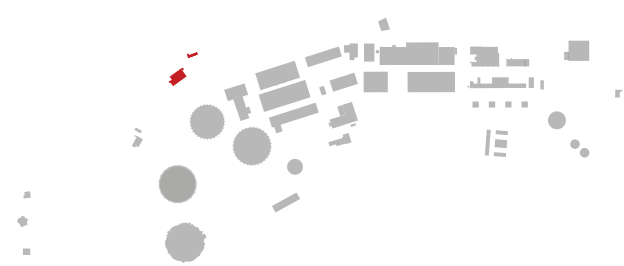
2 Klocka V sedd från taket till klocka IV.
3 Ledningarnas anslutning i sfärens botten.

4

4 Klocka V sedd från Gasverksvägen.

6 Kontors- och bostadshus

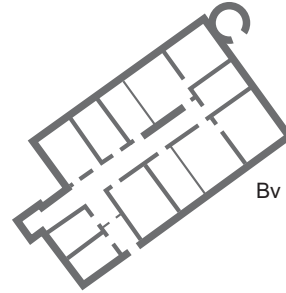
Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Kontoret tillhör de ursprungliga byggnaderna på gasverket och ritades av Ferdinand Boberg. Den har en anspråksfull placering vid gasverksentrén, på en kulle i en park. Byggnaden har en oregelbunden, lekfull form och fasader med uppbyggda torn och gavlar och påhängda burspråk och balkonger i trä, samt en fri fönstersättning som återspeglar de inre funktionerna. Byggnaden liknar en högrestandsvilla som expanderat åt alla håll, och består av tre våningar, en vindsvåning, kallvind och källare. Fasaderna har samma materialitet som övriga gasverksbyggnader; en rustik granitsockel och röda tegelmurar med inslag av mönstermurning, dekorlister i varierande utformning i gotländsk kalksten och gult och brunt förblendertegel, samt dekorativa ankarslutar i varierande form och placering. Fönstren har olika form, i bottenvåningen rundbågiga T-postfönster och högre upp i huvudsak stickbågiga fönster med korspost. Taket är högrest, valmat och täcktes ursprungligen med skiffer. Skorstenarna är murade av synligt tegel dekorerade med förblendertegel och kalksten.

Byggnaden har två huvudentréer och en köksingång. Porten till kontoret har en stenomfattning och fernissade pardörrar av ek med fyra fyllningar med överljus. Porten till lägenheterna har samma utformning, men är utförd något enklare i målad furu.

De ursprungliga fönstren i byggnaden hade till största delen kopplade bågar, mycket smäckra och tunna med genomgående profilering på karm och båg. Fönster med enkelglas förekom i ouppvärmade utrymmen. Golven bestod av bräder, med eller utan linoleummattor. Trapphusen hade kalkstenssteg och vilplan satta med s.k. tiles. Snickerierna hade tidstypisk profilering, dörrarna hade fyllningar av sen 1800-talstyp med pardörrar i representativa

utrymmen och enkeldörrar i enklare utrymmen. Takstuckaturerna var enkla. Byggnaden värmdes med kaminer (kontorsvåningen) och kakelugnar (bostadsvåningarna). Belysningen bestod av gasarmaturer.

Ursprunglig funktion

Bottenvåningen innehöll ursprungligen gasverkets huvudkontor, med rit-, förråds- och kameralkontor, rum för ingenjör och överingenjör samt deras assistenter. Kontoret hade en central korridor som bröts för brandsäkra kassavalv och ritningsarkiv. Kontoret nåddes från framsidans entré. Resten av huset innehöll bostadsvåningar som nåddes från entrén på västra gaveln samt en kökstrappa på östra gaveln. En trappa upp fanns en stor våning för ingenjören. Högre upp något mindre lägenheter och bostadsrum för t.ex. förrådsföreståndare och assistenter.

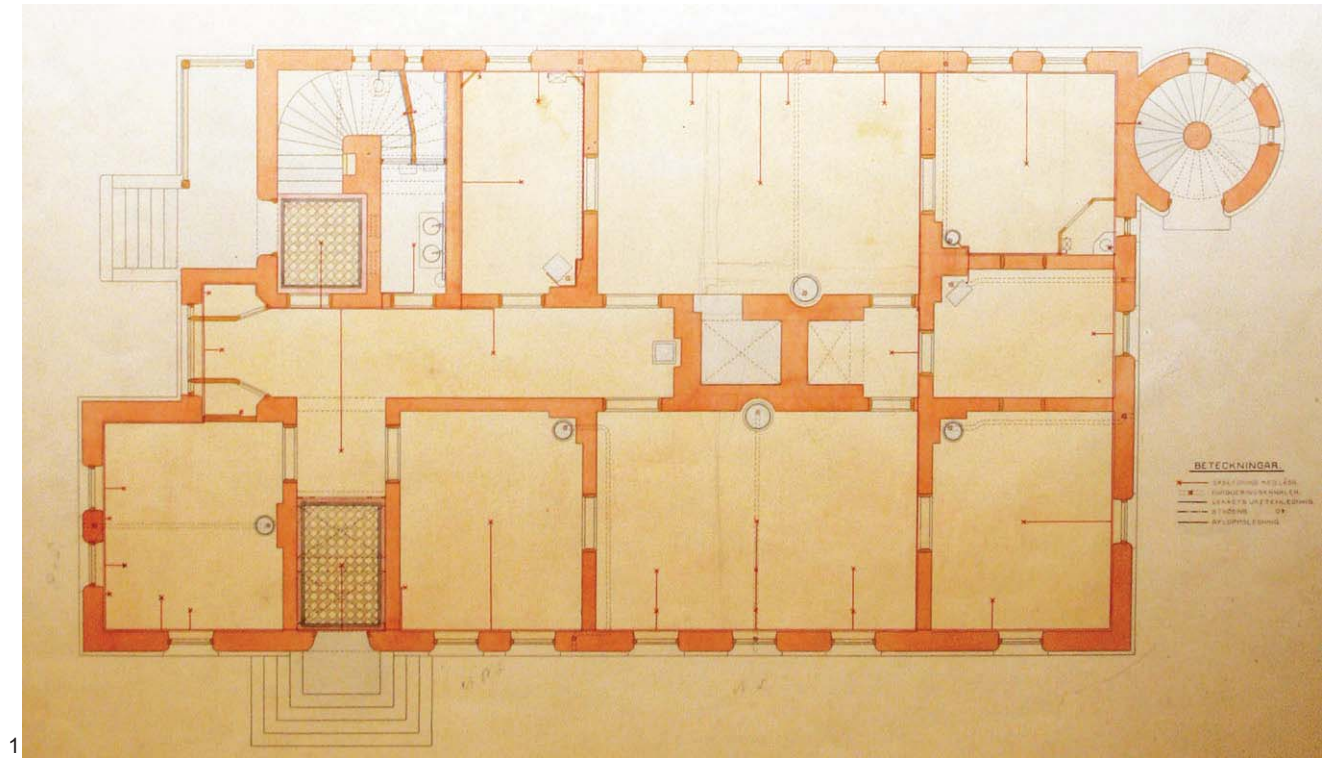
Förändringar

Före 1899 tillkom en takkupa på övre kallvinden. Denna kupa gav troligen indirekt ljus till vindsvåningen som byggts om till en större lägenhet. Sannolikt påbörjades kontoriseringen av hela byggnaden under tidigt 1900-tal. Före 1928 tillkom ännu en takkupa nedanför den tidigare. På 1930-talet tillkom två balkonger mot norr och öster, med stomme av stål balkar, gjuten betongplatta och smidesbröstningar. Man installerade även centralvärme i byggnaden. Vid denna tid var elektricitet indragen i huset. På 1950-talet kontoriserades hela huset. Den först tillagda takkupan som gav indirekt takljus togs bort. De tre mellanvåningarna byggdes om med centralt placerade korridorer.

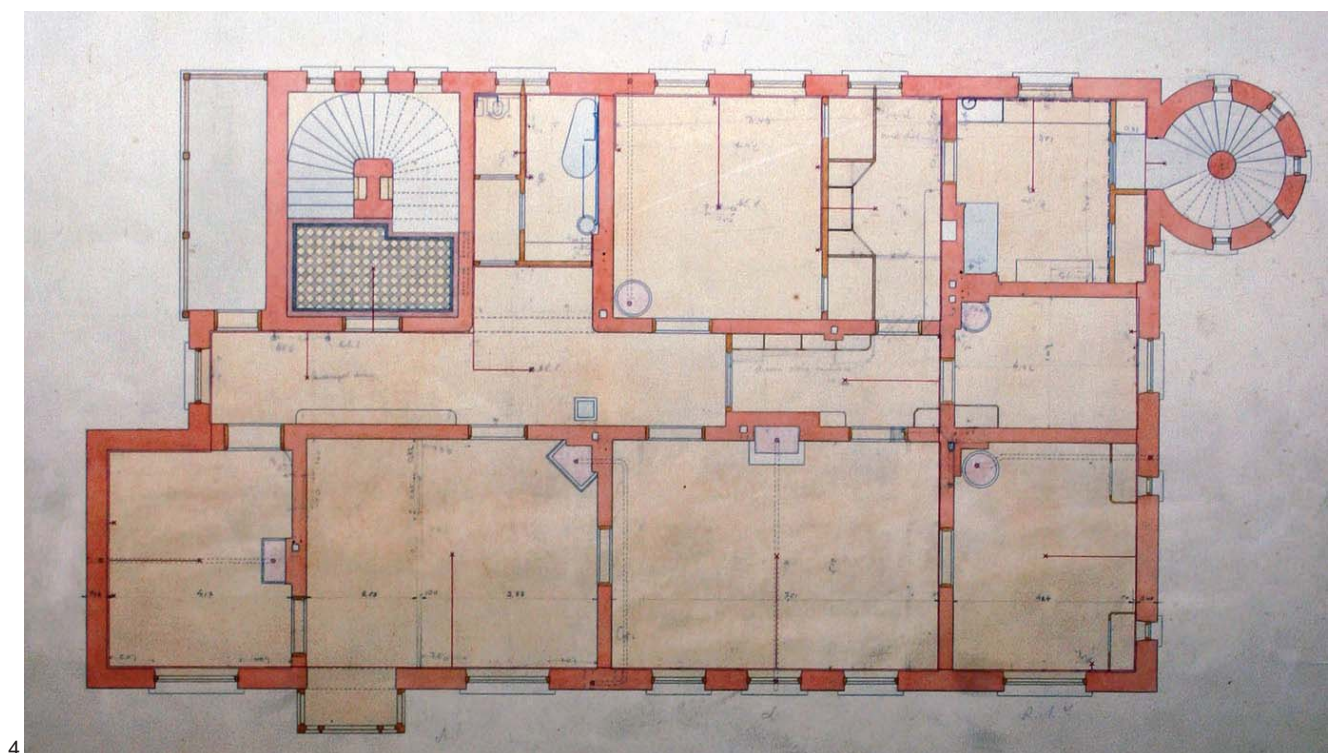
Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Byggnaden har grundsulor av sten med gjutet betonggolv. Bjälklaget ovanför källaren består av flacka tegelvalv på I-balkar. Övriga bjälklag är av trä. Ytermurar och bärande innerväggar är av tegel. Takstolarna är av trä.

- 1 Kontorsvåningens ursprungliga planlösning. Lägg märke till gasledningarna för belysningen och värmekällorna i form av kaminer. Källa: SSA.
- 2 Ett tidigt fotografi taget från mätarehuset. Källa: Gasverksmuseet.
- 3 Ett retuscherat fotografi föreställande ritkontoret, avsett att användas i reklamsammanhang. Källa: Gasverksmuseet.
- 4 Bostadsvåningen 1 tr. avsedd för chefsingenjören. Källa: SSA.

6 Kontors- och bostadshus

Exteriör

Byggnadens exteriör är relativt oförändrad sedan byggnadstiden. Den mest påfallande förändringen är fönstren, som till största delen är från 1950-talet. Två perspektivfönster härrör troligen från 1960-talet. I bottenvåningens sydvästra hörn finns flera ursprungliga fönster med uttrycksfull profilering bevarade, liksom i trapphusen och uppe på vinden. Två balkonger åt öster och norr har tillkommit och mot väster finns en terrass med träbalustrad. Takbeläggningen är av plåt och den stora takkupan från 1950-talet är ett markant inslag på taket. Verandan i väster har målats grön liksom fönstren. Burspråket i söder har fått ett avvikande utseende genom att det målats vitt. Ursprungligen var alla snickerier mörka. Vid renovering bör ursprunglig färgsättning undersökas.

Bakom kontoret ligger en enkel uthuslänga av trä.

Interiör

Trapphus och entréhall är välbevarade, med klinkergolv och snickerier, men har senare ytskikt på väggar och tak. Den dekorationsmålning som finns är troligen från 1930-talet. Planlösningarna på de olika våningarna är förändrade genom att mittkorridorer har tillskapats, men de bärande väggarna, trägolven och många takstuckaturer finns kvar. I den ursprungliga kontorsvåningen har flera nya mellanväggar tillkommit, i de övriga våningarna har mellanväggarna ofta rivits. Snickerier finns bevarade i mindre grad. I bottenvåningens sydvästra hörn finns några fotpaneler, vindsvåningen har kompletta snickerier och flera ursprungliga dörrblad förvaras på kallvinden. Vindvåningen är en välbevarad miljö från tiden som bostadshus.

Stockholms stads klassificering

 Blå
Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

 Gul (uthus)
Fastighet med positiv betydelse för stadsbilden och/eller av visst kulturhistoriskt värde

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör
 Särskilt kulturhistoriskt värde
 Begränsat kulturhistoriskt värde (uthus)

Interiör
 Särskilt kulturhistoriskt värde
 Begränsat kulturhistoriskt värde

Kontorsbyggnaden har kulturhistorisk betydelse för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat arkitekturhistoriskt, byggnadshistoriskt och samhällshistoriskt dokument. Den har därtill upplevelsevärden i synnerhet i den yttre miljön där byggnad, park och anslutande bebyggelse samspelar till en komposition av avsevärt arkitektoniskt värde. Byggnaden berättar genom sin patina och bevarade planlösning och material på ett pedagogiskt vis om byggnadens till produktionen understödjande verksamheter - kontor, bostäder.

Byggnadens exteriör är en viktig och påkostad del av ursprungsanläggningen och utgör en representativ del av gasverksbebyggelsens enhetliga tegelarkitektur. Byggnaden har påkostad utformning och en framträdande placering på sin höjd i en bearbetad parkmiljö överblickande produktionsområdet.

Interiörerna representerar dels högreståndsboende, dels gasverkets tidigaste kontorsmiljö. Interiörerna är förändrade, men grundragen och vissa helhetsmiljöer är bevarade. Skillnaden i kulturhistorisk betydelse ligger främst i att den fasta inredningen avsevärt ändrats på vån. 1 och 2 tr. medan bottenvåning, vån. 3 tr. och vinden är välbevarad.

Uthusbyggnaden bär ett värde som kompletterande byggnad till en bostadsmiljö för välbeställda.

Känslighet/tålighet

Exteriör
 Hög känslighet
 Känslig (uthus)

Interiör
 Tålig

Exteriört är utgångspunkten att byggnaden med befintlig byggnadsvolym och sina typiska material bibehålls. I de förändrade delarna är ytterligare ändringar möjliga, som dock anpassas till den befintliga arkitekturen. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde kan utföras.

Uthusbyggnadens exteriör är känslig och tas tillvara. Ursprunglig exteriör färgsättning eftersträvas. Byggnaden kan inredas.

Interiört gäller att den ursprungliga planlösningen tas som utgångspunkt vid förändringar. Trapphus, entréhall och vindsvåning utgör känsliga helhetsinteriörer. Ursprunglig fast inredning och detaljer indikerar ursprunglig planlösning och bör behandlas varsamt vid ombyggnad.

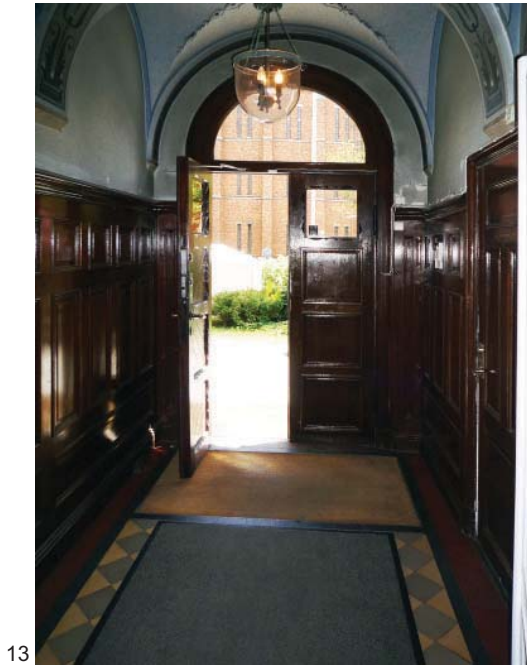
5 Kontorsbyggnaden omkr. år 1900. Källa: SSM.
6 Kontoret 1928, källa Minnesskrift 1928
7 Gruppfoto 1930-tal. Källa: Gasverksmuséet.

- 8 Tornet med vindfjöl.
- 9 Norra fasaden
- 10 Städern Greta vid huvudentrén 1899, foto Gustaf Anker.
- Källa: SSM
- 11 Idag är burspråket vitmålat.
- 12 Södra fasaden

6 Kontors- och bostadshus

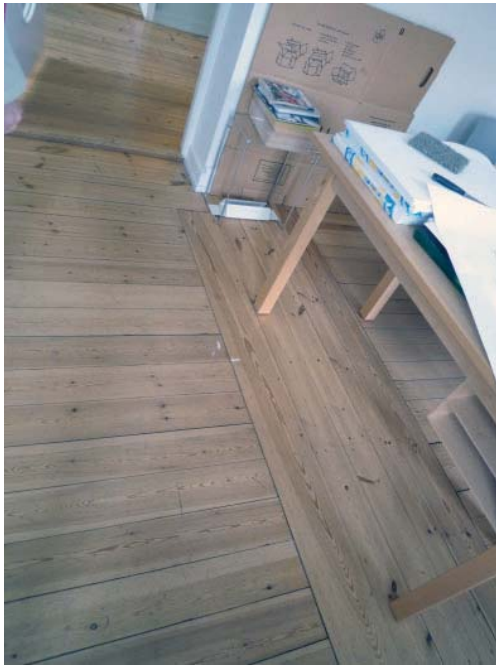
13

14

15

16

17

18

19

13 Kontorsentrén.
14-17 Bottenvåningen, den ursprungliga kontorsvåningen.
14 Ett ursprungligt fönster, fotlister och takstuckatur.
15 Den ursprungliga korridoren med en sekundär interntappa.
16 Spår av äldre väggar i trågolvet.
17 En typisk kontorsinteriör med utbytta fönster och undertak.
18-19 2 tr, vilplan i huvudtrapphuset samt korridor.
20-21 Huvudtrapphuset och kökstrappan har fortfarande ursprungliga enkel-fönster.
22-23 På vinden finns belysningsanordningar för översta våningens ovanljus. Tidigare kom ljuset från takkupor.
24-26 Översta våningen är välbevarad. Serveringsskåpen är troligen från 1930-talet.

22

23

20

21

24

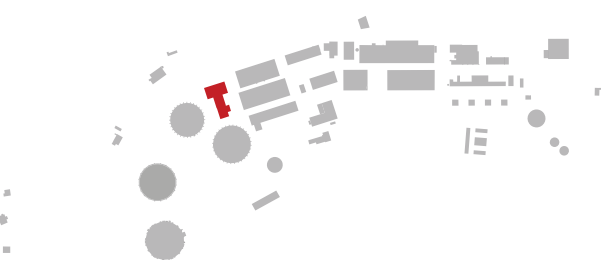

25

26

7 Mätarehus

Byggnadshistoria

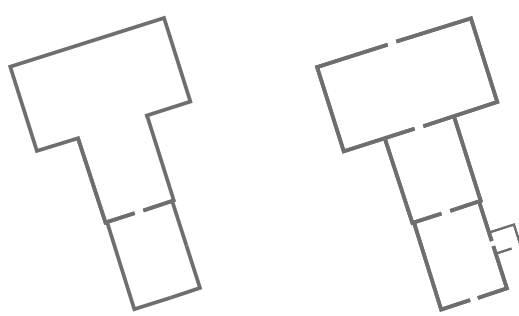
Ursprunglig utformning

Mätarehuset tillhör de ursprungliga byggnaderna på gasverket och ritades av Ferdinand Boberg. Det har en anspråksfull fasadutformning med ett strategiskt läge vid områdets huvudstråk, närmast kontoret och gasklockorna. Fasaderna har den gängse utformningen i området, med rustik granitsockel, röda mönstermurade tegelmurar och trappstegsgavlar utsmyckade med toureller, med inslag av gotländsk kalksten och engoberat förbländertegel. Dessutom hade byggnaden särskilt påkostade fönsterpartier, bestående av gjutjärnsbågar samlade bakom granit- och kalkstenskolonnetter samt en imposant huvudentré som nås från en dubbeltrappa i granit med smidesräcken. Ovanför ingången sitter en kalkstensrelief föreställande St. Erik. Taket var ursprungligen täckt med skiffer.

Byggnaden bestod av en stor mätarhall med källare. Den ursprungliga interiören i mätarhallen var påkostad med höga träpaneler, putsade murar med avslutande mönstermurad tegelfris. Byggnaden hade synliga dekorativt utformade takstolar i trä och stål och mörkt avfärgad takpanel. Golvet var belagt med klinker. Ferdinand Boberg ritade även inredning i form av ekmöbler, av vilka ett bord och en stol finns bevarade i byggnaden.

Ursprunglig funktion

I byggnaden mättes den färdigrenade gasen i stora stationsmätare innan den pumpades vidare till gasklockorna och gasnätet i staden. Rödragningen var förlagd till källarvåningen. I byggnaden fanns också ett provisoriskt laboratorium och senare även en museidel.

Förändringar

Redan på ritningsstadiet förbereddes en utvidgning av byggnaden. I slutet av 1890-talet tillkom så ett rum för tryckregulatorer mot byggnadens baksida. På 1920-talet tillbyggdes denna del i sin tur mot söder med ett pumprum. Tillbyggnaderna förändrades på 1930-talet för att på 1950-talet få dagens utseende.

På 1950-talet installerades en helt ny maskinpark, vilket medförde att det inre av byggnaden blåstes ut. Bjälklag, väggar och tak gjordes om. Den gamla mätarhallen blev högtryckspumpstation, utbyggnaden för tryckregulatorer utvidgades och blev den nya mätarstationen. Pumpstationen från 1930-talet blev till pumpstation för medeltryck och byggdes till åt öster med ett förångningsrum för bensen.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Byggnaden har grundläggning av sten och bärande ytterväggar av tegel. Bottenbjälklag, mellanbjälklag, tak och den inre delen av ytterväggarna är av armerad betong från 1950-talet. Mellanbjälklaget har partier av gallerdurk. Tillbyggnaden längst i söder bevarar polonceautakstolar från 1930-talet.

Exteriör

Mätarbyggnadens exteriör har genomgått få förändringar. På 1950-talet belades det nya taket med papp, samtidigt ersattes de ursprungliga gjutjärnsfönstren bakom kolonnerna med glasbetong och en stor lastport togs upp i östra fasaden till källaren. Tillbyggnaderna från 1930- respektive 1950-talet har en enklare fasadutformning, dock anpassad till den

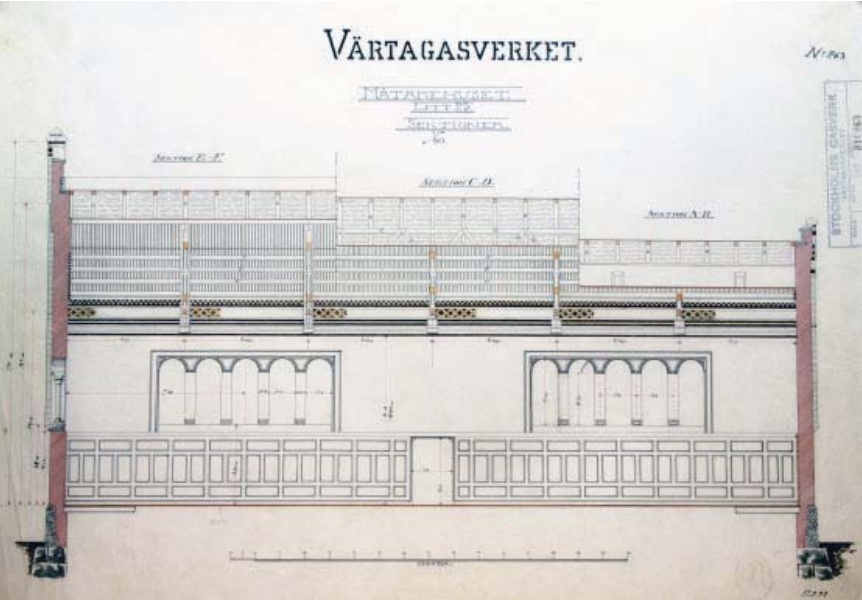
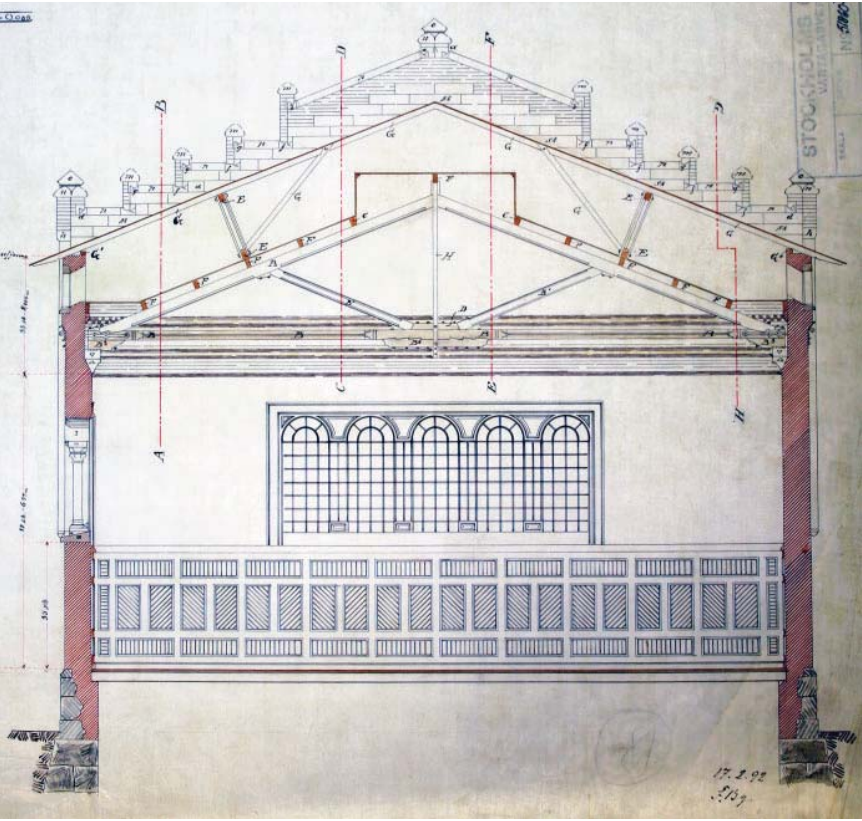
ursprungliga arkitekturen, med sten respektive betongsockel och gjutjärnsfönster. Tillbyggnaderna har papptak, förutom förångningsrummet som har korrugerat plåttak.

Interiör

Byggnaden består av flera höga rum vars interiörer och maskinella utrustning härrör från 1950-talet. I källarvåningen löper gasledning, delvis i kulvertar, och där finns gjutna betongfundament till maskinerna. I stora hallens västra del finns entresolbjälklag innehållande kontor och kontrollrum medan östra delen är öppen ner till källarvåningen. Golven är belagda med röd klinker, varvad med gallerdurk. Väggputsen är ljus avfärgad med bröstningar av gulvitt eller grönt kakel. Taken är släta, utom i tillbyggnaden från 1930-talet med synliga polonceautakstolar.

I byggnaden finns en fungerande och komplett maskinell utrustning från 1950-talet, med inslag av äldre delar, t.ex. reglage. Kontrollrummet har moderniserats genom åren.

- 1 De ursprungliga gjutjärnsfönstren strax före demontering 1952. Källa: SSA.
- 2 Dagens betongglas tillkom 1952.
- 3 Den uppvuxna grönskan skymmer fasaderna.
- 4-5 Tvär- och längdsnitt genom mätarehuset. Lägg märke till väggpaneler, dekorativ tegelmurning, fint bearbetad takstol och gjutjärnsfönster. Källa: SSA.

Stockholms stads klassificering

Blå Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör Särskilt kulturhistoriskt värde

Produktionsteknisk utrustning Särskilt kulturhistoriskt värde

Mätarhuset har kulturhistorisk betydelse för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Mätarhuset är ett välbevarat arkitektur-, byggnads-, samhälls- och teknikhistoriskt dokument. Det har därtill upplevelsevärden; inre rumsligheter och ett miljöskapande yttre som bildar både gaturum och parkrum. Byggnaden berättar genom sin patina och tekniska utrustning på ett pedagogiskt vis om byggnadens användning. Byggnaden används fortfarande för sitt ursprungsändamål vilket ger den ett högt kontinuitetsvärde

Byggnadens exteriör är påkostad och den är en representativt utformad del av ursprungsanläggningen, den har hög arkitektonisk verkshöjd och utgör en del av gasverksbebyggelsens enhetliga tegelarkitektur. Byggnadens anspråksfulla arkitektur gör den till en central del i den grupp av representativt formade byggnader i väster.

Byggnadens interiör består huvudsakligen av tre produktionshallar. Här ryms även teknik för distribution av gas, huvudsakligen från 1950-talet, med inslag av ursprungliga reglage som fortfarande är i användning. Utrustningen tydliggör byggnadens roll i produktionen.

Känslighet/tålighet

Exteriör Hög känslighet Känslig

Interiör Hög känslighet Tålig

Produktionsteknisk utrustning Hög känslighet

Exteriört är utgångspunkten att byggnaden med sina typiska material tas tillvara och att befintlig byggnadsvolym bibehålls. I de tillbyggda delarna (bild 14, 16) kan däremot smärre förändringar tillåtas: dock anpassade till den befintliga arkitekturen. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde t.ex. nyttillverkning av järnfönster kan utföras. Sentida muröppningar, t.ex. källarens lastport, kan omformas.

Byggnaden har en komplett interiör och produktionsteknisk utrustning från 1950-talet, med tidstypisk enkel utformning som är mycket känslig för förändring. Främst bör ett bevarande av helhetsmiljön med både maskiner och inredning eftersträvas, i andra hand bör de stora rumsvolymererna bevaras.

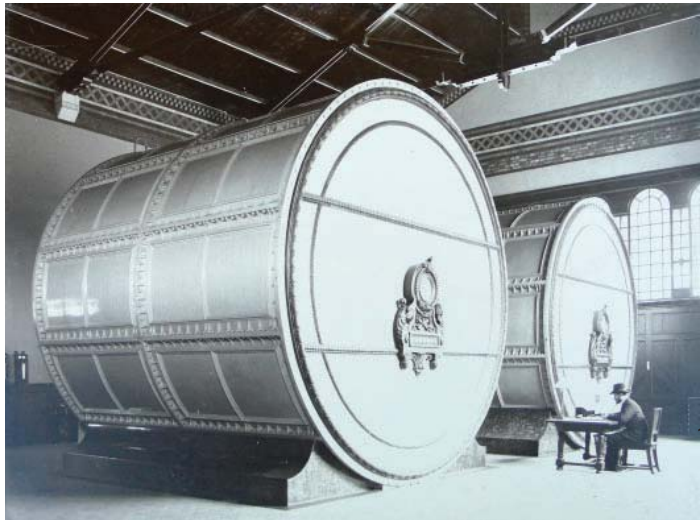
Interiören och den tekniska utrustningen är intimt förknippade. Om all teknisk utrustning avlägsnas i ett rum minskar dess kulturhistoriska betydelse på ett sätt som gör det möjligt att omforma interiören.

Entresolbjälklagen västerut är en viktig del av 1950-talsinteriören, medan rummen på entresolerna är tåliga. Undantaget är kontrollrummet som är känsligt för förändring. Takstolen i bakre tillbyggnaden bör fortsättningsvis vara synlig.

8

- 6 Rörledningar i källarvåningen.
- 7 Kontrollrummet.
- 8 Kalkstensreliefen ovanför entrén.
- 9 De ursprungliga stationsmätarna och specialritade möbler. Foto u.å. Källa: Gasverkets museum.
- 10 Samma möblemang idag.
- 11 Mätarehuset nyuppfört. Foto u.å. Källa SSA.
- 12 Stora hallen idag.
- 13 Stora hallen år 1914, till en del använd som museum. Källa SSM.

9

10

11

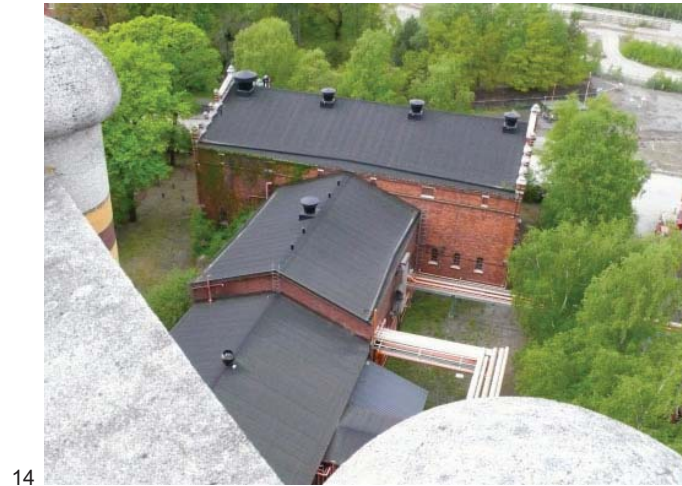

12

13

7 Mätarehus

14

15

6

7

18

16

17

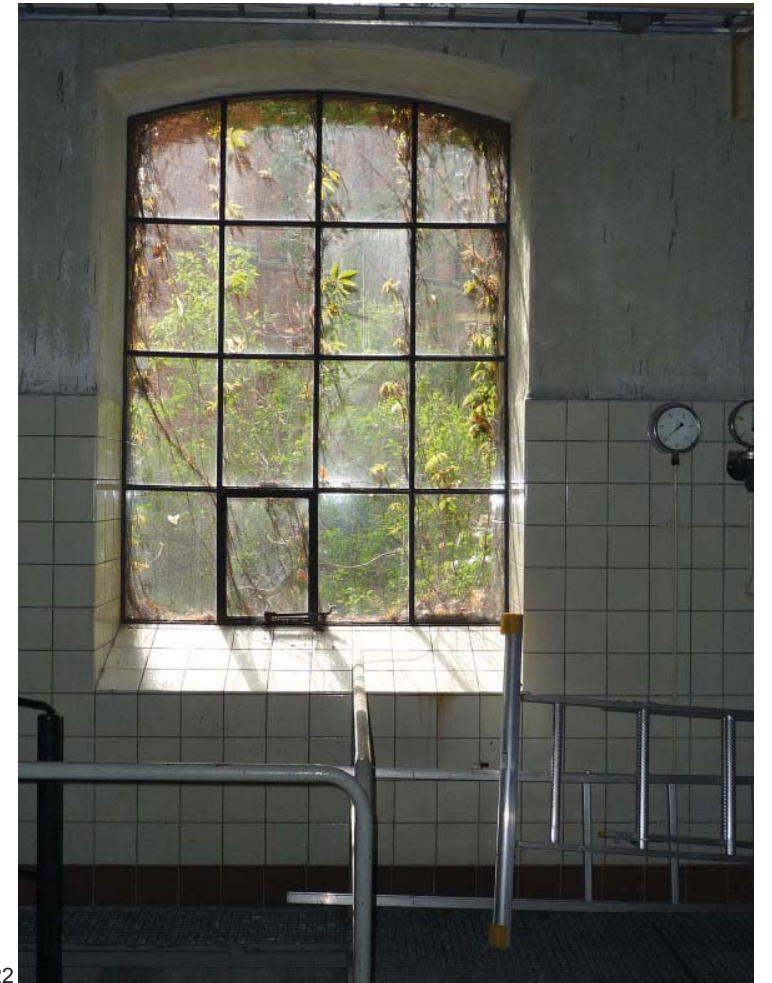
19

20

21

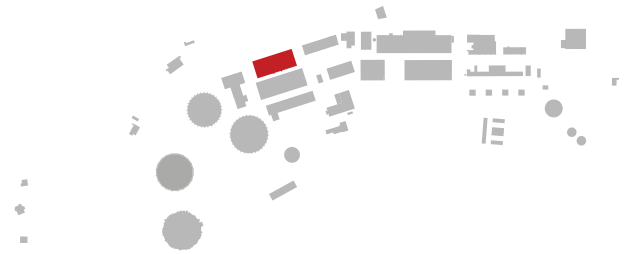
22

23

- 14 Vy från Gasklocka II med tillbyggnaderna väl synliga.
- 15 Tillbyggnaderna täcks av vildvin.
- 16 Fasaden mot söder och Gasklocka II.
- 17 Infarten till mätarehusets källare från 1950-talet.
- 18-19 Tillbyggnaden längst i söder från 1930-talet, ytskikten och utrustningen är från 1950-talet.
- 20-22 Mellanbyggnaden byggdes om till sin nuvarande form på 1950-talet.
- 23 Rödrdragning.

8 Reningshus

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

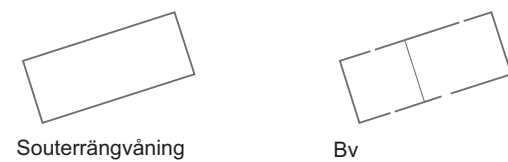
Byggnaden tillhör den ursprungliga anläggningen och fick med sitt väl exponerade läge en representativ fasadutformning ritad av Ferdinand Boberg. Byggnaden är uppförd i ett plan och källare med kraftiga gavlar markerade genom stigande fönstersättning och ornerade gavelrösten med toureller. Långsidorna har fönsteröppningar grupperade tre och tre samt parställda strävpelare som förstärker de bärande tegelmurarna. Fasaderna är utformade med tidstypiska ”äktä” material; synligt rött tegel, engoberat dekorationstegel, granitsockel med olika sorters behuggning och gotländsk kalksten. Fönstren är av gjutjärn och har en kraftig profil. Byggnaden har sadeltak med en längsgående lanternin. De vida takfallen var ursprungligen täckta med skiffer med rännदार av gotländsk kalksten.

Ursprunglig funktion

Reningshus 8 kom att användas för rening av kolkas före distribution ut i nätet.

Från scrubberhuset pumpades gasen från pumpanläggningen i reningshusets östra del: ett rum som med en mellanvägg avskildes från den större sal där gasen renades. Därefter drevs gasen genom massor av myrmalm i reningskistor. Kemiskt är myrmalm, vilken senare ersattes med modernare reningsmassor, järnoxidhydrat.

Reningskistorna stod på stålpelare i souterrängvåningen mitt i reningshusets stora sal. Kistorna handhades från ett bjälklag som löpte kring kistorna. Efter detta, det sista steget i gasens rening, pumpades den till mätarhusets (7) stationsmätare där gasens mängd mättes och tryckutjämnades före mellanlagring i gasklocka och distribution till nätet.

Reningen av reningsmassorna d.v.s. regenereringen skedde i regenerationshuset (9) genom att massorna vändes för att föroreningarna, bl.a. svavelväte och cyanid, skulle avgå. Efter upparbetning av massorna återfylldes reningskistorna.

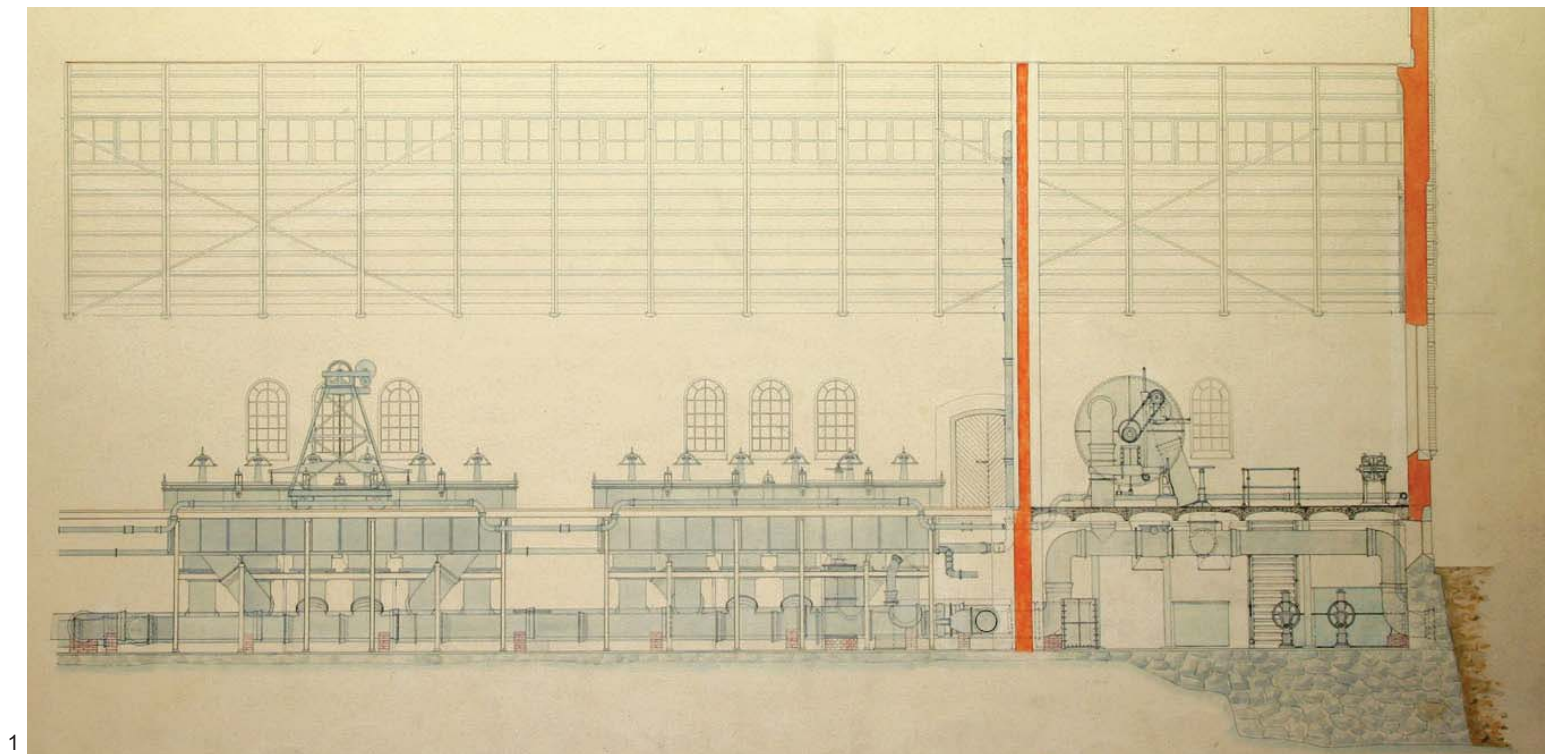
Förändringar

Exteriört är byggnaden anmärkningsvärt välbevarad. Åt söder har dock en hög, relativt sentida, port med travers och lastbrygga tillkommit. Porten bryter genom takfoten. En rad modifieringar har gjorts genom åren – rivningar eller ändringar av lastbryggor, utbytta trappräcken, igenmurade portöppningar, genomföringar, anslutningar och skador av mindre omfattning. Takmaterialet har ändrats från skiffer till papp.

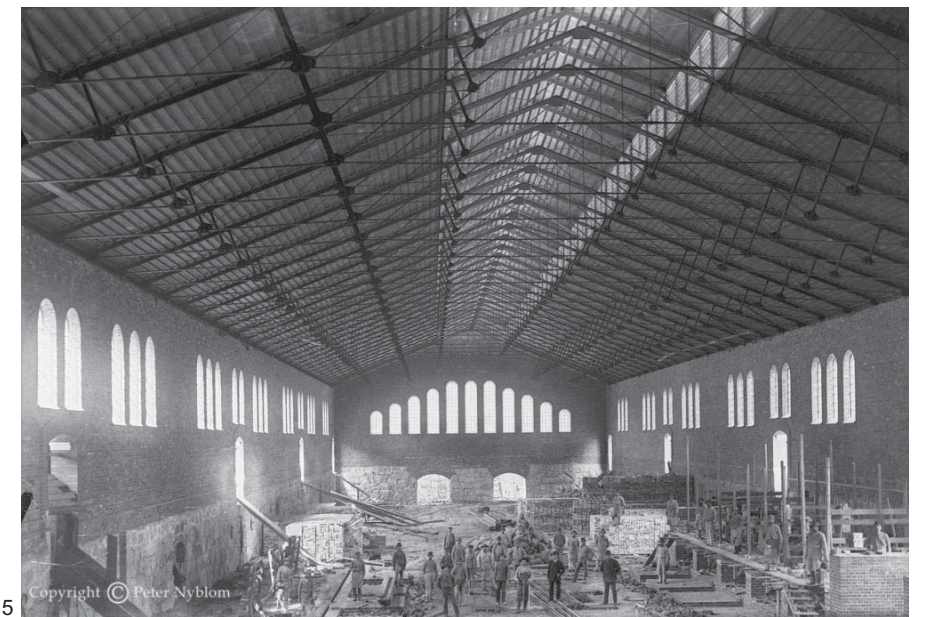
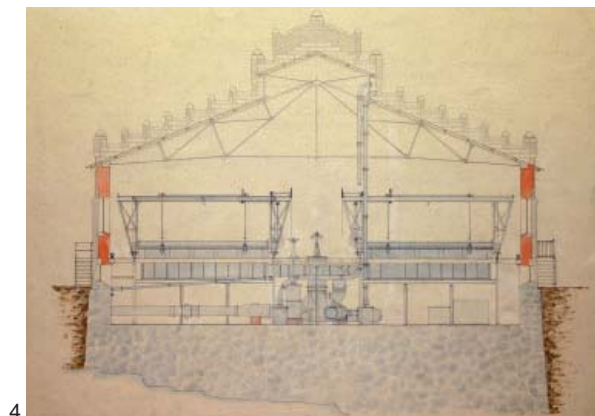
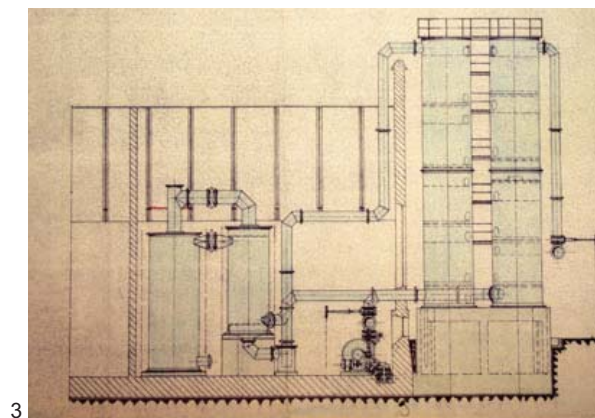
Redan 1915 ändrades, den i dag bevarade, rumsindelningen genom att en mellanvägg byggdes mitt i huset och en ursprunglig mellanvägg åt öster revs. Fyra reningskistor bibehölls i salen åt väster men den något större salen åt öster ändrade funktion till apparatsal och bestyckades med fler pumpar. Här installerades även tvättare av tjära och ammoniak. På de betongfundament som finns kvar i källaren, stod den tekniska utrustningen. Apparatsalens bjälklag var belagt med klinker av vilket rester finns kvar. Vid byggnadens östra gavel tillkom bensoltvättar vilka senare rivits.

Sedan regenerationshuset (9) 1915 byggts på togs förorenade reningsmassor upp på husets vind, via ett uppfördringsverk. Där vändes massorna för att sedan upparbetas i regenerationskistor.

Förutom att den produktionstekniska utrustningen är avlägsnad är interiören välbevarad. Salen åt väster har kvar ursprungligt bjälklag buret av nitade stålpelare och bjälklag av träplank mellan stålbalcar. Även övriga ytskikt har bevarats, i vissa fall dock inklädda. Även salen åt öster är välbevarad: dock har källarbjälklaget bytts ut i sen tid.

1, 2 och 4 Längdsektion, fasad och tvärsektion. Ursprungsritningar i SSA.
3 Bensoltvättarna vid östra gaveln. Källa: SSA
5-6 Reningshuset under uppförande. Foto Karl Severin Eklund. Copyright Peter Nyblom.

8 Reningshus

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Grundläggning av granit rymmande en grund källare. Bärande murverk med strävpelare av granit och tegel i ytterväggar med kompletterande rumsavskiljande vägg genom sal. Ursprunglig takkonstruktion av stål enligt Polonceaus princip. I öster mellanbjälklag av stål med sentida golvmaterial – stål och trä. I väster ursprungligt mellanbjälklag av stålbalkar och trä buret av dels av stålpelare, dels av betongfundament.

Exteriör

Reningshuset ingår i den ensemble om tre reningshus som är centralt placerade på gasverksområdet. Byggnadens fasadarkitektur är konsekvent, regelbunden samtidigt som Boberg här effektivt har uttryckt en dekorativ ambition främst genom de anslående gavlnas utformning. Byggnaden hör också tillsammans med de äldsta gasklockorna (1, 2) och pumphuset till de mest uttrycksfulla och representativa byggnaderna på området. Det var också på denna plats gasen nådde sin renaste form, här levererades slutprodukten.

Fasadarkitekturen är utbyggd utifrån en fönstergruppering om tre i huvudvåning och som källarfönster. Strävpelare i par återfinns däremellan. Portar är placerade mellan vissa strävpelarpär. Ursprungliga träportar åt norr till vilka fritrappor av granit leder. Gavlnas krön och lanterninens form markeras av en rad med toureller, ett gestaltungs-grepp som understöds av en rad av höga, smala, stigande och tätt placerade fönster.

Lätt sluttande sockel av granit med olika bearbetningsgrad. Murar av tegel i kryssförband med rundade muröppningar. Band och mönstermurning av engoberat tegel i mörkbrunt och gult. Toureller, krönstenar på strävpelare, solbänkar och rännstenar för takavattning, delar av gavelkrön och fasadband av kalksten. Murfogen är tryckt och genomfärgad i rött. Fönstren är av gjutjärn.

Taket är ett sadeltak med takfot av trä och täckning av papp. Takuppsbyggnad i form av lanternin. Takavattning i form av rännstenar närmast gavelkrönen. Över entréer hänggrännor vilande på dekorativt smidda konsoler.

7 Reningshusets västra del används idag som förråd.

8 Från början bestod reningshuset av ett enda rum. Foto Karl Severin Eklund 1900-1901. Källa: Gasverkets museum.

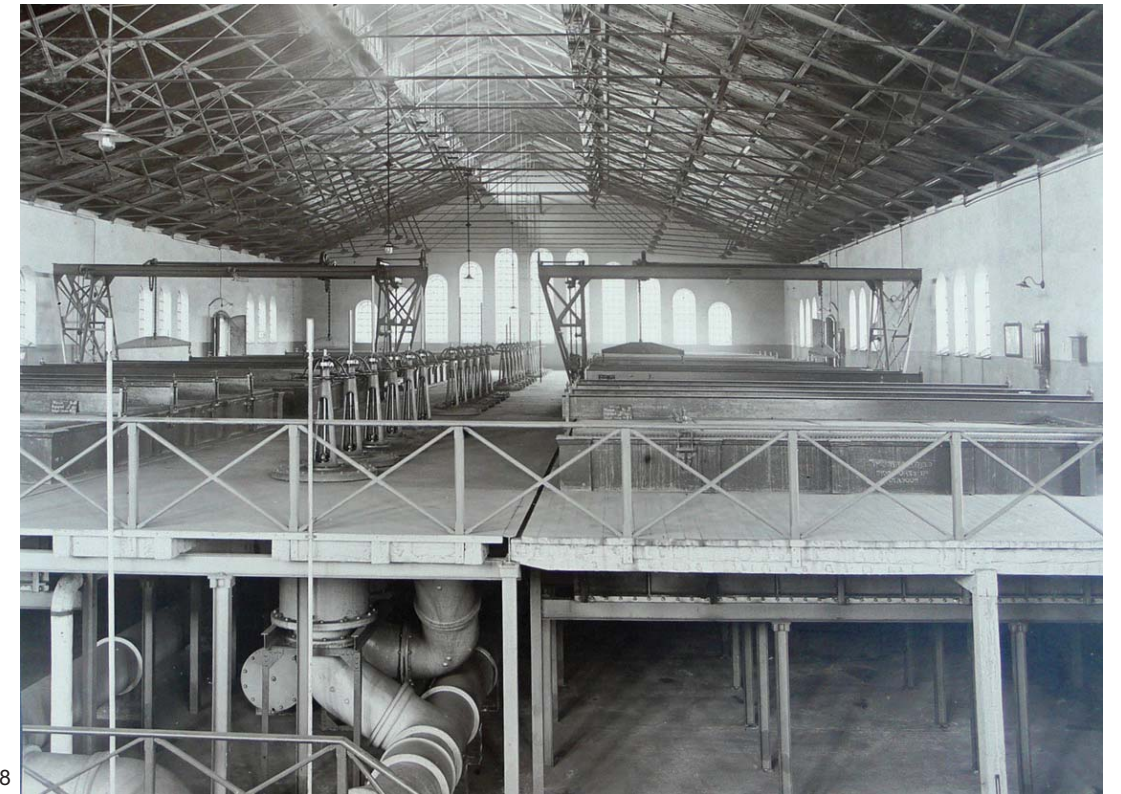
9 Västra gaveln.

Interiör

Byggnaden består av två salar med överljus. Putsade och gult avfärgade väggar. Reningshusets ursprungliga polonceatakstol ger rummen en öppen rumslighet utan pelare som tillåter överljuset att flöda fritt från lanterninen. Innertaket är klätt med pärsponspanel.

Under huvudvåningens bjälklag finns en källare med högt placerade fönster. Murarna är av bearbetad granit.

Stålpelare i källaren med nedre delen betongomgjuten bär upp mellanbjälklaget. Från mellanbjälklaget i västr salen leder en ursprunglig trappa av trä ned till ett trädäck med räcke. Källargolv av betong och åt öster f.d. betongfundament.

Stockholms stads klassificering

Blå Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör Särskilt kulturhistoriskt värde

Reningshuset har kulturhistorisk betydelse för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Reningshuset är ett välbevarat arkitektur-, byggnads-, samhälls-, byggnadsteknik- och teknikhistoriskt dokument. Det har därtill upplevelsevärden; inre rumsligheter med ytskikt och utförande nära ursprunget. Byggnadens yttre är miljöskapande genom att den längs långsidorna bildar gaturum och torgrum mot östra gaveln. Byggnaden speglar den del av produktionslinjen där gasen renades.

Byggnadens exteriör är med sina rikt dekorerade praktgavlar en anspråksfullt formad del av ursprungsanläggningen och utgör en del av områdets representativa västra del. Reningshuset har hög arkitektonisk verkshöjd och utgör exteriört en välbevarad del av gasverksbebyggelsens enhetliga tegelarkitektur.

Interiören bjuder på ursprunglig rumsvolym, takkonstruktion och ytskikt.

Ingen produktionsteknisk utrustning finns bevarad. Spår finns emellertid i form av fundament, kakelfriser i golv och i källarmuren åt väster mynnar en grov gasledning av gjutjärn. Ur mellanbjälklagets konstruktion i den västra salen kan ännu utläsas vilka lägen reningskistorna hade.

10 Välbevarad entréport med äldre/ursprunglig ytbehandling.
11 Arbetade hänggrännor finns ovanför entréerna.
12 Putsad fönsternisch med gjutjärnsfönster och gjutjärnsbänk.
13 Källarmur
14 Stendetaljer, toureller och rännal, av gotländsk kalksten
15 Rör i källaren, ett spår efter de borttagna bensolvättarna.

Känslighet/tålighet

Exteriör Hög känslighet

Interiör Hög känslighet
Huvudvåning
Tålig
Källare

Exteriört är utgångspunkten att byggnadens kvaliteter tas tillvara genom att befintlig byggnadsvolym, utformning och detaljering bibehålls. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde kan utföras.

Interiört gäller att rummets, murarnas och takets arkitektoniska kvaliteter respekteras. Ytor, material och detaljer bevaras samt rengörs och restaureras. Vid tillägg i rummet är det av största vikt att ta tillvara rumsligheten och bevara ljusföringen från fönster och lanternin. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde kan utföras t.ex. att återskapa öppningarna mellan reningshall och källare. Om den planerade verksamheten skulle kräva att den rumsskiljande mellanväggen eller att källarens betongfundament avlägnas är det möjligt. Källarinteriören är tålig.

10

11

12

13

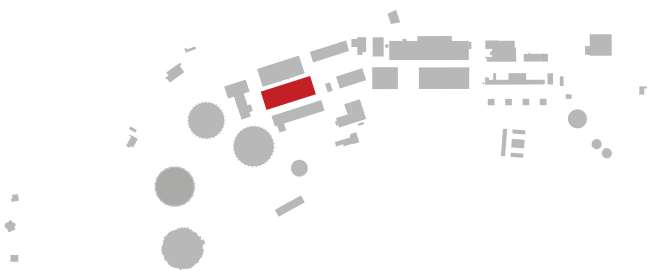

14

15

9 Regenerationshus

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Byggnaden tillhör Bobergs ursprungliga anläggning och uppfördes i ett plan utan källare. Byggnaden ligger bakom det representativt utformade reningshus 08 och fick därför en något enklare fasadbehandling. Sockeln kläddes med granit av olika bearbetning, där den största ytan utfördes med nubbssten istället för större block. Ovanför sockeln löpte ett band av gotländsk kalksten. Murarna utfördes i bärande tegelkonstruktion med synligt rött tegel lika övriga ursprungliga byggnader på området, men saknade inslag av engoberat tegel. Tegelfasaderna bröts upp av parställda höga rundbågiga fönster. Taket var valmat och hade en långsgående lanternin.

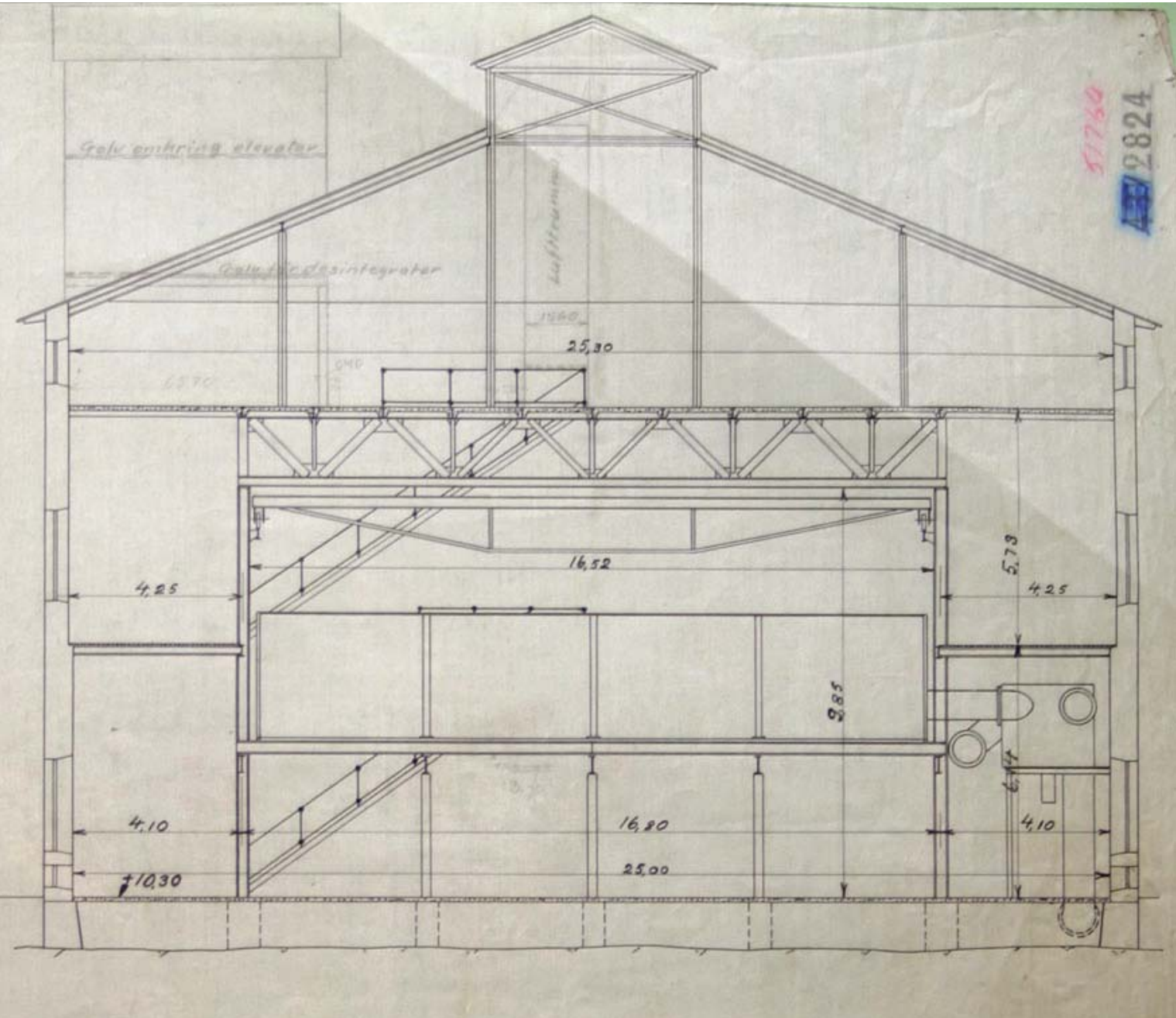
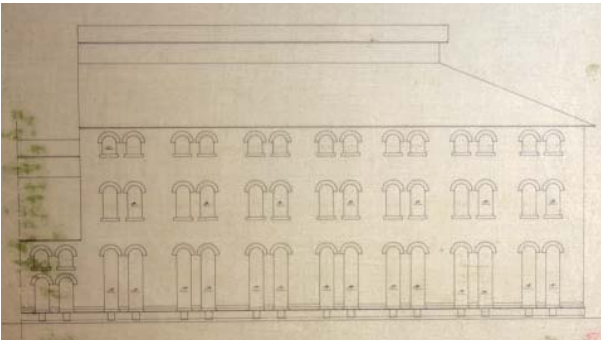
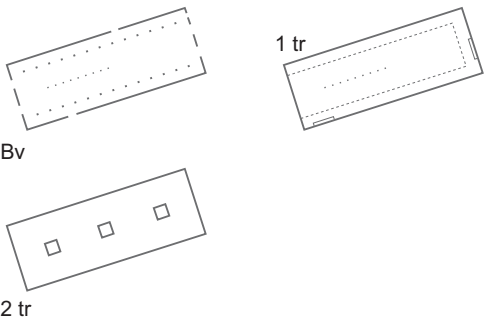
Ursprunglig funktion

Byggnaden användes för regenerering av myrsmalm som användes i reningsprocessen. Den förorenade myrsmalmen hälldes ut på golvet i högar och vändes sedan manuellt för att svavelväte skulle avgå. Därefter kunde myrsmalmsmassorna åter igen användas i reningsprocessen. En del av byggnaden inrymde en tillfällig ammoniakfabrik.

Förändringar

Vid 1900-talets början användes hela byggnaden som regenerationshus. 1915 höjdes den östra delen av byggnaden till dagens utseende och det kross- och uppfodringsverk som syns i exteriören som en takuppbyggnad tillkom. Denna del användes för rening av gas. Gasen leddes genom reningskistor fyllda med myrsmalm varvid bl.a. cyanid och svavelväte avgick. Myrsmalmen uppfodrades till vinden, lagrades och portionerades sedan ut till reningskistorna genom cirkulära hål i bjälklaget. På 1930-talet höjdes den västra delen av byggnaden och byggnaden fick den exteriör som fortfarande är bevarad. Hela byggnaden användes nu för rening av gas.

De små gallerförsedda gluggarna i markhöjd murades igen när funktionen ändrades från regeneration till rening.

1 Teglet skiljer sig något lite mellan de olika påbyggnadsetapperna.
2 Ritning från första påbyggnadsetappen 1915. Källa: SSA
3 Fotografi taget från byggnadsställningen på Gasklocka 1 runt 1892. Källa: SSA
4 Regenerationshuset före ombyggnad, troligen runt 1914. Källa: SSM
5 Tvärsektion genom byggnaden 1915. Källa: SSA

9 Regenerationshus

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Grundläggning av sten. Bärande tegelmurverk i ytterväggar med kompletterande pelarstomme av nitade stål balkar. Mellanbjälklag av betong på kraftiga stål balkar av fackverkskonstruktion. Betongen gjuten på olika sätt vid utbyggnadsetapperna. Östra delens betong är i sämre kondition. Entresolbjälklag av bräder på stål balkar löper längs med fasaderna. Takkonstruktion av klena stål balkar som vilar på flera rader stål pelare. Tak av papp på spontade bräder. Tilläggsisolerat på insidan.

Exteriör

Regenerationshuset är en av gasverkets största byggnader i tre våningar, centralt placerad i gasverks kvarteren. Byggnaden har ett konsekvent genomfört fasadmotiv med parställda rundbågiga fönster i synlig röd tegelmur utan de för området typiska listdekorationer av engoberat tegel. Synliga, men ej markanta spår från de olika utbyggnadsetapperna, finns i fasaderna. Murfogen är tryckt och genomfärgad i rött. Sockel av granit i olika behugning, nedifrån pikhugning, nubbssten och krysshugning överst. Inslag av gotländsk kalksten ovan sockel och i solbänkar. Murhål för fönster och portar har den för gasverket karaktäristiska rundningen. Fönstren är av flera olika fabriker och omväxlande av gjutjärn och valsat stål. En ursprunglig körport av trä med dekorativ beslagning finns på norra fasaden och en liknande gångport på östra fasaden. Övriga portar åt öster och väster av senare typ, mot öster även förstörade öppningar i betongomfattningar. Taket är täckt med röd papp, medan krossverkets uppbyggnad har gråmålad träpanel och mörka blindfönster. Öppna ventilationshuvor för självdrag. Invändig takavvattning.

Interiör

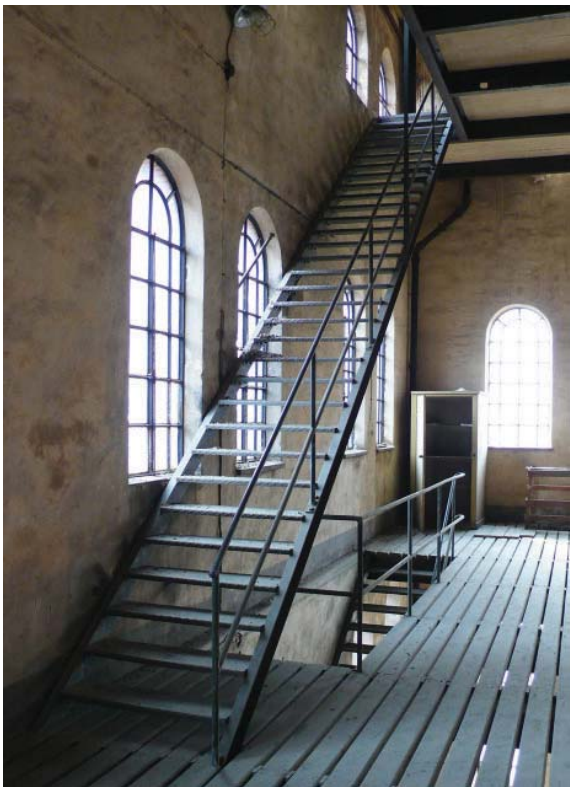
Byggnaden består av en enda stor hall med entresolbjälklag längs med fasaderna, samt en rymlig vindsvåning i ett enda rum. I västra delen av hallen finns en inplåttad anläggning för tillverkning av gasol. Stålpelare med nedre delen betongomgjuten bär upp fackverksbjälklaget, entresol, traversbana och tak. Golv av betong och putsade och gult avfärgade väggar. Utformningen av bjälklag, pelare och detaljer från de olika byggnadsetapperna skiljer sig åt något lite. Så är t.ex. fönsterbänkarna delvis av betong, delvis av gjutjärn och pelarnas betongsocklar av olika form. Entresolen och vindsvåningen nås från två stältrappor i öster

och söder. Mellanbjälklaget har runda öppningar, åtta vid varje reningskista, som täcks med plåtlock uppe på vinden. På vinden finns stora brädklädda ventilationschakt för självdrag, som slutar i öppna ventilationshuvor på taket. I nordöstra änden finns resterna av ett kross- och uppfodringsverk med en entresol samt ett manöverrum.

- 6 Entresolen löper längs med ytterväggarna.
- 7 Vindsvåningen med sin lanternin och ventilationsschakt.
- 8 Stältrappor löper mellan våningarna.
- 9 Fasad mot reningshuset (8) bär många spår efter tidigare verksamheter.
- 10 Den fantastiska rymden har uppkommit när reningskistorna har försvunnit.
- 11 I nordvästra hörnet löper rör från gasolanläggningen.
- 12 Byggnaden har genom sina påbyggnader fått ett alldeles eget, närmast klassicerande, uttryck.

7

8

9

10

11

12

9 Regenerationshus

Stockholms stads klassificering

Blå Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör Särskilt kulturhistoriskt värde

Produktionsteknisk utrustning

- Särskilt kulturhistoriskt värde Manöverbord, travers med bana
- Kulturhistoriskt värde Kross- och uppforderingsverk

Regenerationshuset har kulturhistorisk betydelse för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Reningshuset är ett välbevarat arkitektur-, byggnads-, samhälls-, byggnadsteknik- och teknikhistoriskt dokument. Det har upplevelsevärden; en interiör med betydande rumsliga kvaliteter, ytskikt och byggnadsdetaljer. Byggnadens yttre är miljöskapande genom att den längs långsidorna bildar gaturum och torgrum mot östra gaveln. Regenerationshuset har byggts på i etapper vilket dels visar på gasproduktionens tekniska förändringar, dels att Bobergs arkitektoniska anslag levde vidare ända in på 1930-talet. Efter påbyggnader speglar byggnaden den del av produktionslinjen där gasen renades.

Byggnadens exteriör utgör en del av gasverksbebyggelsens enhetliga tegelarkitektur.

13

I interiören finns rum med exceptionella dagsljusförhållanden - hall för reningskistor och vind. Stomme och takkonstruktion är av särskilt intresse. Bland den produktionstekniska utrustningen märks manöverbord för reningskistor vilket är en unik industrihistorisk artefakt. Travers och bana har en uttrycksfull utformning av stålfackverk som är integrerat med pelarstomme och fackverk som bär bjälklaget i vilket cirkulära öppningar mellan våningarna formats.

Känslighet/tålighet

Exteriör Hög känslighet

Interiör Hög känslighet

Produktionsteknisk utrustning

- Hög känslighet Manöverbord, travers med bana
- Tålig Kross- och uppforderingsverk

Exteriört är utgångspunkten att byggnaden tas tillvara genom att befintlig byggnadsvolym, utformning och detaljering bibehålls. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde kan utföras.

Interiört gäller att rummets, murarnas och takets arkitektoniska kvaliteter respekteras: detsamma gäller vinden. Ytor, material och detaljer bevaras och restaureras. Vid tillägg i dessa rum är det av största vikt att ta tillvara rumsligheten och bevara ljusföringen från fönster och lanternin. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde kan utföras.

För den produktionstekniska utrustningen föreslås att travers och traversbana av fackverk samt manöverbord integreras i ny interiör helhet. Vid en ombyggnad är det möjligt att förhålla sig friare till kross- och uppforderingsverket, som teknisk rest.

14

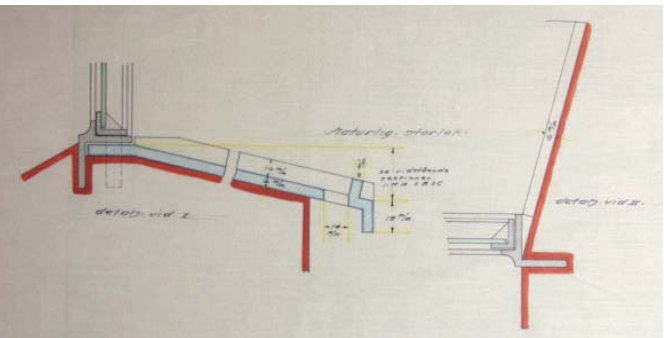
15

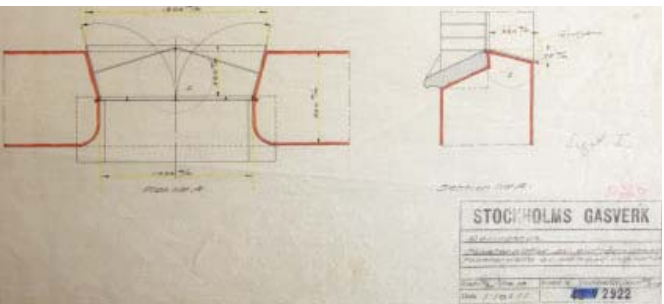
16

17

18

19

20

- 13-14 Rester av kross- och uppforderingsverket på vinden.
- 15 Traversbanan i stora hallen.
- 16 Manöverbordet ger en grafisk bild av reningsprocessen.
- 17 Ovanför varje reningskista fanns åtta hål upp mot vinden.
- 18-19 Detaljrutningar på fönsterbänkar i järn och betong från 1915. Källa: SSA
- 20 Gjutjärnsdetaljerna är ofta märkta med tillverkarens namn.
- 21 Den kraftiga fackverkskonstruktionen bär upp vindsbjälklaget av betong. På betongen syns utfällningar av cyanid.
- 22 Även på byggnadens utsida syns spår efter avgående kemikalier, här missfärgat tegel.

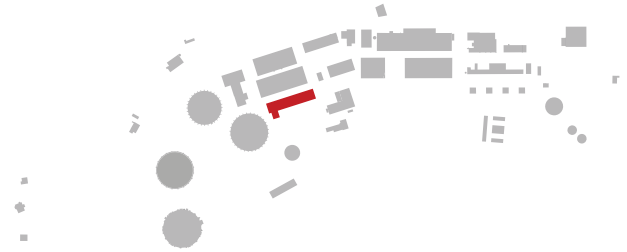

21

22

10 Reningshus

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Byggnaden är ritad av Hjalmar Westerlund, uppfördes 1906 -10 och tillhör därmed den andra utbyggnadsfasen. Byggnaden uppfördes i två våningar samt vind med lanternin. Den ursprungliga planformen är till skillnad från hus 8 och 9 delad i tre med den större salen för reningskistor mitt i huset vars fönstersättning är grupperad med rundbågiga gjutjärnsfönster i par eller i grupper om tre. Mot gavlarna förlades mindre enheter med andra funktioner i vars fasader det avvikande innehållet redovisas genom högre, stickbågigt välvda fönster.

Gestaltningen inordnar sig i det formspråk Westerlund använde sig av för övriga murade byggnader från den första utbyggnadsfasen – hus 13 och 22. Byggnaden försågs med ett papptäckt sadeltak med takfot av trä och en smal lanternin över vinden. Sockeln höggs av granit med olika bearbetning. Ovanför sockeln murades ett band av kalksten: även solbänkarna höggs av kalksten. Fasader byggdes som bärande tegelmurverk i synligt rött tegel med band och dekorationer av engoberat tegel samt trappgavlar åt väster och öster. Byggnaden försågs med individuellt utformade, rundbågiga träportar med dekorativt smide. Porten i östra gaveln nåddes via en hög fritrappa av granit med dekorativt utformat smide.

Ursprunglig funktion

Reningshus 10 hade troligen en kortvarig funktion som reningshus exklusivt för vattengasverket (hus 22). Vattengasen krävde ett separat system liknande det för kolgasproduktionen men med färre produktionsled. Därför rymde huset även pumpstation och mätare d.v.s samma utrustning, fast i mindre skala, som för kolgasens del rymdes i pump- och mätarhuset (7). Invid hus 10 fanns en mindre gasklocka som endast rymde vattengas.

Förändringar

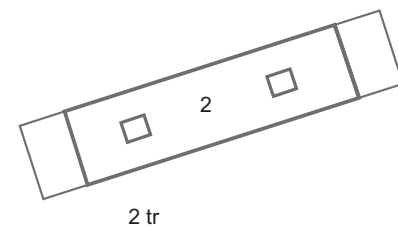
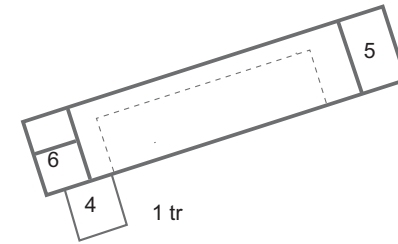
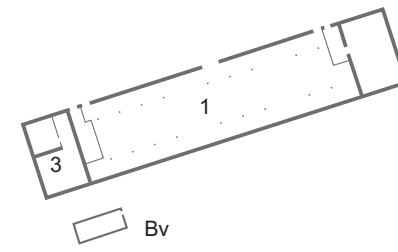
Successivt, med början omkring 1912, ändrades vattengasproduktionen varvid rening och mellanlagring i stället skedde i direkt anslutning till vattengasverket. Reningshus 10 kom från och med nu att, i likhet med reningshus 8, användes för rening av kolgas före distribution ut i nätet. Mätarna i byggnadens östra del behövdes inte längre och denna del inreddes 1914 till laboratorium vilket byggdes om. Ny entréport förlades åt norr och gavelfönstren ersattes med större fönster med raka betongvalv. Laboratoriet utvidgades också genom att en putsad vinkeltillbyggnad uppfördes 1937.

Gasen pumpades från det kaklade pumprummet i öster och drevs genom massor av myrsmalm i reningskistor som stod på stålpelare mitt i reningshusets stora hall. Kistorna handhades från ett galleribjälklag som löpte kring kistorna. Myrsmalmen lyftes upp till vinden med hjälp av ett uppfordringsverk, mellanlagrades och portionerades ut till de olika reningslistorna genom cirkulära hål i bjälklaget.

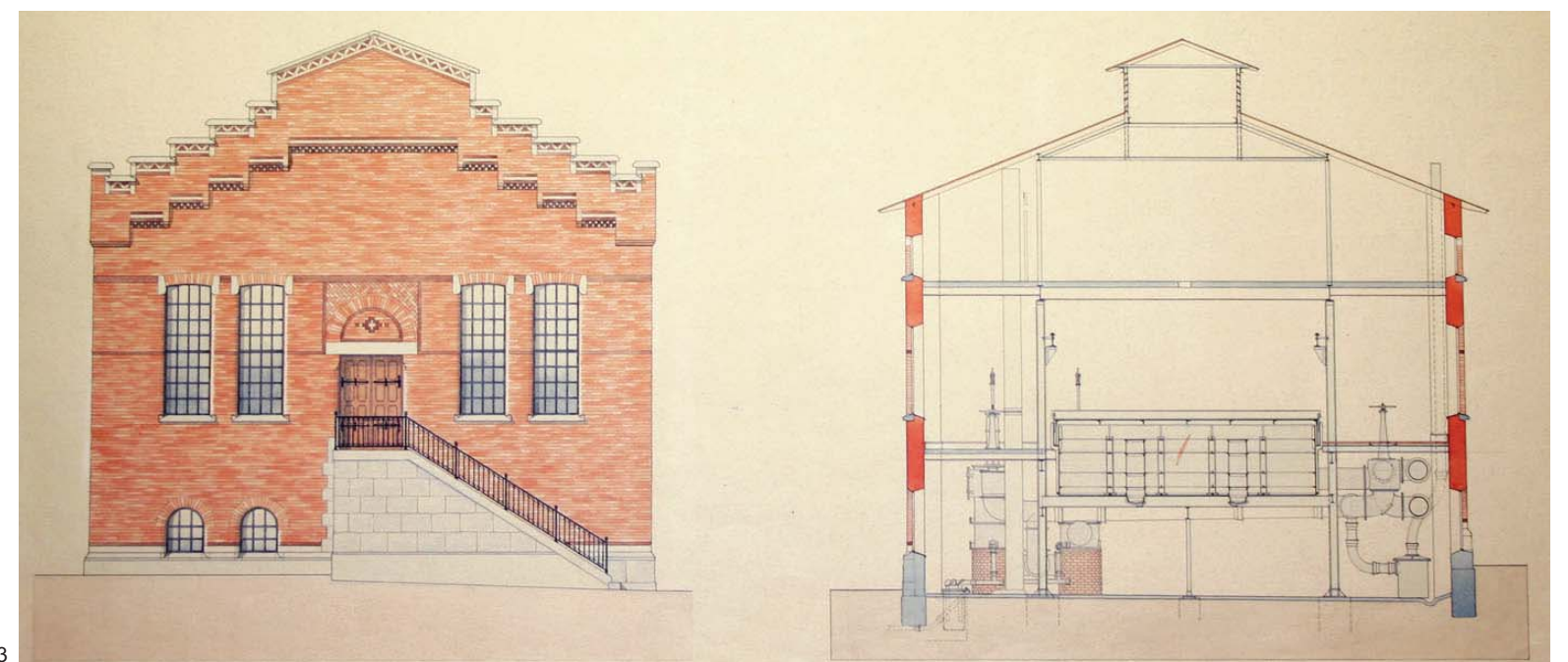
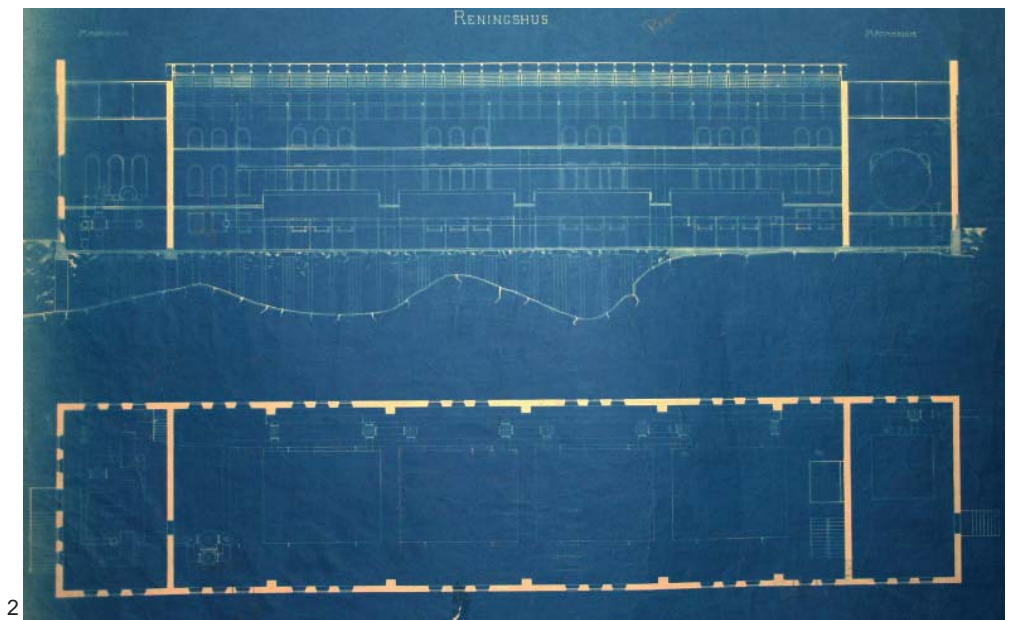
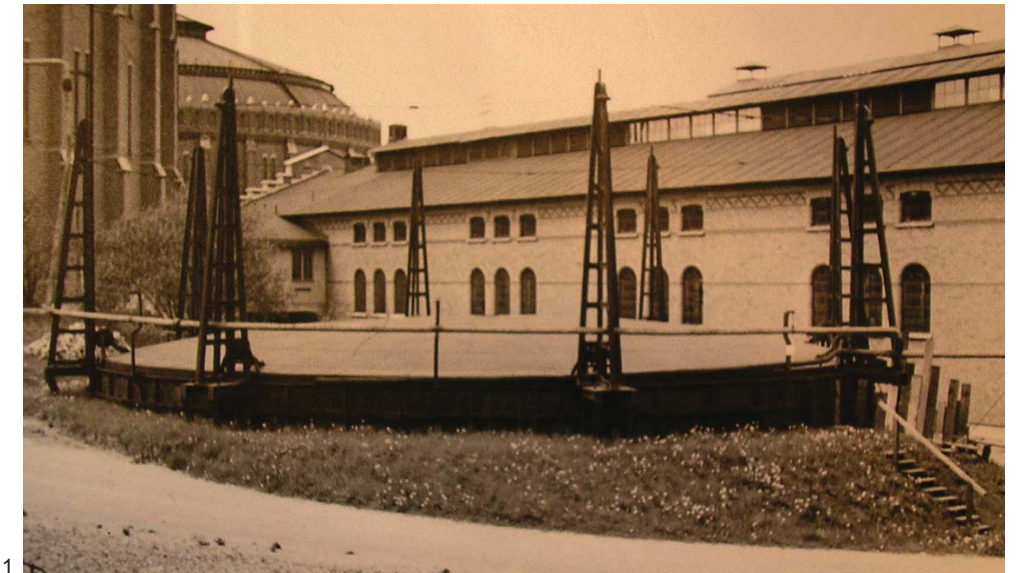
Så sent som på 1950-talet modifierades reningsanläggningen men samma princip för rening av gas tillämpades ända fram till kolgasens avveckling.

En sentida större port har tagits upp i norra fasaden mot gränden.

Interiört har delar av gallerierna avlägsnats och delar av den nitade stålstommen har förstärkts med stålbalkar i avvikande kulör och dimension.

- 1 Reningshus 10 med den lilla gasklockan i förgrunden. Fotografi u.å., troligen runt 1926. Källa: SSA.
- 2 Blåkopier med längssektion och plan är mycket informativ. Till vänster syns maskinrummet med gaspumparna, i mittpartiet reningskistorna och till höger mätarhuset med en stor stationsmätare. En del av byggnaden ligger på berg och resten av byggnaden är pålad till berg. Källa: SSA.
- 3 Östra fasaden med ingång till maskinrummet och tvärsektion genom reningshallen. Källa: SSA

10 Reningshus

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Grundläggning av sten eller betong. Byggnadens östra del är grundlagd på berg medan västra delen har pålad grundläggning på vilken såväl yttermurar, hjärtväggar som ståpelare vilar på. Bärande tegelmurverk i ytterväggar med kompletterande pelarstomme av nitade stålbalkar, bildande tre skepp. Bjälklag till vind och mellanbjälklag åt väster i form av flacka betongvalv mellan I-balkar. Entresolbjälklag med plank på stålbalkar löper längs den stora salens ytterväggar. Takkonstruktion av nitat fackverk av stål som vilar på rader av ståpelare. Taket i övrigt är av trä - sparrar och lanterninens stomme.

Exteriör

Reningshuset ingår i den ensamble om tre reningshus som är centralt placerade på gasverksområdet. Byggnaden har två våningar samt vind över den stora salen. Tegelfasaderna har ett varierat uttryck dels p.g.a. av att flera fönster och porttyper ursprungligen användes: dels som en följd av ändringar bl.a. tillbyggnaden åt sydväst. Murfogen är tryckt och genomfärgad i rött. Murhål för fönster och portar har den för gasverket karaktäristiska rundningen utom åt väster där fönstersättning och utformning ändrats. Fönstren är av flera olika fabrikat och omväxlande av gjutjärn och valsat stål. En ursprunglig körport av trä med dekorativ beslagning finns på norra fasaden och en liknande gångport på östra fasaden. Fyra ursprungliga träportar finns åt norr och åt öster. Två senare tillkomna portar finns åt norr, den till laboratoriet åt väster har funktionalistisk utformning i ädelträ. Taket är täckt med röd papp.

Interiör

Interiören består dels av en stor sal (1) med entresolbjälklag längs med ytterväggarna och en vind (2) däröver. Rummet är genom ståpelarna indelat i tre skepp: i mittskeppet löper en traversbana. Våningsplanen förbinds av konstfullt formade gjutjärnstrappor. Golv av betong samt putsade och gult avfärgade väggar. I väster finns en byggnadsdel i två våningar (3, 6) med ett mindre planmått. Byggnadsdelen är tillbyggd åt söder (4). Båda delarna rymmer en f.d. laboratorieinredning. Interiören är en blandning av ursprungliga inredningsdetaljer och 1937 års tillägg. Karaktäristiska delar är den funktionalistiska hallen och trappan och det ursprungliga, höga rummet som kröns av

ett paviljongformat tak klätt med pärlspontpanel. I öster finns en arkitektonisk pendang till laboratoriet i form av det höga f.d. pumprummet (5) med paviljongformat innertak.

I vindsbjälklaget finns rader av runda öppningar som täcks med plåtlock. På vinden finns brädklädda ventilationsschakt för självdrag, som ansluter till öppna ventilationshuvar på taket. Stålkonstruktionen är mörkt målad, undertaket av träpanel är omålat och tegelfasaderna oputsade.

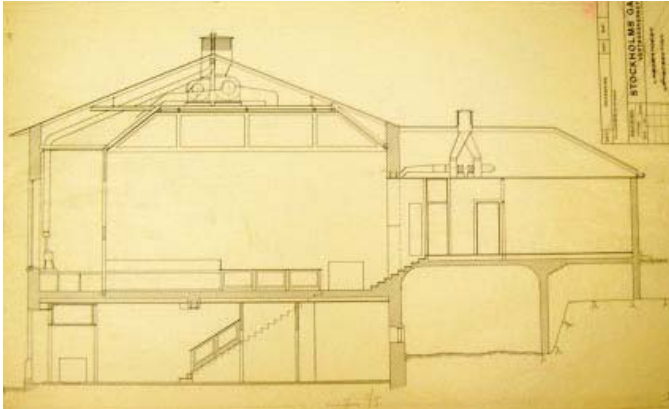

4

- 4 Östra fasaden.
- 5 Interiör av rum åt öster (5), ursprungligen mätarhus.
- 6 Sektion av laboratoriet åt väster. Om- och tillbyggnad 1937. Källa: SSA
- 7 Västra gaveln byggdes om 1937. Dess fönsteröppningar har alla raka betongöverligger och fönster av trä. Till höger skymtar den gulputsade tillbyggnaden.
- 8 Laboratoriet idag.
- 9 Byggnaden har både stickbågiga och rundbågiga fönsteröppningar.
- 10 Trappa upp till entresolen.
- 11 Vindsvåningen
- 12 Reningshallen med spår av föroreningar i betongbjälklaget.

5

6

7

8

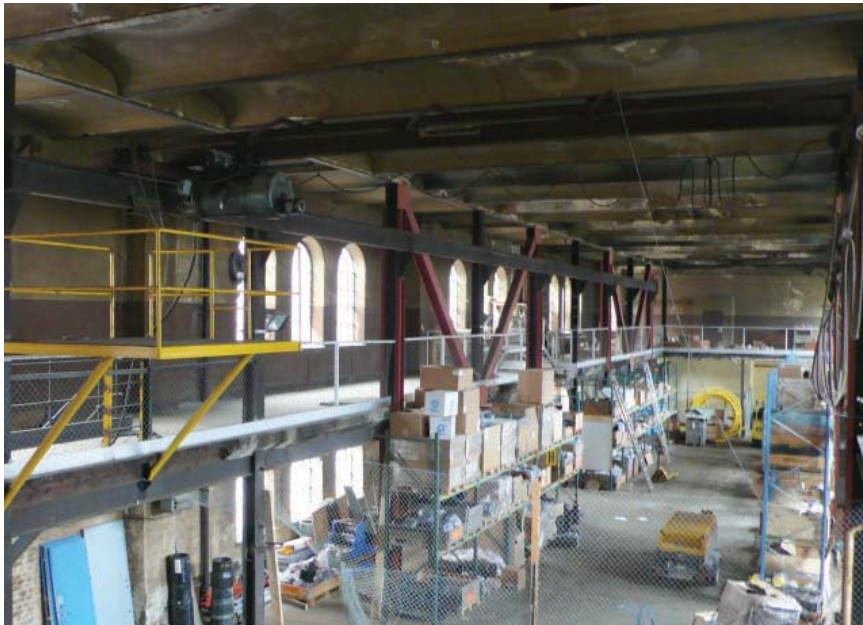
9

10

11

12

Stockholms stads klassificering

Blå Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör Särskilt kulturhistoriskt värde

- Produktionsteknisk utrustning
- Särskilt kulturhistoriskt värde Traversbana, öppningar i bjälklag
 - Kulturhistoriskt värde Kross- och uppfordringsverk

Reningshuset har kulturhistorisk värde för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat arkitekturhistoriskt, byggnadshistoriskt och samhällshistoriskt dokument. Den har därtill upplevelsevärden; stora inre rumsligheter och ett yttre som skapar både gatuum och torgrum. Byggnaden berättar genom sin patina och bevarade planlösning, material och viss utrustning på ett pedagogiskt vis om byggnadens användning.

Byggnadens exteriör har en anspråksfull utformning tillhörande pionjärtidens andra utbyggnadsfas och utgör en del av gasverksbebyggelsens enhetliga tegelarkitektur. Autenticitetsgraden är hög till stora delar. Byggnaden speglar den del av produktionslinjen där gasen renades.

Ursprungliga interiörer och stomme i reningshall och på vind har stora rumsliga värden. Stomme, takkonstruktion, trappor och ytskikt/material har ett högt kulturhistoriskt värde.

Den bevarade produktionstekniska utrustningen har ett pedagogiskt värde. Traversbanan är integrerad med pelarstommen och ger byggnaden en tydlig industriell karaktär. På vinden i nordost (2) finns resterna av ett uppfordringsverk med maskinrum som visar hur byggnaden användes. I bjälklaget mellan vinden (2) och den sal (1) där reningskistorna stod finns cirkulära öppningar med lucka, genom vilka reningsmassorna skyfflades ned.

Känslighet/tålighet

Exteriör Hög känslighet

Interiör Hög känslighet Sal och vind (1 och 2)

Känslig Byggnadsdel i väster (3, 6) Byggnadsdel i öster (5)

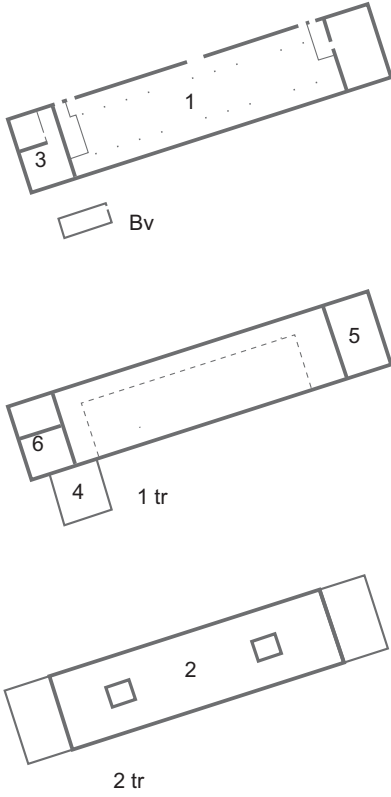
Tålig Byggnadsdel i väster och tillbyggnad (3, 4)

- Produktionsteknisk utrustning
- Känslig Traversbana, öppningar i bjälklag
 - Tålig Kross- och uppfordringsverk

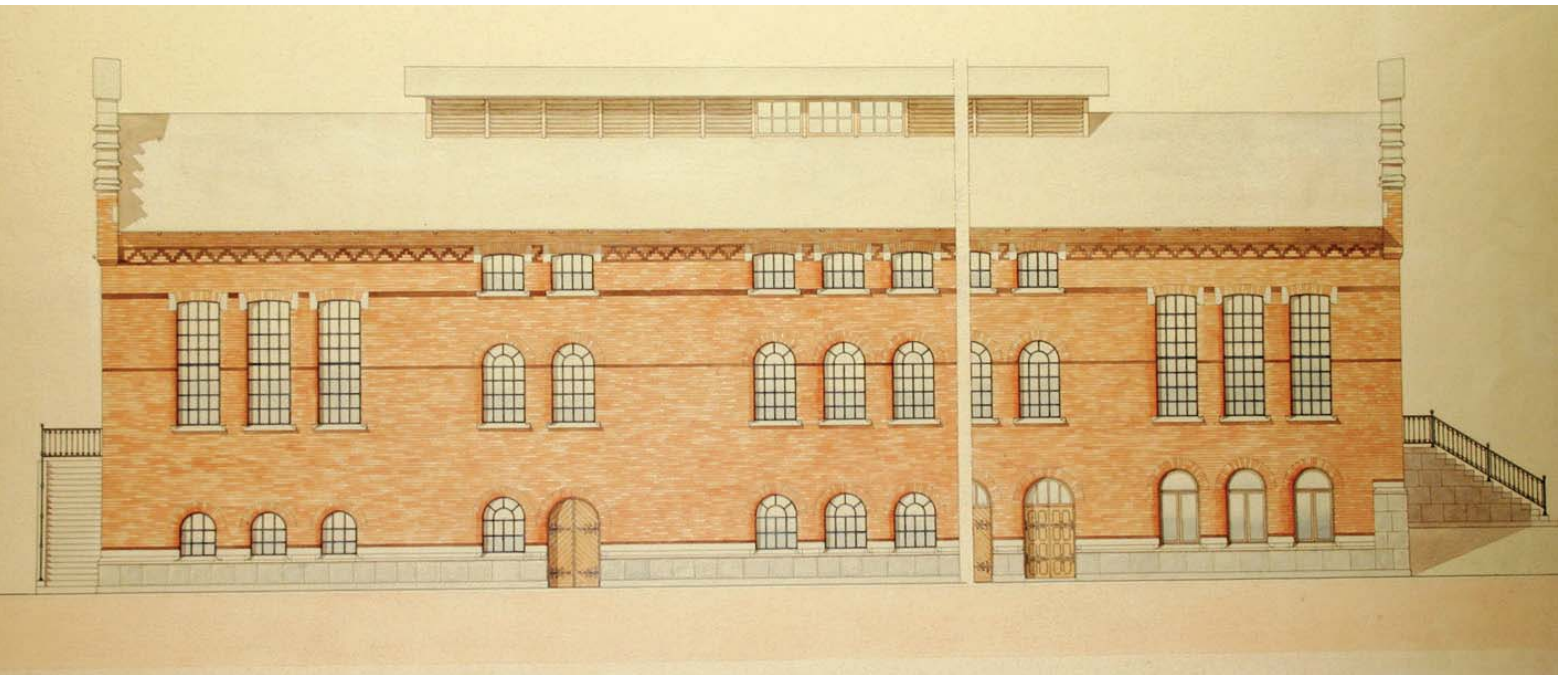
Byggnadens exteriör är känslig för förändring. Utgångspunkten bör vara att byggnaden restaureras och att befintlig utformning bibehålls. Åtgärder som återskapar en förlorad historisk arkitektonisk kvalitet bör utföras. Avvikande sentida ändringar och tillägg, t.ex. portöppningar, kan vid behov göras om och ges en genomtänkt samtida gestaltning.

Delar av interiören har förändrats avsevärt medan större delen håller en hög grad av autenticitet - reningshall (1), vind (2) och f.d. mätarhus (5). Interiören i sal och vind (1, 2) är känslig så till vida att det vid tillägg i rummet är av största vikt att ta tillvara rumsligheten, bevara ljusföringen från fönster och lanternin samt bevarara materialverkan. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde kan och bör utföras. Byggnadens västra del (3): entréhall, trappa och laboratorium, är känslig till planlösning och olika byggnadsdelar, t.ex. trappa och vindfång, och bör tas tillvara varsamt. I öster (5) är rumsvolymen känslig för förändring. Det rivna bjälklaget bör återskapas för att fritrappan ska mynna på rätt nivå. Tåligt är bottenvåningens mindre rum i väster, sekundära mellanväggar vån. 1 tr. och tillbyggnad (4) och friheten vid ombyggnad stor.

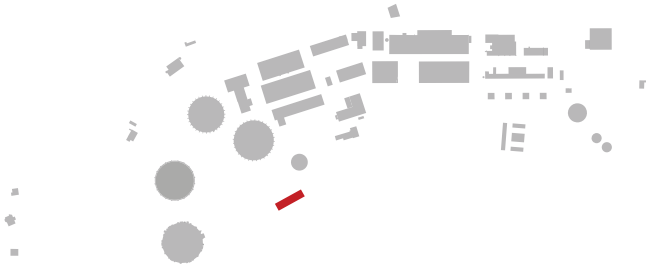
Av produktionsteknisk utrustning är den kompletta traversbanan känslig för förändring och bör integreras i en ny interiör, medan kross- och uppfordringsverket endast är en teknisk rest: varför den vid en ombyggnad är möjligt att förhålla sig friare till.

13 Tegelfasaderna har underhållits väl genom åren. Senare tillkommet tegel är renare och ljusare än omgivande tegel. Båda portarna är ursprungliga.
14 Norra fasaden. Källa: SSA

11 Förrådshus I (museum)

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Förrådshuset tillkom 1909 och ritades av signaturen A.R. på gasverkets ritkontor. Byggnaden är uppförd i ett plan med vind. Byggnaden har tre entréportar mot norr som nås från enkeltrappor av granit. Fönsteröppningarna är stickbågiga och har fasta gjutjärnsfönster, ofta grupperade. Taket är ett valmat sadeltak med sammanlagt åtta låga, breda takkupor med tre spröjsade fönsterlufter. Sockeln består av granitnubbsten fogad med cementbruk. Väggarna är murade med rött tegel. Fönstren har solbänkar av yxhultskalksten. Taket är belagt med tvåkupigt tegel och har tre ventilationsskorstenar. Takfoten är inbyggd.

Byggnaden bestod ursprungligen av ett långsträckt rum och några rum för tvätt och omklädning vid östra gaveln samt en trappa upp till förrådsvinden.

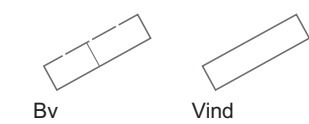
Golven var troligen av trä. Väggarna var putsade med fernissad, eventuellt mörkbetsad, pärlspontpanel i taket.

Ursprunglig funktion

Förrådshuset hade långt fram i tiden sällskap med upp till sex stycken förrådshus av trä strax intill. Genom större hål i innertaket lyftes lagervaror upp till vindsförrådet.

Förändringar

Förrådsgolvet gjordes om i betong med golvbrunnar, möjligen på 1950-talet. Innanfönster i trä har tillkommit. På 1970-talet delades förrådet upp i museum, arkiv och övernattningsrum.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

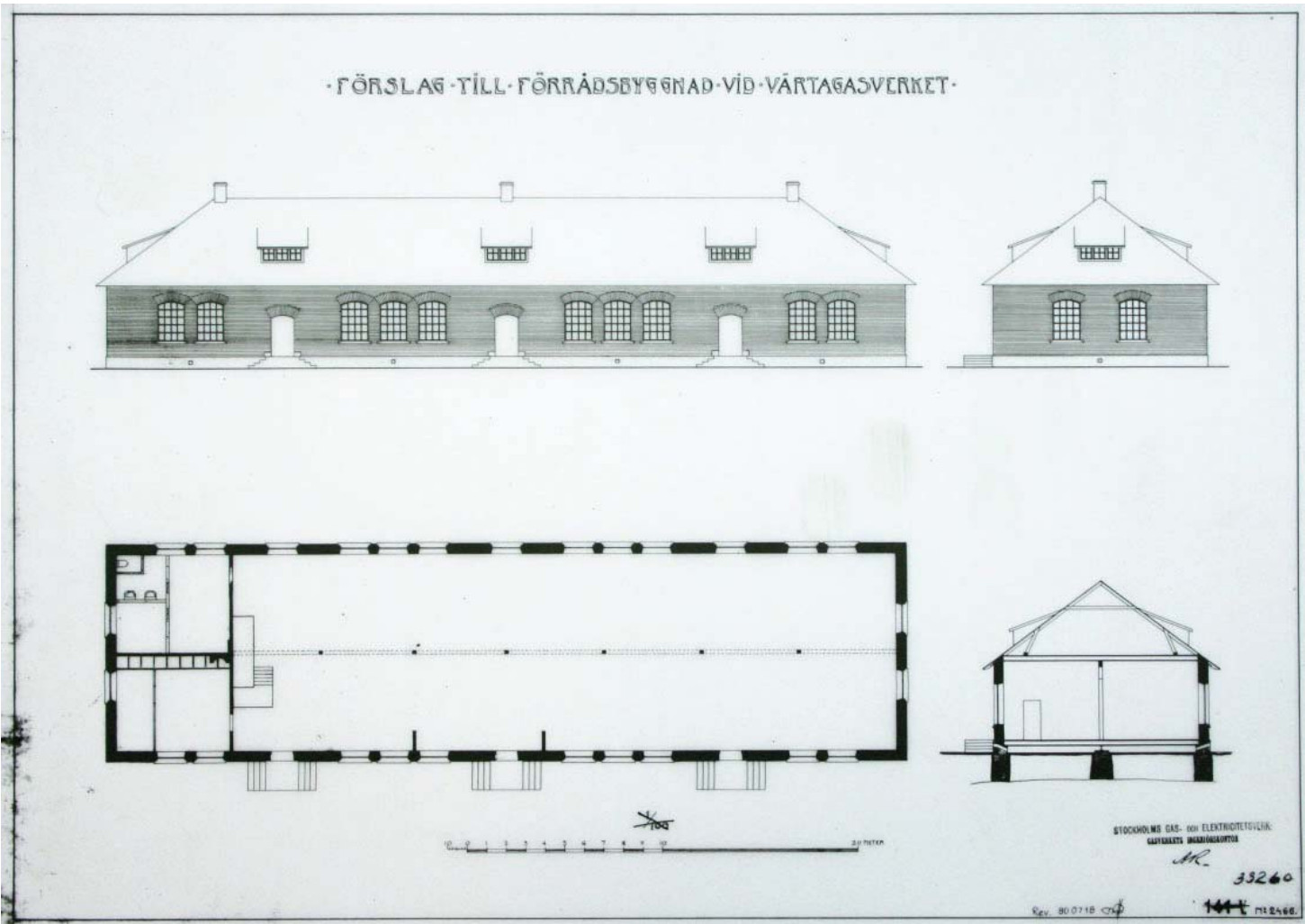
Byggnaden har en grundläggning på betongplintar, bottenbjälklag av armerad betong, övre bjälklag av trä samt takstolar av trä. Ytterväggarna är bärande liksom en central längsgående bärlina med träpelare med snedsträvor.

Exteriör

Fasaderna är välbevarade. Portarna har klätts med skivmaterial, i något fall bytts ut. Klumpiga plåtdetaljer har tillkommit på taket, troligen från 1970-talet. Några vindsfönster har bytts ut mot ospröjsade båggar. Fönster och dörrar är brunmålade. Takfoten är målad i brunrött.

Interiör

Bottenvåningen innehåller en museisal med gråmålat betonggolv och vitmålade putsade väggar och vitmålad takpanel. En enkel lättvägg delar av rummet mot ett arkivrum. I arkivet är lättväggs gipsskivor omålade, väggarna vitmålade liksom taket och betonggolvet grönmålat. Övernattningsdelen längst i öster har enbart sentida material. Delar av en äldre golvlist finns bevarade vid ytterdörren, liksom trappan upp till vinden.

1 Nybyggnadsritning utförd på gasverkets ritningskontor. Källa: SSA
2 Fotografi från 1928. Förrådet längst ner till vänster i bild hade sällskap av sex förrådshus i trä. Källa: SSA.

11 Förrådshus I (museum)

Stockholms stads klassificering

Blå Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör Kulturhistoriskt värde

Produktionsteknisk utrustning Kulturhistoriskt värde

Förrådshuset har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden är bärare av dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat byggnads- och samhällshistoriskt dokument. Förrådshuset har därtill upplevelsevärden i synnerhet i den yttre miljön där det i kombination med med park och anslutande bebyggelse tydligt definierar områdets sydvästra hörn. Förrådsbyggnaden hade ursprungligen en till produktionslinjen understödjande funktion. Kolförrådet och förrådshus I är de enda bevarade förrådsbyggnaderna från kolgastiden.

Exteriört har byggnaden, trots sin relativt blygsamma ursprungsfunktion, hög arkitektonisk verkshöjd och utgör en del av gasverksbebyggelsens enhetliga tegelarkitektur.

Interiört har ursprungliga rumsvolymer och fast inredning bevarats i byggnadens västra och mellersta delar samt på vinden. Museidelens bevarade telfer, med lyftanordning vid porten, är ett karaktäristiskt spår från förrådstiden.

3 Stadsmuséets dokumentation från 1972. Källa: SSM.
4 Fasaddetalj
5 Norra fasaden.
6 Museirummet med telfer som löper runt rummet och ut genom porten.
7 Arkivrummet

Känslighet/tålighet

Exteriör Hög känslighet

Interiör Tålig

Produktionsteknisk utrustning Känslig

Exteriört är utgångspunkten att befintlig byggnadsvolym bibehålls och att byggnadens kulturhistoriska värde tas tillvara. Förändringar för ny användning tillåts i begränsad omfattning.

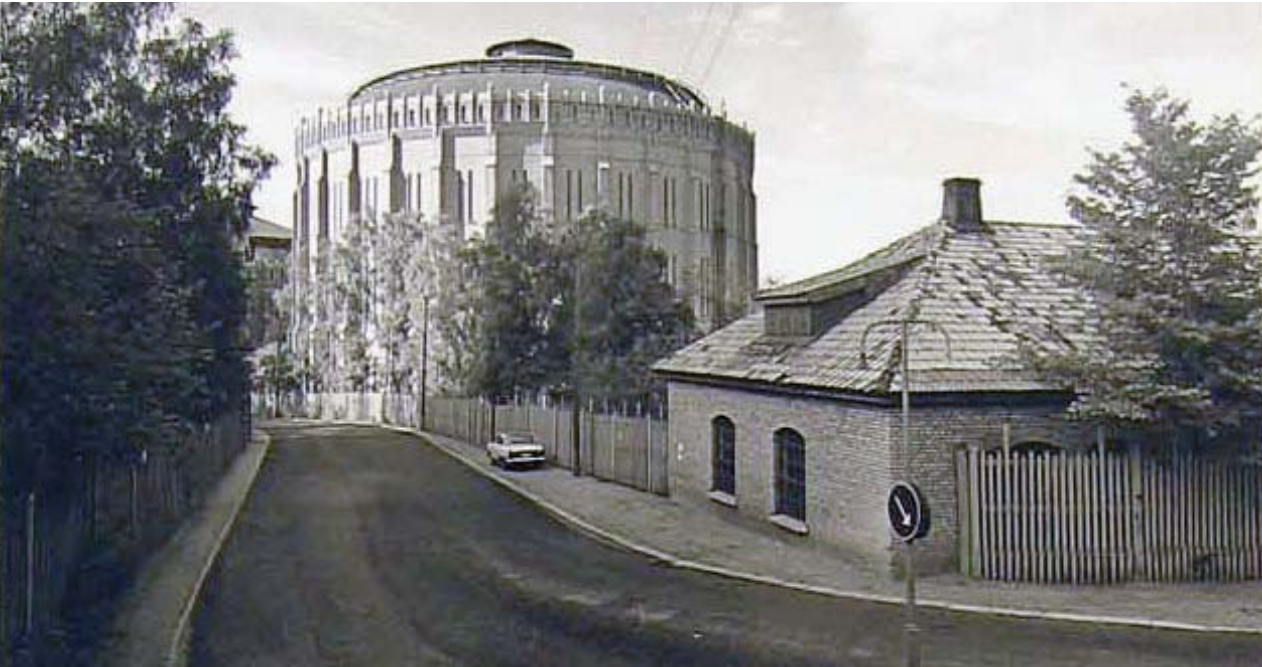
Vid ny användning interiört bör hänsyn tas till rumsvolymen i museidelen med dess telfer.

Av den produktionstekniska utrustningen bör telfern finnas kvar vid ändring och ny användning.

Anknytning till platsen

Förrådsbyggnaden ligger i gasverkstomtens sydvästra hörn. I anslutning till byggnaden fanns flera förrådsbyggnader av trä, en yta som i dag är obebyggd. Byggnadens anknytning till platsen är stark, bl.a. för att förrådsbyggnaden definierar ett hörn och en bebyggelsegräns mot Gasverksvägen och berget söderut.

Gården framför byggnaden har tidigare varit trafikerad eftersom en infart, från Gasverksvägen in till produktionsområdet, passerat mellan förrådsbyggnaderna.

3

4

5

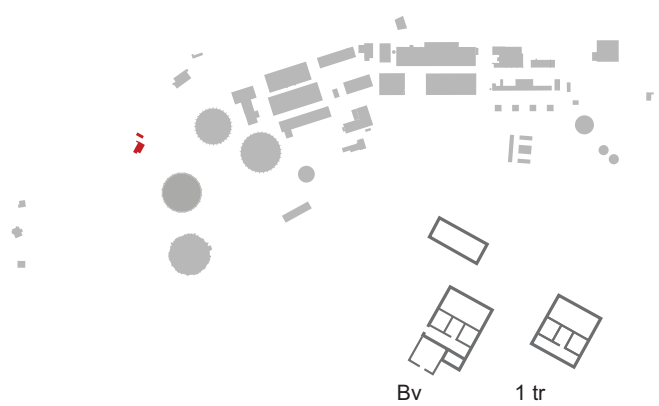

6

7

12 Portvaktshus

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Portvaktshuset tillhör de ursprungliga gasverksbyggnaderna och ritades av Ferdinand Boberg. Det är en byggnad i två våningar med halvt utgrävd källare. Fasaderna har samma materialbehandling som övriga gasverksbyggnader; en rustik granitsockel och röda tegelmurar med inslag av mönstermurning, dekorlistor i gotländsk kalksten och gult och brunt förblendertegel. Fönstren har stickbågar och är påfallande stora, ofta med sex lufter. Ytterdörrarna har fasade ramverk med fyllningar av spontade bräder, ursprungligen fernissade. Byggnaden har ett utkragande sadeltak, likt taken på 1870-80-talens trävillor, med utskurna taktassar och lövsågade vindskivor. Det var ursprungligen täckt med skiffer. Husets skorsten är av dekormurat tegel. Byggnaden hade ursprungligen två entréer, samt en yttre källarnedgång. Utanför portvaktsrummet, en mindre utbyggnad i ett plan, fanns en veranda med sittbänkar. Verandans och portvaktsrummets tak sträckte sig ut till grindarna.

Byggnadens snickerier har samma profilering som de i kontorsbyggnaden, vad gäller golvlister, foderlistor, dörrar samt fönster. Taken har en enkel kälning. Fönstren är av en tidig kopplad typ med rik profilering. Byggnaden värmdes av kaminer, järnspisar och kakelugnar men hade gasljus.

Till portvaktshuset hör en tvättstuga av trä. Dess spontade fasadpanel är lagd i olika riktningar. Många fönster gör rummen ljusa. Fönstren har liknande utformning som i portvaktshuset. Taket är täckt med skiffer och har en tegelskorsten. Byggnaden har varit målad i en eller flera dunkla kulörer.

Ursprunglig funktion

Portvaktshuset innehöll fyra lägenheter om ett rum och kök samt ett portvaktsrum. I källare och på

vinden fanns förråd. Tvättstuga innehöll tvätt- och mangelrum, samt förrådsutrymmen på vinden.

Förändringar

På 1930-40-talet tillkom en envåningsutbyggnad av trä mot väster i verandans ställe. Utbyggnaden innehöll några bostadsrum samt ett rum för koks försäljning. Vid samma tid togs de fyra torrklosetterna på övre plan bort och ersattes med vattenklosetter i båda plan. För att få plats med dessa i husets kärna ändrades trappan till övervåningen. En gaspanna för centralvärme installerades i källaren. Senare har övervåningens lägenheter slagits samman till en och bottenvåningens bakre lägenhet har slagits samman med rummen i utbyggnaden. Bottenvåningens främre lägenhet har använts som arkiv.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Byggnaden har en grundläggning av sten och bärande väggar av tegel. Bjälklaget ovan källaren är s.k. bremervälv. Övriga bjälklag är av trä, liksom takstolarna.

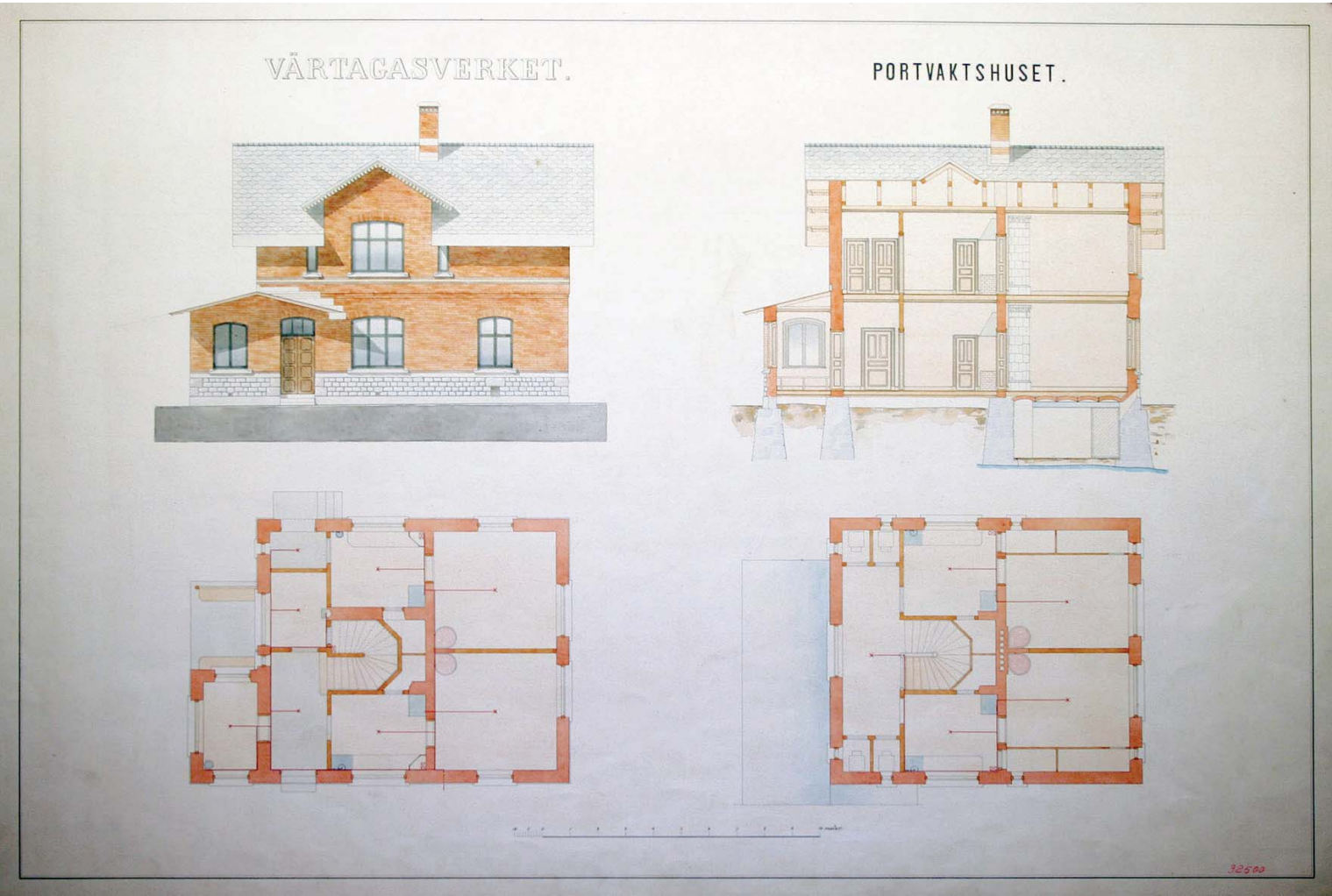
Exteriör

Byggnadens exteriör är relativt oförändrad sedan byggnadstiden. Förutom tillbyggnaden av trä så har en dörröppning tagits upp direkt till portvaktsrummet. Fönstren är ursprungliga, liksom ytterdörrarna (dock beslagen). Taket är belagt med pappshingel och plåt. Fönster och dörrar är brunmålade. Stentrappan på baksidan är ursprunglig, de av betong är från 1930-40-talet.

Tvättstugans fasader är ljukt målade med oljefärg. Dörrarna har påspikade skivor. Taket är fortfarande täckt med skiffer. Vid renovering bör ursprunglig färgsättning undersökas.

Interiör

Planlösningen med fyra lägenheter är välbevarad. Detaljerna i rummen och köken i lägenheterna är välbevarade. Ytskikten och utrustningen är från 1980-talet och framåt. Entréhallen från gatan har kvar synligt kalkstensgolv. Trappan är byggd på 1930-40-talet. Portvaktsrummet är ej åtkomligt för inventering. Främre lägenheten på bottenvåningen har äldre köksinredning från 1930-talet och synliga ursprungliga brädgolv. Bostadsrummet har en kraftig profilerad bröstningslist.

1 Entrén till gasverket runt år 1900. Portvakten poserar utanför sitt rum. Källa: Gasverkets museum.
2 Ursprungsritning till portvaktshuset signerad Boberg. Källa: SSA.

12 Portvaktshus

Stockholms stads klassificering

Blå
Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör
Särskilt kulturhistoriskt värde
Särskilt kulturhistoriskt värde
Tvättstuga

Interiör
Kulturhistoriskt värde
Kulturhistoriskt värde
Tvättstuga

Portvaktshuset och tvättstugebyggnaden har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden är bärare av dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat arkitektur-, byggnads- och samhällshistoriskt dokument. Den har därtill upplevelsevärden i synnerhet i den yttre miljön där byggnad, park och entré till området samspelar till en komposition av avsevärt arkitektoniskt värde. Den omsorgsfullt formade tvättstugebyggnaden bidrar med ytterligare dimension genom att den speglar en socialhistorisk aspekt. Byggnaderna är viktiga delar av ursprungsanläggningen och utgör anslaget till hela området. Byggnaderna representerar en kategori med, till produktionen, understödjande funktioner som starkt bidrar till att komplettera den industriella helheten.

Exteriört har byggnaderna hög arkitektonisk verks-höjd och portvaktshuset utgör en del av gasverks-bebyggelsens enhetliga tegelarkitektur.

Interiört är de ursprungligen enkla lägenheternas planlösning och detaljering välbevarad. Ändringar har skett i allmänna utrymmen.

- 3 Portvaktshuset från trädgården
- 4 Entréhallen mot gatan
- 5 Materialmöten
- 6 Ett av köken har inredning från 1930-talet.
- 7 Portvaktshuset med tillhörande tvättstuga.
- 8 Tvättstugan
- 9 Utsikt från det gamla köket.

Känslighet/tålighet

Exteriör
Hög känslighet
Hög känslighet
Tvättstuga

Interiör
Känslig
Ursprunglig planlösning, ursprungliga befintliga delar samt detaljering
Tålign
Tvättstuga

Exteriört är utgångspunkten att byggnaderna med sina typiska material tas tillvara och att ursprunglig byggnadsvolym bibehålls. I de förändrade delarna kan ytterligare förändringar göras, förändringar som dock anpassas till den befintliga arkitekturen. Åtgärder som återskapar förlorade kvaliteter kan utföras.

Interiört gäller att ursprunglig planlösning och detaljering inte förvanskas vid ombyggnad. Tvättstugans interiör kan omformas för ny användning.

3

7

4

8

5

6

9

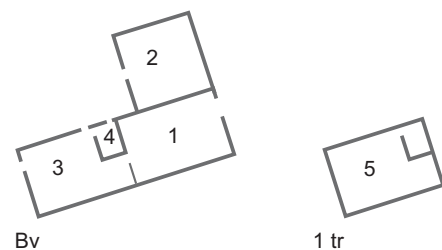
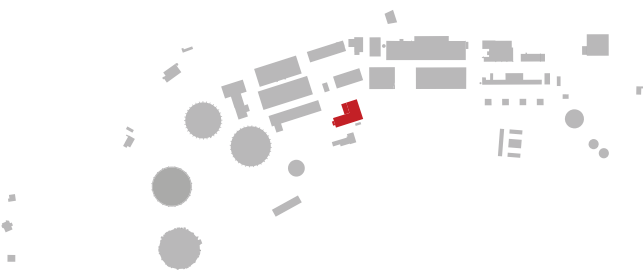
12 Portvaktshus

1-2 Interiörer från en lägenhet på bottenvåningen, ursprungligen på 1 r.o.k. Alla snickerier förutom huvudparten av köksinredningen är välbevarade.
3 Del av lägenhet en trappa upp.
4 Baksidan med den utvändiga källarnedgången.
5 Portvaktshuset är nyuppfört. Tvättstugan är målad i flera kulörer. Källa: Gasverkets museum.
6 Del av lägenhet om 1 r.o.k. på bottenvåningen som använts som arkiv.

13 Verkstadshus II

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Verkstadshuset tillkom 1910 -15 efter ritningar av Hjalmar Westerlund. Arkitekturen följer den mall som vid samma tid tillämpades för vattengasverket (22) och reningshuset (10). Verkstadsbyggnaden gavs på ett motsvarande sätt en gedigen utformning med rättfram enkel planlösning och uppbyggnad. Fasadartikuleringen utgår från en enkel princip om att rundbågiga gjutjärnsfönster grupperats parvis i en tätta långa rader.

Byggnadsvolymen byggdes upp på en rektangulär plan och försågs med enkelt sadeltak. I öster inrymdes en större verkstadshall med travers och dubbel våningshöjd och i väster två våningar med verkstad respektive kontor 1 tr. upp. Trapphuset förlades till byggnadens mitt åt norr.

Ursprunglig funktion

Gasverkets utvidgning ledde till utökade behov av teknisk service av anläggningar och reparation. För ändamålet byggdes verkstadshus II som närmast kan liknas vid en mekanisk verkstad.

Förändringar

Verkstadslokalerna på bottenvåningen är relativt välbevarade avseende såväl utbredning som yt-skikt. Detta gäller även två rum på våningen 1 tr. åt gaveln i väster.

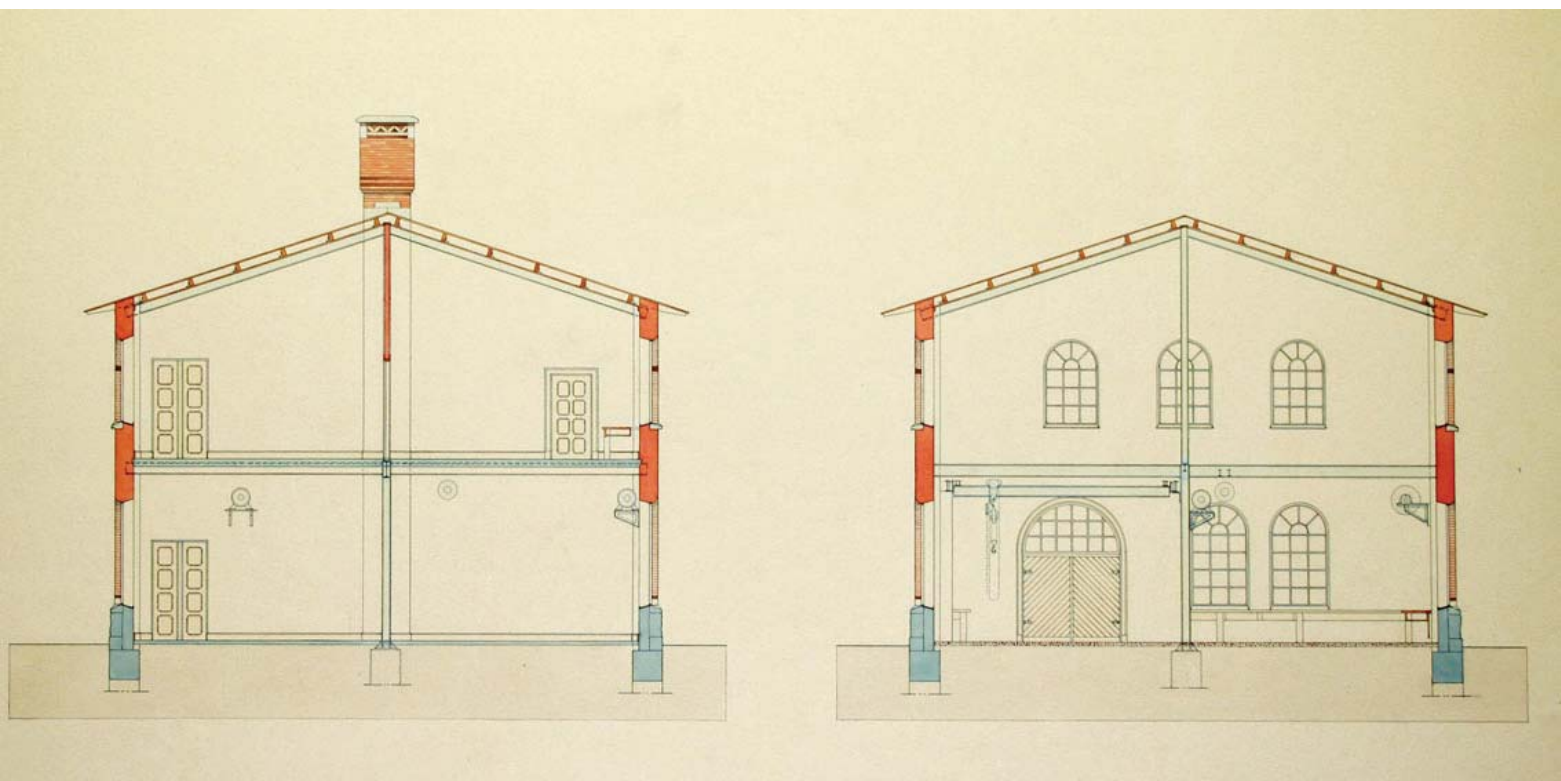
Den största ändringen är den tillbyggnad som på 1940-talet gjordes i vinkel mot den höga verkstadslokalen. Tre stora murhåls togs upp i f.d. fasaden för att förbinda rummen. Tillbyggnaden talar ett modernistiskt formspråk med pusade fasader, flacka takfall och kvadratiska men småspröjsade fönster.

I söder ansluter en gångbrygga till en dörröppning i övervåningens fasad.

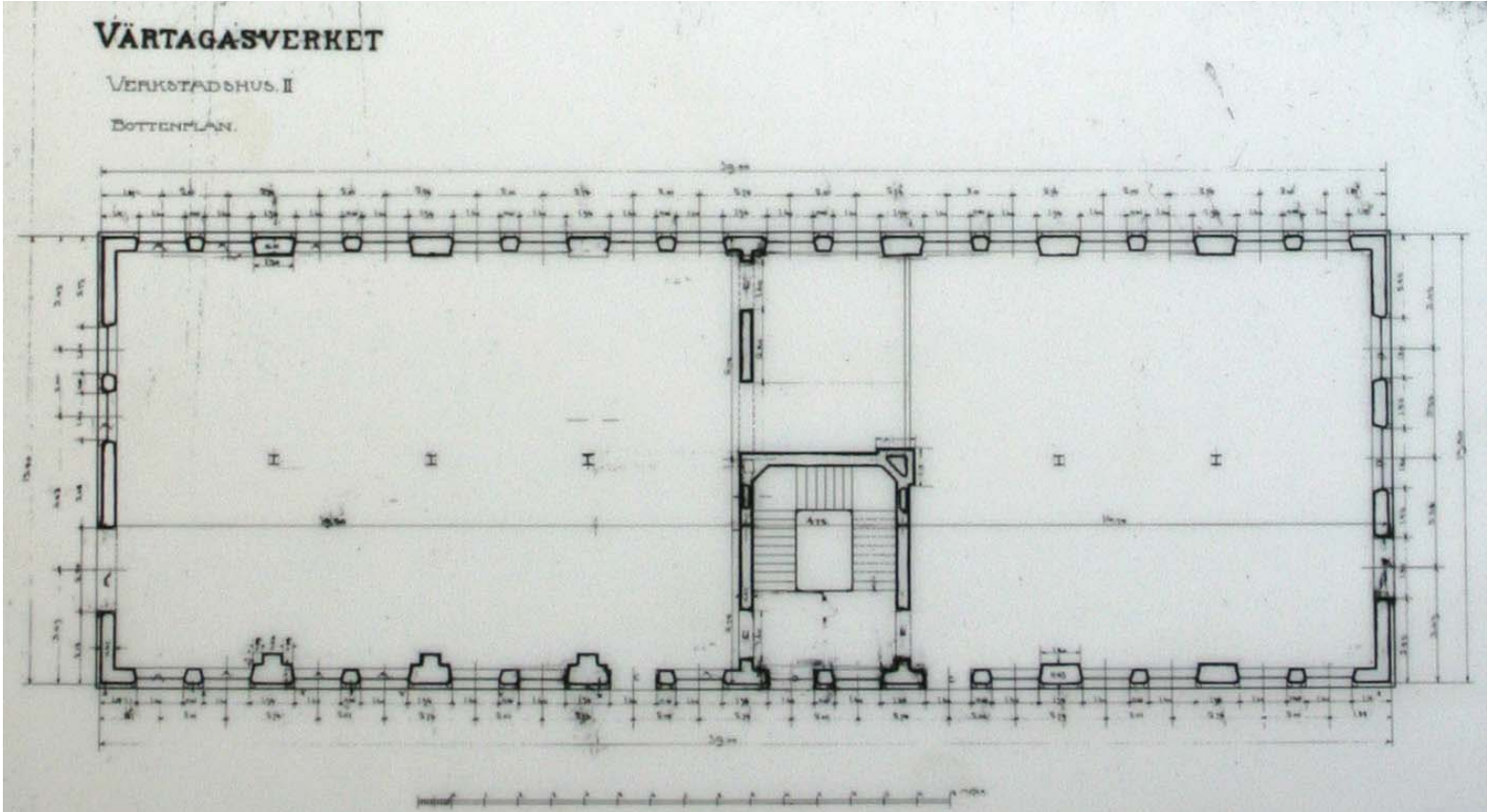
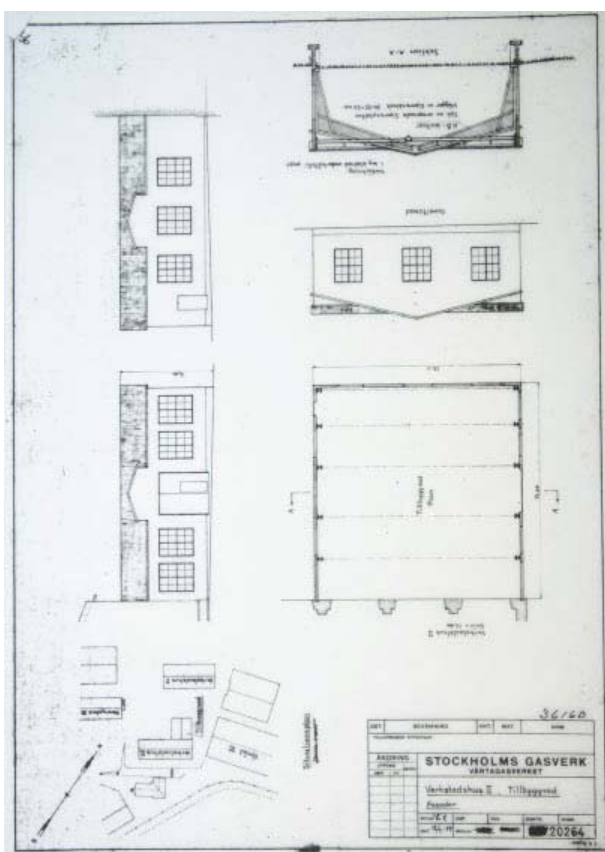
Portöppning i östra gaveln har vidgats och försetts med rakt betongvalv och ny port. En sentida gångport till trapphuset har tillkommit liksom ett anslutande träfönster med avvikande utformning.

Diverse tekniska installationer har gjorts som genomföringar i fönster eller fasad.

Tillbyggnaden har efter dess uppförande försetts med ett skärmtak längs hela fasadens längd.

1 Ritning på tillbyggnaden från 1944. Källa: SSA.
2 Ursprungsritning, tvärsektion. Källa: SSA.
3 Ursprungsritning, bottenplan. Källa: SSA

13 Verkstadshus II

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Grundläggning av betong. Bärande tegelmurverk i ytterväggar och hjärtmurar med kompletterande stålpelarrad mitt i husets längdriktning från vilken anslutits takkonstruktionens sparrar eller stålbalkar. I samma mittaxel finns även två murstockar som ansluter till det likaledes murade trapphuset. Även bjälklaget åt väster består av stålbalkar mellan vilka flacka betongvalv gjutits.

Tillbyggnadens grundläggning är av betong. Pelarstomme vid yttervägg och takkonstruktion utgörs av en serie pelare och takbjälkar eller ”bockar” av trä. På ursprungsritningen kallas de HB-balkar. Ytterväggar och tak är av lättbetong med produktnamnet Siporex.

Exteriör

Verkstadshusets har en enkel byggnadsvolym med en och en halv sten tjocka fasader murade i kryssförband av rött tegel. Murfogen är tryckt och genomfärgad i rött. Fönstersättningen är regelbunden och tät på långfasaderna medan gavlarna har tre fönsteraxlar. Två ursprungliga portar finns dels åt norr, dels åt väster. Sockel av granit, fasadband och solbänkar av kalksten från Yxhult samt fasadband av engoberat tegel dels i anslutning till sockel, dels i bjälklagshöjd, dels i nivå med de rundbågiga fönstrens anfangnivå.

Taket är ett papklätt sadeltak med takfot av trä. De med en ”midja” formade skorstenarna har en dekorativ murning med inslag av engoberat tegel.

Tillbyggnaden innebar att verkstads huset gick från att vara strängt regelbundet till att bli mer varierad. Ett antal fönster i våningen 1 tr. fick byggas om för att ge plats till anslutningen mellan tak och fasad. Den envåninga tillbyggnadens fasader är putsade liksom sockeln. De småspröjsade, kvadratiska träfönstren är symmetriskt placerade. Det flacka taket med en uppbyggnad över porten är papptäckt. Ett sentida skärmtak, i stålkonstruktion, ansluter till tillbyggnaden.

Interiör

Den större verkstadshallen åt öster bevarar sin ursprungliga stora rumsvolym och rymmer träversbana och travers som vilar på murpelarna (1). Golvet är av betong. Väggarna är oputsat tegel som i sen tid emellertid målats. Ursprungligt innertaket av träpanel har i sen tid målats. Takkonstruktion av stålbalkar är exponerad mot rummet. De tre ursprungliga portöppningar i hjärtväggen är läsbara men ändrade.

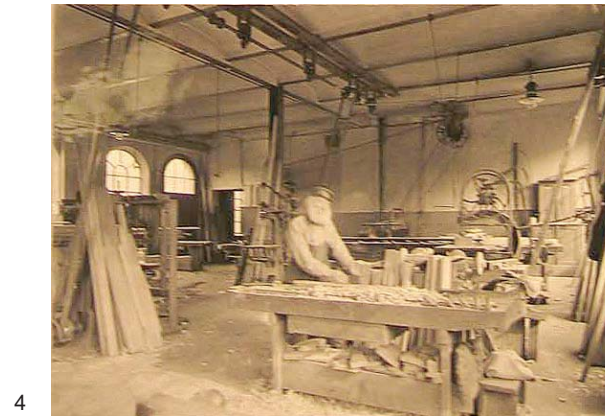
Den verkstadshall som rymmer i tillbyggnaden har kvar ursprunglig utbredning (2). Golvet är av betong. Väggarna är putsade och pelare och takbalkar av trä är exponerade mot rummet. Samtliga ytskikt är målade.

Den mindre verkstadslokalen i bottenvåningen mot väster präglas av de tätt sittande rundbågiga fönstret och taket av bremervalv (3).

Trapphuset är det ursprungliga murat av tegel (4). Murarna är putsade och målade. I trapphuset ger sig det ursprungliga innertaket sig tillkänna i om-målat skick. I trapphusets övre hall finns ett rum i rummet uppbyggt, klätt med pärlspontpanel på en stomme av trä. Rummet rymmer toalett. Ändringar av trapphuset har utförts löpande trappträcket är exempelvis utbytt.

De fem rummen på våningen 1 tr. erbjuder en sammansatt bild (5). Spår från en ombyggnad, troligen 1930 eller 40-tal, finns i form av en entrésol med trappa. Ett rum åter har endast sentida ytskikt och sänkt undertak. De två rummen åt väster erbjuder däremot ursprungliga ytskikt – putsade väggar, panelat innertak, fönsterbänkar av gjutjärn, ursprungliga snickerier etc.

- 4 Snickarverkstaden i västra änden. Foto Gustaf Ankert 1914. Källa: SSM.
5 Samma verkstad idag.
6 Södra fasaden.
7 Övre våningens fönster är något mindre än bottenvåningens.
8 Snickare och timermän i verkstaden 1928. Källa: Gasverkets museum.
9 Entrén till snickarverkstaden

4

5

6

7

13 Verkstadshus II

Stockholms stads klassificering

Blå
Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör
Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör
Kulturhistoriskt värde

Produktionsteknisk utrustning
Kulturhistoriskt värde
Traverser och traversbanor i verkstadshallarna (1, 2).

Verkstadshus II har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Reningshuset är ett välbevarat arkitektur-, byggnads- och samhällshistoriskt dokument. Det har därtill upplevelsevärden; inre rumsligheter med ytskikt och utförande nära ursprunget. Byggnadens yttre är miljöskapande genom att dess fasader mot norr bidrar till att bilda ett torgrum med stor arkitektonisk verkshöjd. Verkstadshuset hör till den andra utbyggnadsfasen och dess funktion i verksamheten var understödjande.

Exteriört har byggnaderna hög arkitektonisk verkshöjd och verkstadshuset utgör en del av gasverksbebyggelsens enhetliga tegelarkitektur.

Interiören erbjuder bevarade hallar med stora rumsliga värden. Planlösningen är välbevarad bortsett från mellanväggar 1 tr. upp.

Känslighet/tålighet

Exteriör
Hög känslighet
Känslig
Vinkeltillbyggnad

Interiör
Känslig

Produktionsteknisk utrustning
Tålig
Traverser och traversbanor (1, 2).

Exteriört är utgångspunkten att byggnaden bibehåller befintlig utformning och att dess kulturhistoriska värde tas tillvara. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde kan utföras. Senare portöppning åt norr och åt öster kan vid behov förses med medvetet gestaltade, moderna partier.

Väl motiverade modifieringar kan göras exteriört på vinkeltillbyggnad. Sentida skärmtak avlägsnas.

Interiört gäller att befintlig planlösning och befintliga verkstadshallar bör tas som utgångspunkt för ombyggnad. Vid tillägg i rum är det av vikt att bevara ljusföringen från fönster. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde, t.ex. rivning av sekundära mellanväggar vån. 1 tr., kan med fördel utföras. Härigenom skulle ursprungliga ytskikt - träpanel i tak, putsade murar, stålstomme, fönsterbänkar av gjutjärn m.m. - göras synligt i interiören.

För den produktionstekniska utrustningen gäller att traverser och traversbanor kan integreras i ny interiör helhet.

10

13

11

14

10 Synlig takkonstruktion.
11 Utbyggnaden mot norr.
12 Fasader mot öster.
13 Ursprunglig träpanel i taket, övre plan.
14 Verkstadshallen i öster.
15 Samma hall, förstora port.

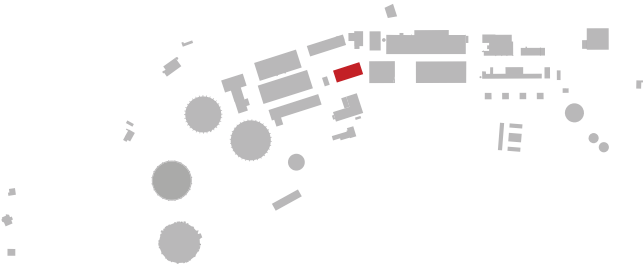

12

15

14 Verkstadshus I

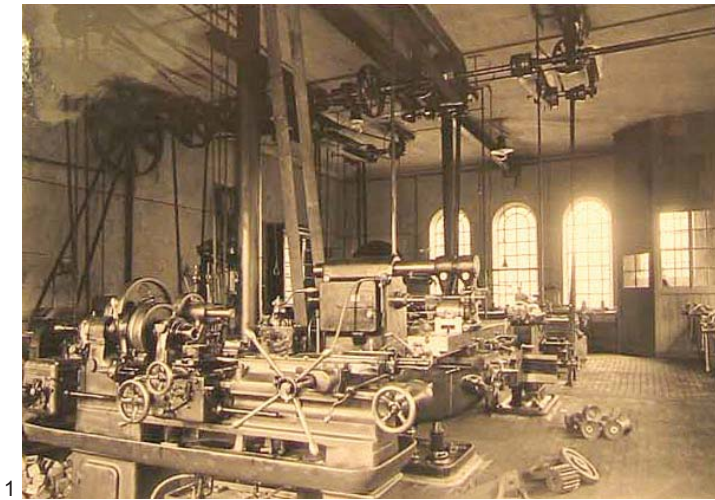
Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

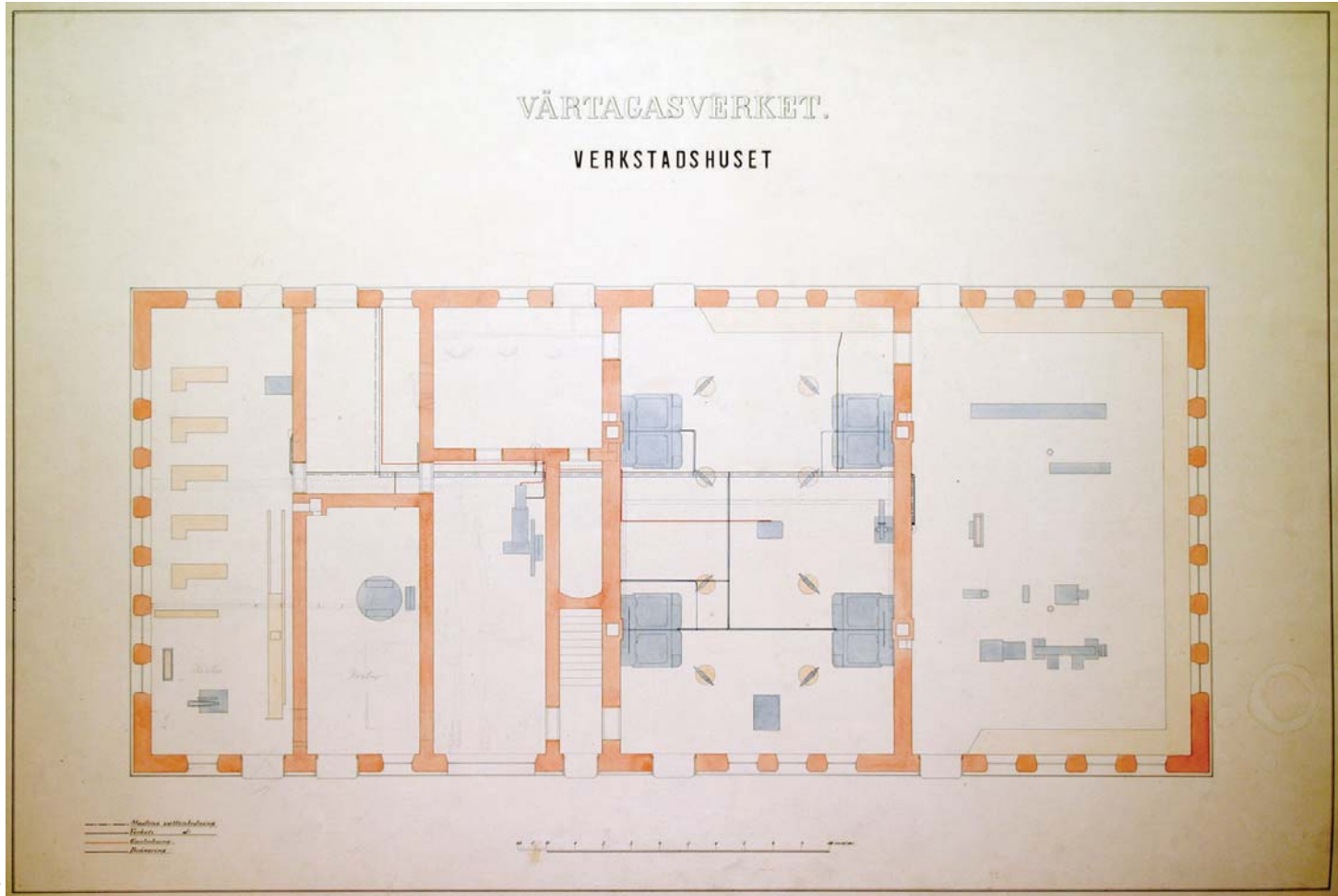
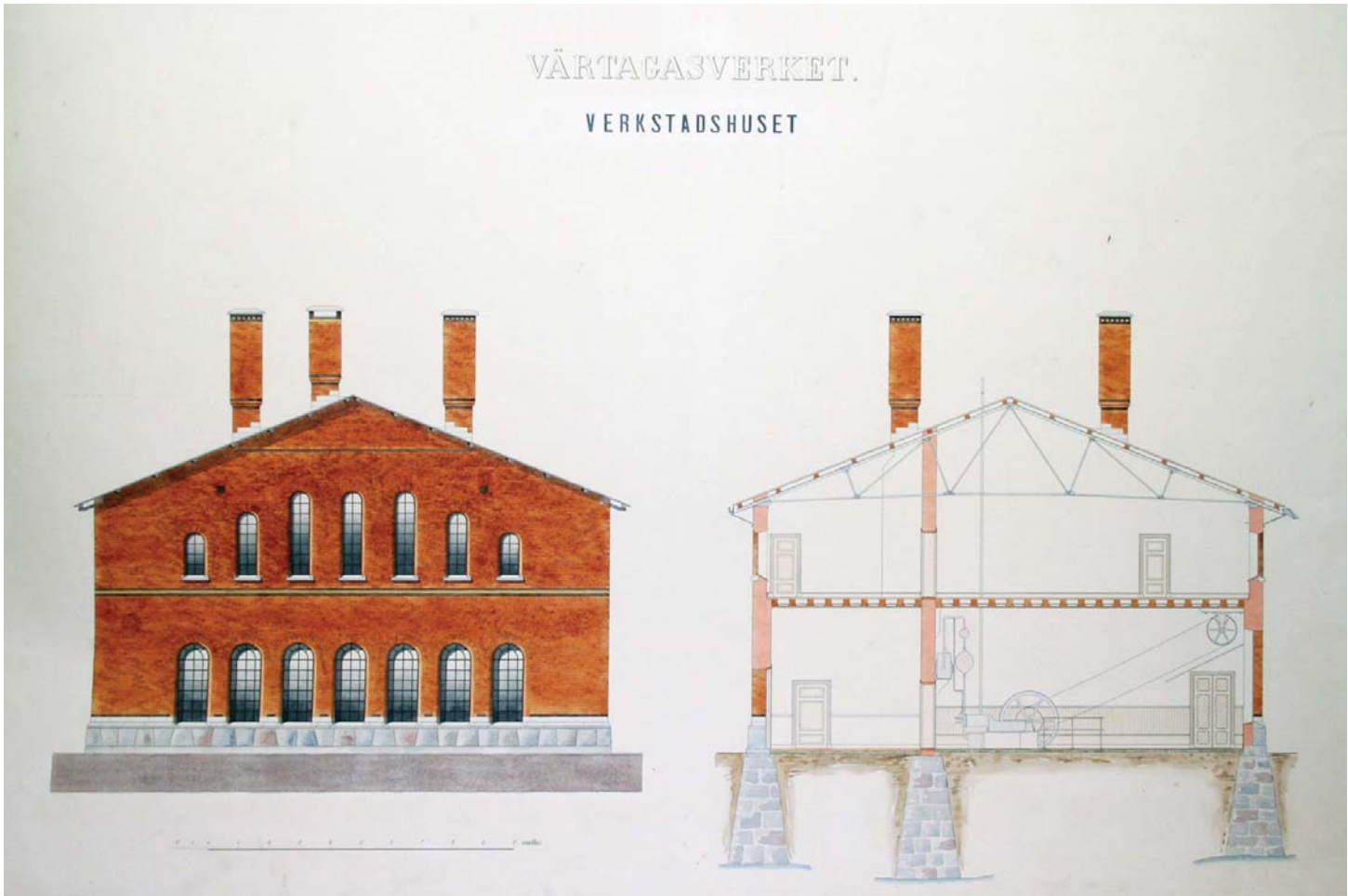
Verkstadshuset tillhör de ursprungliga byggnaderna på gasverket och ritades av Ferdinand Boberg. Den har en central placering i området för att enkelt kunna nå från de olika verksamheterna. Byggnaden utformades mer anspråkslöst än byggnaderna längs huvudstråket, men har ändå den typiska rustika granitsockeln, den röda tegelmuren med inslag av gotländsk kalksten och förbländertegel, gjutjärnsfönster och träportar med dekorativ beslagning. Fönstersättningen varierar och avspeglar de olika funktionerna inom byggnaden. Byggnaden har ett enkelt sadeltak, papptäckning på träpanel, med synliga taktassar av stål på långsidorna och trä på gavlarna. Ursprungligen hade taket fem höga dekorativa skorstenar. Byggnaden uppfördes i två plan, förutom smedjan som upptog hela byggnadens höjd. Innerväggarna var putsade och avfärgade, likt många andra gasverksbyggnader, i gult med en brun bröstning.

Ursprunglig funktion

Byggnaden uppfördes 1892 och inrymde gasverkets alla reparationsverkstäder; mekanisk verkstad, snickeri, smedja och målarverkstad samt maskinrum, chamottekross och rum för verkmästarna. Smedjan sträckte sig genom två våningsplan och tvärs genom huset och avtecknade sig i södra och norra fasaderna genom höga fönster. Övre våningsplanet innehöll verkstadsrum samt omklädnings- och matrum för verkstadsarbetarna.

1 Den mekaniska verkstaden, foto Gustaf Ankert 1914. Källa: SSM.
2 Arbetarna i rörverkstaden poserar framför härden 1928. Källa: Gasverkets museum.
3 Arbetarna i mekaniska verkstaden 1928. Källa: Gasverkets museum.
4 Ursprungsritning, fasad och sektion. Källa: SSA.
5 Ursprungsritning, plan med inritad utrustning. Källa: SSA.

14 Verkstadshus I

Förändringar

Den mekaniska verkstaden i byggnadens västra ände behövde större utrymme och snart efter uppförandet revs flera mellanväggar och ersattes av stålbalkar och pelare. På 1950-talet krymptes smedjan till ett mindre rum i 1,5 plan vid södra fasaden och mindre rum skapades istället. Dessa rum i två våningar fick motsvarande små träfönster i norra fasaden. Taklanterninerna tillkom före 1929. Under senare delen av 1900-talet har flera fönster på östra fasaden gjorts om och en lastbrygga har tillkommit på södra fasaden. Flera öppningar har satts igen och befintliga öppningar har gjorts större.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Byggnaden har en grundläggning av sten, bärande väggar av tegel, mellanbjälklag av betong, poloceautakstolar och trätak. Flera mellanväggar på övre våningen är uppbyggda av slaggbetongplattor.

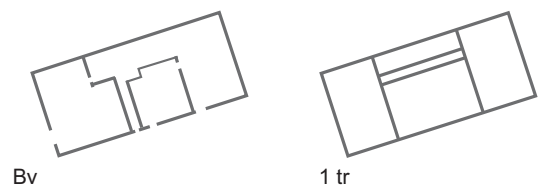
Exteriör

Alla fasader har förändrats genom åren. Den funktionsskapade fönstersättningen har fortsatt anpassats för nya verksamheter. Fönstersättningen varierar mer idag än när byggnaden var ny. De tillskapade klimatiserade rummen har träfönster med kopplade bågar istället för ursprungets järnfönster. Flera portar har blivit fönster och sockelns granit har ambitiöst återskapats i betong. Flera ursprungliga portar är bevarade samt många gjutjärnsfönster.

Interiör

Bottenvåningen innehåller två större mekaniska verkstäder, en i var ände, samt den mindre smedjan med en bevarad härd och några kontorsrum. På övre våningen finns två större salar, en står tom och en används som gym. Därutöver finns omklädningsrum, kontor och en enkel publiokal. 3-4 ursprungliga dörrpartier; karmar, dörrblad och foder, finns bevarade i huset.

Byggnadens ursprungliga användning avspeglas i rörverkstadens bevarade härd. Rörverkstadens service var viktig för hela gasverket. De bevarade traverserna och telfrarna har ändrats eller är senare tillkomna, men visar trots detta på byggnadens servicefunktion.

Stockholms stads klassificering

■ Blå

Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör

■ Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör

■ Kulturhistoriskt värde

Produktionsteknisk utrustning

- ⊗ Särskilt kulturhistoriskt värde
Härden
- ⊗ Kulturhistoriskt värde
Telfrar, tvaverser

Verkstadshus I har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Det är ett välbevarat arkitektur-, byggnads- och samhällshistoriskt dokument. Det har därtill upplevelsevärden främst i form av rumsligheter. Med sin centrala placering i produktionens kärnområde är byggnaden starkt miljöskapande: med verkstadsgårdar runt om, bidrar byggnaden till fyra karaktärfulla platsbildningar.

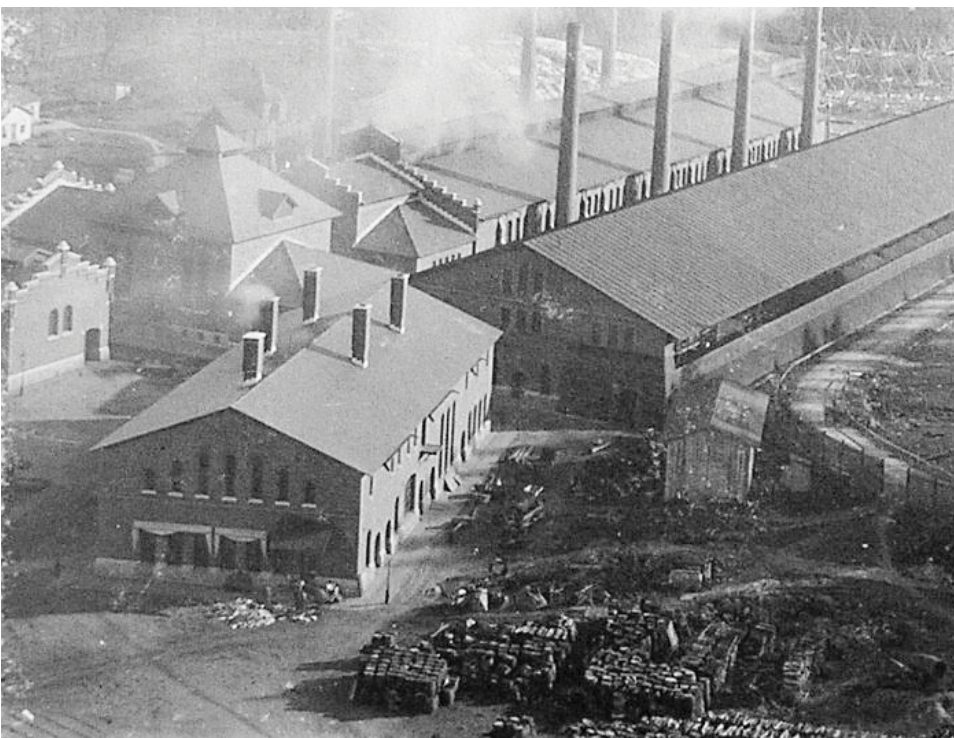
Byggnaden exteriör är en del av den ursprungliga gasverkbebyggelsen och har en tegelarkitektur likt övriga ursprungsbyggnader. Den har inrymt viktiga servicefunktioner för produktionen, funktioner som har styrt den yttre utformningen och givit byggnaden en helt egen karaktär. Sentida fasadförändringar har förskjutit det arkitektoniska uttrycket något och berättar om en skiftande användning.

Interiören har förändrats genom ombyggnader. Större rumsvolymer och vissa byggnadsdetaljer finns emellertid kvar.

Av den produktionstekniska utrustningen bedöms rörverkstadens härd ha särskilt värde.

- 6 Fasad mot norr.
- 7 Fasad mot öster.
- 8 Fasad mot väster.
- 9 Översiktspild (beskuren) från 1902 Källa:SSA
- 10 Det nybyggda verkstadshuset, 1890-tal. Källa: Gasverkets museum.
- 11 Fasad mot söder.

14 Verkstadshus I

Känslighet/tålighet

Exteriör
Hög känslighet

Interiör
Känslig
Tålig

Produktionsteknisk utrustning
Hög känslighet
Härden
Tålig
Telfrar och traverser

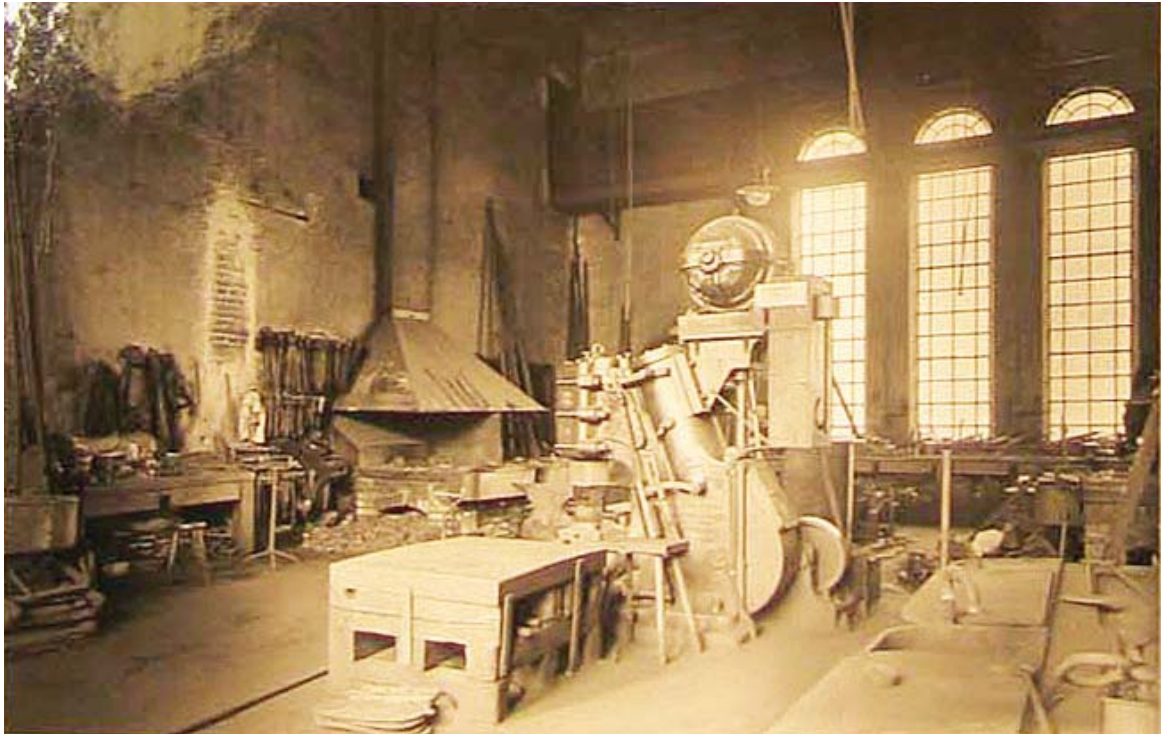
Exteriört är utgångspunkten att byggnaden bibehåller befintlig utformning och att dess kulturhistoriska värde tas tillvara. De funktionellt betingade fasadförändringarna under gasverkstiden tillåts vara kvar. Sentida muröppningar kan modifieras. Fasadförändringar vid ny användning kan tillåtas i begränsad omfattning företrädesvis i sekundära muröppningar.

Interiört gäller att de stora rumsvolymerna och trappan bör bevaras vid ny användning. Och rörverkstadens rumsvolym bör återskapas. Takstolarna och lanterninerna på våningen 1 tr. tillåts även fortsättningsvis framträda i interiören. Mindre rum kan ändras vid behov. Äldre byggnadsdetaljer tas tillvara och återanvänds i byggnaden.

För den produktionstekniska utrustningen gäller att härden är känslig för förändring, medan telfrar och traverser kan anpassas till ny användning.

12

13

14

15

16

19

17

18

- 12 Den bevarade härden.
- 13 Smedjan 1914. Källa:SSM
- 14 Verkstadssalen i väster.
- 15 En del av den tidigare rörverkstaden används som förråd.
- 16 Östra verkstaden.
- 17 En tillstängd ursprunglig port.
- 18 De bärande pelarna har ett enkelt kapital.
- 19 Gymmet på övre våningen har synliga takstolar och ljusinsläpp från en av lanterninerna.

15 Marketenteri

Byggnadshistoria

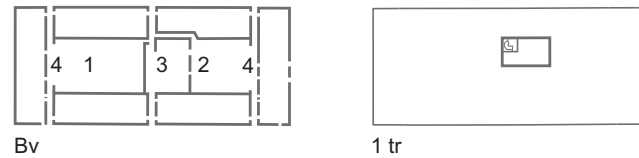
Ursprunglig utformning

En sektion av, det ur drift tagna, kolhuset revs för att ge plats åt det nya marketenteriet som uppfördes 1935-36. De första åren var huset tätt omgivet av kolhus i tre riktningar och retorthuset (24, 26) åt norr.

Byggnadens utformning tar utgångspunkt i den rådande traditionen på området med spröjsade fönster och hallar krönta av lanterniner med överljus. Samtidigt avviker byggnadens arkitektur från det tunga uttrycket i rött, gediget tegel där de slätputsade, ljusst avfärgade fasaderna tvärtom ger ett lätt uttryck influerat av den samtida funktionalismen. Även den konstruktionsprincip utifrån vilken byggnaden är uppförd – stålstomme med utfackningsväggar av tegel – är ett steg bort från det traditionella byggandet med bärande tegelmurverk.

Planen är enkel och tydlig där kök och två flankerande matsalar kröns av en lanternin. Ena matsalen var avsedd för verkstads- och gastillverkningsarbetare, samt entreprenörer utom gasverket, vilka skildes av med en skärmvägg. Andra matsalen användes av koks- och biproduktarbetare. Hela denna kärna omramas av en lägre, envåning byggnadsdel inrymmande dusch- och omklädningsrum: en avdelning för vart och ett av gasverkets fyra produktionsgrupper – verkstad, gastillverkning, biprodukter och kolarbete. Här inrymdes även sjukstuga, tvättinrättning samt kommunikationsytor. Under köket finns en källardel med funktioner främst hörande till köket. Våningen 1 tr. rymmer i anslutning till kök en intimare matsal för tjänstemän.

Interiörerna präglas av avsevärda rumsliga kvaliteter med mycket dagsljus. Interiören utmärks av att tålighet och god hygien eftersträvats. Ytskikten är kakel och klinker. Tak och väggar är putsade och målade med oljefärg, liksom snickerierna.

Ursprunglig funktion

1936 kom marketenteriet att ersätta det förra, från 1918 (28) som man nu vuxit ur. Undan för undan hade dusch och omklädningsrum iordningställt i olika byggnader på området. Nybyggnaden planerades så att dessa funktioner, d.v.s. en för arbetarna förbättrad bekvämlighet, kunde samlas under samma tak som personalmatsalarna. I de två matsalarna för arbetare kunde antingen medhavd lunch intas eller lunch köpt från marketenteriets kantin.

Att de sociala omständigheterna förbättrades för personalen kan ses som ett uttryck för fackföreningsrörelsens ökade inflytande vid denna tid.

Förändringar

Exteriört är byggnaden förhållandevis välbevarad. En påtaglig ändring är dock att fönstren i lanterninens överljus ersatts med nya, något mindre ospröjsade fönster. Duschavdelningarnas fönsterpartier har ersatts med glasbetongpartier. De enkelt profilerade taklisterna har i vissa partier klätts in med plåt. Byggnadens tak är till hälften klätt med takpapp, vilket var det ursprungliga taktäckningsmaterialet, och till hälften med ståndfalsad plåt.

En tidig förändring är de tre muralmålningarna av Leonard P:son med panoramomotiv från staden och skärgården från 1948. De till bröstningshöjd med turkost kakel klädda väggarna tillkom sannolikt samtidigt som målningarna utfördes.

Ursprungliga snickerier och beslagning har i stor utsträckning bevarats.

I övrigt har smärre modifieringar gjorts – dörrpartier som kommit till, omklädningsrum vars inredningar ändrats, ytskikt som målats etc.

Åt öster inrymdes 1971 en reservkraftanläggning.

- 1 Tvätttrum år 1940. Källa: Stockholms gasverk - Kolepoken är slut 1972.
2 Omklädningsrummen används fortfarande.
3 Tidigt fotografi. Lägga märke till de spröjsade fönstren i lanterninen. Källa: SSA.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Grundläggning av betong. Stålstomme för såväl yt-terväggar som tak. Utfackningsväggar av stålbalkar med utfackningar av tegel.

Exteriör

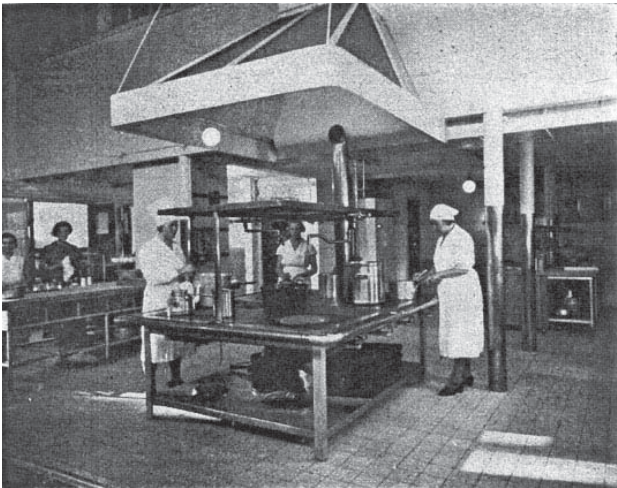
Byggnaden är uppförd på en rektangulär plan med stort djup vilket kompenseras av dess takuppbyggnad med lanternin. Byggnadsvolymen är vilande med flacka, valmade takfall. Lanterninens fönsterband är kontinuerligt medan de slätputsade

fasaderna med sockel, ursprungligen avfärgade i ljusocker med detaljer i brunt, har stora fönsterpartier av i liggande format. De sex träportarna i par, med gedigen beslagning och glasning, är indragna från långfasadernas liv.

Det valmade taket är pappklätt respektive plåtklätt med ståndränna och invändig takavvattning, även stuprör förekommer. Takfoten är av trä men delvis plåtklädd.

Interiör

Via fyra av portarna nås byggnadens inre via två korridorer (4) samt köket via två portar mitt på vardera långsida. Omklädningsavdelningarna m.fl. funktioner ligger i rumfiler ordnade längs långsidor och kortsidor. Filerna omramar en kärna som består av dels två matsalar (1, 2) med överljus, dels ett restaurangkök (3). Dessa tre rum åtnjuter överljus från lanternin och har högt i tak. På ett mindre entresolbjälklag mellan matsalarna återfinns ett konferensrum som ursprungligen var matsal för kontorspersonalen.

4

5

6

7

8

9

4 Köket 1936. Källa: Gasverksföreningens årsbok 1936
5, 7 Matsalarna med kakel och väggmålningar från 1940-talet.
6 Köket. De spröjsade fönster som inte har varit väderutsatta har bevarats liksom spiskåpan.
8, 9 Södra fasaden.

15 Marketenteri

Stockholms stads klassificering

Grön
Fastighet med bebyggelse som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör
Kulturhistoriskt värde

Interiör
Kulturhistoriskt värde

Marketenteriet har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden är bärare av dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat arkitektur-, byggnads-, social- och samhällshistoriskt dokument. Den har därtill upplevelsevärden i synnerhet genom sitt miljöskapande värde där byggnaden bidrar till att förstärka de östvästliga stråken genom området. Byggnaden hör till den tredje utbyggnadsfasen och som en av de understödjande verksamheterna och som en fast punkt för det dagliga arbetslivet utgjorde byggnaden under lång tid ett nav på arbetsplatsen Värtagasverket.

Byggnaden är exteriört en arkitektoniskt dubbel-natur genom att byggnadsvolymen med lanternin anknyter till gasverkets byggnadsskick och är, med sina slätputsade fasader, ett barn av sin tid.

Interiört har de bevarade matsalarna, med anslutande korridorer, avsevärda rumsliga kvaliteter. Även tjänstemannamatsalen på vån. 1 tr. med anslutande trappa har avsevärda kvaliteter.

Känslighet/tålighhet

Exteriör
Hög känslighet

Interiör
Känslig
Befintliga matsalar, anslutande korridorer
Tålig

Exteriört är utgångspunkten att byggnaden bibehåller befintlig utformning. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde, t.ex. fönsterutformningen, kan och bör utföras.

10

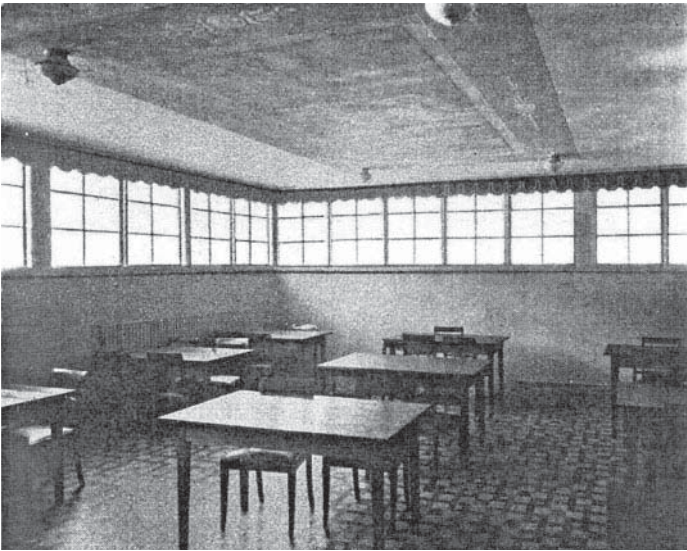
11

12

- 10,11 Entréparti från ut- och insida.
12 Taket är delvis täckt med plåt, delvis med papp.
13 Tjänstemännens matsal med målad plafond 1936. Källa: Gasverksföreningens årsbok 1936.
14 Målad takrosett i tjänstemännens tambur.
15 Östra fasaden.
16 Plan över marketenteriet 1936. Lägga märke till frånvaron av toaletter. Dessa placerades i en fristående byggnad vid ena gaveln, av hygieniska skäl. Dock fanns urinoarer i duschrummen. Källa: Gasverksföreningens årsbok 1936.

Interiört gäller att befintlig planlösning och befintliga matsalar med anslutande korridorer är känsliga och bör tas som utgångspunkt för ombyggnad. Det är av vikt att bevara dagsljusinfallet från taklan-
teninen. Fast inredning i form av överljus, dörrar och andra snickerier samt beslagning är byggnads-
detaljer som bör återanvändas vid ändring.

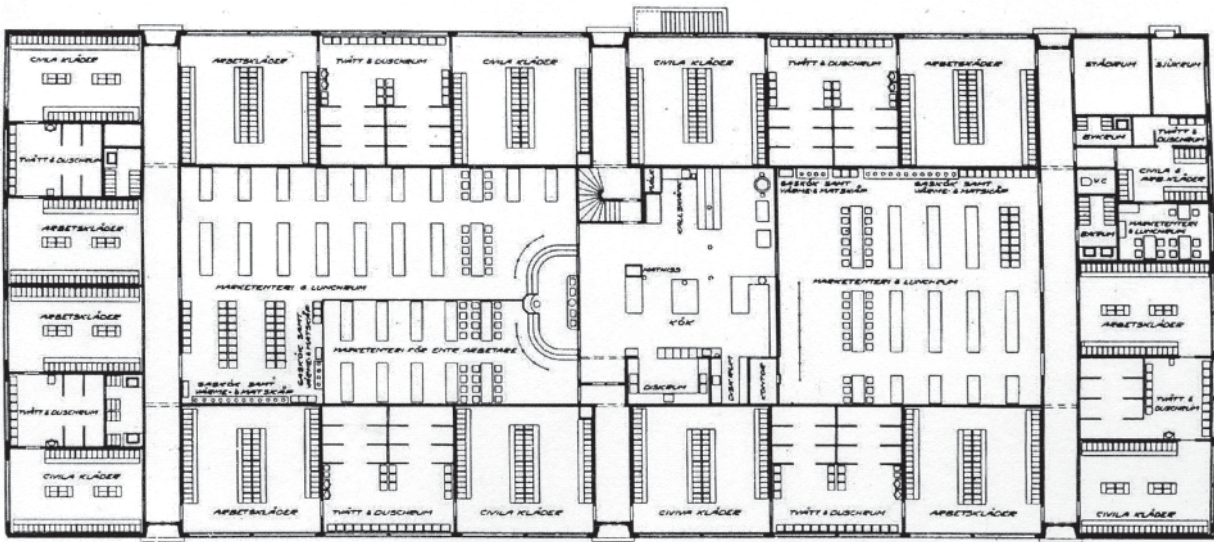
13

14

15

16

18 Spaltgasverk

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Anläggningen ritades av Lurgi –Gesellschaft für Wärme und Chemietechnik och stod färdig 1972. Företaget hade vid den tiden uppfört ett femtiotal spaltgasanläggningar runt om i världen.

Anläggningen har fyra parallella produktionslinjer, strängar, varav produktionen från två täcker gasbehovet i Stockholm. Spaltgasverkets är en komplicerad väv av rördragning, plattformar, gångbryggor och skorstenar med insprängda hela byggnadsdelar i form av en manöverbyggnad och en lut- och saltsyretvätt. Öster om anläggningen finns ett torn för förbränning av överskottsgas samt en cistern.

Byggnaderna har släta fasader med låga betongsocklar och rött fasadtegel. Taken är pulpettak nedsänkta under väggliv med invändig takavvattning och avtecknas i fasaderna enbart genom en omvikt kopparplåt. Fönster- och dörrsättning är sparsmakad och funktionellt betingad där fönstren ofta samlas i band. Fönster och dörrar är av blåmålat stål. Den centrala manöverbyggnaden har betongglas vid trapphuset.

Ursprunglig funktion

Spaltgasverk där lättbensin (nafta) omvandlas genom termisk katalytisk spaltning till stadsgas. Omvandlingen omfattar fem kemiska processer: avsvavling, starkgasproduktion, spaltning av starkgas, CO-konvertering och CO₂-tvättning.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Byggnaderna har betonggrund och bärande betongstomme. Fasaderna samt vissa innerväggar är klädda med tegel. Trappor av prefabricerad betong.

Exteriör

Spaltgasverkets är välbevarat - byggnader och anläggning. Verket har endast genomgått några smärre förändringar sedan byggnadsåret.

Interiör

Byggnaderna har tidstypiska enkla interiörer. Lut- och saltsyrehuset har gula tegelväggar, vitmålat betongtak och golv täckt med trädurk. Manöverbyggnadens gula tegelväggar har målats vita, troligen på 1990-talet. Golven är täckta med plastmattor. I manöverrummet styrs spaltgasverket och en instrumentpanel täcker hela ena långväggen.

Stockholms stads klassificering

Blå Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör

- Särskilt kulturhistoriskt värde
- Kulturhistoriskt värde (cistern)

Interiör

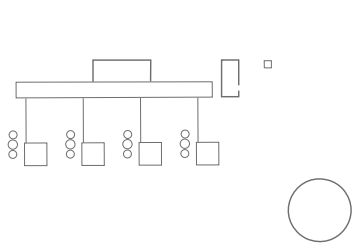
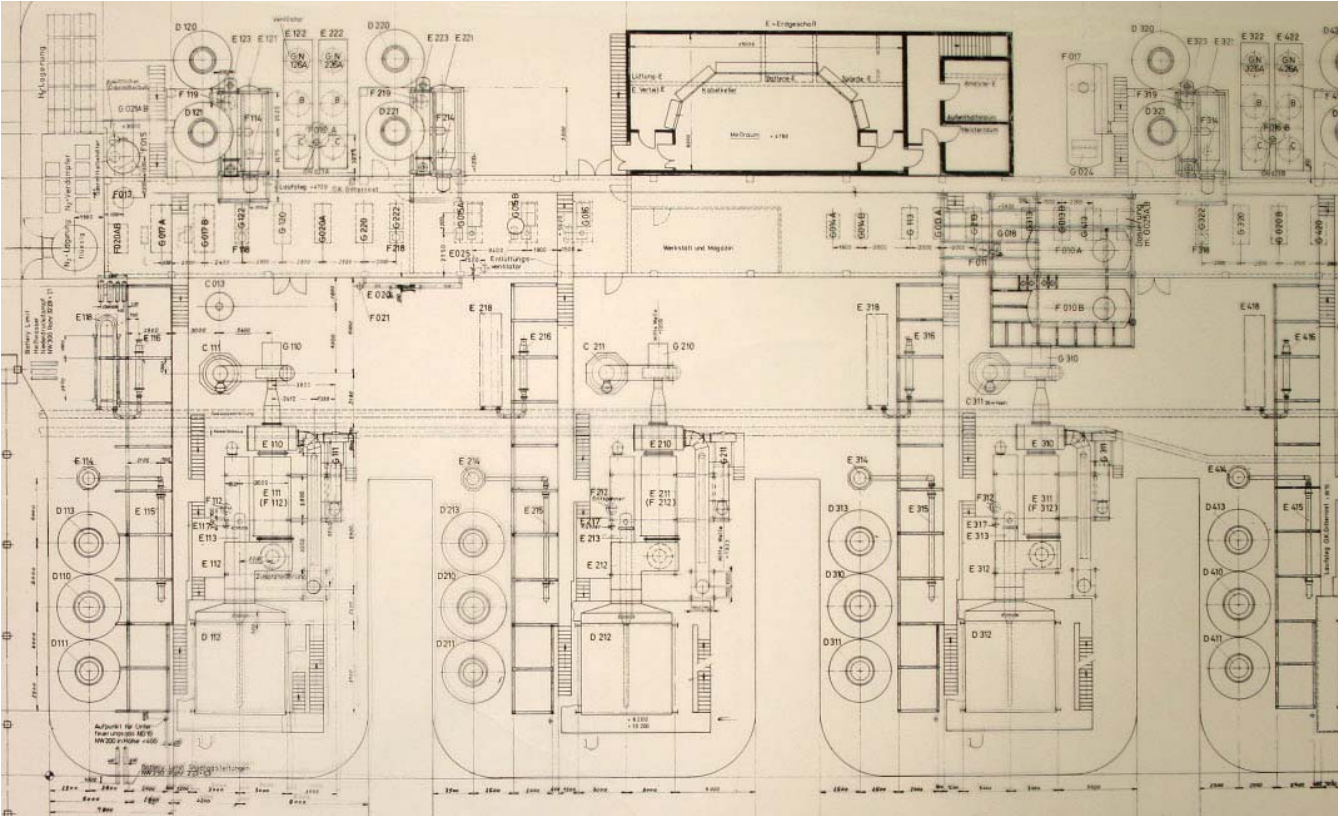
- Kulturhistoriskt värde

Produktionsteknisk utrustning

- Kulturhistoriskt värde

Spaltgasverket har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Verket är bärare av dokument- och upplevelsevärden. Det är ett välbevarat byggnads-, samhälls- och teknikhistoriskt dokument. Dess höga grad av autenticitet eller ursprunglighet, delvis som en följd anläggningens relativt låga ålder, gör den dessutom till en teknikhistorisk sällsynthet. Spaltgasverkets upplevelsevärden består i att den i samverkan med den intilliggande bebyggelsen och omgivande natur förmedlar ett starkt miljöskapande värde. Anläggningen utgör den centrala delen av gasverkets senaste utbyggnads- och verksamhetsfas och representerar därför även ett kontinuitetsvärde.

Byggnadernas exteriör har ett begränsat arkitektonisk värde medan anläggningen utvändigt och som sådan är ett stycke sinnrik och samtidigt tidstypisk industridesign med skulpturala kvaliteter. Byggnadernas tegelfasader och stålfönster anknyter i sina material till den äldre bebyggelsen.

1 Ursprungsritning från Lurgi. Källa: SSA.
2 Spaltgasverket i natten. Källa: Stockholms gasverk - Kolepoken är slut 1972.

Interiören består av enkla lokaler, delvis förändrade under 1990-talet. Det tidstypiskt formade manöverrummet med glasparti mot verket är karaktärsbärande.

Känslighet/tålighet

Exteriör och produktionsteknisk utrustning

- Känslig
- Känslig

Interiör

- Känslig
- Tålig

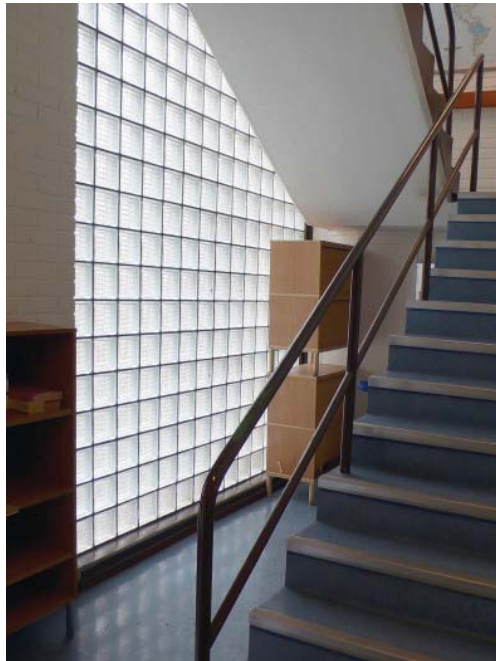
Exteriören tål förändringar - byggnader och anläggning. Eftersom verket är en komplett produktionsteknisk enhet bör dock den särskilda industriella maskinkaraktären vara vägledande vid förändring. Av de delar som är byggnader bör i synnerhet kontrollrummets fasad mot verket hantearas varsamt. Instrumentpanelen och rumsvolymen i kontrollrummet är dock känsliga och kan bevaras. I övrigt är interiören tålig och kan omformas för olika ändamål.

18 Spaltgasverk

3

4

5

- 3 Spaltgasverket, exteriör. Byggnad för lut- och saltsyretvätt till vänster och manöverbyggnad till höger.
4 Manöverbyggnad, interiör med trapphus.
5 Spaltgasverk, exteriör med byggnad för lut- och saltsyretvätt till höger.
6 Manöverbyggnad med manörrum, interiör.
7 Interiör från byggnad för lut- och saltsyretvätt.
8 Torn för förbränning av överskottsgas.

8

6

7

19 Laboratorium

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Byggnaden ritades av Kjessler & Mannerstråle och stod färdig 1972. Det är en byggnad i två våningar med flackt tak av rostfri plåt. Fasaderna är uppbyggda av prefabricerade element med betongytor och rött tegel. Byggnadens vitmålade träfönster är till största delen ordnade i fönsterband. Fönstersättning och fasadbehandling betonar byggnadens liggande volym. I öster finns en lägre byggnadsdel, ett garage, klätt med grå trapetskorrugerad stålplåt. Byggnadens entré på norra sidan skyddas av ett enkelt skärmtak och har ett dörrblad av ädelträ.

Ursprunglig funktion

Byggnaden hör samman med spaltgastillverkningen. På övre planet finns ett laboratorium samt kontorsfunktioner. I bottenvåningen fanns ursprungligen förråd, omklädningsrum och garage.

Förändringar

1993 byggdes omklädningsrummen i bottenvåningen om till kontor och förrådet till instrumentverkstad.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Byggnaden har grundmur och bjälklag av betong, samt väggar uppbyggda av betongelement.

Exteriör

Byggnaden är välbevarad och har endast genomgått några smärre förändringar. En dörröppning har blivit en fönsteröppning och garagets ursprungligen platta tak har byggts om till ett pulpettak.

Interiör

Byggnaden har en enkel, tidstypisk interiör med centrala korridorer och större och mindre sidställda rum. En kalkstenstrappa med svartmålat smidesräcke löper mellan våningarna. Snickerierna är oprofilerade. Dörrbladen är släta och fanerade med ädelträ. Laboratoriet har ursprungliga ytskikt i form av blå plastplattor på golv och blåmålat tak. Alla väggar är ommålade på 1990-talet, mestadels vita, men trapphuset med en svampad, starkt röd kulör.

Stockholms stads klassificering

Grön

Fastighet med bebyggelse som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör

Begränsat kulturhistoriskt värde

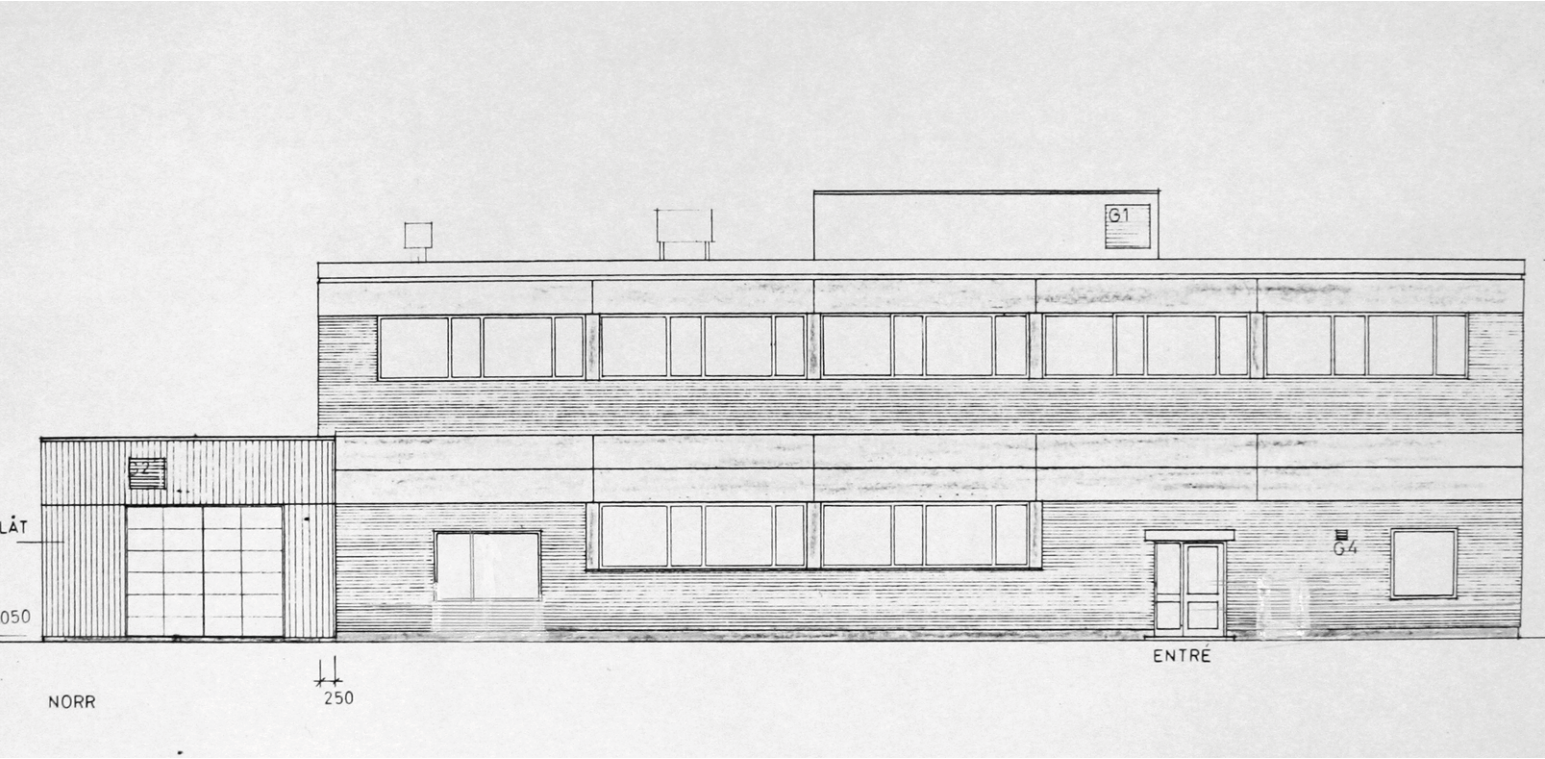
Interiör

Begränsat kulturhistoriskt värde

Som en understödjande del till spaltgasverket har laboratoriet kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden är bärare av dokument- och upplevelsevärden. Det är ett välbevarat byggnads- och samhällshistoriskt dokument. Byggnaden har en hög grad av autenticitet eller ursprunglighet, delvis som en följd anläggningens relativt låga ålder.

Exteriört är byggnaden en tidstypiskt utformad del av den nuvarande produktionsanläggningen som i material anknyter till den äldre bebyggelsen.

Interiören består av enkla labb och kontorslokaler, delvis förändrade under 1990-talet.

1 Norra fasaden, ändringsritning från 1993. Källa: SSA.

Känslighet/tålighet

Exteriör

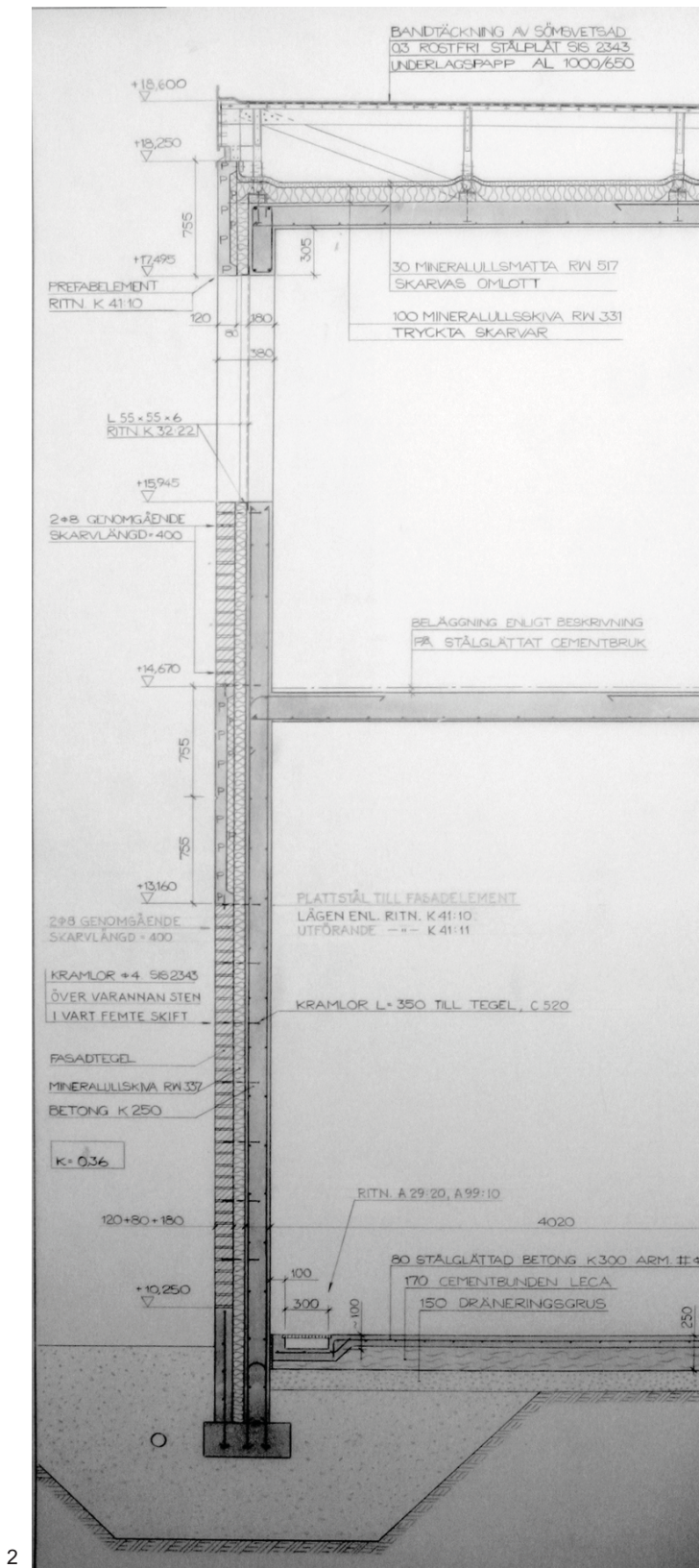
Tålig

Interiör

Tålig

Exteriört kan förändringar göras och interiören kan omformas för olika ändamål.

19 Laboratorium

2

3

5

4

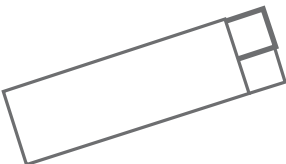
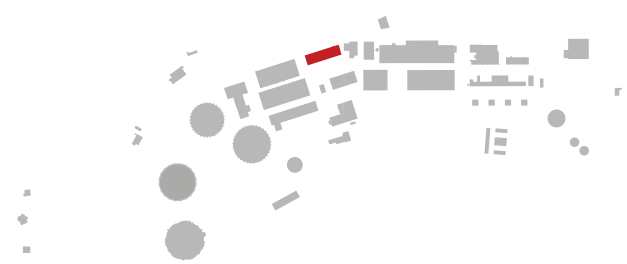
6

7

2 Konstruktionsritning från 1970. Källa: SSA
3 Gabondörrar med och utan glas.
4,7 Entréhallen och trappan svampmålades på 1990-talet.
5 Laboratoriet
6 Förrådet på bottenvåningen.

20 Maskinhus

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Maskinhuset tillhörde den ursprungliga bebyggelsen på gasverket och bestod av ett stort maskinrum och ett torn med cisterner. Det var en påkostad byggnad, även inuti, med innerväggar med glaserat tegel, konstfullt tak och specialritade armaturer. Bredvid maskinhuset låg scrubberhuset som var ett åttkantigt torn där gasen tvättades ren från ammoniak. Runt 1935 inträffade en explosion som skadade scrubberhuset och maskinhusets västra del. Scrubberhuset och största delen av maskinhuset revs och ersattes 1938 med ett enda stort maskinhus ritat av Åke Tengelin.

Det nya maskinhuset har en ren och klassicerande utformning, med en inorporerad liten rest av det ursprungliga maskinhusets torn. Sockeln är av betong och de högresta murarna av rött tegel med höga spröjsade stålfönster. Taket är ett flackt sadeltak, nästan utan taksprång, täckt med papp. Gavelfältet i väster var ursprungligen glasat. I öster finns det gamla tornets grova granitsockel kvar, liksom fasadband av kalksten och förblendertegel och några fönster. Även östra entrén som man når från en stentrappa med smidesräcke är från den gamla byggnaden. Det fanns från början också ett torn på nya maskinhuset, som avslutades med en terrass. På norra fasaden finns en ny entré med en kraftig stram granitomfattning med åretal 1938 och en kalkstensrelief med stadens skyddshelgon Sankt Erik. På västra och södra fasaderna finns grövre stålportar. Södra fasaden hade en mängd genomföringar av grova rör.

Invändigt består byggnaden till största delen av ett mycket stort rum med synliga takstolar och betongtak. Den äldre delen i öster är avskild med bibehållen planlösning. Rummet har putsade väggar och en kakelbröstning i brunt och svart som påminner om väggbehandlingen i de ursprungliga gasverksbyggnaderna. Fönsterbänkarna består av gjuten konststen med kondensrännor.

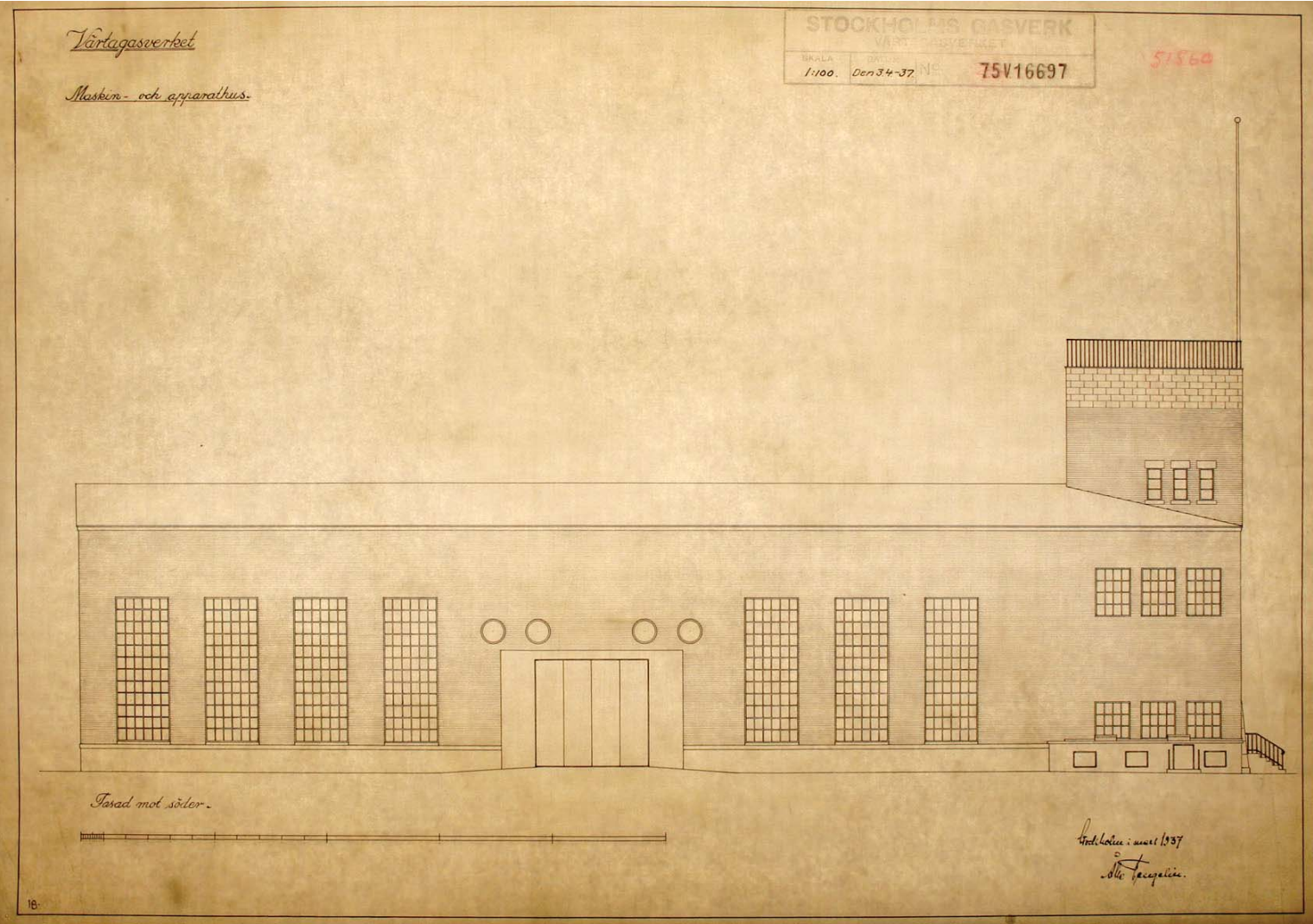
Ursprunglig funktion

Det nya maskinhuset innehöll ursprungligen gaspumpar och ammoniaktvättar. Den östra äldre delen innehöll en stor ammoniakvattencistern, en elcentral och ett pumprum. Söder om byggnaden stod tjäravskiljare och efterkylare.

Förändringar

Någon gång efter 1953 revs tornet och det flacka sadeltaket fortsatte ända fram till östra fasaden. När gasframställningen ur kol lades ned 1972 började byggnaden användas som förråd och lackeringsverkstad. De höga fönstren sattes igen och de nedre delarna byttes till värmeisolerande kopplade träfönster med falsk spröjs.

1

2

- 1 Åke Tengelins ritning från 1937. Källa: SSA
- 2 Kalkstensreliefen föreställande St. Erik behöver konserveras.
- 3 Gränsen mellan gamla och nya maskinhuset redovisas med en förtagning i vägglivet.
- 4 Ursprungsritning över gamla maskinhuset. Källa: SSA

3

4

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Grundläggning av betong med källare innehållande tjärgravar och betonggolv. Stomkonstruktion med fackverkstakstolar och pelare i järn med utfackningsväggar av tegel. Västra gaveln har en betongkonstruktion klädd med tegel. Taket är gjutet av betong. Bjälklagen i den äldre delen vilar troligen på stålbalkar.

Exteriör

Byggnaden är relativt intakt från byggnadstiden. Den största förändringen är alla igensatta rörgenomföringar i södra fasaden, samt de igensatta och delvis utbytta fönsterpartierna.

Interiör

Byggnadens interiör är enkel. Kakelbröstningen är skadad på många ställen. Vägg- och takfärgen flagnar efter tidigare kallställning. Stora värmare är monterade runt om i rummet. Målarverkstaden står i rummets östra del och går halvvägs upp i rummet. På östra väggen ovanför målarverkstaden finns rester av en väggfast klocka.

I östra delen är den ursprungliga rumsindelningen bevarad, med cisterner och rännor som spår efter tidigare verksamhet. Rummen luktar starkt av tjära. En travers som klarar 15 ton löper på sin bana uppe vid tak i maskinrummets hela längd. I den äldre delen finns både kompletta cisterner och mindre rester av den tidigare maskinparken.

Stockholms stads klassificering

Blå Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör

Stort kulturhistoriskt värde

Interiör

Kulturhistoriskt värde

Produktionsteknisk utrustning

Kulturhistoriskt värde

Maskinhuset har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Det är ett arkitektur-, byggnads-, samhälls- och teknikhistoriskt dokument. Det har därtill upplevelsevärden främst i form av rumsligheter. Med sin placering i områdets norra bebyggelsefront och södra långsida mot områdets centrala platsbildning är byggnaden starkt miljöskapande.

Exteriört är byggnaden en modernistisk enskildhet mitt bland det sena 1800-talets arkitektur, men är anpassad till helheten genom sina material och genom att resterna av det ursprungliga maskinhuset inkorporerades i den nya helheten. Byggnaden har ett avsevärt arkitektoniskt värde genom sin konsekvent utförda strama klassicism.

Interiören består av enkla och funktionella produktionslokaler med stor rymd med kvarvarande planlösning i öster från den tidigare byggnaden.

Av den produktionstekniska utrustningen finns en komplett travers bevarad från byggnadsåret. Spår från den ursprungliga produktionen finns i byggnadens östra del. Under golvnivån finns cisterner.

Känslighet/tålighet

Exteriör

Hög känslighet

Interiör

Känslig

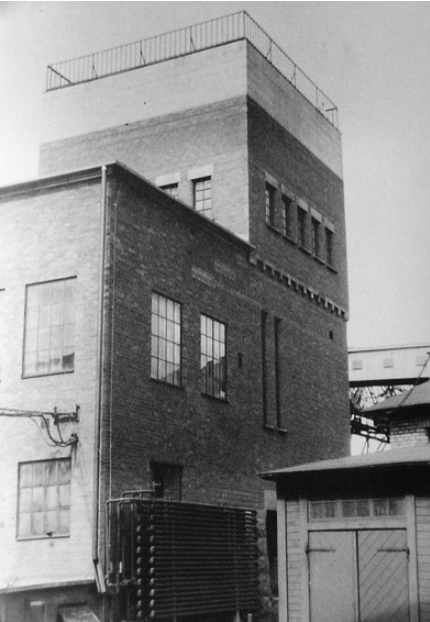
Produktionsteknisk utrustning

Känslig

Exteriört är utgångspunkten att byggnaden bibehåller befintlig utformning och att dess kulturhistoriska värde tas tillvara. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde t.ex. återskapande av de höga fönstren och fönsterpartiet i gavelfältet kan och bör utföras. Spåren efter rörgenomföringarna bör finnas kvar i någon form. Kalkstensreliefen föreställande Sankt Erik bör konserveras.

Interiören kan omformas för olika ändamål. Det är viktigt att ta hänsyn till rymden, fönstrens placering och den öppna takstolen.

För den produktionstekniska utrustningen gäller att travers och traversbana bör bevaras.

5

6

7

8

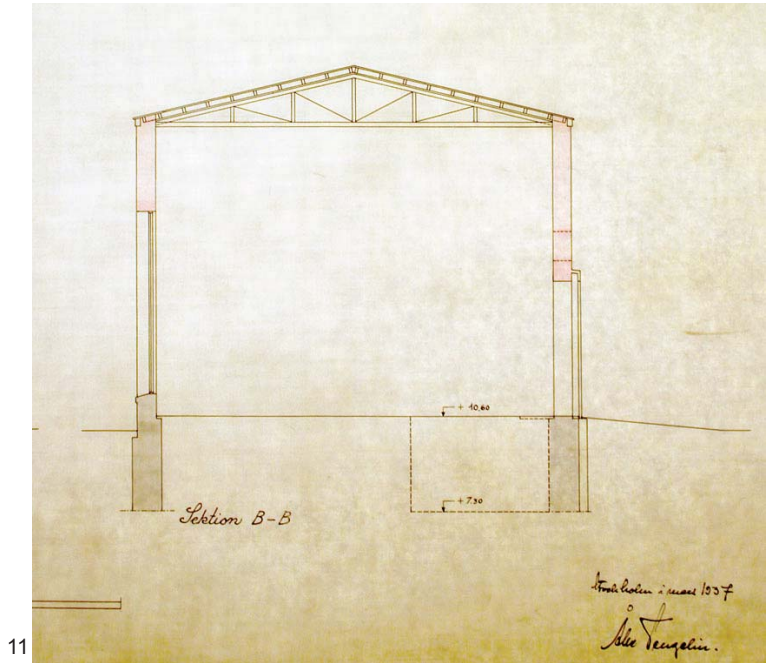
9

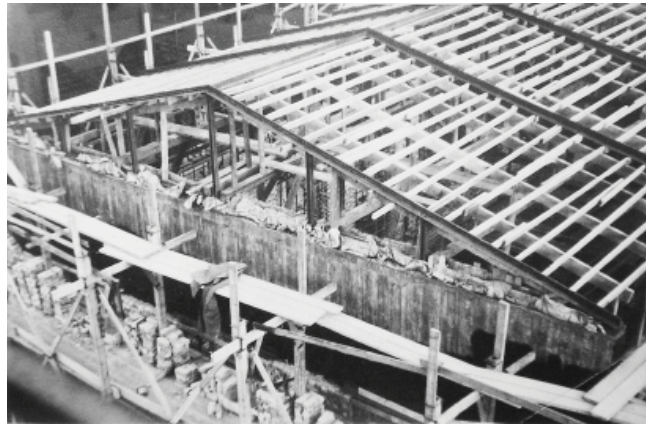
10

5-6 Maskinhuset med torn. Källa: SSA
7 Den ursprungliga entrén på östra fasaden.
8 Södra fasaden med igensatta hål i muren och dolda stålfönster. De synliga fönstren har kopplade träbågar och fuskpröjs.
9 Fotografi, troligen tidigt 1980-tal. Källa: SSA
10 Några stålfönster finns kvar i norra fasaden, med rostskador i nederkant.

20 Maskinhus

11

13

15

14

12

- 11 Sektion 1937. Källa: SSA.
12 Hallen mot väster.
13 Takstolarna är på plats. Källa:SSA.
14 Traversen löper längs med hela rummet.
15 Bröstningen av brunt kakel lossnar från väggen.
16 Mitt på de höga väggarna sitter sentida värmare.
17 Västra gaveln idag.
18 Västra och norra fasaderna troligen 1980-tal. Källa:SSA.

16

17

18

21 Ångkraftcentral

Byggnadshistoria

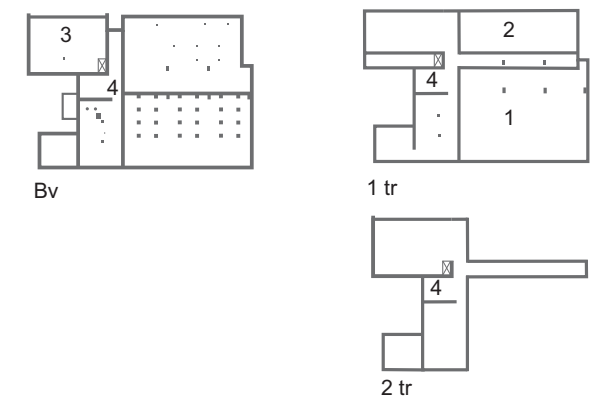
Ursprunglig utformning

Ångkraftcentralen byggdes i flera etapper mellan åren 1948 och 1952. Arkitekt var Åke Tengelin och konstruktörer var J&W. Det är en betongbyggnad med ett yttre tegelskal. Väggytorna är släta och slutna och dominerar över fönsteröppningarna som är funktionellt och oregelbundet placerade. Fönstren består både av betongglas och vanliga kopplade träfönster. Takfallen är individuellt utformade på de olika byggnadsvolymerna, med det gemensamt att taksprången är minimala. Mot norr skjuter taken ut något och vilar på stiliserade konsoler av tegel som anknyter till den områdets ursprungliga arkitektur. Byggnaden består av fem byggnadskroppar; pannhus, turbinhus, matarvattenbyggnad, slaggficka och elcentral. De olika byggnadsdelarna har fritt adderats till varandra och bildar tillsammans en borglik anläggning. Vid sydvästra hörnet stod en 95 meter hög skorsten.

Huvudentrén i norra fasaden ligger obemärkt i raden av transformatorportar och har ett dörrblad i mörk ek. Entrégången har tidstypisk utformning men ett undertak bestående av luckor i mörk ek, som döljer ångledningarna och i stilen anknyter till industrialismens representativa industri- och kontorsmiljöer runt år 1900. Ett avskalat rymligt trapphus förbinder de olika byggnadsdelarna. Det är utfört i tidstypisk stil och material med detaljer i en kvardröjande klassicism. Genom glasade väggar i trapphuset visas pannrum, turbinhall och manöverrum upp för besökande.

Ursprunglig funktion

Ångkraftcentralen tillkom efter kriget för att göra gasverket självförsörjande på elektricitet, vilken tidigare hade levererats från Värtaverket och från egna mindre anläggningar. Man hade obegränsad tillgång till billigt bränsle i form av koksstybb från kammarugnarna. Stybben transporterades på transportband mellan husen

och släpptes ner i fickor ovanför de tre nio meter höga specialtillverkade ångpannorna (1). Stybben var nämligen svårantändlig och krävde särskilda anordningar. Ångpannorna förgasade vattnet från matarvattenbyggnaden och ångan leddes vidare till ångturbinerna i turbinhuset (2). Den producerade elektriciteten leddes till hög- och lågspänningscentralerna (3) för vidare distribution ut på området.

Förändringar

När gasframställningen ur kol lades ned 1972 stod byggnaden oanvänd i tio år. Ångturbinerna såldes men byggnaden stod i övrigt orörd. Delar används numera som förråd och mekanisk verkstad. De flesta väggöppningar har satts för med plåt. Några portöppningar har kommit till eller förstörats. Skorstenen revs 1977.

Arkitektur/utformning i dag

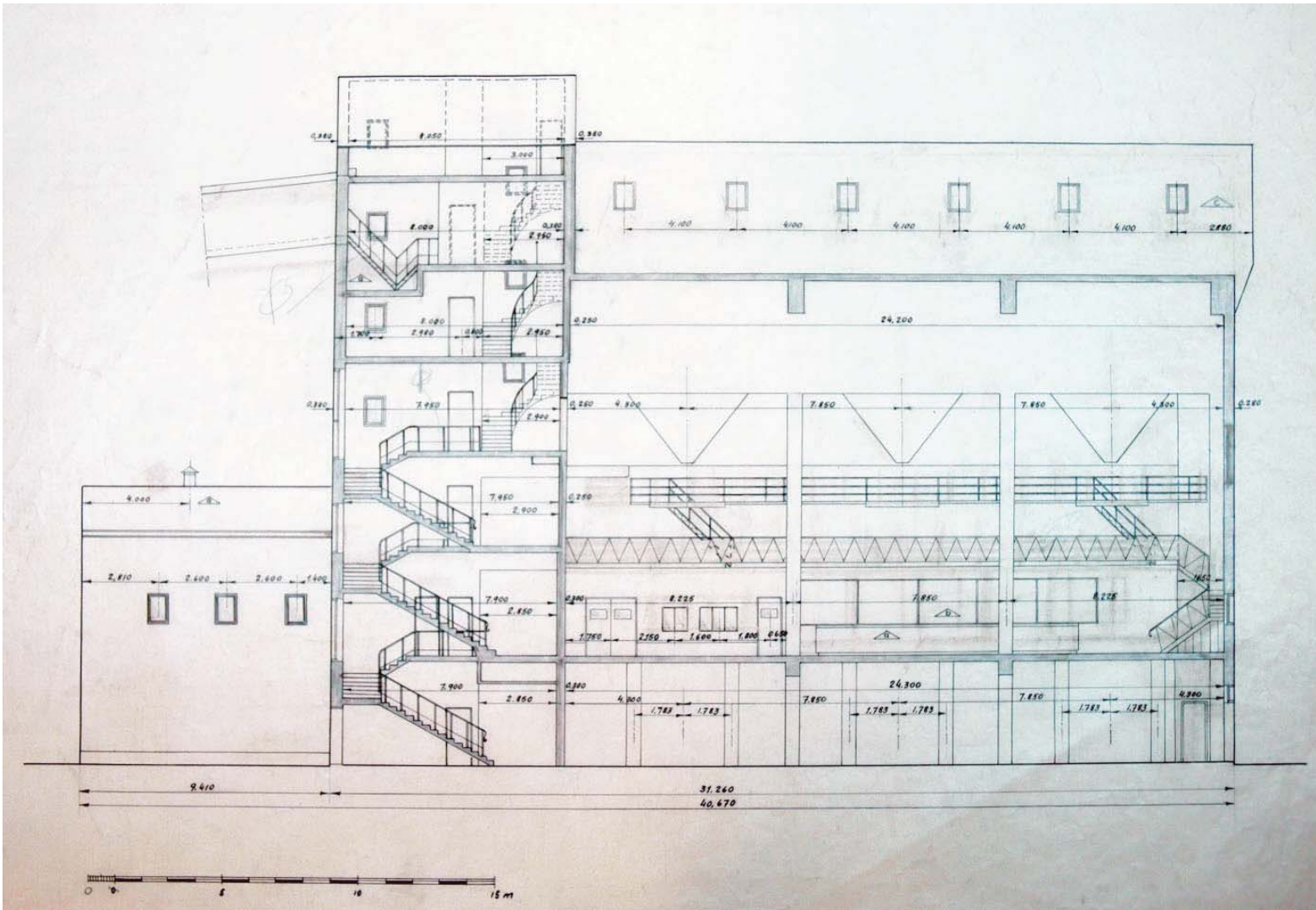
Konstruktion

Grundläggning av betongplintar nedförda till fast berg. Stomme av betong enligt ett pelar-balk system med väggar av platsgjuten betong och inslag av lättbetong. Elproduktionen var förenad med viss explosionsrisk varför konstruktionen är dimensionerad därefter med anordningar för splitterskydd.

Exteriör

Byggnaden är till största delen intakt från byggnadstiden. Några nya portöppningar har gjorts och de flesta övriga öppningar satts igen med plåtar. Taket är täckt med papp med plåtavtäckningar av koppar.

1 Längdsektion från 1948. Källa: SSA.
2 Vy från Markenteriets tak.

21 Ångkraftcentral

Interiör

Byggnadens interiör är enkel och till stora delar bevarad från byggnadstiden. Entréhallen med tegel och träpanel samt det anspråksfullt formade trapphuset (4) är karaktärsfulla delar. Delar av utrustningen finns fortfarande bevarad i byggnaden. Hjärtat i kraftcentralen är pannrummet. Där står fortfarande tre ångpannor med all sin kringutrustning och manöverpanel. Högst upp finns kokstransportören och ställverken för hög- och lågspänning står på ursprunglig plats. I verkstadsrummen finns sentida traverser/telfrar.

Stockholms stads klassificering

Blå
Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör

Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör

Kulturhistoriskt värde

Produktionsteknisk utrustning

Särskilt kulturhistoriskt värde

Ångkraftcentralen har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Den är ett arkitektur-, byggnads-, samhälls- och teknikhistoriskt dokument. Den har därtill upplevelsevärden främst i form av rumsligheter. Genom sin placering i områdets norra front är byggnaden miljöskapande.

Exteriört är byggnaden en sentida utlöpare av gasverkets tegelarkitektur. Byggnaden har en hög arkitektonisk verkshöjd genom sin expressiva modernistiska formgivning.

Interiören utgörs av enkla och funktionella produktionslokaler med ursprunglig planlösning och bevarade detaljer.

Av den produktionstekniska utrustningen märks ett komplett pannrum med utrustning specifikt gjord för gasverket.

Känslighet/tålighet

Exteriör

Känslig

Interiör

Känslig (1, 2 och 4)

Tålig

Produktionsteknisk utrustning

Hög känslighet

Exteriört är utgångspunkten att byggnaden bibehåller befintlig utformning och att dess kulturhistoriska värde tas tillvara. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde kan och bör utföras. Nya, väl anpassade, muröppningar kan göras i begränsad omfattning.

Interiört gäller att särskild hänsyn tas till entréhall (4), trapphus (4), turbinhall (2), manöverpanel och pannrum (1). Övriga interiörer är tåliga för förändring.

För den produktionstekniska utrustningen gäller att minst en av ångpannorna och manöverpanelen bevaras i sin helhet.

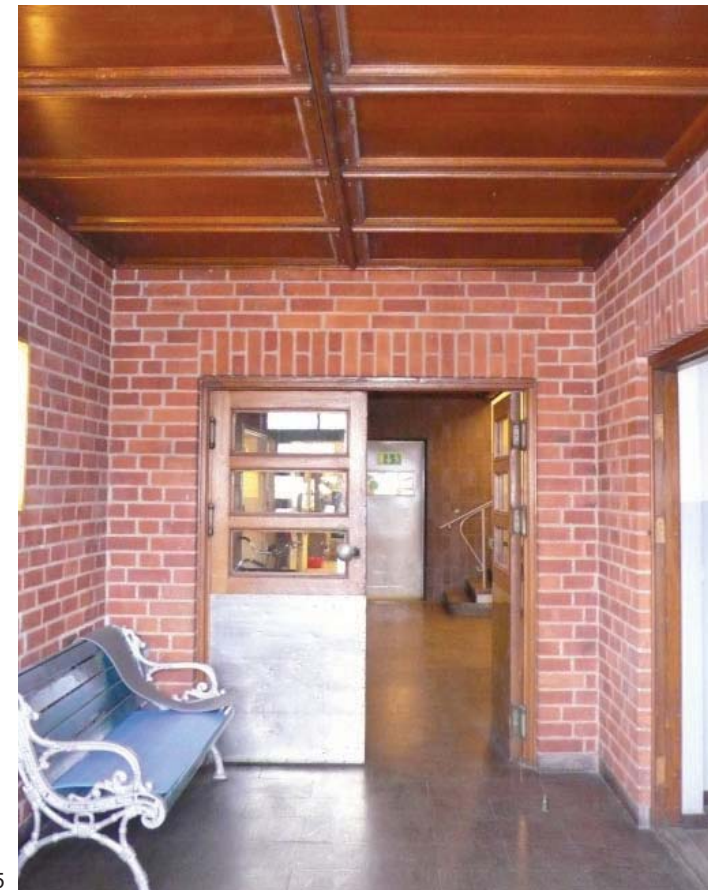
3 Västra fasaden
4 Den utdragna byggperioden avspeglar sig i teglet som skiljer sig åt mellan de olika etapperna.
5 Entréhallen med sina gedigna material.
6 Trappan upp i tornet.

3

4

5

6

21 Ångkraftcentral

7

8

9

10

11

12

13

- 7 Ventilationshuvor på taket.
8 Huvudentrén markeras inte mer i fasaden än ställverksportarna.
9 Koksstybbtransportören finns kvar högst upp i byggnaden.
10 I bottenvåningen finns idag reparationsverkstäder.
11 Turbinhallen (2) våningen 1 trappa.
12 Ångpannerummet (1) med pannorna till vänster..
13 Manöverpanelen sedd från ångpannerummet (1)
14,15 De enorma ångpannorna.

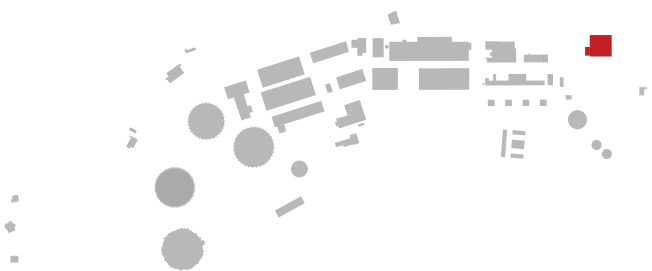

14

15

22 Vattengasverk

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Vattengasverket togs i bruk 1906. Det är en industribyggnad i rött tegel med många höga gavelfönster som ger byggnaden ett monumentalt uttryck där den ligger nära kolhamnen. Fasaderna formades på ett tidstypiskt sätt med röda tegelfasader i Rohbau, sockel av granit, detaljrikedom i murningen genom inslag av kalksten och engoberat tegel. I fönstrens rundbågiga form, i arkitekturens detaljering och t.ex. i det djärvt tilltagna panoramafönstret mot norr ger Hjalmar Westerlunds utformning eko av Bobergs personliga och funktionsorienterade och därmed moderna stil. I stället för att ta in dagsljus till en byggnad med stort husdjup har dock lanterninen som företeelse, sedan Retorthus II byggdes 1902, nyttjats för att hårbärgera transportband för råvaran.

Ursprunglig funktion

Vattengasverket, även kallat cykliska verket, byggdes för att säkerställa en ökad gasproduktion vid ökad efterfrågan, som en följd av säsongsvariationer. Vattengasproduktionens process var enklare och gav en gas som var renare men processen var mer kostsam. Gasen lagrades i en separat vattengasklocka som låg i anslutning till vattengasverket. Anläggningen var därmed inte en del av den produktionslinje där gas tillverkades genom torrdestillation av stenkol, utan ett komplement till denna huvudsakliga produktion.

Transportbandet förde råvaran koks från den intilliggande koksrossen och koksbehållaren upp i byggnadens lanternin där den fördelades i de fyra kokslockorna för att glödgas i generatorerna där vattenånga tillfördes varvid förgasning skedde och s.k. vattengas (vätgas, koloxid och koldioxid) bildades.

Driften av verket var inte lika personalkrävande vilket hypotetiskt skulle möjliggöra att tjänstemän drev verket under en eventuell strejk.

Förändringar

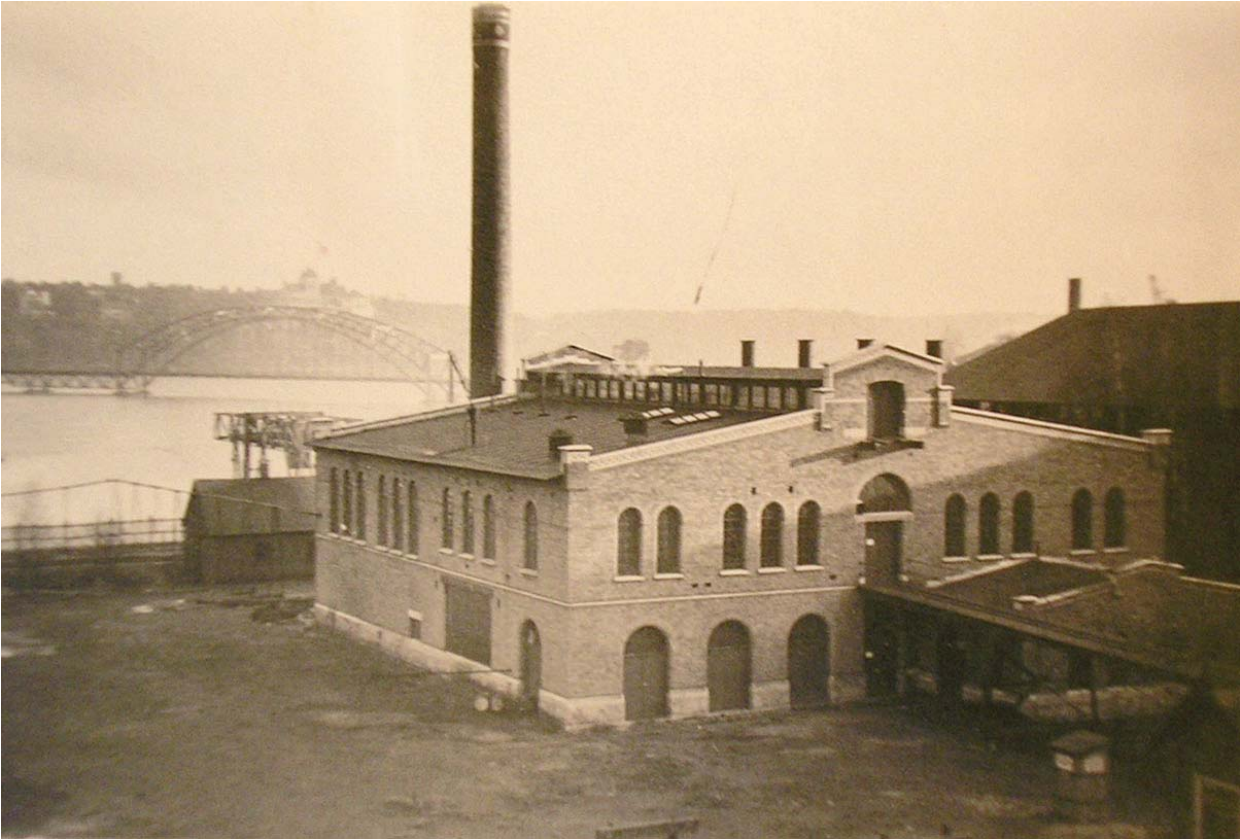
På 1930-talet byggdes vattengasverket till åt väster. I samband härmed murades ursprungliga fönsteröppningar igen. Ändringar av den större hallens (1) entresolbjälklag liksom yttertak har gjorts. Exempelvis den ursprungliga huvudtrappan i anslutning till fönsterparti åt väster har avlägsnats. Merparten ytterdörrar har bytts ut till ståldörrar och portarna åt öster har förstörats. Däremot tycks alla gjutjärnsfönster vara bevarade. Byggnadens underhåll har sedan den lämnades 1971 varit eftersatt. Ett parti av sockeln åt öster har efter den fristående skorstenens rivning lagats i med murbruk och efterliknar väl granitsockelns utformning. Vid 1990-talets slut har vissa underhållsåtgärder i form av plåttäckning och plåtinklädnader gjorts. Att byggnaden tagits ur drift har också lett till att den bibehållit en hög grad av autenticitet.

På 1930-talet byggdes vattengasverket till åt väster. Samtidigt kompletterades den befintliga produktionstekniska anläggningen.

Lanterninen hade ursprungligen en kontinuerligt löpande fönsterband och taktäckning var troligen av papp. Efter ombyggnaden var fönstren färre samtidigt som tak och fasadmateriäl ersattes med sinuskorrugerad eternit.

Inför tekniskiftet från stenkolsgas till spaltgas togs vattengasverket 1968 i anspråk och där inrymdes en testanläggning för spaltgasproduktion.

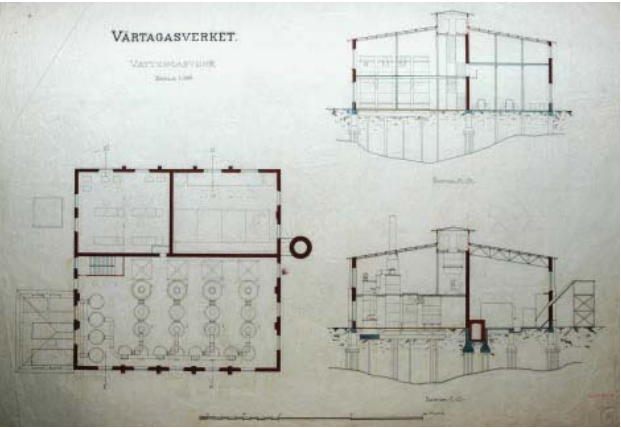
- 1a Vattengasverket omkring 1920 -30-talet. Den stora skorstenen liksom de fyra mindre på södra takfallet finns ännu kvar liksom överljus på norra takfallet. Lanterninen har fortfarande kvar sin ursprungliga utformning med kontinuerligt fönsterband. Källa: SSA.
- 1b Vattengasverkets interiör. Källa: SSA.
- 2 Plan och sektionsritning från ombyggnad på 1930-talet. Sektionen visar att grundläggningen av betong vilar på pålar. Källa: SSA.
- 3 Ursprunglig fasadritning åt öster, arkitekt Hjalmar Westerlund. Källa: SSA.

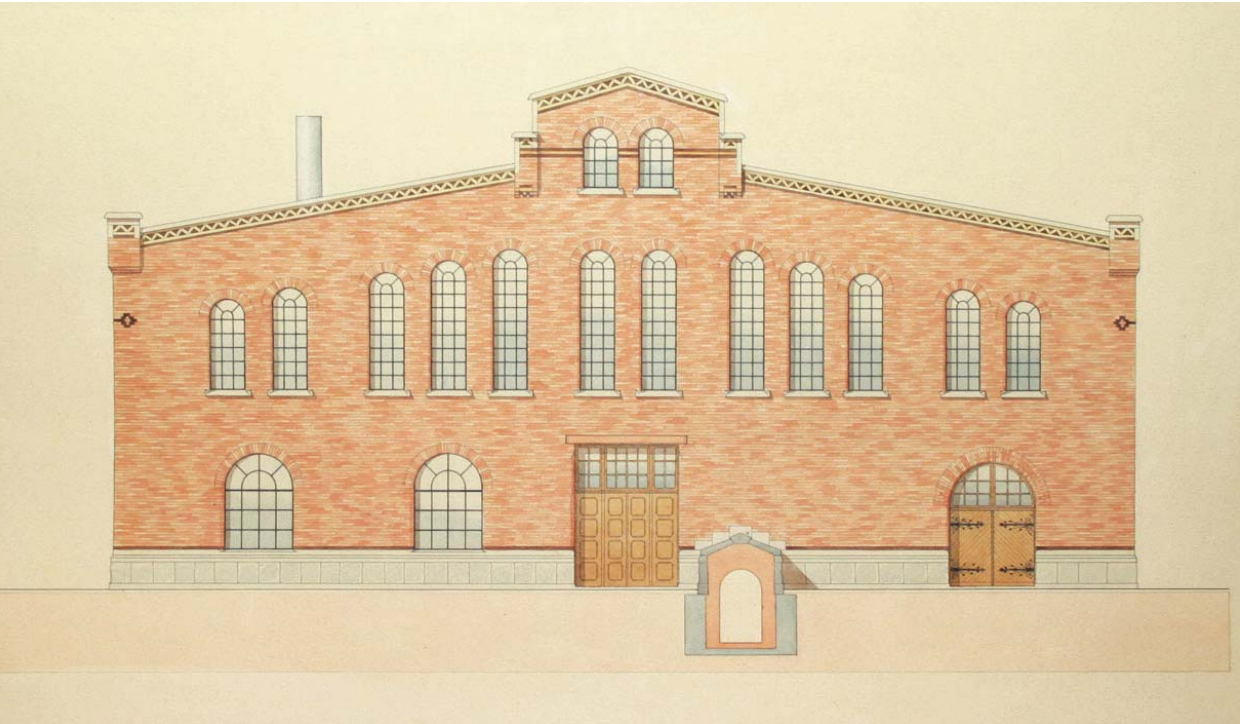
1a

1b

2

3

22 Vattengasverk

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Grundläggning av betong, delvis på pålar. Bärande tegelmurverk i ytterväggar och hjärtmurar med kompletterande pelarstomme av nitade stålbal-
kar. Rumsavskiljande väggar består i vissa fall av bärande tegelmurverk, utfackningsväggar mellan stålpelare eller lättväggar av slaggbetong, i detta fall bestående av ljus cement och koks. Mellan-
bjälklag av stål balkar, åt norr med flacka armerade betongvalv mellan balkarna, s.k. bremervalv. Åt söder vilar endast ståldurk på balkarna.

Exteriör

Vattengasverket har en basilikaformad byggnads-
volym med fasader murade i kryssförband av rött tegel. Murarna är en och en halv sten tjocka och murade i Rohbau d.v.s exponerat tegel. Murfo-
gen är tryckt och genomfärgad i rött. Fasaddekor förekommer i form av band av tandhuggen kalk-
sten eller engoberat tegel i mörkgrått och ljusgult. Byggnaden har två våningar och en smal lanternin. Åt väster finns en mindre envåning byggnadsvolym. Murhål för fönster och portar har den för gasverket karaktäristiska rundningen mellan fasadliv och indraget fönster av gjutjärn. Det stora antalet gjut-
järnsfönster (ca. 70 st.) är placerade och har olika mått som understryker byggnadens form genom att gavelfönstrens överkant följer takfallet. I vissa fall markerar fasadarkitekturen byggnadens funk-
tionella innehåll t.ex. där panoramafönstret expone-
rade den maskinella utrustningen. En ursprunglig port av trä med dekorativ beslagning har bevarats. Sockeln av granit har tre bearbetningsgrader – ned-
ifrån pikhuggning, råköpp och krysshamring. Gav-
larna är anspråksfullt formade med höga rundbågi-
ga fönster och gavelrösten klädda med ståndfalsad plåt som döljer den dekorativa utformningen med tegelband och detaljering av natursten. Lanterninen är klädd med, senare tillkommna, korrugerade eter-
nitskivor på såväl fasader som tak. Taktäckningen består av sinuskorrugerad plåt. Takutsprånget är litet och takavvattning saknas. Detta i kombination med att taket tidigare varit otätt har gett upphov till skador i fasadernas murverk. Taket har en varierad teknisk standard genom att underlaget består åt norr dels av träpanel, dels av betongplank. Åt söder saknas underlag för taktäckningen.

Interiör

Interiören består åt söder av en större hall (1) med entresolbjälklag där produktionsteknisk utrustning finns bevarad. Golvet är av betong och väggarna

av tegel. I hallen finns entresolbjälklaget till vilket två trappor leder, varav den i sydost är ursprung-
lig. Åt öster finns en större port och ståldörrar till angränsande rum i murhåll med raka valv. Rummet karaktäriseras av pelare, fackverk med kolfickor och takkonstruktion av nitat stål och av det rika dagsljusinfallet från höga fönster i tre väderstreck med fönsterbänkar av betong. Flensradiatorer finns bevarade i produktionshall 1.

Åt nordost finns en mindre hall (2) med full tak-
höjd som står tom. Golvet är av betong och väg-
garna av tegel. Åt öster finns en stor portöppning och de sex höga fönstren åt norr är högt placerade.

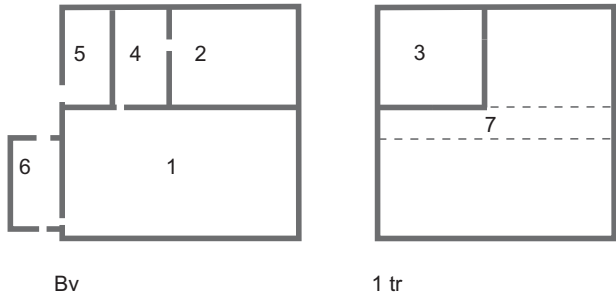
Byggnadens nordvästra del har två våningar med en kontors- och kontrollrumsdel (3) på våningen 1 trappa. Denna miljö är anmärkningsvärd eftersom den rymmer ett stort mått av autenticitet. Plan-
lösningen som består av korridor, fyra rum och sanitetsavdelning är bevarad liksom stora delar av den fasta inredningen. Golven är belagda med lino-
leummattor. Snickerier finns i form av profilerade fotlister, dörrfoder, fyllningsdörrar och i ett fall även smygpaneler i fönster. De putsade väggarna var målade med mörkare kulör nedtill och ljusare upptill med avskiljande mörk linje i bröstnings-
höjd. Fönsterbänkarna är av gjutjärn liksom de dekorativa ventilationsgallren i väggarna. Under-
taksskivorna är eventuellt av eternit och troligen ursprungliga. Omklädningsrum med anslutande sanitetsavdelning där väggarna är klädda med gla-
serat s.k. beklädnadstegel.

På bottenvåningen åt norr finns ett rum med pano-
ramafönster (4) med teknisk utrustning av senare datum. Rummet hade ursprungligen en förfinad gestaltning med hög detaljeringsgrad beroende beroende på dels att turbinerna betraktades som avancerad teknisk utrustning, dels att denna del av produktionen var förhållandevis ren. På golvet ligger klinker och väggarna är upp till bröstnings-
höjd klädda med ett turkoskimirande kakel alt. beklädnadstegel eftersom det var här turbinerna ursprungligen stod. En bred dörröppning leder till den intilliggande mindre hallen. Väggarna i övrigt är putsade och taket består av betongvalv mellan stål balkar.

- 4 Sydfasad med skador i murverket.
5 Produktionshall 4 rymde en anläggning för tjäravskiljning.
6 Produktionshall 5.
7 Västfasad med tillbyggd del.
8 Västfasad med portar till produktionshall 4. I lanterninens mur, igensatt öppning ursprungligen för transportband.
9 Norrfasad med murpartier reparerade med putsbruk. Lägg märke till turbinhallens (5) ursprungliga fönsterparti.

22 Vattengasverk

Ytterligare ett rum, ursprungligen för teknisk utrustning, nås däremot utifrån via fyra portar (5), varav en är ursprunglig i likhet med de fyra rundbågiga överljusfönstren. Rummet har en råare karaktär utan ytskikt som färg eller puts. Golvet är av betong, väggarna är murade av tegel och taket består av valv av betong, gjutna mot brädform, mellan stålbalkar. Kring portar och överljus finns ursprungliga profilerade foder bevarade.

Åt väster finns en envåning byggnadsdel, med igensatta fönster, som rymmer sentida teknisk utrustning (6). Golv av klinker, väggar av tegel och tak av plåt.

Till sist lanterninrummet (7) där väggar och tak består av en stålkonstruktion med eternitskivor och en gångbrygga med räcken kring en öppning nedanför vilken koksäckarna återfinns.

Det londonbaserade företaget Humphries & Glasgow projekterade och levererade den ursprungliga anläggningen, så även modifieringar av den. Av den ursprungliga utrustningen finns delar kvar i den större hallen (1) samt koksäckarna och transportbandets mekanik i lanterninen.

Kompletterande utrustning i form av generatorer och utrustning för spaltning av gas återfinns i den stora hallen (1), motorer i turbinrummet (4) samt ett reservverk med motor och generator i den tillbyggda delen (6)

10 Produktionshall 1, vån. 1 tr.
11 Produktionshall 1, bv. Koksäckor sedda underifrån.
12 Produktionshall 1, bv.
13 Rumssvit 3, vån. 1 tr. Ursprungliga detaljer och ytskikt - gjutjärnsfönster, smygpanel och putsad-målad vägg.
14 Rumssvit 3, vån. 1 tr. Rum i nordväst. Ursprunglig fast inredning och ytskikt. Lagg märke till frilagd mellanvägg av betong med koksslagg som ballast.
15 Rumssvit 3, vån. 1 tr. Sanitetsavdelning med ursprungliga ytskikt och fast inredning med t.ex. väggar klädda med beklädnadstegel.

22 Vattengasverk

Stockholms stads klassificering

Blå Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör Särskilt kulturhistoriskt värde

Produktionsteknisk utrustning Särskilt kulturhistoriskt värde

Vattengasverket har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat arkitektur-, byggnads-, samhälls- och teknikhistoriskt dokument. Den har därtill upplevelsevärden; inre rumsligheter och ett yttre som bidrar till att skapa både gaturum, platsbildning och en koppling till vatten. Byggnaden berättar genom sin patina och bevarade planlösning, material och utrustning på ett pedagogiskt vis om byggnadens användning.

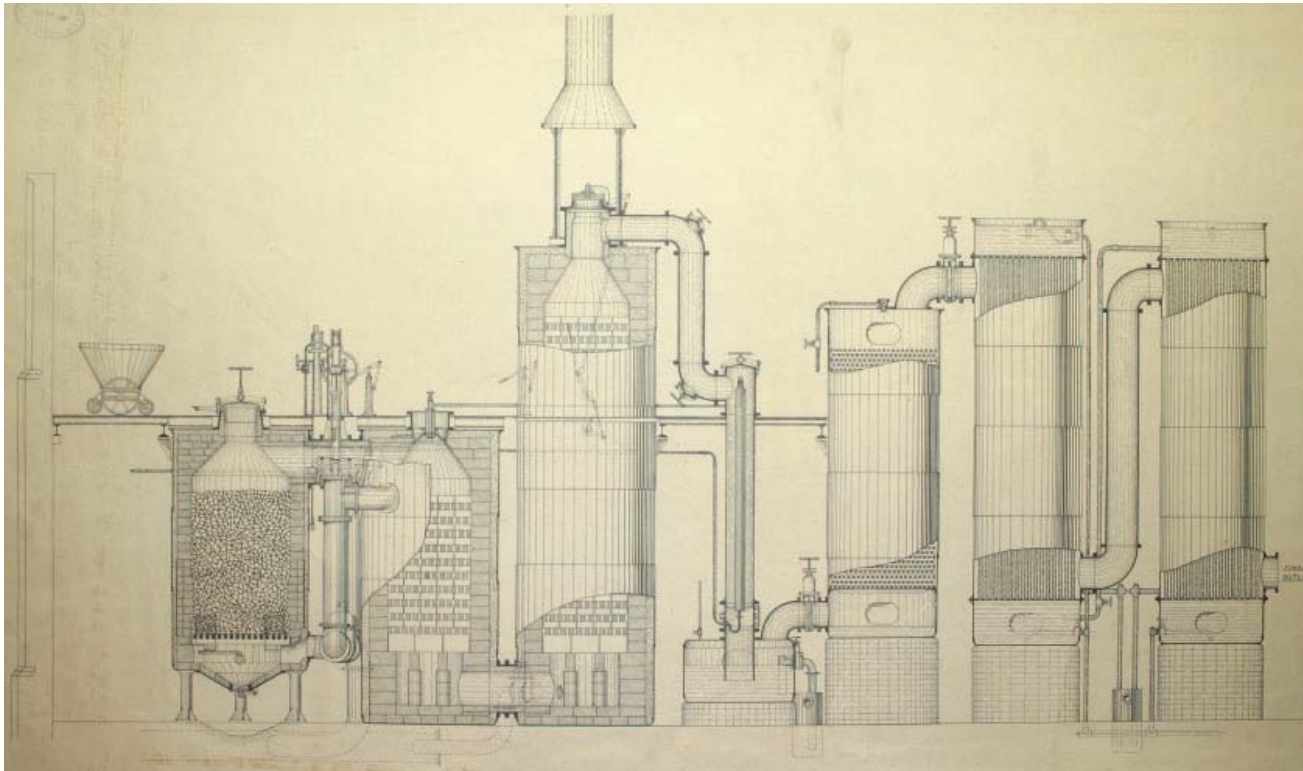
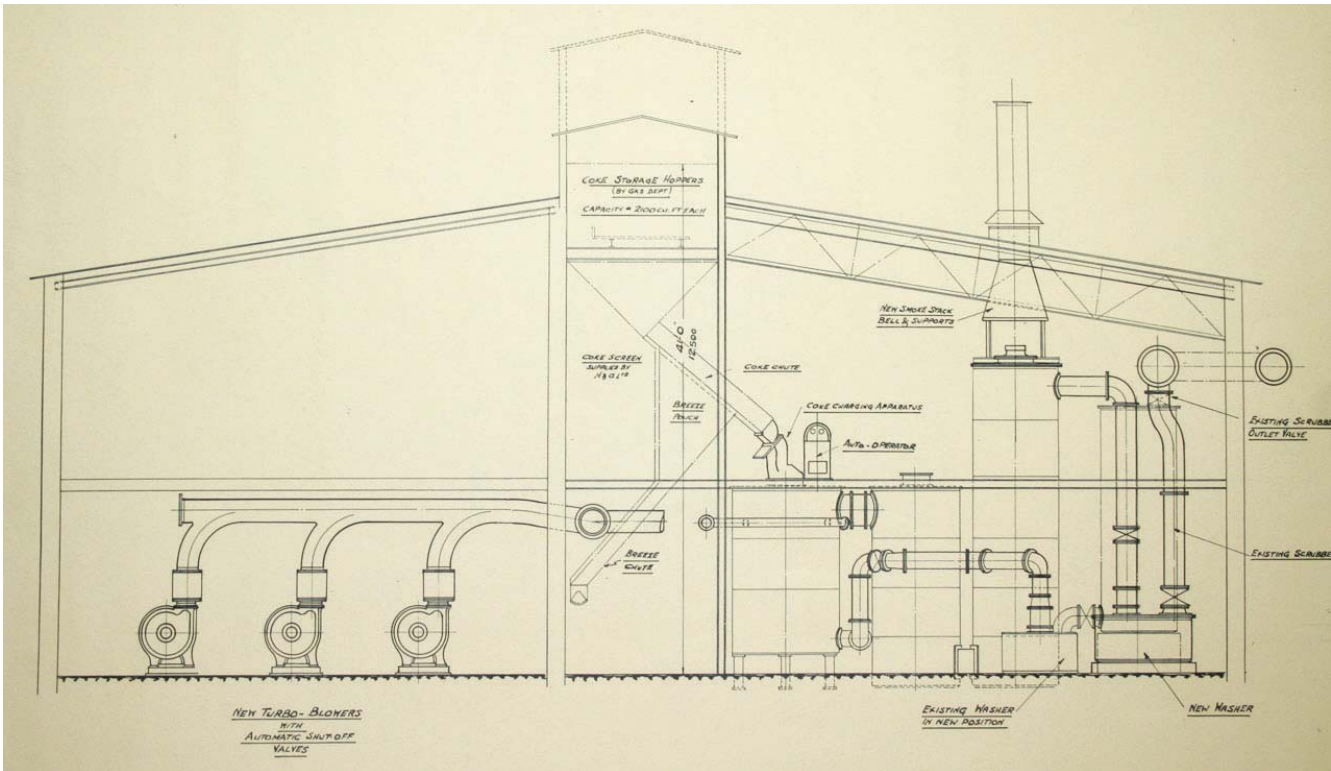
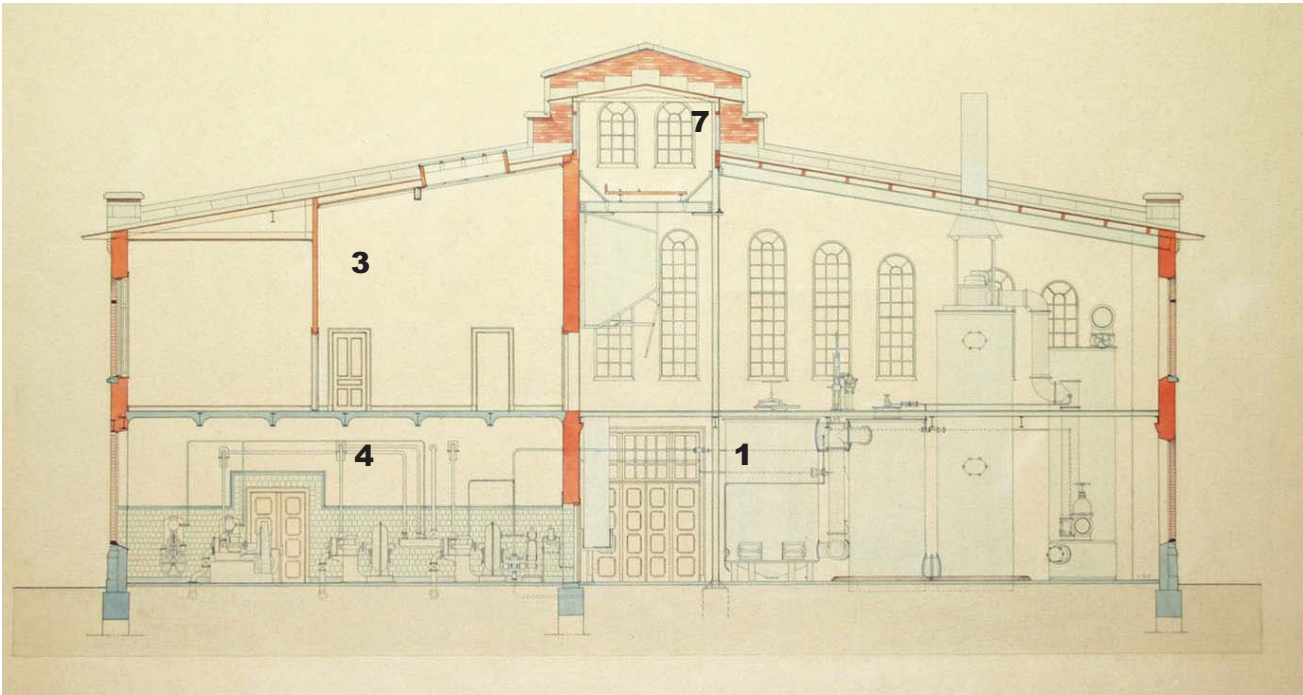
Byggnaden uppfördes under slutet av pionjärfasen d.v.s. gasverkets andra utbyggnadsfas då en parallell produktionslinje s.k vattengas byggdes ut. Genom sitt läge vid Lilla Värtan och sin dekorativa arkitektur signalerar byggnaden gasverket åt öster och erbjuder en koppling till vattnet.

Den exteriöra arkitekturen har hög verkshöjd och utgör en del av gasverksbebyggelsens enhetliga tegelarkitektur.

Interiört har rum med bevarad hög detaljeringsgrad (1, 3, 4) eller hög autenticitet (5) har särskilt högt kulturhistoriskt värde eftersom detta visar ursprunglig funktion och/eller har en utformning nära det ursprungliga.

Produktionstekniskt ingick byggnaden i andra generationens produktionsbyggnader. Den delvis bevarade och i delar moderniserade tekniska utrustningen speglar den parallellt fungerande produktionen av s.k. vattengas.

16 Interiör av lanternin 7 med teknisk utrustning för transportband och tömning till koksickor.
17 Igensatt öppning för transportband i lanterninens gavelmur.
18 Ursprunglig sektionsritning, arkitekt Hjalmar Westerlund. Källa: SSA.
19 Sektionsritning med modifierad produktionsteknisk utrustning från 1930-talet. Källa: SSA.
20 Elevation av ursprunglig produktionsteknisk utrustning. Leverantör Humphreys & Glasgow, Westminster London. Källa: SSA.

22 Vattengasverk

Känslighet/tålighet

Exteriör

Hög känslighet

Interiör

Hög känslighet 3 och 4

Känslig 1, 5, 7

Tålig 2, 6

Produktionsteknisk utrustning

Känslig

Exteriört är utgångspunkten att byggnaden restaureras och att befintlig byggnadsvolym, utformning och byggnadsdetaljer bibehålls. Åtgärder som åter-skapar ett förlorat värde t.ex. ett skadat murkrön eller nyttillverkning av träport får och bör utföras. (bild 1a, 3, 7) Portöppningar med sentida portar åt öster kan alternativt försees med moderna partier så även transportbandets murhå. (bild 3, 8, 17) Tak och takavvattning löses och utformas med respekt för ursprunglig utformning. Lanterninens ytskikt kan bytas och ges ett utförande som ligger nära det ursprungliga. (bild 1a, 18)

Interiört gäller att oavsett de olika delarnas gra-dering är det generellt rumsligheten i rummen 1, 2, 4, 5 och 7 som ska tas som utgångspunkt för tillvaratagandet. Eventuella interiöra tillägg anpas-sas till fönstrens placering och storlek. Generellt gäller att ytor och material bevaras i det skick de är efter varsam rengöring, alternativt restaurering när behov föreligger. Synlig stålkonstruktion i pelar-stomme och tak bör fortsatt vara exponerad mot rummet och ursprunglig trappa åt sydost bevaras. Rumsvolymer, planlösning, fast inredning och ytskikt i rumssviten 3 bevaras och restaureras. (bild 13-15) Mellanväggar i sanitetsavdelningen får rivas men beklädnadsteglet på de rumsavgränsande väggarna bevaras och kompletteras. Att 2 och 6 anges som tåliga ska tolkas som att användningen är fri men att befintliga kvaliteter som dagsljus bör tas tillvara. (bild 5, 16, 23) För att lanteninen 7 ska kunna användas som rum får den isoleras invändigt och mekaniken för uppfodringsverket kan avlägs-nas.

För den produktionstekniska utrustningen gäller att den i byggnaden finns bevarad i tämligen stor utsträckning. Utrustningen är från olika tider och den är inte komplett. I hall 1 bör en tydlig och begriplig sekvens av utrustning inklusive ledningar och ventiler för gas bevaras. Vidare bör kolfickorna bevaras. (bild 11, 12, 24)

- 21 Lanterninen är klädd med fasad- och takskivor av sinuskorr- ugerad eternit.
- 22 Putsad och kaklad vägg i f.d. produktionshall 5.
- 23 Produktionshall 2.
- 24 Produktionshall 1 med gasledning, tvättare och kondensatorer, jämför ritning bild 20.

21

22

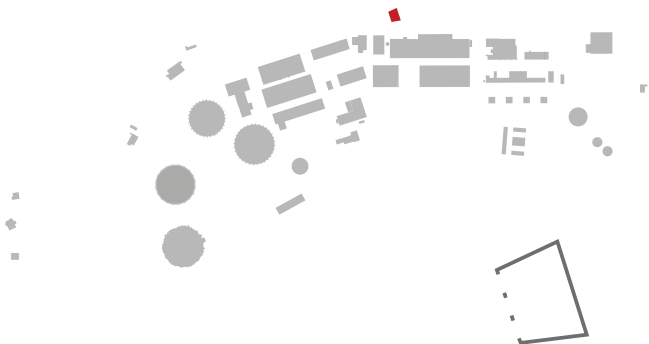

23

24

23 Lokstall

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Lokstallet har en stomme av betong med utfackningsväggar av tegel. Det har ett papptäckt pulpettak, tre stora fönster av glasbetong och tre stora portar mot väster och stickspåren. På taket finns en öppen ventilationshuv. Byggnaden består av ett enda rum med putsade väggar.

Ursprunglig funktion

Lokstallet tillkom någon gång mellan 1915-1925 som ett stall för eldlösa lok, d.v.s. ackumulatorlok som drevs med ånga.

Förändringar

Lokstallet användes för sitt ursprungliga ändamål ända fram till 1972, då gasframställningen ur kol lades ner och ersattes av spaltgas. Lokstallet har haft en utbyggnad åt öster och dess fönster har bytts ut mot betongglas. Portarna var tidigare av trä. Idag används byggnaden som garage för ribbåtar.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Byggnaden har en kraftig armerad betongstomme med utfackningsväggar av rött tegel och två betongpelare inne i byggnaden. Västra fasaden är helt i brädgjuten betong med spår efter gjutformen. Taket är likaså byggt i platsgjuten betong med tätt sittande betongbalkar. Grundläggningen torde likaledes vara av betong.

Exteriör

Fasaderna är intakta från byggnadstiden. Portarna är sentida. Taket är täckt med svart papp med en öppen ventilationshuv.

Interiör

Byggnaden består av ett enda rum med två pelare. Golvet består av betong. Väggar och tak har målats med organisk färg som flagnar. Vattenläckor i taket har fått betongen att karbonatisera, med den följd att armeringsjärnen i betongen rostar ställvis och spränger sönder betongen.

I taket löper ett rör för vattenånga till vilket loken kopplades. Detta är en rest av den tekniska utrustning som fanns i lokstallet.

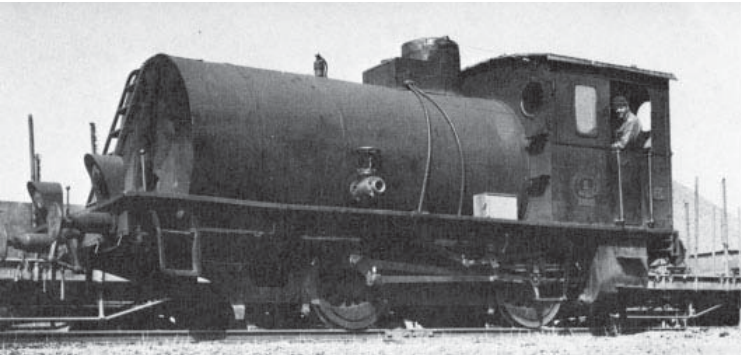

1

2

1 Lokstallet från sydväst.
2 Lokstallet 1968 med träportar. Källa: Järnvägsmusei vänner/Järnvägshistoriskt forum.
3 Ackumulatorloket "Suggan". På cylinderns sida syns ventilen för ångladdning. Källa: Stockholms gasverk-Kolepoken är slut 1972.

3

23 Lokstall

Stockholms stads klassificering

Grön
Fastighet med bebyggelse som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör
Kulturhistoriskt värde

Interiör
Kulturhistoriskt värde

Produktionsteknisk utrustning
Begränsat kulturhistoriskt värde

Lokstallet har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden är bärare av dokument- och upplevelsevärden. Den är ett byggnads-, samhälls- och teknikhistoriskt dokument. Det har därtill upplevelsevärden i form av miljöskapande och pedagogiska värden invid upplagsområdet och som slutpunkt på spårområdet.

Byggnadens exteriör är karakteristisk genom att dess plan utgörs av ett cirkelsegement och att den trots sin betongstomme är anpassad till områdets tegelarkitektur genom fyllningarna av tegel.

Interiören består av en enkel lokal för uppställning och tankning av lok. Rumsvolymen är intakt sedan byggnadsåret.

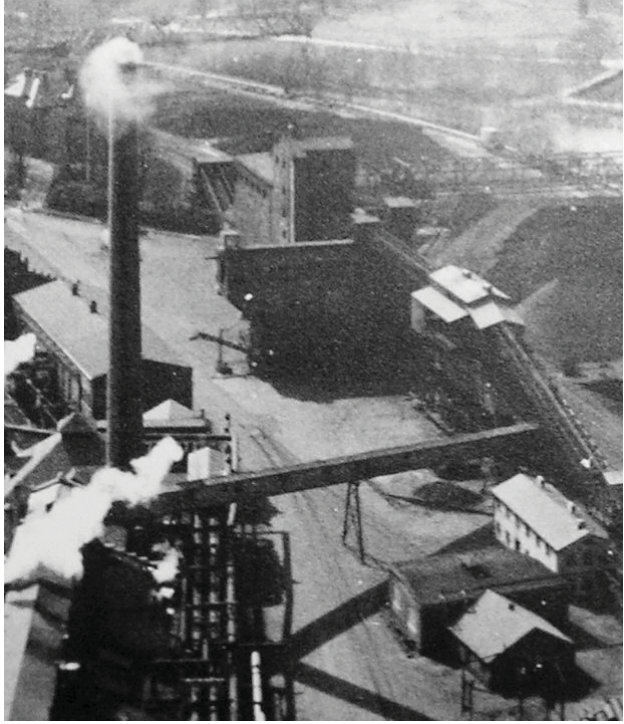
Av den produktionstekniska utrustningen återstår ett inkomplett ångrör, troligen ej ursprungligt.

Känslighet/tålighet

Exteriör
Känslig

Interiör
Tålig

Produktionsteknisk utrustning
Tålig

Exteriört är utgångspunkten att befintlig byggnads- volym bibehålls. Byggnadens betongstomme är i relativt dåligt skick varför mer omfattande åtgärder kan krävas. Fasaderna kan anpassas till ny verk- samhet.

Interiört gäller att rummet kan anpassas till ny användning.

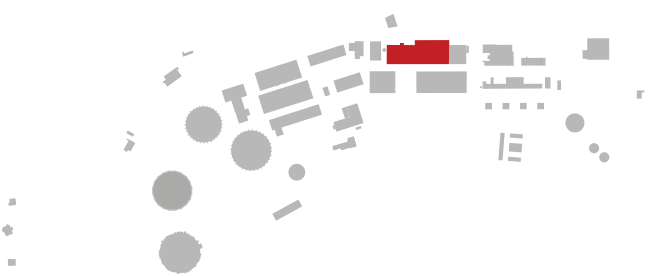
För den produktionstekniska utrustningen gäller att ångröret kan bevaras för att behålla något av byggnadens tekniska karaktär: alternativt kan det avlägsnas.

Anknytning till platsen
Lokstallet ligger fristående just norr om den äldre samlade, norra bebyggelsefronten. Byggnaden an- sluter till de ännu bevarade järnvägsspår som löper längs denna front. Byggnadens kulturhistoriska värde är inte nödvändigtvis knutet till dess läge. En eventuell flytt vore möjlig: under förutsättning att byggnaden även fortsättningsvis kommer att vara anknuten till järnvägsspår.

4 Flygfoto från 1928. Lokstallet syns strax till höger om skorstenen. Källa: SSA
5 Flygfoto från 1950-talet. Lokstallet med tillbyggnad syns i nedre högra hörnet. Källa: SSA
6-9 Interiörbilder från lokstallet. Lägga märke till gasled ningen i taket.

24, 26 Retorthus I

Byggnadshistoria

Retorthus I byggdes kring det första ugnssystemet med horisontala retortrar. Det var en del av Värta-gasverkets första utbyggnadsfas med invigningsår 1893. Här framställdes gas genom torrdestillation av stenkol. De anläggningar som byggdes fram till 1954 representerar sex olika system. Av dessa finns fysiska lämningar kvar från två – retorthus I (24, 26) och retorthus III (25).

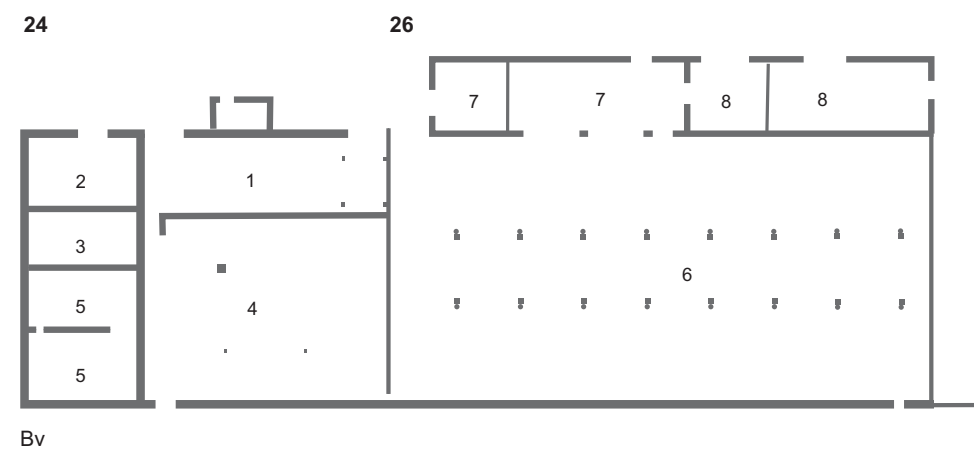
Ursprunglig utformning

Retorthuset var hjärtat i den ursprungliga anläggningen genom att det var där gasen framställdes. Trots den smutsiga hanteringen i produktionslinjens inledning gav Boberg huset ett anspråksfullt formspråk och en dramatisk rytm med fyra skorstenar och strävpelare längs varje långsida. Interiören hade storslagna rumsliga kvaliteter utan pelare där dagsljus togs ned från en lanternin, silande mellan ploncautakstolar och kolrök, till det djupa husets arbetsyta mellan ugnsbatterierna.

Västra gaveln hade en lägre byggnadsdel som dels tog ned skalan och gjorde den mer intim, dels rymde utrymmen för arbetarna.

Ursprunglig funktion

Den ursprungliga användningen var retorthus. Här fanns ugnar i vilka stenkol upphettades i syfte att utvinna gas d.v.s. torrdestillation. Stenkolet lades i horisontella s.k. retortrar d.v.s. behållare under vika ugnar eldades med koks i syfte att utvinna gas. Restprodukten blev koks som togs ut ur retortrarna: koks som därefter användes som bränsle i ugnarna eller lagrades i stackar inför försäljning. Ugnarna fanns i källarplanet och eldades därifrån medan retortrarna fylldes och tömdes för hand från den stora hallen i retorthusets mitt som belystes från den långsgående lanterninen.

Bv

Till varje ugn fanns nio retorter av 3 m längd. Ugnarna var sammanförda i grupper om fem ugnar för vilka det fanns en skorsten vardera: totalt fyrtio ugnar och åtta skorstenar planerades. Invigningsåret 1893 hade hälften d.v.s. 20 ugnar byggts. Senast 1903 var retorthuset fullt utbyggt med 40 ugnar. Längs norra sidan fanns ett system och längs södra sidan ett annat vilket medförde en skillnad i utformning mellan norra och södra sidan. De system som tillämpades var dels Münchener-systemet, dels Hasse-Didier-systemet.

Förändringar

1912 revs den ostligaste fjärdedelen av retorthus I och lämnade plats för en tillbyggnad benämnd retorthus III (25) som rymde system III med vertikala retortrar. 1918 överges den ursprungliga planen när den första kammarugnanläggningen byggs norr om retorthusen. Ingenting av kammarugnanläggningen finns i dag kvar men har sin relevans eftersom det var i retorthus I kammarugnarnas generatorgascen-tral inrymdes. Kammarugnen drevs genom att den upphettades eller undereldades med generatorgas. För detta ändamål byggdes i retorthuset 1918 en anläggning för framställning av generatorgas eller gengas. Generatorerna levererades av Koppers i Essen, Tyskland. Två ugnsbatterier revs och huset tillbyggdes mot norr. I tillbyggnaden inrymdes de understödjande funktionerna exhaustor, fläkt, ångturbin och stoftsamlare. Generatorugnarna matades från toppen via koksbehållare av betong som inrymdes i lanterninen som dessutom påbyggdes med en transportbana för koks. Transportbanan be-tjänade såväl retorthus III som generatorcentralen. Banan stod i förbindelse dels med ett uppforderings- verk som mynnade vid kolupplaget vid Husarvi-ken, dels med det torn som omslöt en elevator. Såväl uppforderingsverk som elevatortorn revs ca. 1953. 1928 då det femte kammarugnsystemet byggdes revs ytterligare ugnsbatterier som åt väster

gav plats för en utvidgad generatorcentral varvid även tillbyggnaden åt norr utvidgades.

I retorthusets västra del inrymdes även gasverkets nya ångcentral och senare även ett oljegasverk. Vattenånga nyttjades som kraftkälla i förgasnings-processerna, för uppvärmning, för destillation och för elproduktion. Ångcentralen togs i drift 1915. Orsaken var att den ursprungliga ångcentralens (27) kapacitet skulle bli otillräcklig som en följd av den ökande produktionen och det tekniskifte som övergången till kammarugnar innebar. Ång-pannorna var fyra till antalet varav en eldades med kol och tre med koksstybb. Omedelbart väster om retorthusets västgavel murades en ny skorsten som betjänade ångcentralen.

När ångproduktionen vid 1940-talets slut flyttades till den nya ångkraftcentralen frigjordes lokaler i retorthus I. Här inrymdes 1953 ett oljegasverk. Tjock eldningsolja spaltades i en cyklisk termisk-katalytisk process. Gasberedningsoljor, spillolja och olja från tjära kom till användning. Tillverk-ningen skedde i järnretorter och gasen renades i kylare, tvättare och reningskistor med järnoxidhy-drat d.v.s. i samma system som kolgasen. Gasen framställdes huvudsakligen till spetsbelastning. En del av anläggningen finns 2009 bevarad i retorthu-set.

Byggnadens lågdel åt väster byggdes delvis om på 1930-talet och kom att inrymma en kontorsavdel-ning på bottenvåningen och duschrum i souterräng-våningen.

När kolgasproduktionen lades ned 1972 förlorade alla delar i retorthuset sina funktioner.

I relativt sen tid – 1980 -90-talet – har en stor del av källaren, motsvarande hus 24, fyllts igen.

1

1 Retorthus I efter 1902. Foto (detalj) Karl Severin Eklund: Källa: Gasverkets museum
2 Retorthus I, system I, från väst senast 1903 med de åtta ugnsbatterierna utbyggda.
Källa: SSA
3 Ursprunglig skjutport av trä i portöppning åt söder.

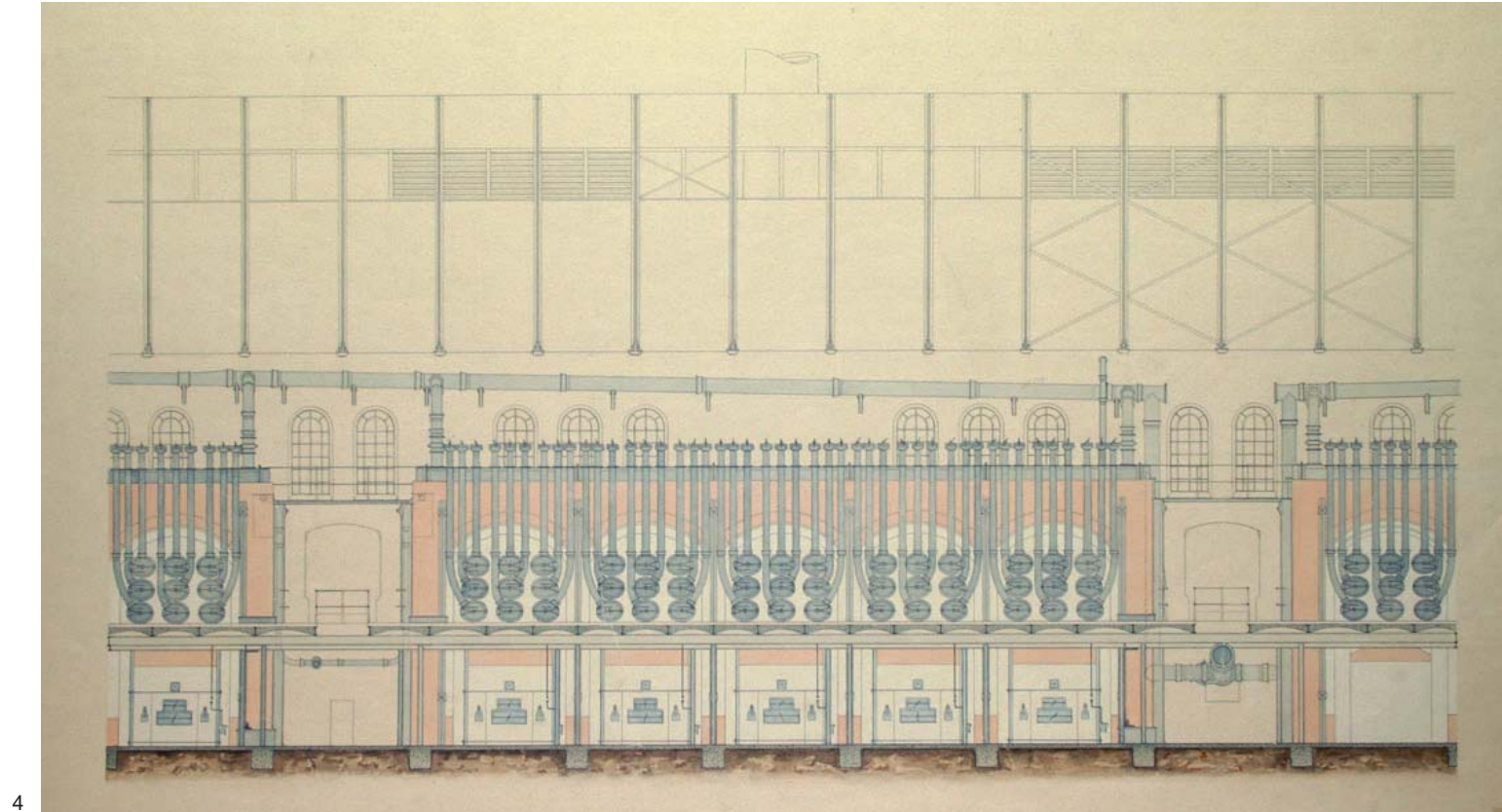

2

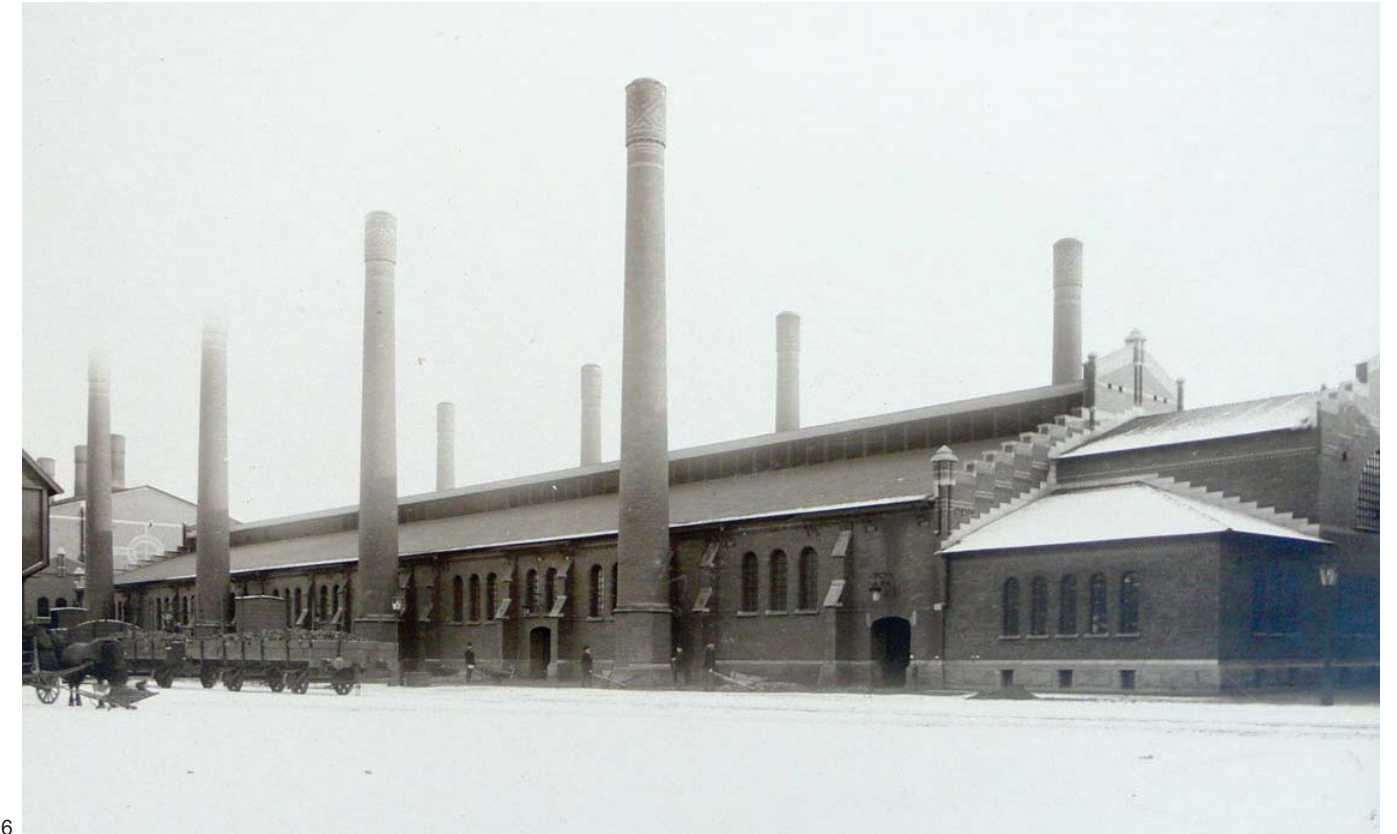

3

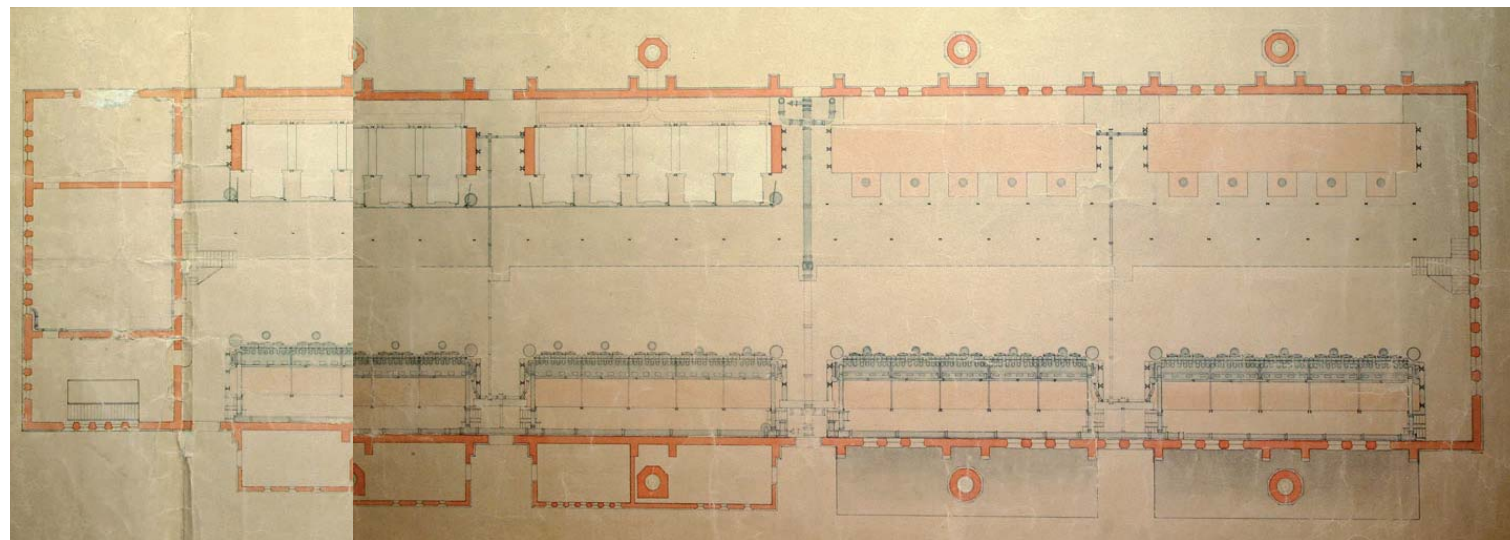
24, 26 Retorthus I

4

6

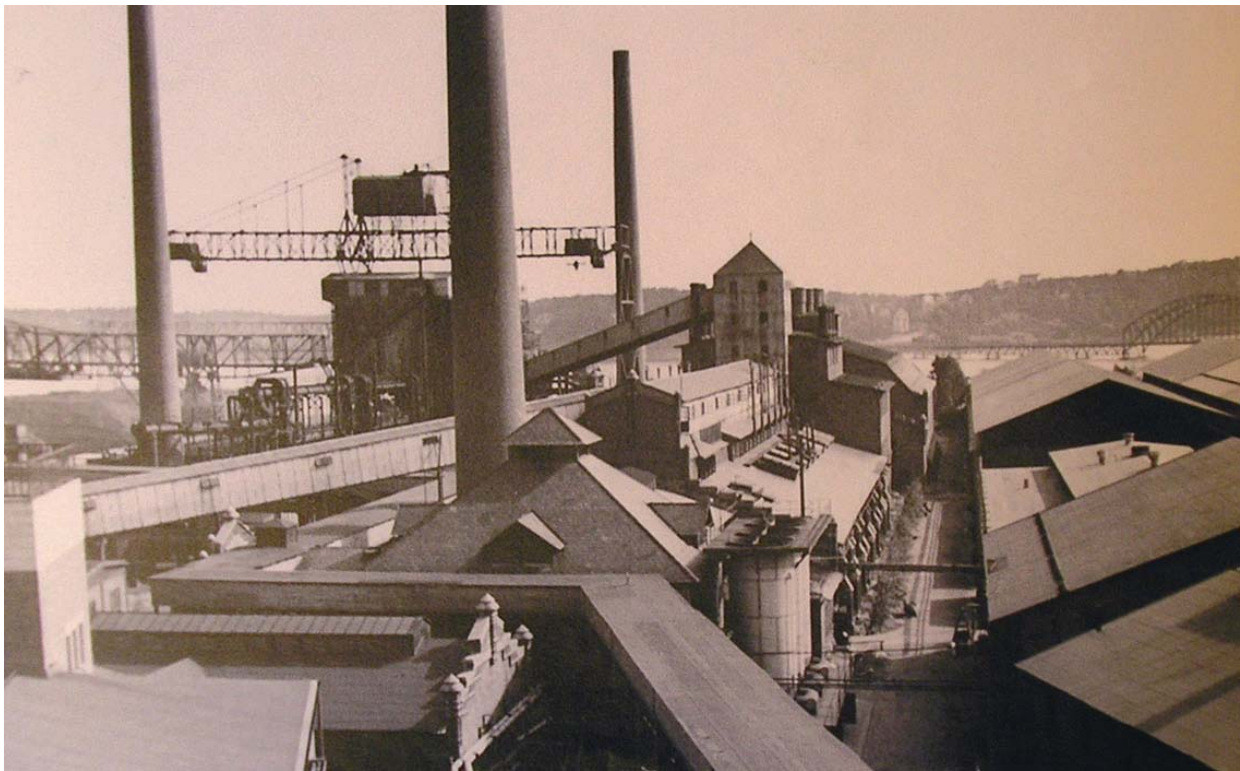
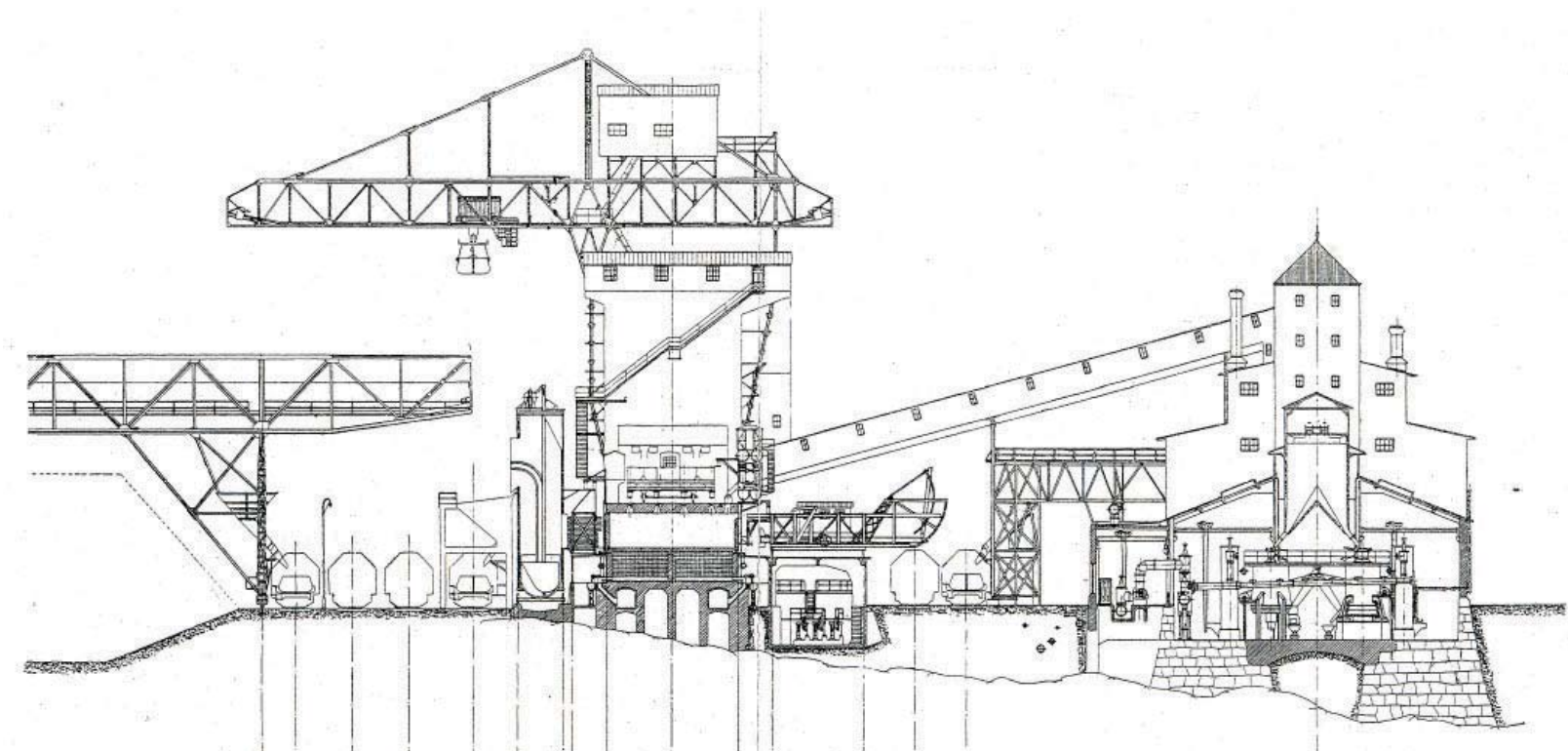
5

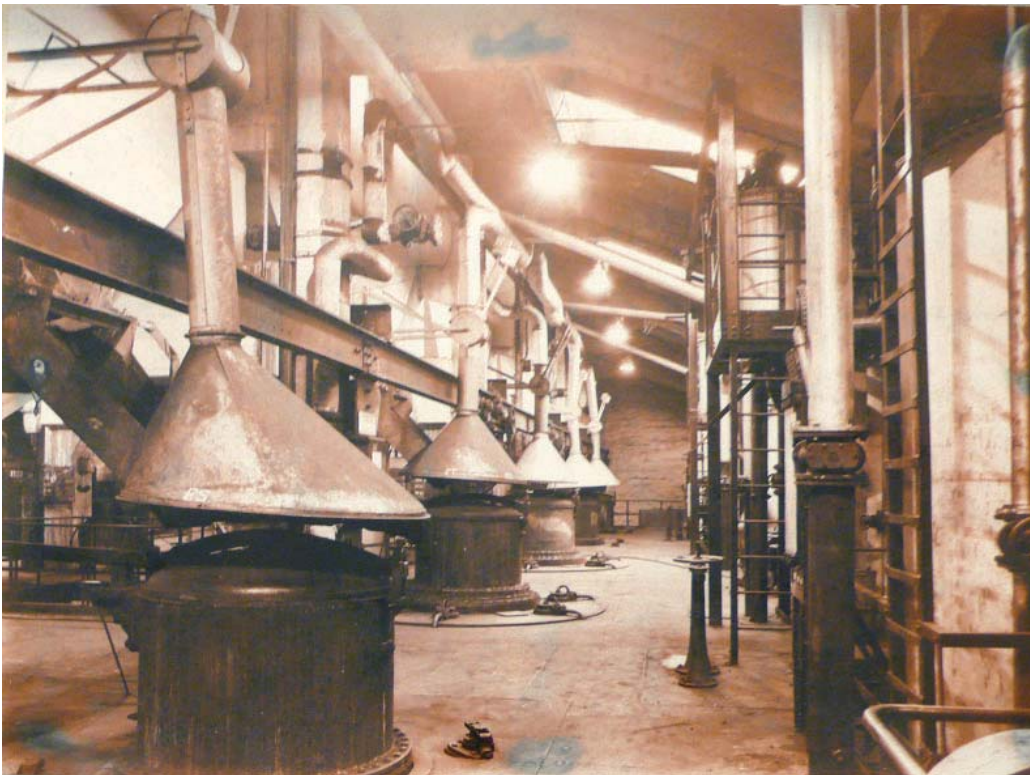
7

- 4 Sektion av ugnsbatteri i retorthus I (24, 26) 1893. Ugnar i källaren och över bjälklaget syns retortrarnas öppningar och luckor. Källa: SSA.
- 5 Plan av retorthus I 1893. Källa: SSA.
- 6 Norra långfasaden av retorthus I år 1900 - 1901. Foto Karl Severin Eklund.
Källa: Gasverkets museum.
- 7 Retorthus I år 1914. Fotografi av Gustaf Ankert. Källa: SSM.

24, 26 Retorthus I

7 Sektion genom generatorcentral och kammarugnanläggning 1920. Till höger på sektionen avtecknar sig generatorcentralen inrymd i retorthus I. Överst i lanterninen syns fickorna från vilka generatorerna nedanför fylls på. Källa: I: Koppers 1920, heft 2.
8 Fotografi mot öster mellan 1928 och 1954. I förgrunden syns dels f.d. ångcentralen (27) och kondensatorhuset (30) med det toppiga taket. I förlängningen syns retort hus I med dess tillbyggda högre del retortus III. Bortom dessa, ytterligare österut, syns konturen av retorthus II med sitt mansardtak. Vid denna tid har såväl generatorcentral som ångcentral, med skorsten i förgrunden, inrymts i retorthus I. I fonden till vänster syns kammarugnanläggningen med skorstenar, koltorn, kranar, transportbänor etc. Källa: SSA.
9 Dagens takkonstruktion härrör från ombyggnaden runt 1918.
10 Generatorgasugnarna (gengas) tillkom 1918. Källa: Fotografi i Gasverket.
11 Det dubbla pelarsystemet bär tak och koksfigkor.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

De yttre murarna fungerar ännu som bärande tegelmurverk liksom den hjärtvägg som skiljer den lägre västra byggnadsdelen från den högre halldelen. Grundläggningen består av en djupt gående grundmurning av granit som tar stöd i fast underlag. Bjälklaget i lågdelen består av bremervalv mellan stålbalkar vilande på gjutjärnspelare.

Den genomgripande ombyggnad retorthuset genomgick på 1910 -20-talen innebar att den ursprungliga konstruktionen med fribärande takstolar mellan tegelmurar med strävpelare övergavs. Det skedde till förmån för ett inre pelarsystem i två rader: som förutom att bära upp det nya taket av betongplank bar en serie koksfigor med transportband ovanför och traversbanor med traverser i sidoskeppen.

Exteriör

I dag består retorthuset av flera delar – ett större lager åt öster (26) och en del i väster (24) med moderna tekniska installationer, f.d. kontorsutrymmen och ett nedlagt oljegasverk. Oljegasverket är den del av de nedan beskrivna byggnaderna som ännu rymmer en installationstäthet som kan mäta sig med den tid på 1950-talet då gas- och koksproduktionen var som störst. Åt öster är retorthuset motbyggt med hus 25, ursprungligen retorthus III. Som en konsekvens av ursprunglig och i etapper förändrad funktion har retorthuset byggts om på ett genomgripande sätt.

Trots att stora förändringar gjorts vinnlade Hjalmar Westerlund sig om att respektera Bobergs ursprungliga formspråk. Den ombyggda takvolymen har kvar sin uppbyggnad med långsgående lanternin men taktäckningen har i sen tid gjorts på ett sådant sätt att alla ytor och murkrön klätts in vilket negativt påverkar det arkitektoniska uttrycket. Det västra gavelpartiets rika utsmyckning med möstermurning i tegel och dekorativt formad natursten har delvis tagits ned, delvis dolts. Byggnadens östra ände med dess rikt dekorerade gavel revs och motbyggdes med retorthus III (25). Den successiva omvandlingen från retorthus till ångcentral och generatorcentral innebar även att de åtta skorstenarna revs och att en tillbyggnad i en våning adderades åt norr samt att området största, ännu bevarade skorsten murades vid retorthusets västra gavel (bild 15).

Den ursprungliga lägre byggnadsdelen åt väster har en avvikande utformning med nya vidare fönsteröppningar med raka valv och småspröjsade träfönster, på bottenvåningen i väster och söder, kom att ersätta de smalare rundbågiga gjutjärnsfönstren.

Interiör

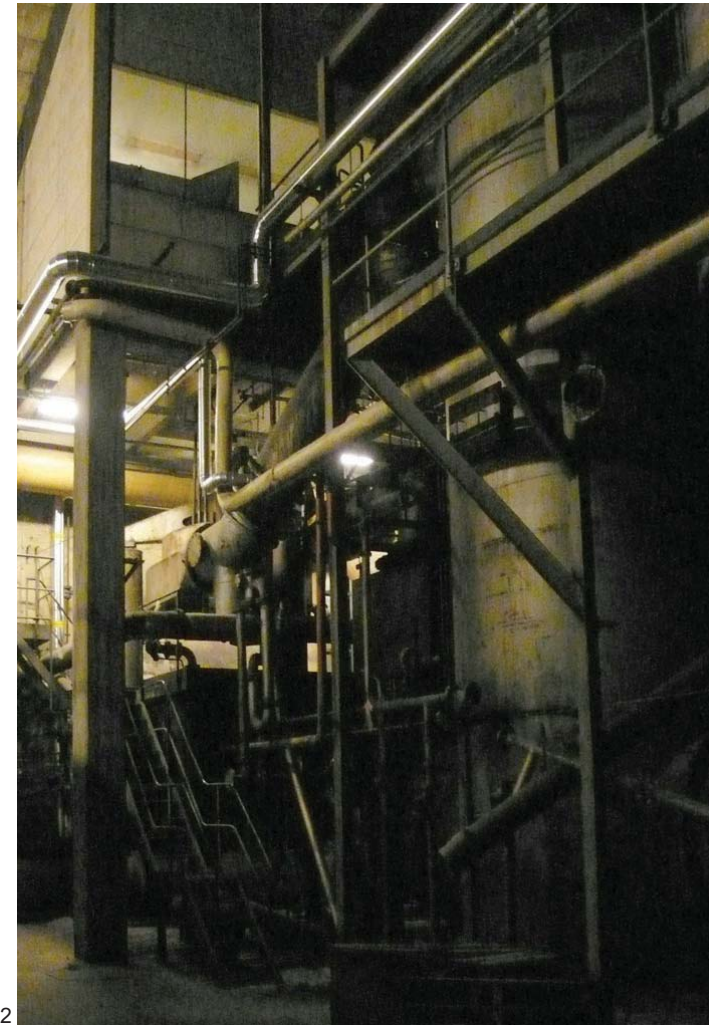
1910 -20-talens ombyggnad innebar att den stora hallens rumslighet ändrades. Rummet var ursprungligen en öppen hall med två rader av ugnsbatterier nära ytterväggarna och en långsträckt öppen yta mitt i huset. Rummet förvandlades till en treskeppig basilika där generatorcentralens pannor i stället ställdes mitt i rummet och kom att utgöra två rader i anslutning till mittskeppets båda pelarrader. Detta gällde även ångcentralen. De olika delarna åtskildes från varandra med höga mellanväggar.

Enligt gasverkets aktuella husnumrering omfattar hus 24 dels lågdelen i väster, dels den del av retorthusets stora hall som omvandlades till ångcentral och senare till oljegasverk.

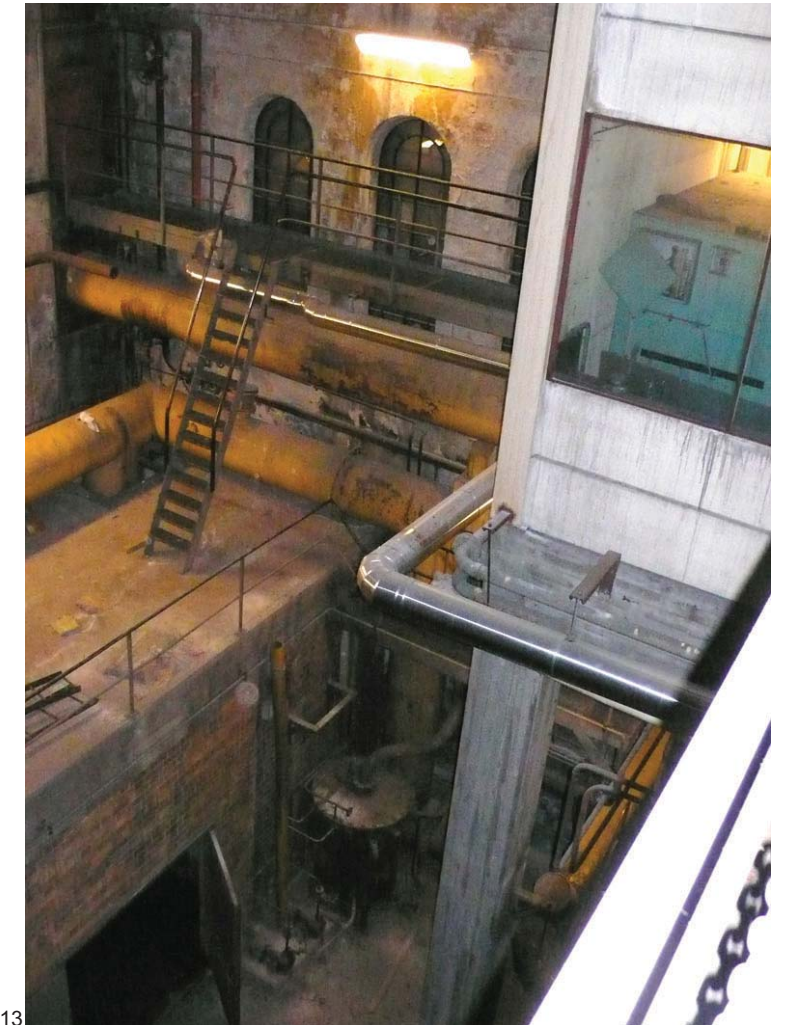
Lågdelen (2, 3, 5) rymmer i dag en kontorsavdelning med övernattningsrum, ett äldre duschrum med bastu 1 tr. ned och vindsutrymmen med inredningar som ändrats ytterst litet sedan 1890-talet. Lågdelen rymmer även två rum förbundna med ångkraftcentralen – ett rum med hög autenticitet som rymmer en cylindrisk cistern av stålplåt (3), dels ett rum (2) som efter ombyggnad integrerats i ångkraftcentralen.

Den f.d. retorthallen (1, 4) och en mindre del av lågdelen (2) rymmer dels den relativt moderna ångkraftcentral som i dag är i drift, dels resterna av oljegasverket – destillationspannor och ett manöverrum. Eftersom det ursprungliga ugnspanets souterrängbjälklag revs i samband med tidigare ombyggnad kan åt öster retorthusets fulla byggnadssektion överblickas – från topp till botten.

Hus 26 omfattar dels den större kvarvarande delen av det gamla retorthusets hall (6) med lanternin för transportband (9), dels envåningstillbyggnaderna åt norr (7, 8). Hallen erbjuder en kraftfull rumslighet bestående av tre skepp där traverser med traversbanor bevarats i sidoskeppen och koksfigor av betong bevarats ovan mittskeppet. Envåningstillbyggnaden åt norr rymmer en rad rum som ursprungligen innehöll produktionsteknisk utrustning.

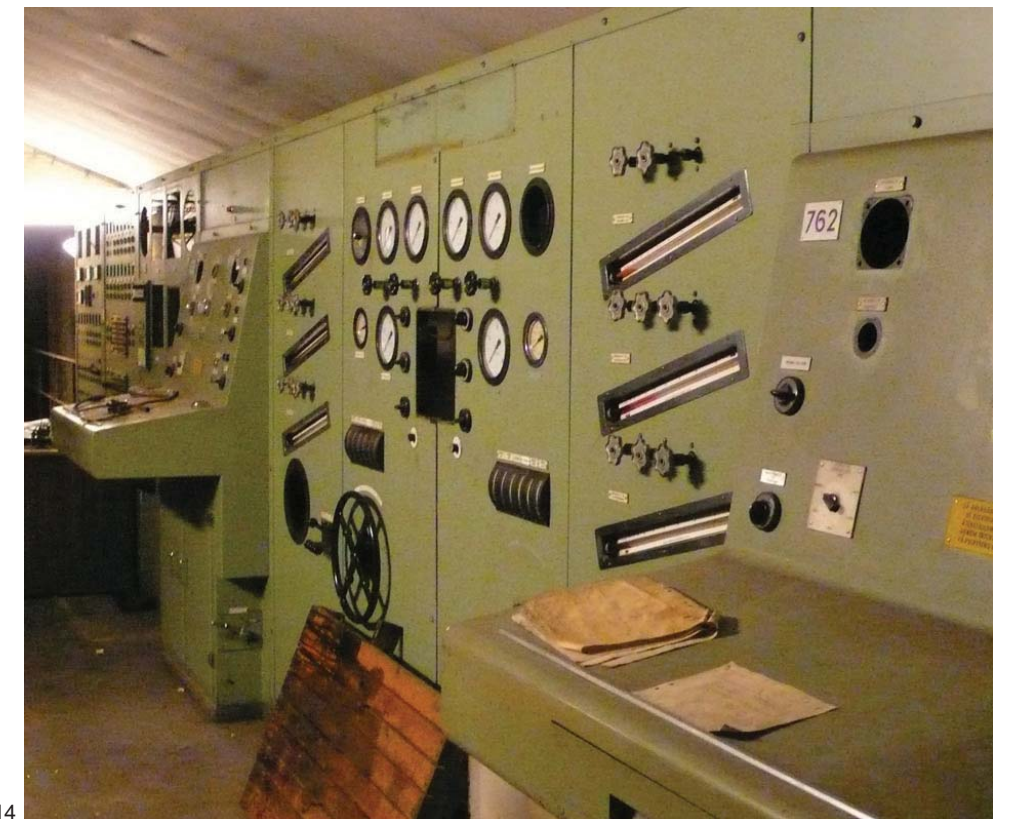

12

13

- 12 Oljegasverket 2009. Oljeugn i förgrunden. Uppe till vänster syns kontrollrummets glasparti.
13 Bilden visar den höga rumshöjd som finns i Retorthus I, i den del som fortfarande har kvar källarplanet. Till vänster ursprungliga gjutjärnsfönster och kontrollrum på sin entresol till höger.
14 Interiör av kontrollrum.

14

24, 26 Retorthus I

Stockholms stads klassificering

Blå
Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

- Exteriör
- Särskilt kulturhistoriskt värde
 - Särskilt kulturhistoriskt värde (Skorsten)

- Interiör
- Kulturhistoriskt värde

- Produktionsteknisk utrustning
- Kulturhistoriskt värde (3, 4, 6, 7, 8 och 9)
 - Begränsat kulturhistoriskt värde (1, 2)

Retorthus I har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Retorthuset, skorsten, är ett välbevarat arkitektur-, byggnads-, samhälls-, byggnadsteknik- och teknikhistoriskt dokument. Det har upplevelsevärden; en interiör med betydande arkitektoniska värden - i ytskikt och detaljer samt rumsligt. Byggnadens yttre och skorstenen är miljöskapande, byggnaden genom sin storlek och skorstenen genom sin höjd. Byggnadens långsidor bildar gaturum och stråk som förstärker produktionslinjens öst-västliga riktning mot östra gaveln vilket bidrar till läsbarheten av området d.v.s. dess pedagogiska värde. Byggnaden har genomgått en genomgripande ombyggnad på 1910-talet som främst påverkade byggnadens interiör och visar på gasproduktionens tekniska förändringar något som både ger en pedagogisk valör och en föränderlighetens patina. I gasverkets verksamhetshistoria är byggnaden central genom att det ursprungligen var här som gasen framställdes och att det senare blev ett centrum för områdets energiproduktion i form av ånga och generatorgas.

Exteriört andas retorthuset ännu 1890-tal trots kontinuerliga arkitektoniska och funktionella förändringar: merparten gjutjärnsfönster har bevarats och den dekorativa fasadmurningen är ymnig. Bilden av ålderdomlig industribyggnad kompletteras av den gamla ångcentralens höga skorsten.

Interiört återfinns avsevärda rumliga kvaliteter. I delar finns även välbevarad fast inredning och byggnadsdetaljer.

Oljegasverket bär vittnesbörd om gasframställningens senare teknikutveckling och är den till sin omfattning bäst bevarade produktionstekniska utrustningen i retorthuset (4). Härutöver återfinns plåtcistern (3) traverser (6, 7, 8), koksfickor (6) och transportbana (9).

Ångkraftcentralen (1, 2) bedöms ha begränsat kulturhistoriskt värde eftersom funktionen inte kan förknippas med kolgasframställningen vilket historiskt varit retorthusets huvudsakliga funktion.

Känslighet/tålighet

- Exteriör
- Hög känslighet
 - Hög känslighet (Skorsten)

- Interiör
- Känslig
 - Tålighet
- Produktionsteknisk utrustning
- Känslig (3, 4, 6, 7, 8 och 9)
 - Tålighet (1, 2)

Exteriört är utgångspunkten att åtgärder som syftar till vård och restaurering av fasaderna och dess byggnadsdetaljer företas. Fasaderna här- rör huvudsakligen från 1893 med undantag från tillbyggnaden åt norr. Det gäller t.ex. gavelkrönets utsmyckningar med nyhuggning, konservering och återmontering av bevarad naturstensutsmyckning och inte minst skorstenen. Det gäller även renove- ring av ursprunglig skjutport och befintliga, men igensatta, gjutjärnsfönster. Äldre ändring i fasad på lågdel, i form av ändrad fönsterutformning, respekteras som ett historiskt tillägg. Merparten portar, utom skjutport åt söder som är ursprunglig, har successivt förstörats och/eller bytts ut. Här kan med fördel ett för området enhetligt system av partier gestaltas för att användas som entré- och fönsterpartier. Takvolymen uppvisar en i dag helt plåtinklädd och därmed sluten volym. Den utform- ning takvolymen gavs på 1910- och 20-talen bör eftersträvas d.v.s. med taktäckning av papp och ett fönsterband i lanterninen.

Interiört avser känsligheten generellt de olika delarnas rumsligheter (1, 2, 3, 4, 6, 9). Vid ändring tas rumslighetens kvaliteter och fönsterplacering som utgångspunkt för åtgärden. Sentida mellan- vägg mellan rum 1 och 4 kan med fördel rivas. Avlägsnas kan även utfyllnaden i souterrängvå- ningen i retorthallen (6). Också kontorsinredning och därmed planlösning (5) i lågdelens bottenvå- ning kan rivas. I tillbyggnader åt norr (7, 8) kan nya rumsindelningar göras samtidigt som bevarad mellanvägg, tidigare yttermur, med port från 1918 bevaras. Två stycken ursprungliga gjutjärnstrappor finns bevarade mellan våningarna i lågdel (5) liksom en fast inredning med ursprungliga ytskikt på lågdelens vind (5). Största varsamhet iakttas när dessa kvaliteter hanteras. Vid ombyggnadsåtgärder, då sentida golvbeläggning avlägsnas, bör det un- dersökas om ursprungliga, prefabricerade golvplat- tor av armerad betong finns kvar.

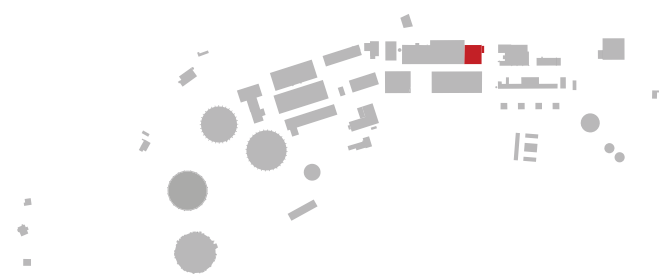
För den produktionstekniska utrustningen gäller att teknisk utrustning från oljegasverket (4) tas tillvara i viss utsträckning. Vilka delar det kan gälla utreds i samband med att ny funktion planeras. Trans- portbanans rum i lanterninen (9) bevaras medan mekaniken för transportbandet kan avlägsnas om det anses nödvändigt. Det rumsliga sambandet mellan rummet för transportbanan och koksfick- orna (6) bör nyttjas arkitektoniskt – t.ex. genom glasgolv, ljussättning eller motsvarande. Traverser och traversbanor (6, 7, 8) bevaras på sina platser. Plåtcistern i känsligt rum (3) kan avlägsnas. Ång- kraftcentralens tekniska utrustning kan avlägsnas.

15 Retorthusets gavelfasad åt väster med skorstenen.
16 Retorthusets norra fasad med tillbyggnad i en våning från 1918 då huset byggdes om för att betjäna de nya kammarugnarna med generatorgas.
17 Retorthus I och III sedda från Gasverksvägen i söder.

25 Retorthus III

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

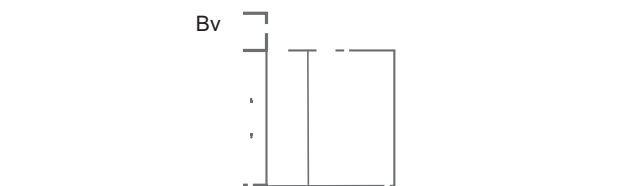
Retorthus III byggdes 1912 kring det tredje systemet generatorugnar med vertikala retortrar. Tanken var att retorthus I successivt skulle rivas och ersättas med det nya systemet. Retorthus III byggdes mot retorthus I och det byggdes högre p.g.a. de stående, vertikala retortrarna. I gränsen mellan byggnaderna murades en tegelmur med konstruktiva delar av stål och tre höga rundbågiga muröppningar.

Ytterväggarna bestod av ett fackverk av stål med fyllningar av halvstenstegel. I vissa fack var fönster av plattstål eller portar inspända. Utformningen utgick från det, på 1940-talet, rivna retorthus II som hade samma konstruktion. Denna byggnadsteknik tillämpades rikligt i den industrialiserade världen under 1900-talets första decennier och är en ingenjörskonst som ofta kombinerades med mer ambitiöst formgivna delar. Den tunna halvstensmuren lämpade sig väl som hölje för den värmealstrande process den skulle innesluta. Stålstommen ritades och tillverkades vid Hässleholms mekaniska verkstad. Retorthus III fick således en rättfram utformning där dock retorthus I:s lunettfönster i väster finner sin återspeglning i gaveln i öster.

Ursprunglig funktion

Retorthus III ersatte den ostligaste delen av retorthus I som revs för att ge plats för den modernare tekniken med torrdestillation av stenkol i en kontinuerlig process genom vertikala retortrar. Nästa steg i teknikutvecklingen satte redan 1918 stopp för dessa planer och det ännu modernare systemet med kammarugnar byggdes parallellt med retorthuset. Retorthus I fick återigen en funktion: denna gång som ett kompletterande ”maskinhus” för gasverket.

På flera sätt är retorthus III en återspeglning av det tio år äldre retorthus II. I båda fallen laddas retortrarna uppifrån samtidigt som kol och koks-

hanteringen är till stor del mekaniserad genom transportbanor och uppfodringsverk. De sex vertikala retortbatterierna var av engelsk konstruktion - Glover-West. Det kontinuerliga systemet matades automatiskt upptill och koksen matades ut nedtill. Det vertikala systemet skiljer sig från det föregående genom att det saknar ugnar. De vertikala retortrarna med sina kamrar måste således ha undereldats med kolgas. Tekniskt liknar systemet därmed de kammarugnar som introduceras 1918.

Förändringar

Omkring 1954 -55 genomfördes en genomgripande ombyggnad av retorthus III. Här inrymdes i stället en kylarcentral. Den överskottsvärme som uppstod i kylprocessen användes, i ett tidigt fjärrvärmesystem, till att värma bostäder i Hjorthagen. Det invändiga pelar- och bjälklagssystemet av stålfackverk revs medan ytterväggarna med dess fackverk bibehölls. Även taket revs och ett nytt flackt sadeltak - utan lanternin eller övre takfall - byggdes och belades med betongplank. Det nya taket byggdes på en något högre nivå än det ursprungliga takets nedre fall. Invändigt och i anslutning till taknocken byggdes en kanal för den transportbana som ledde vidare in i retorthus I (26). Även elevatortornet revs i samband med ombyggnaden. Den inre stommen ersattes dels med en ny mellanvägg som avdelar det västligaste facket från det övriga större rummet.

I det större rummets östra del byggdes ett entresolbjälklag för teknisk utrustning, omklädnings och kontrollrum. Vid ombyggnaden tillfördes en avsevärd mängd ledningsdragningsar, en skorsten av stål och ett kulvertsystem under golvet.

Kylarcentralen miste sin funktion för kylning av gas 1972 när spaltgasverket togs i drift. 2009 finns en pumpanläggning i byggnaden.

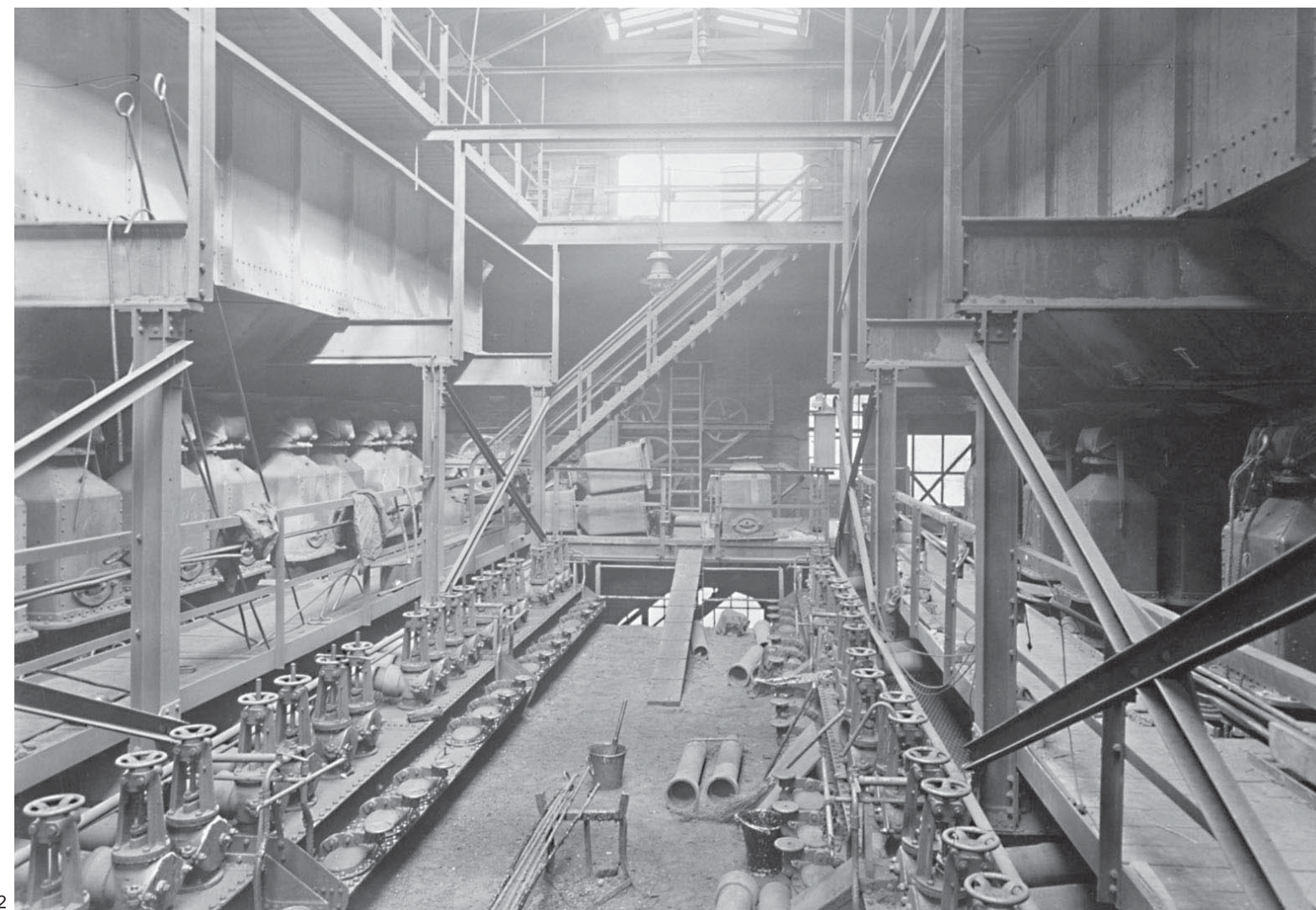
Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

I dag består stommen av två samverkande system. Det första är det ursprungliga fackverket med försträvningar av nitade stålbalkar och fack fyllda med tegel. Vid ombyggnaden på 1950-talet revs merparten av de försträvande invändiga strävbågarna och ersattes med en kompletterande stomme av armerad betong. I det större rummet formgöts entresolbjälklag, pelare och delar av ytterväggarna motgöts vilket bidrar till att ytterligare förstyyva konstruktionen. Takkonstruktionen gjordes ny och belades med betongplank. Rummet delades med en tunn mellanvägg av tegel i en mindre del åt väster och en större del åt öster.

1 Retorthus III. Den östra gavelns installationer har tillkommit efter 1972.
2 Interiör mot öster från retorthus III (25). Källa: SSM

2

25 Retorthus III

Exteriör

Byggnaden har ett flackt sadeltak och fasaderna består av rektangulära fack som bildas av stålbal-
kar. Dessa har sammanfogats genom att stålplattor
nitats i de punkter där balkarna möts. I byggnadens
hörn och i anslutning till det stora lunettfönstret är
facken försedda med strävor som dels förstyrar,
dels avvaxlar konstruktionen. Sockeln är murad av
granit.

Fönster av valsat plattstål är inspända mellan de
horisontella balkarna som på långsidornas fasader
har ett liggande format. I gavelfasaden har facken
ett något mindre stående format och här har två
fönster fått det mått som motsvarar fackets storlek.

I fasaden gör sig 1950-talets ombyggnad påmind i
form av tre tvåluftsfönster och ett trelufts-fönster av
trä.

Interiör

Interiören präglas dels av den ursprungliga bygg-
nadsperioden, dels av 1950-talets ombyggnad. Yt-
terväggarnas fackverkskonstruktion med tegelfyll-
ningar är exponerad även in mot rummet och döljs
endast i de partier där ytterväggen är motbyggd
med armerad betong. Även takets betongplank är
exponerat mot rummet.

En ny mellanvägg av gult tegel avdelar de två
facken åt väster västligaste facket från det övriga
större rummet. I detta smala, höga rum kan retort-
husets gavelkontur utläsas liksom de igenmurade
f.d. muröppningarna från 1912.

I det större rummets östra del finns ett entresol-
bjälklag för teknisk utrustning, omklädnings- och
kontrollrum. Vid ombyggnaden tillfördes det större
rummet en travers och ett kulvertsystem under
golvet.

Stockholms stads klassificering

■ Blå

Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska
värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen
i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör

▭ Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör

■ Kulturhistoriskt värde

Produktionsteknisk utrustning

⊗ Begränsat kulturhistoriskt värde

Retorthus III har kulturhistoriskt värde för områ-
det som helhet. Byggnaden bär på dokument- och
upplevelsevärden. Retorthuset är ett välbevarat
arkitektur-, byggnads-, samhälls-, och byggnads-
teknikhistoriskt dokument. På Värtagasverket
fanns ytterligare ett stort retorthus II: byggt enligt
samma konstruktionsprincip varför retorthus III ur
byggnadsteknikhistorisk synvinkel tydligt repre-
senterar en av de byggnadstyper som tillämpades
på Värtagasverket. I Sverige är byggnaden en av
få bevarade exempel på denna numera sällsynta
byggnadstyp. Det har upplevelsevärden; en interiör
med arkitektoniska värden - i ytskikt och detaljer
samt rumsligt. Byggnadens yttre är miljöskapande
genom sin placering i bebyggelsefronten mot norr
och som en förlängning av Retorthus I. Byggnaden
har genomgått en genomgripande ombyggnad på
1950-talet som främst påverkade byggnadens inte-
riör och visar på tekniska förändringar i produktio-
nen.

Exteriört är Retorthus III ett exempel på en typ av
industriarkitektur som var vanligt förekommande
vid 1900-talets början med i fasaden exponerat
stålfackverk med fyllningar av tegel.

Interiört är den bevarade rumsligheten, som helt
upptogs av produktionsteknisk utrustning, kultur-
historiskt intressant liksom de mot rummet expone-
rade ytterväggarna.

Den produktionstekniska utrustningen i form av
kontrollrum, transportgång och travers bedöms ha
ett begränsat kulturhistoriskt värde eftersom det
sammanhang i vilket det ingick gått förlorat.

Känslighet/tålighet

Exteriör

▭ Hög känslighet

Interiör

■ Tålig

Produktionsteknisk utrustning

⊗ Tålig

Exteriört ska åtgärder som syftar till vård och res-
taurering av fasaderna och dess byggnadsdetaljer
företas. Ändring i fasad i form av träfönster från
1950-talet kan avlägsnas och fackens ursprungliga
utformning kan återskapas. Portar som förstörats
och/eller bytts ut och öppning i fasad till transort-
gång kan ersättas med nya partier.

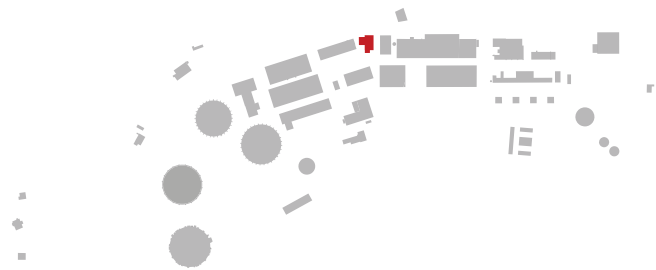
Interiört gäller att de rumsliga kvaliteterna är
avsevärda. Samtidigt har interiören ändrats i stor
utsträckning genom att den till största delen tömts
på sitt produktionstekniska innehåll. Därför görs
bedömningen att interiören, om behov finns, kan
användas på ett helt fritt sätt under förutsättning att
exteriören med sina fönster bevaras och restaure-
ras.

Den produktionstekniska utrustningen - pumpar,
kontrollrum, travers, spänger, entresol m.m. - kan
på motsvarande sätt rivas.

- 3 Lunettfönstret är idag till största delen igensatt, men kan ge ett mäktigt ljus till interiören.
- 4 De ursprungliga fönstren är fint inpassade i stålfackverket.
- 5 Interiör med synligt fackverk och pumpanläggning.

27 Ångpannehus

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

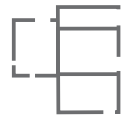
Ångpannehuset ingår i den ursprungliga anläggningen och ritades av Ferdinand Boberg. Byggnaden vänder sin representativa norra gavel mot huvudstråket. Fasaderna har den typiska utformningen för området, med rustik granitsockel, röda mönstermurade tegelmurar och trappstegsgavlar utsmyckade med toureller, med inslag av gotländsk kalksten och engoberat förbländertegel. De rundbågade fönstren är av gjutjärn. Taket har en långsgående lanternin och var täckt med skiffer. Byggnaden bestod ursprungligen av en hall med ett avbalkat rum i norr. Golvet var gjutet av betong, tegelväggarna var slammade och troligen avfärgade i gult med brun bröstning. Taket är av trä med synliga polceautakstolar.

Ursprunglig funktion

Ångpannehus hade ursprungligen tre ångpannor från Ludvigsbergs mekaniska verkstad med plats för en fjärde, samt en och ångturbindynamo i det avskilda rummet.

Förändringar

Vid sekelskiftet 1900 utökades antalet ångpannor, men 1920 flyttades alla pannor till retorthuset. Ångpannehuset byggdes om till ett experiment- och provgasverk, där nya metoder och maskiner utprovades. Vid denna tid delades byggnaden upp i flera rum och en källare tillkom med nedgång vid norra väggen. Skorstenen revs och ersattes med en utbyggnad för fenolattillverkning. I början av 1940-talet flyttades provgasverket och byggnaden användes som förråd. Fenolattillverkningen fanns kvar till 1972. Efter dess nedläggning blev även denna del till förråd.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Bottenbjälklaget är av sten och betong. De bärande yttermurarna är av tegel. Taket med synlig träpanel bärs upp av polonceautakstolar. Mellanbjälklaget i norra delen är delvis uppbyggt av stål och betong, s.k. bremervalv från 1920 och delvis av senare tillkomna släta betongelement.

Exteriör

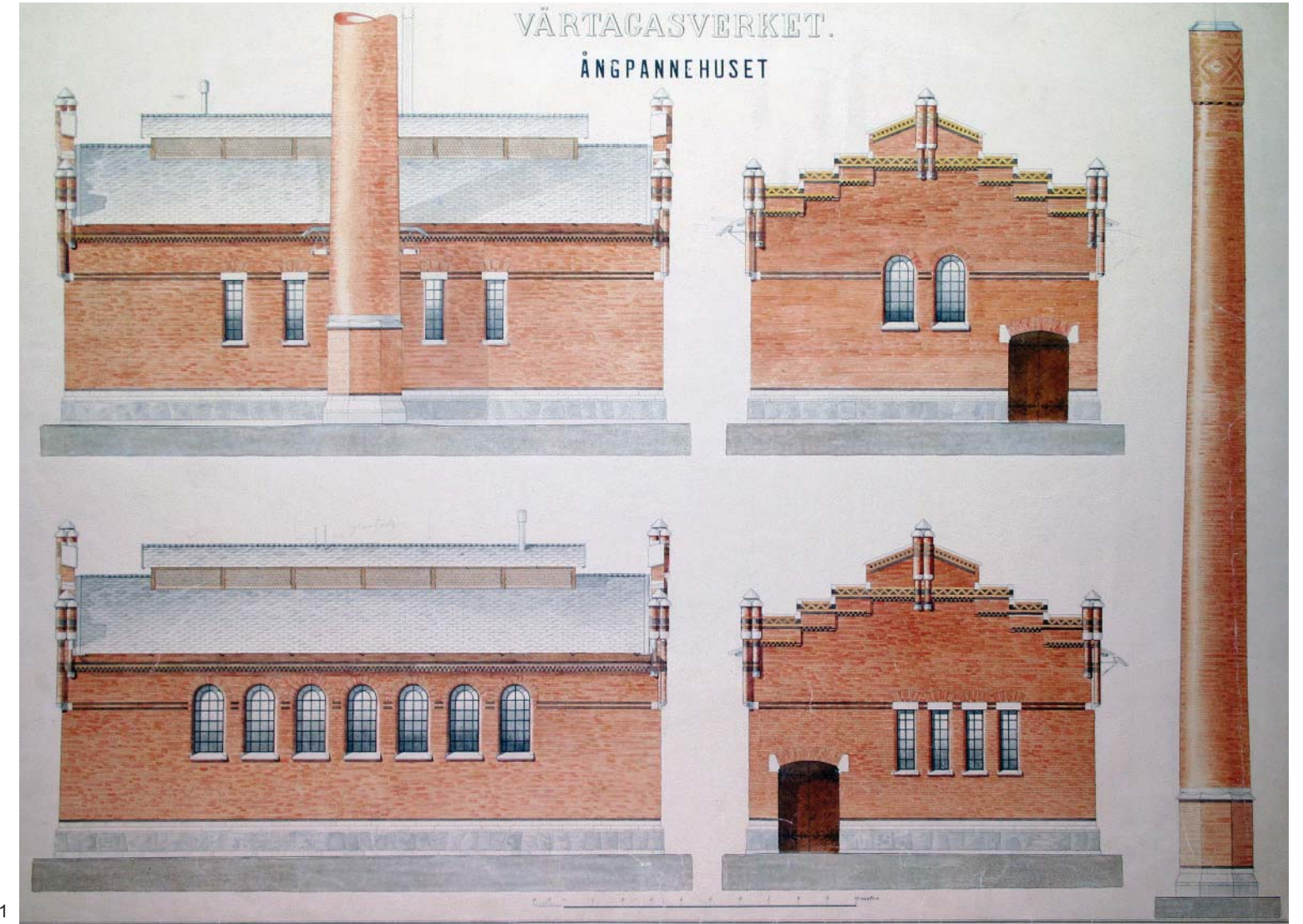
Ångpannehusets södra fasad är intakt från byggnadstiden, inklusive fönster och port med dekorativt smidda gångjärn. Övriga fasader har förändrats mer eller mindre vid ombyggnaden till provgasverk 1920. På östra fasaden har tillkommit två större portöppningar. Norra fasadens fönstersättning är helt och hållet från 1920. Västra fasaden har främst förändrats genom tillbyggnaden av fenolatfabriken. Tillbyggnaden ansluter till den ursprungliga arkitekturen, men har en enklare utformning. Sockeln är gjuten av betong och förutom den enkla listen av förbländertegel ovanför sockeln, så saknas fasaddetaljering. Ångpannehusets tak är idag täckt med röd papp. Den långsgående lanterninen är försatt.

Interiör

Byggnaden består av flera höga rum som tillkom 1920. Golven är av betong och rester av räls finns bevarade. Väggarna är putsade. Den öppna takkonstruktionen och lanterninen står synlig. I rummet vid norra gaveln är golvet öppnat mot en källare med smidesräcken och trappa ner till källarvåningen. Hela byggnaden används som förråd.

I rummet vid norra gaveln finns en telfer.

- 1 Ursprungsritning. De högt sittande fönstren gav ett fint dagsljusinfall i den stora salen. Källa: SSA
2 Det nyuppförda ångpannehuset. Källa: Gasverkets museum.
3 Efter ombyggnaden 1920. Fönstren har flyttats ner på norra fasaden och fenolattillbyggnaden har tillkommit. Källa: SSA

1

2

3

Stockholms stads klassificering

Blå Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistorist värde - fördjupning

Exteriör Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör Kulturhistoriskt värde

Produktionsteknisk utrustning Begränsat kulturhistoriskt värde

Ångpannehuset har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat arkitektur-, byggnads- och samhällshistoriskt dokument. Den ursprungliga funktionen var central för området genom att ångpannorna under verkets första år fungerade som kraftkälla för produktionen. Ångpannehuset har därtill avsevärda upplevelsevärden främst i form av rumsligheternas miljöskapande värde. Med sin centrala placering i produktionens kärnområde är byggnaden starkt miljöskapande: dels som en del av fronten mot norr, dels bildande verkstadsgård åt söder. Byggnadens ändrade funktion speglar genom ändringar i byggnaden gasverkets kontinuerligt föränderliga produktionsteknik och har härigenom ett pedagogiskt värde.

Exteriört är byggnaden en del av ursprungsanläggningen och utgör en del av gasverksbebyggelsens enhetliga tegelarkitektur.

Interiören rymmer enkla produktionslokaler från byggnadsåret och ombyggnaden 1920. Det arkitektoniska värdet har minskat genom uppdelningen i mindre rum, men taket, med lanternin och öppen takstol, är fortfarande synligt.

Av den produktionstekniska utrustningen är en bevarad telfer ett fragment som inte har direkt koppling till byggnadens huvudsakliga användning.

Känslighet/tålighet

Exteriör Hög känslighet

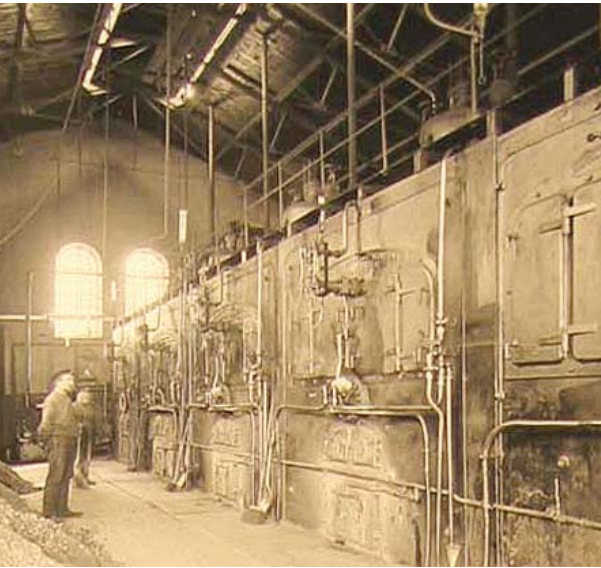
Interiör Känslig

Produktionsteknisk utrustning Tålig

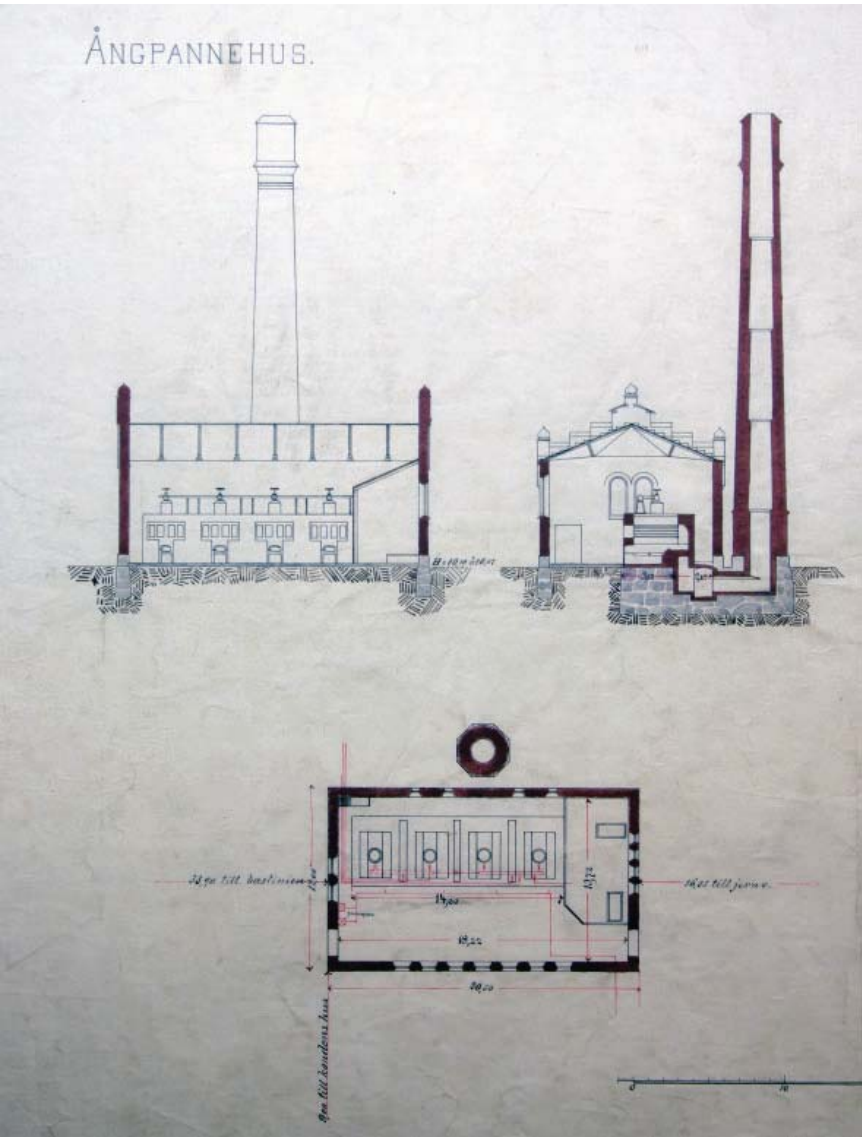
Exteriört är utgångspunkten att byggnaden med sina typiska material ska restaureras och befintlig byggnadsvolym bibehållas. I de tillbyggda delarna kan smärre förändringar tillåtas, som dock skall anpassas till den befintliga arkitekturen. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde t.ex. återskapande av lanternin kan och bör utföras.

Interiören kan omformas för olika ändamål. Hän-syn tas till fönstren, lanterninen och takstolen.

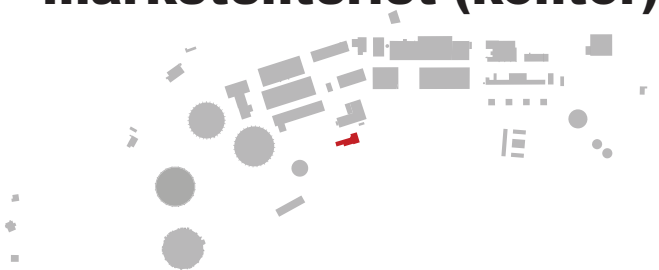
Den produktionstekniska utrustning i form av en telfer som finns i byggnaden kan integreras i nytt sammanhang eller avlägsnas.

- 4 De första ångpannorna. Foto Gustaf Ankert 1914. Källa: SSM
- 5 Apparatrummet efter ombyggnaden till provgasverk 1926. Källa: SSA
- 6 Fenolattillbyggnadens fasader har genomgått ytterligare förändringar sedan 1920.
- 7 Spår efter utanpåliggande gasledningar.
- 8 Under täckplåtarna finns lanterninens fönsterbågar bevarade.
- 9 Ursprungliga planer och sektioner. Källa: SSA

28 Gamla marketenteriet (kontor)

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Byggnaden är utformad som en villa i ett och ett halvt våningsplan med källare under ett högt mansardtak. I östra takfallet fanns ursprungligen en mindre takkupa. Mot väster finns en vinkelbyggnad i ett plan med s.k. torpargrund som ursprungligen inrymde själva matsalen. Byggnaden har en putsad sockel och träväggar med liggande fjällpanel i bottenvåningen och stående lockpanel i gavelfälten. Fönstren har övervägande två lugter och småspröjsade kopplade bågar. Fasaderna var ursprungligen rödfärgade och taket belagt med lertegel.

Ursprunglig funktion

Byggnaden uppfördes 1918 som områdets första marketenteri. I källarvåningens souterrängdel fanns en lägenhet, liksom flera bostadsrum på övervåningen. Matsalen var placerad i vinkeldelen åt väster och rymde 100 matgäster.

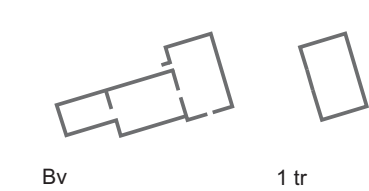
Förändringar

Marketenteriet rymde inte alla anställda på gasverket och det saknades tvättutrymmen. 1935 byggdes ett större marketenteri vid en av kolladorna. Den gamla markan blev då kontor. 1947 förlängdes vinkeldelen med cirka 10 meter och samtidigt delades gamla matsalen in i mindre kontorsrum med en central korridor. Troligen blev takkuporna fler och större vid denna ombyggnad.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Byggnaden har en grundläggning av sten, delvis med källare, delvis s.k. torpargrund. Väggarna är av trä med träpanel. Bjälklagen är av trä liksom mansardtakstolen. Den tillbyggda delen har en gjuten betonggrund.

Exteriör

Tillbyggnaden från 1947 dominerar intrycket av byggnaden idag, genom att man närmar sig huset från väster. Tillbyggnaden saknar detaljering och har perspektivfönster, vilket även drar ner intrycket av huvudbyggnaden. Huvudbyggnadens fasader är annars välbevarade med mörkt grå putsad sockel, gul panel och vitmålade originalfönster. Den gula kulören har tillkommit efter 1972. Entrédörrarna, balkongen på södra fasaden, de breda takkuporna med ospröjsade fönsterbågar och det korrugerade plåttaket är också sentida tillägg.

Interiör

Då äldre planritningar saknas, liksom äldre snickerier och ytskikt, kan man anta att den nuvarande planlösningen i mångt och mycket tillkom vid ombyggnaden 1947. I bottenvåningen finns inga äldre detaljer bevarade utom några spegeldörrar, som leder in till kontorsrum tillkomna 1947. Trapphuset mot övre våningen har dock bevarad lockpanel och trätrappa. Övre våningen har delvis bevarade golvlister och dörrfoder, samt spegeldörrar som täckts för med masonite. Källaren nås på en ursprunglig ståltrappa. Källarförrådets dörrar är ursprungliga och aldrig ommålade. I källaren finns bevarade äldre tvättkar o.dyl.

Stockholms stads klassificering

Grön

Fastighet med bebyggelse som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.

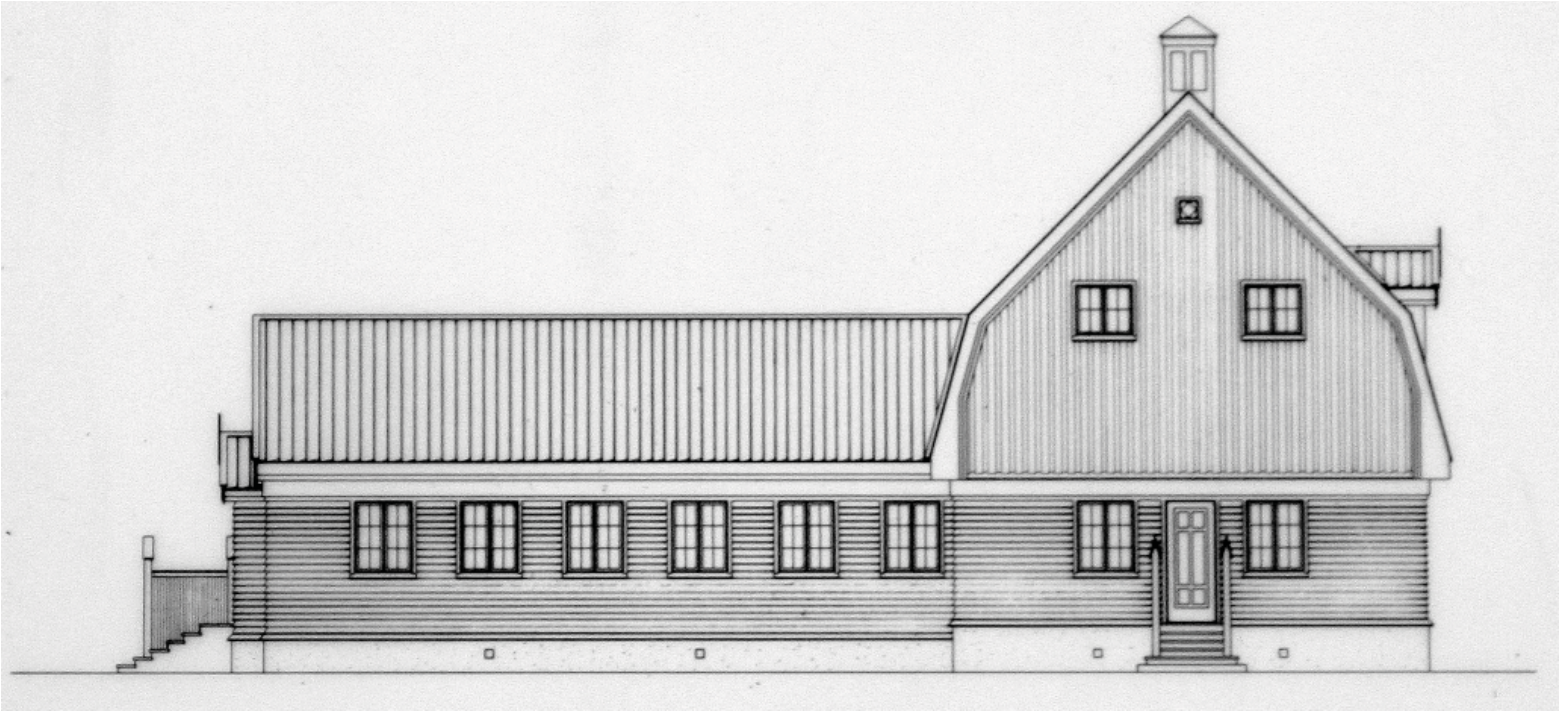
Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör

- Kulturhistoriskt värde
- Begränsat kulturhistoriskt värde
- Tillbyggnad i väster

Interiör

- Begränsat kulturhistoriskt värde

1 Ursprungsritning, fasad mot söder. Källa: SSA
2 Samma fasad idag med tillägg i form av balkong och utbyggnad mot väster.
3 Marketenteriet har byggts om till kontor. Tillbyggnaden i väster och en takkupa har tillkommit. Foto från 1953. Källa: SSA.

Gamla marketenteriet har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat arkitektur-, byggnads-, social- och samhällshistoriskt dokument. Den har därtill upplevelsevärden i synnerhet i den yttre miljön där byggnad, park samspelar till en komposition av avsevärt arkitektoniskt värde. Byggnaden berättar genom sin

28 Gamla marketenteriet (kontor)

exteriöra utformning och byggnadsmaterial på ett pedagogiskt vis om byggnadens till produktionen understödjande verksamheter - kök, matsal och bostadsrum.

Exteriört är byggnaden formgiven som en villa i den vid denna tid rådande nationalromantiska stilen. Genom att vara byggd av trä, och därmed mer intim, representerar den en byggnadstyp som kontrasterar mot den enhetliga tegelarkitekturen. Tillbyggnaden från 1947 och andra smärre ändringar trivialiserar byggnadens ursprungliga form.

Interiören har till stor del förändrats genom ombyggnader.

Känslighet/tålighet

- Exteriör
- Hög känslighet
- Tålig
- Tillbyggnad i väster

- Interiör
- Tålig

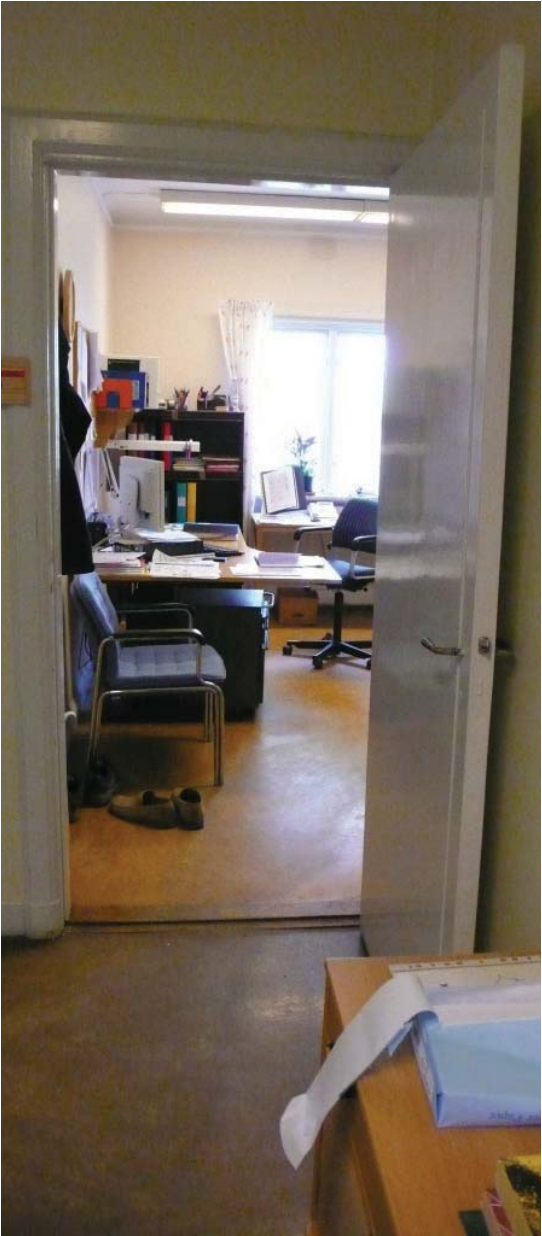
Exteriört är utgångspunkten att byggnaden restaureras och förlorade kvaliteter återtas, t.ex. fasadkulör, tegeltak, dörrar, färgsättning. Den tillbyggda delen bör rivras: på så sätt kan huvudbyggnadens ursprungliga proportioner återtas. Förändringar för ny användning tillåts i begränsad omfattning.

Interiört, vid ombyggnad, bör byggnadens äldre byggnadsdetaljer tas tillvara och återanvändas.

Anknytning till platsen

Gamla marketenteriet ligger fristående i söder, i den lummiga slutningen mellan Gasverksvägen och produktionsområdet. Karaktäristiskt för byggnaden är att den ligger sidordnad i förhållande till produktionslinjen. Byggnaden markerar inte någon fas i produktionsprocessen utan läget var knutet till de mönster enligt vilka gasverkets anställda rörde sig. En eventuell flytt vore möjlig: under förutsättning att byggnaden dels förblir sidoordnad, dels ansluter till ett väl frekventerat gångstråk.

- 4 Masonitklädd spegeldörr leder in i kontorsrum, skapat 1947 i tidigare matsalen.
- 5 Tidigare boningsrum på övre våningen.
- 6 Personalrum i bottenvåningen.
- 7 Tillbyggnaden från 1947.
- 8 Foto från 1929. Byggnaden har mörka fasader med ljusa detaljer. Takkupa endast mot öster. Källa: SSA
- 9 Södra gaveln med sentida färgsättning.

4

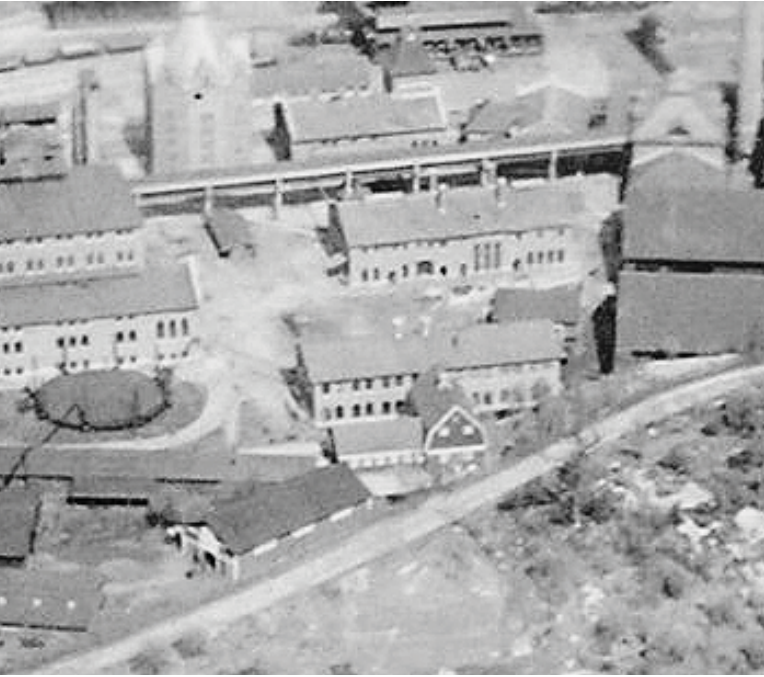
5

6

7

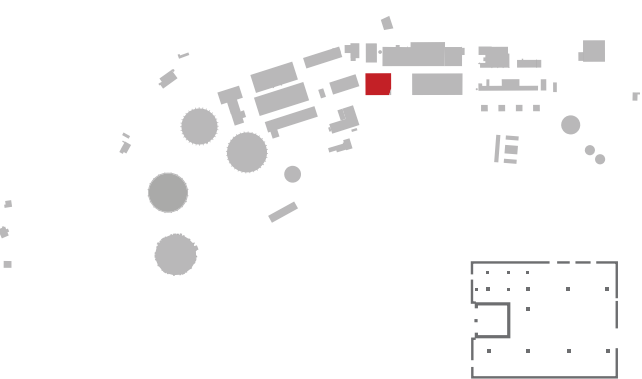

8

9

29 Kolhus

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Det resliga kolhuset är en liten rest av de två ursprungliga kolhusen som låg efter varann med en sammanlagd längd på 240 meter. Byggnaden tillhörde alltså den ursprungliga anläggningen och ritades av Ferdinand Boberg. Kolhuset har ett fribärande stort papptäckt sadeltak uppburet av fackverkspelare och fackverkstakstol. Väggarna lutar inåt och består av rödfärgade plank. Dessa kan ursprungligen ha strukits med tjära. Utrymmet mellan tak och lutande vägg var ursprungligen till stora delar öppet. Gavelfälten var dock lodräta och hade spröjsade fönster. Västra gaveln har ett murat väggparti som berättar om var maskinrummet var beläget. Där är väggarna av sten och synligt rött tegel med dekorativa lister i förblendertegel, likt övrig tegelarkitektur på området.

Ursprunglig funktion

Kolhuset var en stor oisolerad lada av i huvudsak trä för förvaring av stenkol. Kolet lastades av från kajen och fraktades i korgar i en transportbana till kolhuset. I kolhusets västra del fanns ett murat maskinrum, varifrån linbanan drevs. Linbanan stod klar några år efter själva kolhuset. Innan dess fraktades kolet på ett järnvägsspår från Värtahamnen.

Förändringar

Kolhuset förlängdes år 1897 med drygt 90 meter. År 1903 byggdes ytterligare en länga med tre kolhus parallellt med de befintliga kolhusen. Runt år 1918 började man förvara kolet i öppen depå vid Husarviken och kolhusen kom att användas till förråd. bl.a. för myrmalm. Myrmalmen anlände gasverket via båttransport, transporterades upp till de kvarvarande kolhusen i väntan på att användas vid gasens rening i reningshusen. 1935 revs en del av det första kolhuset för att ge plats för marketenteriet. Mellan 1969 och 1980 revs övriga kolhus. De öppna delarna av sidofasaderna har byggts igen. Fönster- och dörröppningar har tillkommit i de lutande fasaderna.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Byggnaden har ett bärande stomme med fackverkspelare och fackverkstakstolar av nitat stål. Pelarna vilar på gjutna betongplintar. Golvet är av gjuten betong som delvis tecknas i fasaderna som en låg betongsockel. De lutande väggarna är av stående träplank som genom höga sparrar av trä vilar mot bockar av gammal järnvägsräls. Planken är spikade mot utanpåliggande liggande band. Det murade maskinrummet av tegel har grundmurar av sten. Taket är av trä belagt med papp.

Exteriör

Fasadernas lutande träfasader är målade med röd slamfärg. Nederst finns några skift av liggande fjällpanel, troligen ett sentida tillägg när planken åldrats i nederkant, däröver stående plank som spikats mot uttrycksfulla utanpåliggande horisontella band. De lodräta träfasaderna är mörkt tjärstrukna och har omväxlande stående och liggande plank samt spröjsade enkla brunmålade träfönster med rödfärgade foder. Taket är belagt med svart papp. Fönster av olika slag har tillkommit, både i de lutande fasaderna och i de igenbyggda sidofasaderna.. Öppningarna till det murade maskinrummet har förstörats. Fasadpartiet norr om maskinrummet har tilläggsisolerats.

Interiör

Maskinrummet används idag som fordonsverkstad och övriga delar av byggnaden som kallförråd och återvinningsstation. Byggnaden är indelad i mindre rum genom vitmålade skärmväggar som inte når upp till tak.

Stockholms stads klassificering

Blå

Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör

Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör

Särskilt kulturhistoriskt värde

Kolhuset har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Kolhuset är ett välbevarat arkitektur-, byggnads-, samhälls-, och byggnadsteknik-historiskt dokument. Kolhuset hör till pionjärfasen och utgör den kvarvarande resten av de tidigare i miljön så dominerande kolhusen och i egenskap av förrådsbyggnad representerar det härmed värdet sällsynthet. Det har upplevelsevärden; en interiör med arkitektoniska värden - i ytskikt, stomkonstruktion och detaljer samt rumsligt. Byggnadens yttre är miljöskapande genom sin sin centrala placering i området längs den öst-västliga produktionslinjen.

Exteriört är kolhuset klätt med träpanel och Boberg gav kolhusen en enkel och expressiv formgivning.

Interiören i kolhuset erbjuder en rumslighet av sällsynt hög arkitektonisk verkshöjd, till stor del som en följd av den bärande stomme av stål-fackverk som bär takkonstruktionen.

Känslighet/tålighet

Exteriör

Hög känslighet

Interiör

Känslig

Exteriört är utgångspunkten att byggnaden med sina typiska material tas tillvara och befintlig byggnadsvolym bibehålls. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde t.ex. återtagande av de öppna slitsarna högst upp på sidoväggarna kan utföras. Sentida öppningar kan anpassas till ny användning. Fasad åt öster är sentida och kan ändras om behov skulle uppstå.

Interiört gäller att utformning av ny användning utgår från de stora rumsvolymer och de synliga konstruktionerna.

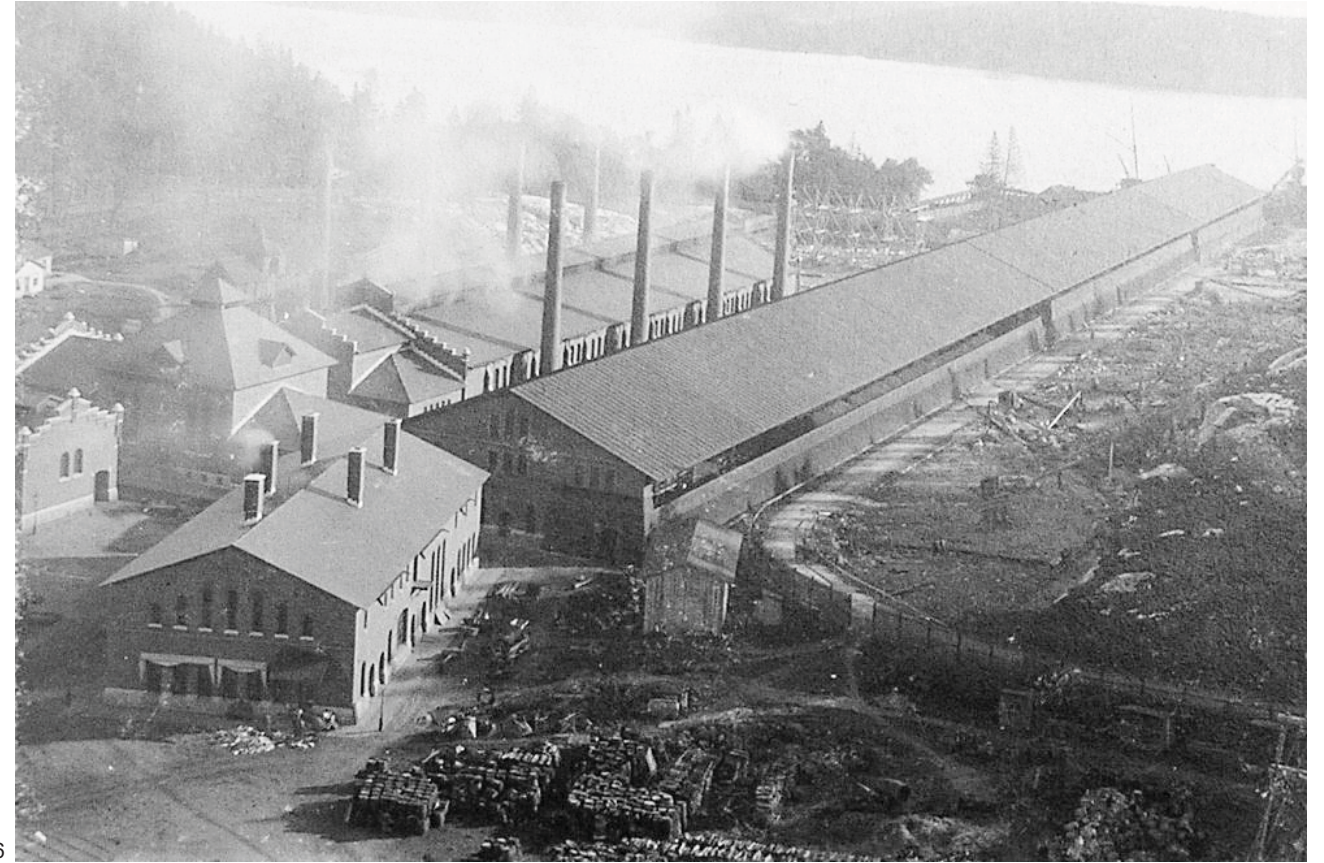

1 Kolhusinteriör runt år 1900. Lägg märke till väggöppningen under taket. Foto Karl Severin Eklund. Källa: Gasverkets museum.
2 Transportbanorna från hamnen runt år 1903. Foto Karl Severin Eklund. Källa: Gasverkets museum.
3 Kolhusens längsta utsträckning. Foto från 1929. Källa: SSA.

4

- 4 Kolhusets inre avdelas med vitmålade plank, men hela taket står synligt.
 5 Södra fasaden.
 6 Ena kolhuslängan är byggd. Foto runt 1902. Källa: SSA.
 7 Västra fasaden. Det murade väggpartiet vetter ursprungligen mot maskinrummet.
 8 Maskinrummet används idag som bilverkstad.

6

5

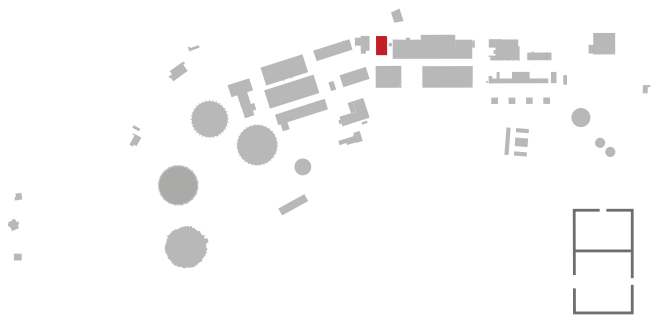

7

8

30 Kondensatorhus

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Kondensatorhuset ingår i den ursprungliga anläggningen och ritades av Ferdinand Boberg. Byggnaden bestod ursprungligen av tre delar, en hög mittdel med tälttak, en lägre del med sadeltak i norr och mot söder en ännu lägre del med valmat tak. Stentrappor ledde in i byggnaden från alla sidor. Byggnaden vänder sin representativa norra gavel mot huvudstråket. Fasaderna har den typiska utformningen för området, med rustik granitsockel, röda mönstermurade tegelmurar och trappstegsgavel utsmyckad med toueller, inslag av gotländsk kalksten och engoberat förbländertegel, De rundbågade fönstren är av gjutjärn. Tälttaket har en central lanternin med spänklädda väggar. Taken var ursprungligen täckta med skiffer. Byggnaden bestod ursprungligen av två större apparatrum med källare, samt i den lägsta delen förmanskontor och tvättrum för kolskjutarna. Apparatrumsen har stora rumsvolymer som endast delvis fylldes upp av maskinerna. Väggarna var putsade och avfärgade i gult med en brunmålad bröstning, Golven var delvis av trä, delvis belagda med klinker.

Ursprunglig funktion

I kondensatorhuset kylde den framställda gasen i vattenkondensatorer. Vid nedkylningen avskiljdes större delen av vatteninnehållet i gasen och de vattenbundna föroreningarna tjära och ammoniak. Dessa leddes vidare till en nedgrävd cistern söder om byggnaden, för vidareförädling i biproduktanläggningarna i Ropsten. I det höga rummet stod de högresta vattenkondensatorerna och i det lägre rummet åt norr stod tjäravskiljarna, tjärsnurrorna.

Förändringar

Kondensatorhuset användes för sitt ursprungliga ändamål ända fram till år 1972, då gasframställningen ur kol lades ner och ersattes av

spaltgas. Apparaterna avlägsnades och byggnaden gjordes om till förråd. Lågdelen mot söder har rivits, liksom yttertrapporna mot norr och mot väster.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion Grundläggningen är nedförd till fast berg och uppbyggd av sten och betong. De bärande yttermurarna är av tegel. Taket med synlig träpanel bärs upp av polonceautakstolar och stålfackverk med sekundära träbjälkar. Golvbjälklagen är av trä och betong.

Exteriör

Östra fasaden är helt intakt från byggnadstiden. Övriga fasader har förändrats mer eller mindre genom sänkningar av ingångsportar och borttagning av dubbeltrappor och rivning av den låga byggnadsdelen i söder. Taket är belagt med papp.

Interiör

Rummen har putsade väggar och synlig takkonstruktion. I högdelen har det ursprungliga bjälklaget tagits bort och golvnivån sänkts. I lågdelen är mellanbjälklaget borttaget. Förutom sänkningen av golvens nivå är de ursprungliga rumsvolymer bevarade. I lågdelen finns en ståltrappa med steg av gallerdurk från den senaste användningen som förråd. I högdelen finns ursprungliga inspektionsbryggor längs med väggarna bevarade.

Stockholms stads klassificering

■ Blå

Fastighet med bebyggelse vars kulturhistoriska värde motsvarar fordringarna för byggnadsminnen i kulturminneslagen.

1-2 Ursprungsritningar. Fasadritningarna redovisar de idag rivna trapporna och lågdelen mot söder. Sektionerna visar den höga hallen med kondensatorerna och den lägre hallen med "tjärsnurror". Källa: SSA.

30 Kondensatorhus

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör

Särskilt kulturhistoriskt värde

Interiör

Särskilt kulturhistoriskt värde

Kondensatorhuset har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat arkitektur-, byggnads- och samhällshistoriskt dokument. Den ursprungliga funktionen var central för området genom att kondensatorerna var ett led i gasens förädling. Kondensatorhuset har därtill avsevärda upplevelsevärden dels arkitektoniskt genom spektakulära interiöra rumsligheter, dels miljöskapande genom sin centrala placering i produktionens kärnområde.

Exteriört är byggnaden men sin påtagligt dekorativa arkitektur ändå en del av gasverksbebyggelsens enhetliga tegelarkitektur.

Interiört är byggnadens höga rum, med de proportioner som det ger, gav arkitekten möjlighet att rita en individuellt formad byggnad. Rumsvolymerna står förvånansvärt orörda efter att den tekniska utrustningen avlägsnats. De f.d. produktionslokaler-na öppna takstolar och dagsljus från lanternin ger rumsliga kvaliteter unika t.o.m. i gasverksområdet.

Känslighet/tålighet

Exteriör

Hög känslighet

Interiör

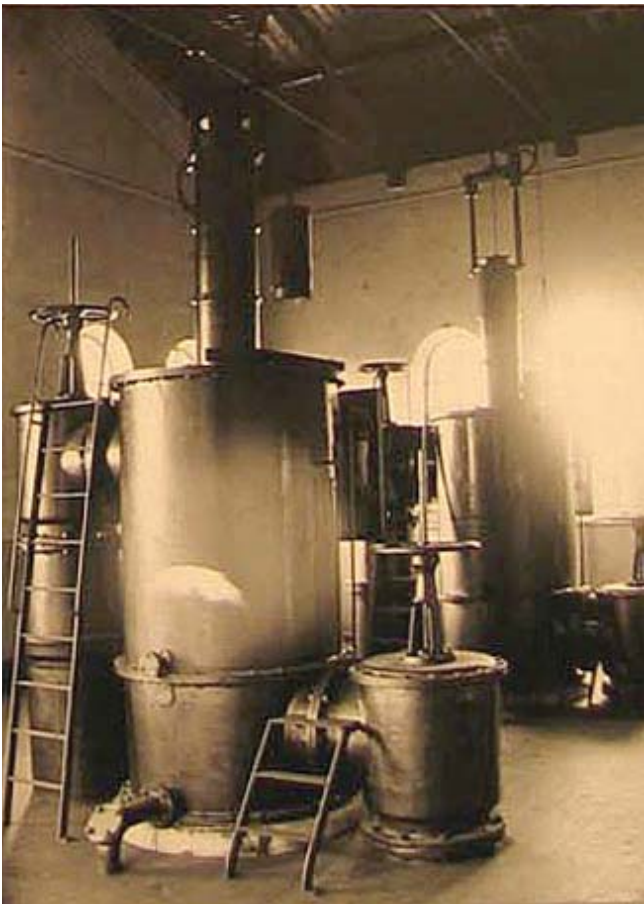
Hög känslighet

Exteriört är utgångspunkten att byggnaden med sina typiska material restaureras och befintlig byggnadsvolym bibehålls. Åtgärder som återskapar ett förlorat värde t.ex. trappor, portar kan utföras.

Interiört gäller att ny användning utgår från befintliga rumsvolymerna. Golvnivåerna kan ändras och bjälklag i lågdelen återskapas. Hänsyn tas till fönstersättningen och till taken med öppna takstolar.

3

4

5

6

7

8

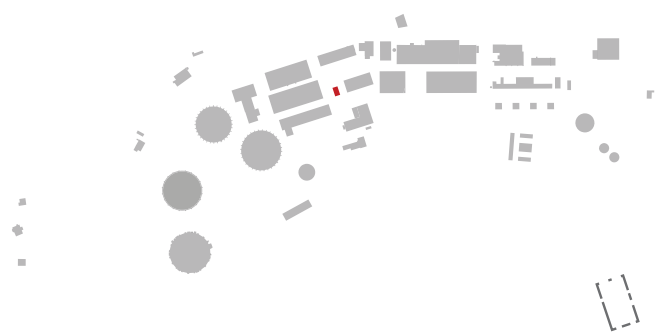
9

10

3 Kondensatorer. Foto Gustaf Ankert u.ä. Källa: SSM.
4 Tjåravskiljare. Foto Gustaf Ankert 1898. Källa: SSM.
5 Takdetalj
6 Fasaddetalj
7 Den enda kvarvarande trappan.
8 Foto från 1900-1901 av Karl Severin Eklund. Källa: Gasverkets museum.
9 Innertaket med omgivande landgångar.
10 De nuvarande sänkta entrépartierna leder in till sentida golvnivåer.

31 Transformatorstation

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Transformatorstationen byggdes 1954 och ritades av Jacobson & Widmark. Det är en enkel byggnad med betongsockel och röda tegelfasader i ett och ett halvt plan krönt med ett flackt sadeltak. Byggnaden är sluten utan fönster, men med flera stålportar i varje fasad. Dessa smälte ursprungligen in i tegelfasaderna genom en röd färgsättning.

Ursprunglig funktion

Transformatorstation.

Förändringar

Taket och vindskivorna har bytts ut. Portarna har fått en ljus färgsättning.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Byggnaden har en gjuten betonggrund och bärande tegelväggar.

Exteriör

Taket är täckt med trapetskorrugerad ljusgrå stålplåt med kraftiga vindskivor, troligen från 1980-talet. Portarna har, troligen vid samma tid, målats ljus grå.

Interiör

Byggnaden används fortfarande för sitt ursprungliga ändamål och innehåller transformatorer.

Stockholms stads klassificering

Gul

Fastighet med bebyggelse av positiv betydelse för stadsbilden och/eller av visst kulturhistoriskt värde.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör

Begränsat kulturhistoriskt värde

Interiör

Begränsat kulturhistoriskt värde

Produktionsteknisk utrustning

⊗ Begränsat kulturhistoriskt värde

Transformatorstationen har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden är bärare av dokument- och upplevelsevärden. Den är ett byggnadshistoriskt dokument. Byggnaden har ett begränsat upplevelsevärde - ett miljöskapande värde som genom sitt läge fungerar rumsbildande i den yttre miljön.

Byggnadens exteriör anknyter med sina tegelfasader till produktionens kärnområde. Det är en enkel nyttobyggnad som inte är specifikt knuten till platsen.

Interiören består av enkla rum för transformatorer.

Den produktionstekniska utrustningen är sentida och ej unik för gasverket.

Känslighet/tålighet

Exteriör

Tålig

Interiör

Tålig

Produktionsteknisk utrustning

⊗ Tålig

Byggnaden kan byggas om. Ett alternativ är att riva byggnaden och omtolka dess byggnadsvolym med samtida arkitektoniska medel.

1-3 Transformatorstationen anknyter materialmässigt till den övriga anläggningen.

Villa Ekbacken

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Villan har drag av jugend och nationalromantik dels i ornamentik och småspröjsade fönster: dels i den tunga takvolymen som bryts av uppåtsträvande frontespice samt kraftfullt formade detaljer som exempelvis takskägg.

Ursprunglig funktion

Villan benämns ingenjörsvilla på situationsplanen över Värtagasverket 1914, då den var nybyggd. Chefsbostaden flyttades till villan efter att ursprungligen varit inrymd i kontorshuset.

Förändringar

Trots genomgripande modernisering för kontorsändamål finns mycket av byggnadens grundläggande karaktär bevarad.

Ursprunglig färgsättning har frångåtts till förmån för gul panel och vita detaljer. Takavvatningen har bytts till standarddetaljer. Ursprunglig taktäckning av nåttare lertegel har ersatts av klumpigare betongpannor. Plåtarbeten kring takkupor, skorsten etc är klumpigt utförda. I några fall har ursprungliga småspröjsade fönster bytts ut till förmån för ospröjsade fönster, detta gäller entréverandan och f.d. serveringsgång. En ny takkupa med avvikande utformning har tillförts. De båda ytterdörrarna har bytts till dörrar med avvikande utformning.

Interiören har främst påverkats genom att nya yt-skikt har påförts. Av ursprunglig invändig färgsättning finns inga spår kvar eftersom alla snickerier konsekvent målats vita. Parkettgolven, trappans ytskikt m.m. härrör sannolikt från en ombyggnad på 1940- 50-talet. Kökets och serveringsgångens inredning har bytts ut i samband med att villan på 1990-talet återigen, efter en period av kontorsanvändning, kom att fungera som bostad, denna

gång för Birka Energis VD. Härvid inreddes den senare till grovkök och städskrubb. Källarens utrymmen har till stor del ändrats: vissa snickerier finns dock kvar.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Grundläggning av betong. Ytterväggar av resvirkeskonstruktion och centralt placerad murstock av tegel. Takstolar med brutet takfall.

Exteriör

Byggnaden har en våning med fullt inredd vindsvåning och vind under det övre takfallet. Takvolymens nedre fall har takkupor runt om. Källare finns under hela huset.

Sockel målad med oljefärg i grått. Fasaderna är klädda med stående panel som målats med oljefärg i gul kulör. Huset har två balkonger: den ena på bottenvåningens utskjutande burspråk, den andra på den glasade verandan med entré. Fotbräda, takskägg, knutar, vindskivor på takkupor och frontespice, förstugvist, balkongfronter, fönsterfoder och fönster är oljefärgsmålade i vitt. Taket är klätt med röda betongpannor med detaljer av plåt prelackerad i svart. Hängrännor och stuprör är av vit prelackerad plåt.

Interiör

Bottenvåningen rymmer en entréveranda, en långsträckt hall, ett rum och en rumssvit bestående av två rum som knyts samman till ett större genom en stor öppning. Dessutom finns kök med f.d. serveringsgång, toaletterum och skrubbar.

I rumssviten återfinns ett burspråk och en öppen spis. Trappräcket i hallen minner i sin utformning om jugend.

Våningen 1 trappa rymmer hall, fyra rum och duschrum samt uppgång till oinredd vind.

Generellt är rummen tapetserade med profilerad fotlist och tunnare profilerad list mellan tapet och takets putsade och vitmålade hålkäl. Flera ursprungliga, numera vitmålade, fyllningsdörrar med profilerade foder finns bevarade. Fönsterfoder och bänk är av profilerat trä, numera vitmålade. Golven i rumssviten och i hallen en trappa upp har parkett

medan övriga golv sannolikt har trägolven kvar men på vilka plast alternativt linoleummattor lagts. Linoleummattor har hävd i huset vilket det mattprov som återfinns på vinden tyder på. I ett rum på bottenvåningen är trägolvet synligt.

Källaren har en sentida inredning med rum för samkväm, duschrum, förrådsrum och källardörr med källartrappa. Ytskikten är därmed av modernare slag.

- 1 Villa Ekbackens fasad åt väster med förstugukvist till kök.
- 2 Interiör av rum på vån. 1 tr. med balkong åt söder.
- 3 Skorsten med ursprunglig nationalromantisk smidesbeslagning och sentida, okänsligt utförd plåtbeslagning.
- 4 Interiör av veranda åt norr.
- 5 Fasad åt söder med matsalens burspråk.

Villa Ekbacken

Stockholms stads klassificering

Grön
Fastighet med bebyggelse som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör
Kulturhistoriskt värde

Interiör
Kulturhistoriskt värde

Villa Ekbacken har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat arkitektur-, byggnads-, social- och samhällshistoriskt dokument. Den har därtill upplevelsevärden i synnerhet i den yttre miljön där byggnad och trädgård samspelar till en komposition av avsevärt arkitektoniskt värde. Byggnaden berättar genom sin exteriöra utformning och byggnadsmaterial på ett pedagogiskt vis om byggnadens till produktionen understödjande verksamhet som bostad för gasverkschefen.

Exteriört har villan hög arkitektonisk verkshöjd med nationalromantiska influenser. Den representerar en högre ståndsmiljö bland brukssamhället Hjorthagens bostadsbebyggelse.

Byggnaden har goda grundkvaliteter från tiden då den uppfördes. Interiören är dock förenklad varvid ursprungliga kvaliteter har gått förlorade.

Känslighet/tålighet

Exteriör
Hög känslighet

Interiör
Känslig.
Bottenvåning, vån. 1 tr. och vind.

Exteriört är utgångspunkten att byggnaden tas tillvara. Ursprunglig utformning och byggnadsdetaljer eftersträvas på sikt - taktäckning, plåtdetaljer, takavvattning, färgsättning m.m. Åtgärder som återskapar förlorade värden t.ex. ytterdörrar utformade i samklang med arkitekturen kan och bör utföras.

Interiört gäller generellt att rumsvolymer, planlösning och ursprunglig fast inredning tas tillvara. Genom ökad medvetenhet om interiörens ursprungliga karaktär ökar förutsättningarna att ge byggnaden en värdig inredning som också talar ett samtida formspråk.

6

7

8

9

10

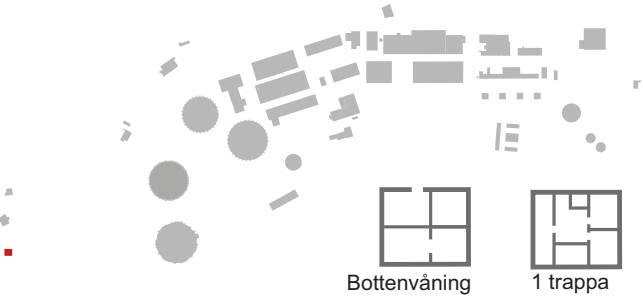

11

6 Rum vån. 1 tr.
7 Hall vån. 1 tr
8 Vind.
9 Konferensrum f.d. matsal
10 Öppen spis i matsal, bv.
11 Fasader åt öster och söder.

Ingenjörsvilla II

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Bostadshuset stod klart våren 1932. Det är en typisk funkisvilla i trä i två plan med vind under flackt sadeltak och med murad källarvåning med garage. Bostadsytan är 174 m². Byggnaden visar ett starkt släktskap med Ingenjörsbostad I, som troligen tillkom samtidigt eller något senare. Sockeln är putsad. Fasaderna har stående locklistpanel. Terrassen på övre plan har liggande fjällpanel. Fönstren har enkla omfattningar och en mittpost. Fönsterbågarna är kopplade med en eller två spröjsar i yttre bågen. Högt sittande fönster i matsal och övre hall har blyinfattade glas. Södra fasaden har extra stora fönster i vardagsrum och blomsterrum. Övervåningens fönster har luckor. Ytterdörren är täckmålad och har liggande dekorativa lister och ett litet fönster. Entrén nås från en dubbeltrappa i betong med smidesräcke och skyddas av ett enkelt skärmtak. Garageporten är en ramverkskonstruktion med yttre liggande panel. Taket är belagt med lertegel och skorstenen murad med synligt rött tegel. Fasaderna har ursprungligen haft en grönbeige kulör.

Innerdörrarna består av ett profilerat ramverk med tre fyllningar över varann. Ursprungligen hade dörrarna helt svarta trycken av bakelit. Mellan vardagsrum och matsal finns dubbla skjutdörrar. Tidstypiska öppna spisar finns i vardagsrum och i övre hallen. Byggnaden är utrustad med centralvärme och har flera dekorativa radiatorskydd. Fönsterbänkarna är delvis av kolmårdsarmor, delvis av trä. Golvlisterna har enkel profilering, medan foderlisterna är kraftigare profilerade. De putsade taken har tidstypiska karnisformade stucklister och i vissa fall enkla takrosetter. Golven i de representativa rummen är ekparkett, liksom trappan upp till övervåningen är av ek. Trappan har en tät täckmålad barriär mot blomsterrummet. Sovrum och andra mindre representativa rum har ursprungligen haft linoleummattor.

Ursprunglig funktion

Huset är en representativ bostad för en familj med hemhjälp. På bottenvåningen finns en liten förstuga och kapprum samt en rymlig hall med blomsterrum, ett långsträckt vardagsrum och en matsal. Köket var ursprungligen uppdelat i kokkök och serveringsrum. På andra våningen finns en möblerbar hall och tre sovrum. På vinden finns ett rum för jungfrun och i källaren matkällare, förråd, tvättstuga och garage.

Förändringar

Serveringsköket och kokköket har slagits ihop till ett rum. Ungefär hälften av husets snickerier har moderniserats och bytts ut mot släta lister. Golvmaterialen i de enklare rummen har bytts ut. En dörr har tagits upp i blomsterrumets fönsterparti till en nybyggd altan.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

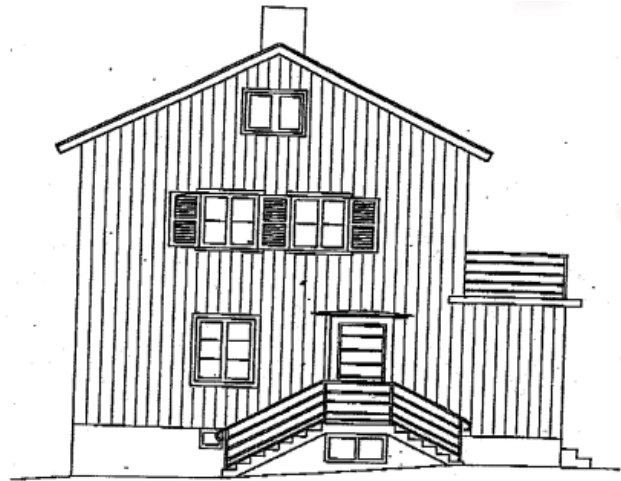
Byggnaden har en grundläggning på betongsulor och en källarvåning troligen murad med betonghålstén. Bjälklagen är av betong och trä. Ytterväggarna har en plankstomme och takstolarna är av trä. Skorstenen är murad av tegel. Yttertrappan är gjuten i betong, innertrapporna är av trä.

Exteriör

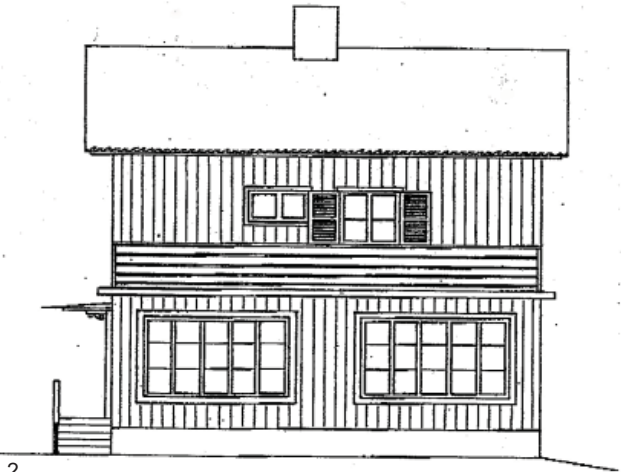
Fasaderna är mycket välbevarade. En dörr har tagits upp i södra fasaden och en altan, delvis ett uterum har byggts till. Huset har en färgsättning i grönt.

Interiör

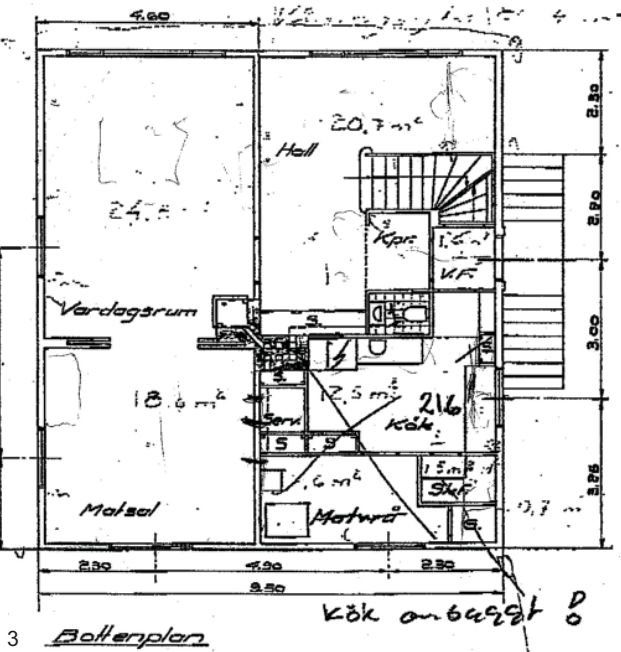
Planlösningen är välbevarad. Förändringar har endast skett i kök och övre hall. De enklare golven har alla ersatts med nya golvmaterial. Bakelithandtagen är till största delen utbytta. Hälften av snickerierna är från 1950-60-tal.

1

2

3

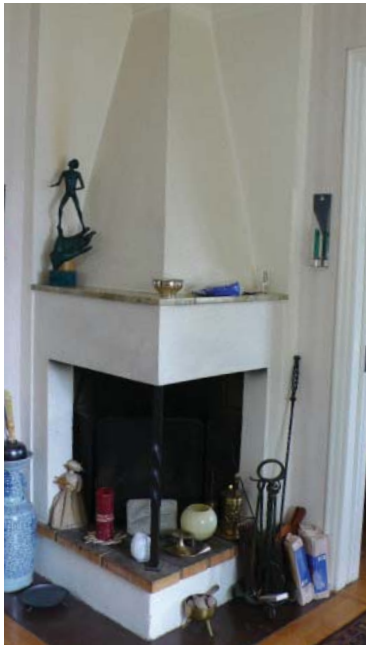
- 1-3 Ursprungsritningar (faxutskrift). Entréfasaden mot norr, västra fasaden med terrass och blomsterrum och plan över bottenvåningen. Källa: Boende i huset.
4-5 Samma fasader idag.
6 Öppen spis i vardagsrummet.
7 Skjutdörrar mot matsalen. Matsalen har ett tidstypiskt blyinfattat högt sittande fönster på östra väggen.

4

5

6

7

Ingenjörsvilla II

Stockholms stads klassificering

Grön
Fastighet med bebyggelse som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör
Kulturhistoriskt värde

Interiör
Kulturhistoriskt värde

Ingenjörsvilla II har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat arkitektur-, byggnads-, social- och samhällshistoriskt dokument. Den har därtill upplevelsevärden i synnerhet i den yttre miljön där byggnad och trädgård samspelar till en komposition av avsevärt arkitektoniskt värde. Byggnaden berättar genom sin exteriöra utformning och byggnadsmaterial på ett pedagogiskt vis om byggnadens till produktionen understödjande verksamhet som bostad för högre tjänstemän inom gasverket med familj.

Exteriören är ett stycke välproportionerad träarkitektur i funktionalistisk stil. Byggnaden är välbevarad och tidstypisk.

Interiört är huvuddragen i planlösningens samt många tidstypiska detaljer kvar, trots vissa förändringar.

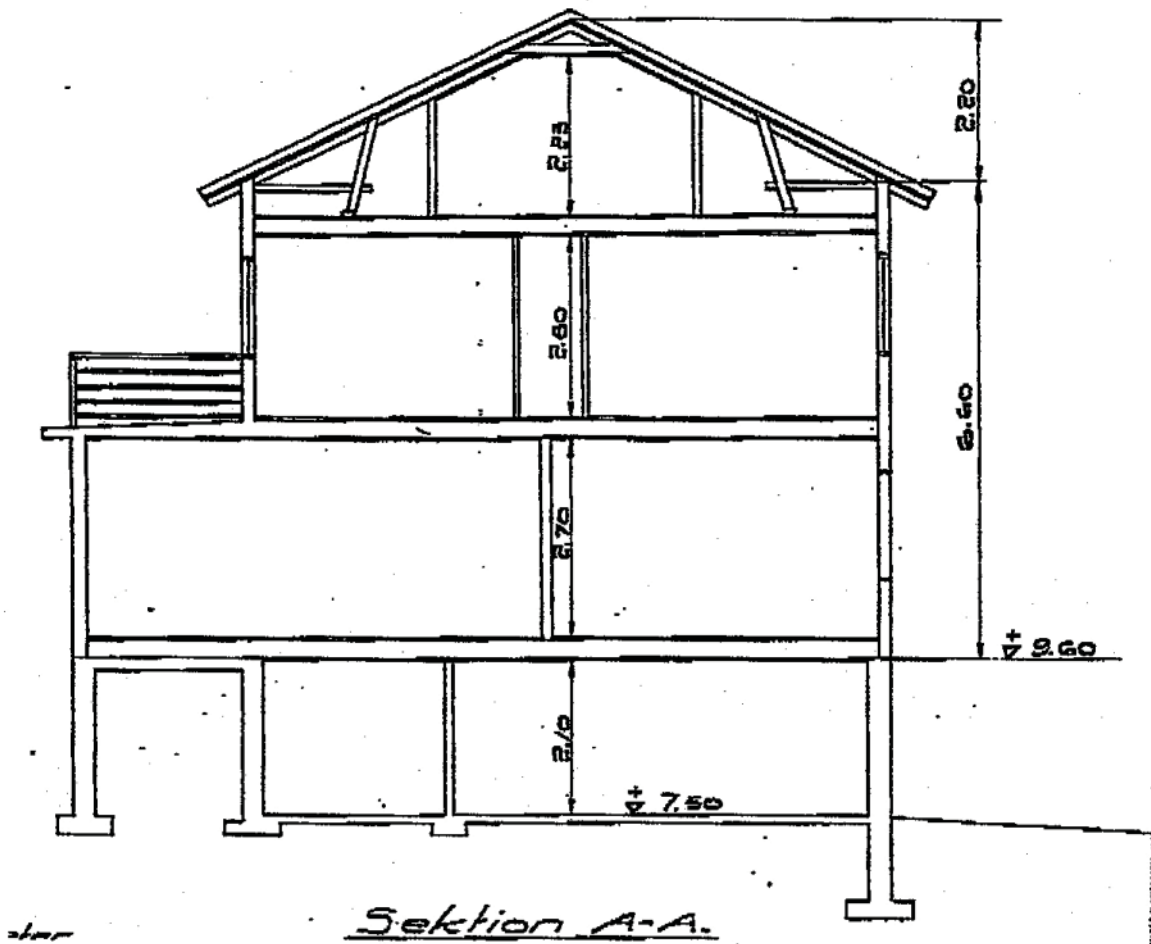
Känslighet/tålighet

Exteriör
Hög känslighet

Interiör
Känslig

Exteriört är utgångspunkten att byggnaden i befintligt skick tas tillvara.

Interiört gäller att vid renovering bör huvuddragen i planlösningen bevaras, liksom ursprunglig detaljering.

8

9

10

11

12

- 8 Ursprungsritning (faxutskrift), sektion. Källa: Boende i huset.
9 Funktionalistisk entrédörr med klassiska drag.
10 Öppen spis i hallen på övre våningen.
11 Terrassen i väster.
12 Östra fasaden.

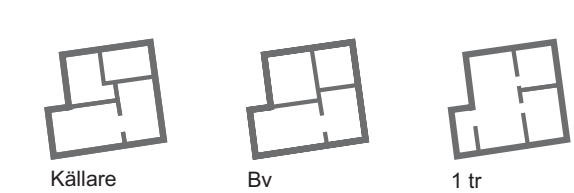
Ingenjörsvilla III

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning
Bostadshuset ritades 1931 av signaturerna E.J. och A.F och stod klart hösten 1932. Det är en typisk funkisvilla i trä i två plan med vind under flackt sadeltak och med murad källarvåning med garage. Bostadsytan är 162 m². Byggnaden visar ett starkt släktskap med Ingenjörsbostad I, som troligen tillkom samtidigt eller något tidigare. Sockeln är putsad. Fasaderna har stående locklistpanel. Utbyggnader; burspråk och balkonger, har liggande fjällpanel. Fönstren har enkla omfattningar och en mittpost. Fönsterbågarna är kopplade med en eller två spröjsar i yttre bågen. Högt sittande fönster i matsal och övre hall har blyinfattade glas. Södra fasaden har extra stora fönster i burspråk och mot balkong. Övervåningens fönster har luckor. Ytterdörren har fernissad stående karosseripanel och ett litet fönster. Entrén nås från en dubbeltrappa i betong med smidesräcke och skyddas av ett enkelt skärmtak. Garageporten är en ramverkskonstruktion med yttre liggande panel. Taket är belagt med lertegel och skorstenen murad med synligt rött tegel. Fasaderna har ursprungligen haft en grönbeige kulör.

Innerdörrarna består av ett profilerat ramverk med tre fyllningar över varann. Ursprungligen hade dörrarna helt svarta trycken av bakelit. Mellan vardagsrum och matsal finns dubbla skjutdörrar. Tidstypisk öppen spis i vardagsrummet saknas, men öppen spis finns i övre hallen. Byggnaden är utrustad med centralvärme och har flera dekorativa radiatorskydd. Fönsterbänkarna är delvis av kolmårdsarmor, delvis av trä. Golvlisterna är enkla men foderlisterna är profilerade. De putsade taken har tidstypiska rätvinkliga stucklister och i vissa fall enkla takrosetter. Golven i de representativa rummen är ekparkett, liksom trappan upp till övervåningen är av ek. Sovrum och andra mindre representativa rum har ursprungligen haft linoleummattor.

Ursprunglig funktion

Huset är en representativ bostad för en familj med hemhjälp. På bottenvåningen finns en liten förstuga och kapprum samt en rymlig hall, ett långsträckt vardagsrum och en matsal. Köket var ursprungligen uppdelat i kokkök och serveringsrum. På andra våningen fanns en möblerbar hall och ursprungligen tre sovrum. På vinden fanns ett rum för jungfrun och i källaren matkällare, förråd, tvättstuga och garage.

Förändringar

Serveringsköket och kokköket har slagits ihop till ett rum 1997. Strax därefter förstörades övre hallen genom att det tredje sovrummet togs bort.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

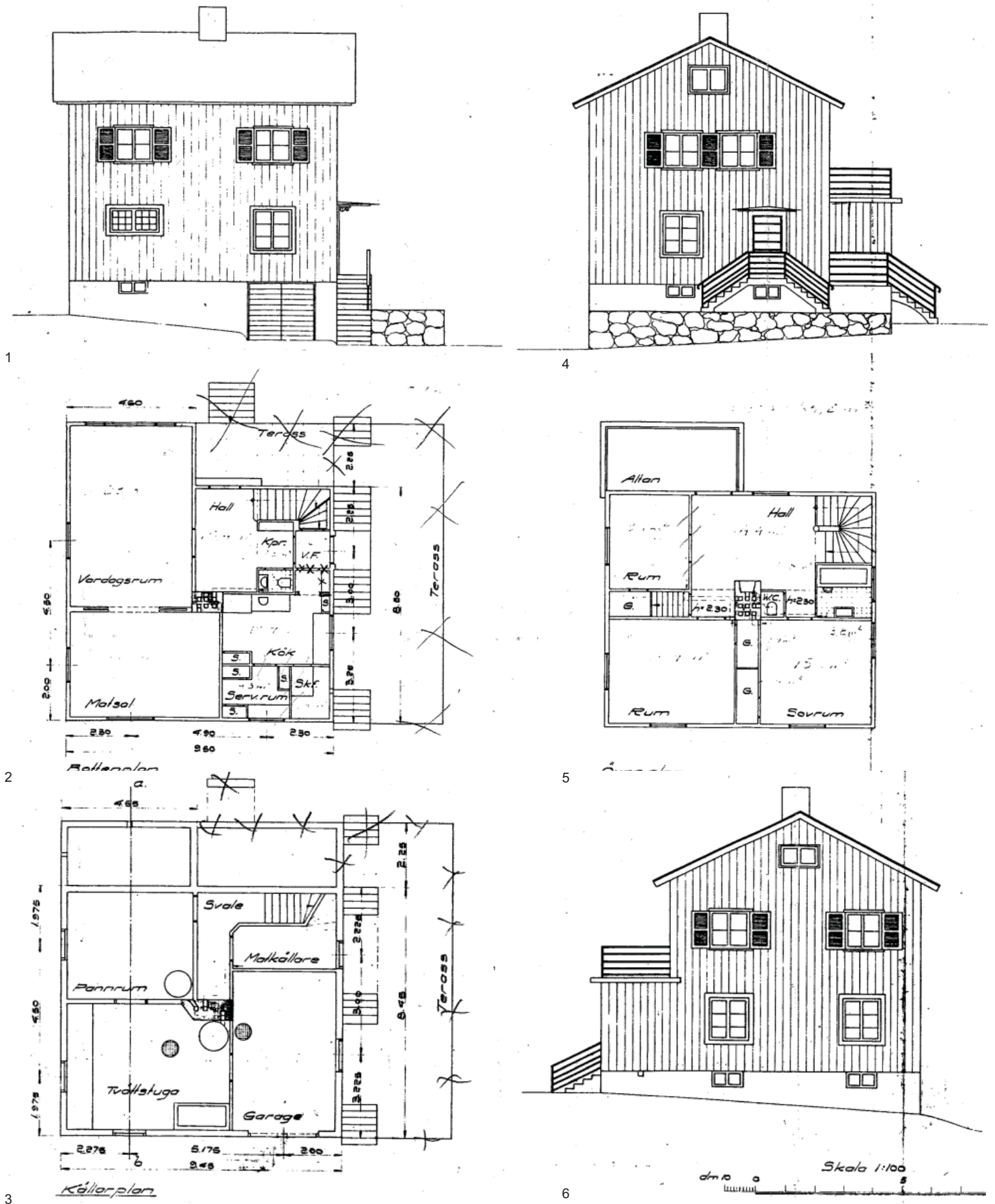
Byggnaden har en grundläggning på betongsulor och en källarvåning troligen murad med betonghålstén. Bjälklagen är av betong och trä. Ytterväggarna har en plankstomme och takstolarna är av trä. Skorstenen är murad av tegel. Yttertrappan är gjuten i betong, innertrapporna är av trä.

Exteriör

Fasaderna är mycket välbevarade. Balkongens undersida har byggts in till en redskapsbod. Huset har en färgsättning i grönt.

Interiör

Planlösningen är välbevarad. Förändringar har endast skett i kök och övre hall. De enklare golven har alla ersatts med nya golvmaterial. Bakelithandtagen är till största delen utbytta.

1-6 Ursprungsritningar daterade 1931 och signerade Stockholms gasverk. Källa: Boende i huset.

Ingenjörsvilla III

Stockholms stads klassificering

Grön Fastighet med bebyggelse som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör Kulturhistoriskt värde

Interiör Kulturhistoriskt värde

Ingenjörsvilla III har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden bär på dokument- och upplevelsevärden. Den är ett välbevarat arkitektur-, byggnads-, social- och samhällshistoriskt dokument. Den har därtill upplevelsevärden i synnerhet i den yttre miljön där byggnad och trädgård samspelar till en komposition av avsevärt arkitektoniskt värde. Byggnaden berättar genom sin exteriöra utformning och byggnadsmaterial på ett pedagogiskt vis om byggnadens till produktionen understödjande verksamhet som bostad för högre tjänstemän inom gasverket med familj.

Exteriören är ett stycke välproportionerad träarkitektur i funktionalistisk stil. Byggnaden är välbevarad och tidstypisk.

Interiört är huvuddragen i planlösningensamt många tidstypiska detaljer kvar, trots vissa förändringar.

Känslighet/tålighet

Exteriör Hög känslighet

Interiör Känslig

Exteriört är utgångspunkten att byggnaden i befintligt skick tas tillvara.

Interiört gäller att vid renovering bör huvuddragen i planlösningen bevaras, liksom ursprunglig detaljering.

- 7 Fasaddetalj
- 8 Den låga blomsterbänken har ett elementgaller som återfinns i alla Gasverkets bostäder. I detta fall ursprungligt, i de äldre husen när centralvärme infördes.
- 9 Matsalen med högt sittande blyspröjsat fönster.
- 10 Även övre hallen har ett blyspröjsat fönster. Här återfinns husets öppna spis.
- 11 Sovrum på övre våningen.
- 12 Fasaderna åt nordväst.
- 13 Västra fasaden.
- 14 Vardagsrummet med det stora fönsterpartiet mot väster.

Tjärfabrik

Byggnadshistoria

Ursprunglig utformning

Tjärfabriken ritades i december 1917 och byggdes troligen år 1918. Ungefär vid samma tid byggdes de två cisternerna för olja- och bensol (runt 1914). Tjärfabriken är en mindre byggnad i en våning med fasader av rött tegel på en låg betongsockel och flackt sadeltak med en lanternin. Byggnaden har höga spröjsade träfönster under raka tegelvalv samt lunettfönster i gavelfälten. Fasaderna har som enda artikulering en förkroppad taklist av tegel. Byggnaden har ett rum som går upp tillnock och har ett golv en dryg halvmeter under marknivå.

Ursprunglig funktion

Tjärdestilleriet var en del av en större biproduktanläggning i vilken även de ännu bevarade olje- och bensocisternerna ingick. Tjärän upphettades till olika fraktioner så att olja av olika kvalitet erhöles. Taktjära, vägtjäror och kreosotolja är exempel på slutprodukter som fanns till avsalu.

Förändringar

I början av 1950-talet gjordes en mindre utbyggnad mot öster. Det var ett rum för ammoniakflaskor. Ammoniaken användes som lösningsmedel för att tjäran inte skulle nypa i tjärnsnurrorna. 1955 inrymdes en vattenpumpstation i byggnaden. Möjligen tillkom norra porten vid denna tid. Idag står byggnaden tom. Oljelukten är fortfarande mycket stark.

Arkitektur/utformning i dag

Konstruktion

Byggnaden har en gjuten betonggrund och bärande tegelväggar. Takkonstruktionen är helt av betong, inklusive lanterninen.

Cisternerna har sockel av armerad betong och behållare av nitad plåt. Plåttäckningen på cisternen åt väster har förnyats i senare tid.

Exteriör

Taket är täckt med papp kantad med relativt kraftiga vindskivor av plåt. Lanterninen har synlig betong men fönstren är försatta, liksom fasadernas brunmålade träfönster. Västra porten är ursprunglig, medan norra porten troligen är ett tillägg.

Interiör

Byggnaden innehåller ett stort rum som går upp tillnock och synlig takstol. Golvet är av betong, väggarna är putsade och vitmålade med en ljust grön bröstning. Fönster och dörrar är målade i grågrönt.

I byggnaden finns produktionsteknisk utrustning i form av en delvis inmurad, delvis fristående travers, oklart från vilken tid.

Stockholms stads klassificering

Grön (Tjärfabrik)
Fastighet med bebyggelse som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt.

Gul (Olje- och bensolcisterner)
Fastighet med bebyggelse av positiv betydelse för stadsbilden och/eller av visst kulturhistoriskt värde.

Kulturhistoriskt värde - fördjupning

Exteriör

Kulturhistoriskt värde
Tjärfabrik
Begränsat kulturhistoriskt värde
Olje- och bensolcisterner

Interiör

Begränsat kulturhistoriskt värde
Tjärfabrik

Produktionsteknisk utrustning

Begränsat kulturhistoriskt värde
Tjärfabrik
Begränsat kulturhistoriskt värde
Olje- och bensolcisterner

Tjärfabriken har kulturhistoriskt värde för området som helhet. Byggnaden är bärare av dokument- och upplevelsevärden. Den är ett byggnads-, sam-

hälls- och teknikhistoriskt dokument. Tjärfabriken är den enda bevarade byggnaden och cisternerna de enda bevarade anläggningarna från biproduktområdet vid kolhamnen. Tjärfabriken är en del av områdets sammanhållna tegelarkitektur. Fabrik och cisterner har därtill upplevelsevärden i form av miljöskapande värde invid hamn och kaj och från öster fungerar tjärfabriken som ett anslag för området.

Rumsvolymen har goda kvaliteter. I övrigt har rummet enkla ytskikt. Golvet senare omgjort.

Känslighet/tålighet

Exteriör

Hög känslighet
Tjärfabrik
Känslig
Olje- och bensolcisterner

Interiör

Tålig
Tjärfabrik

Produktionsteknisk utrustning

Tålig
Tjärfabrik samt olje- och bensolcisterner

Exteriört är utgångspunkten att byggnaden renoveras och dess huvudsakliga volym bibehålls. Tillägg och varsamt utförda ändringar kan utföras.

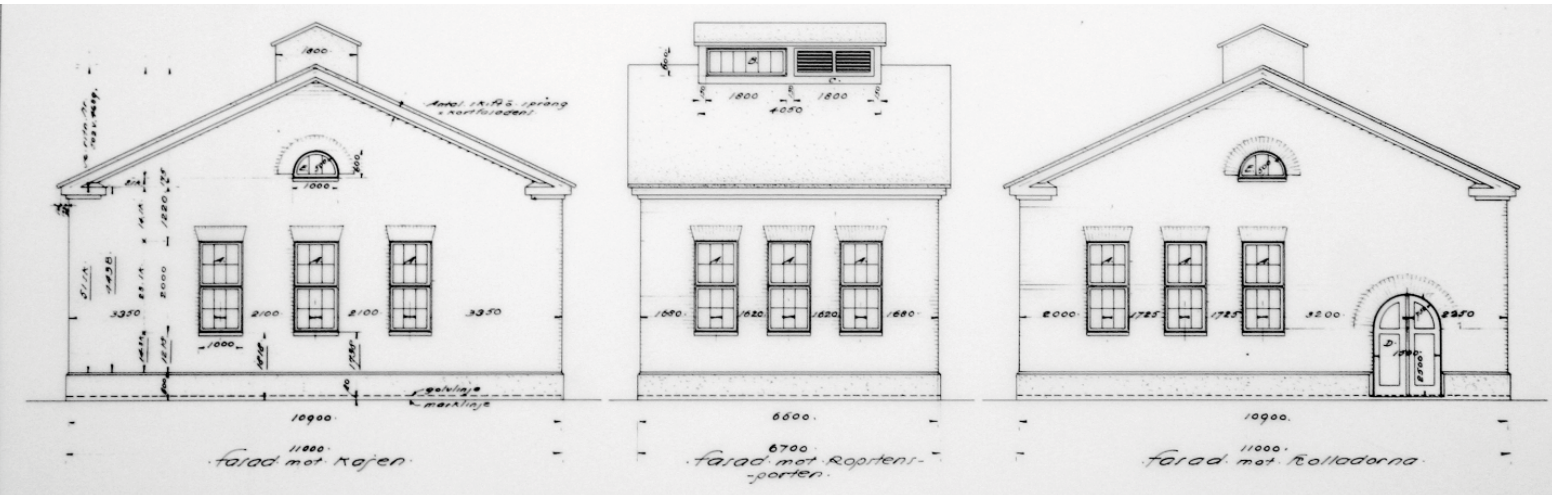
Interiört gäller att hänsyn tas till rumsvolym och ljusinfall från lanternin.

För den produktionstekniska utrustningen gäller att traversen är ett intressant inslag i industrimiljön som i första hand bör bevaras.

Anknytning till platsen

Som en rest av biproduktområdet ligger tjärfabriken fristående åt öster. Härigenom markerar den, liksom cisternerna, biproduktområdets ungefärliga läge. En eventuell flytt av tjärfabriken vore möjlig: under förutsättning att den även framgent ligger i anslutning till kolhamnen.

1 Tjärfabriken ligger instängslad utanför själva gasverksområdet.
2 Ursprungsritning. Källa: SSA.

3

6

8

7

4

5

3 Benolcisternen till vänster och oljecisternen till höger.
Källa: SSA.
4 På flygfotot från 1928 riktigt lyser cisternerna. Källa: SSA.
5 Betongmanteln på bensolcisternen vittrar kraftigt.
6, 8 Alla fönster och dörrar är förspikade på tjärfabriken.
7, 9 Tjärfabrikens inre består av ett stort rum.

9

